

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjyder siden Genforeningen erindringer

Sønderjyske Levnedsløb
nr. 28
Historisk Samfund for Sønderjylland
1995

**SØNDERJYDER
SIDEN GENFORENINGEN
erindringer**

Omslagsbilledet
er beskrevet s 69

SØNDERJYDER SIDEN GENFORENINGEN erindringer

Redigeret af

Lars N. Henningsen og Niels H. Kragh-Nielsen

Sønderjyske Levnedsløb

nr. 28

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

Aabenraa 1995

Udgivet med støtte fra bl.a.
Dansk Kultursamfund af 1910
Det Unge Grænseværn
Fabrikant Mads Clausens Fond

Tryk: P.J. Schmidt A/S, Vojens
ISBN: 87-7406-086-4
ISSN: 0109-9264

Indhold

Forord	7
<i>Else Enemark: Embedsmandsdatter i Tønder 1920-23</i>	9
<i>Peter Lützen: Skibsdreng i 1930'erne</i>	36
<i>Ludolph F. Matthiesen: Fra byen i marsken</i>	55
<i>Hans Jensen: Fra vogterdreng til fængselsbetjent</i>	76
<i>Gunner Sørensen: Drengår i Haderslev</i>	104
<i>Marius Høier: Kontorlærling i korn- og foderstoffer</i>	130
<i>Peter H. Nørgaard: Boghandlerlærling i Tønder</i>	138
<i>Gerhard Ernst: Feriebarn i Strandelhjørn</i>	168
<i>Egon Jessen: Et år på Rønhave</i>	190
<i>Helen Nielsen: Skolepige under besættelsen</i>	206
<i>Ingeborg Wolff: Af en husmandskones dagbog</i>	218
<i>Kay Filskov: Modstandsminder</i>	229
<i>K. N. Kaptain: Postassistent i Gråsten 1944-45</i>	242
<i>Lis E. Pedersen: Dyrlægedatter i Padborg</i>	252
<i>Gunhild Lindstrøm: Vandrelærerbarne i Ladelund</i>	268
<i>Henning Dehn-Nielsen: Københavnerdreng i Padborg i efterkrigsårene</i>	295
<i>Kirsten Munch: Lærerinde i Skovhuse og Kær</i>	306
<i>Anneli Gerdson: Slotsgade i Aabenraa i 1950'erne</i>	315
 <i>Serien Sønderjyske Levnedsløb</i>	 333

Forord

I 1995 er der gået 75 år siden Slesvig blev delt og Sønderjylland – eller Nordslesvig – blev genforenet med Danmark. I dag er landsdelen på alle måder en integreret del af Danmark. Denne gradvise sammenvæksten er ikke så let at beskrive. Hvordan oplevede sønderjyderne selv udviklingen frem mod i dag?

I jubilæumsåret har Historisk Samfund for Sønderjylland søgt at bidrage til et svar. Det skete på to måder: Dels stod vi sammen med Sønderjydsk Forsøgsscene bag Jacob Clausens i alt syv genforenings-spil. Det var en digters tolkning af sønderjydernes historie siden Genforeningen.

Dels udskrev vi en prisopgave. Vi bad alle, som havde levet og virket i grænselandet, om at fortælle erindringer om deres liv siden 1920. Reaktionen var imponerende. I alt 74 tekster eller ca. 2.100 sider blev indleveret. 1. prisen blev tildelt Marie C. Jessen fra Padborg for en beretning om hele perioden 1920-95: Fra Felstedskov til Frøslev – mit livs historie 1920-95. Denne beretning udgives i Sønderjyske Årbøger 1995.

»Sønderjyder siden Genforeningen« samler 18 af de øvrige erindrings-tekster. Bogen er som et prisme. Den spejler sønderjydernes liv i stort og småt. Børnenes og de unges oplevelser fylder pænt – bogen kunne derfor også have heddet »Barn og ung i Sønderjylland«. De 11 forfattere er mænd, de 7 er kvinder. Naturligvis er udvalget præget af tilfældighedernes spil – og dog er feltet bredt. Vi kommer rundt i næsten hele Sønderjylland – også til Sydslesvig, vi møder land og by. Især er det et bredt udsnit af dagligdagens sønderjyder, som fører ordet. Her er det ikke de normalt skrivende og ordførende, som præger billedet.

»Sønderjyder siden Genforeningen« fortæller dagligdagens historie gennem årtierne efter Genforeningen – i hjem og skole, i by og på land – fortalt af jævne mennesker. Her afspejles landsdelens gradvise ændring frem mod i dag. Vi får også indtryk af forholdet mellem dansk og tysk og af de afgørende indtryk, som besættelsesårene efterlod hos de mange. Det er den anonyme sønderjydes kulturhistorie, som spejles i prismet.

Fra prisoverrækkelsen den 15. juni 1995. N.H. Kragh-Nielsen lykønsker 1. prisvinderen Marie C. Jessen. Til højre Hans Jensen, Lysabildskov, som modtog 2. prisen og i midten Ludolph F. Matthiesen, som vandt 3. prisen. Yderst til venstre Historisk Samfunds formand Lars N. Henningsen. Foto: Erik Smedegård.

De 18 tekster gengives i forkortet og let redigeret form. Billedmaterialet stammer fra forfatterne – hvor andet ikke er angivet. Samtlige manuskripter fra konkurrencen opbevares for eftertiden i Historisk Samfunds arkiv på Landsarkivet i Aabenraa.

Lars N. Henningsen

Niels H. Kragh-Nielsen

Embedsmandsdatter i Tønder 1920-23

af *Else Enemark*

Else Enemark blev født den 30. april 1905 som datter af læge Poul Nordentoft og Astrid Kabell. Forældrene blev skilt, og Else blev adopteret af moderens nye mand, stationsforstander Georg Gustav Ulrich i Slagelse.

I 1920 søgte G. G. Ulrich – i teksten her omtalt som »far Georg« – til Sønderjylland, hvor han frem til 1933 var stationsforstander ved den vigtige grænsestation i Tønder. Familien flyttede med i august 1920, og Else kom på Tønder Statsskole. I 1934 blev Else Ulrich gift med læge Rasmus Enemark (1903-85), som gennem mange år havde praksis i Tinglev. Hun døde i 1994.

I sine erindringer fortæller Else Enemark om sine oplevelser i marskbyen Tønder i de første genforeningsår 1920-23. Fortællingen giver indtryk af stemninger og tilstande i den lille kreds af tilflyttede kongerigske embedsmænd.

Krigens afslutning står ikke tydelig for mig, men desto mere den megen tale om Genforeningen. Vi havde altid hørt om krigen i 1864, da alle vore bedsteforældre havde været i berøring med den, og vi havde læst alle de spændende børnebøger om »Rasmus fra Rodskov«, »En dreng fra 64«, »Rasmus og spionen« o.s.v. Så vi syntes det var utroligt spændende, da far Georg talte om at søge en stilling i Sønderjylland. Vi var fyr og flamme, selv om vi var betænkelige ved endnu engang at skifte skole.

Kammeraterne kendte i almindelighed ikke så meget til Sønderjylland, så da far Georgs udnævnelse til stationsforstander i Tønder forelå, og jeg fortalte det i skolen, vakte det stor opstandelse. Noget af det første, de spurgte om, var: »Vil du så gifte dig med en tysker?« Jeg måtte beskæmmet indrømme, at det havde jeg ikke tænkt over endnu, men jeg nød ellers at være centrum for så megen opmærksomhed.

Vi vidste det allerede i foråret 1920, fordi embedsmændene skulle derned flere måneder før for at forberede overtagelsen af de forskellige etater.

Far Georg tog til Tønder allerede i april. Og han og alle de andre embedsmænd boede sammen på et hotel. Det kom der naturligvis

mange bekendtskaber ud af. De fleste af de andre var yngre. Han kunne fortælle meget om, hvordan de havde det i den tid, og hvor spændt alle var på at se konerne, og hvor forskelligt de forskellige mænd reagerede på deres ankomst. Mor kom også derned før os, da vi alle syntes, det var bedst, at vi afsluttede skoleåret, da ingen rigtig vidste, hvornår skolen begyndte dernede.

Derved kom vi altså ikke til at overvære selve Genforeningen, hvad jeg senere undrede mig lidt over, men det har jo nok været lettere for de voksne.

De nye danske embedsmænd kom alle derned med den besked, at det ikke gjaldt om at skabe en ny Köller-politik med modsat fortegn, men at få alt til at gå så gnidningsløst som muligt. Der blev jo knyttet venskaber blandt disse »enlige« fædre. Så en ting, der kom til at præge Tønder-tiden, var den meget store omgangskreds, vi straks fik, især blandt yngre mennesker. Som regel havde de større og mere vellønnede stillinger end far Georg.

Der var ingen af disse familier, der havde børn jævnaldrende med os, så det varede lidt, inden vi fik nye kammerater. For da vi ankom den 13. august 1920, fik vi at vide, at skolen ikke begyndte før den 25. august, så vi blev spændt på pinebænken lidt endnu.

Derimod hilste vi næsten hver dag på nye voksne, og far Georg benyttede lejligheden til at lære os lidt etikette og tiltaleformer. Jeg har nok ikke fattet det alt for godt, for en dag, det ringede på døren, og jeg lukkede op, kom jeg ind og sagde: »Der er en herre, der vil tale med dig«. Det viste sig at være en arbejdsmand fra stationen, og jeg fik at vide, at det hed en »mand« og ikke en »herre«.

I de dage modtog vi en hel del visiter af folk, som var kommet senere til byen. En dag mor og jeg var alene hjemme, lukkede jeg op for to herrer, som ikke så helt almindelige ud. Jeg bød dem ind i gangen og skyndte mig ind og hviskede til mor: »Der er to derude. Jeg ved ikke, om der er mænd eller herrer«. Mor sad og skrev til sin bror, som var på rypejagt i Norge. Da de to herrer så kommer ind efter mig og præsenterer sig som rektor West og amtsforvalter Svane, blev mor så forvirret, at hun kom til at sige: »Min mand er desværre ikke hjemme. Han er gået ud for at skyde ryper«.

Rektor var ugift og hængte sig ikke i bagateller. Herrer gik dengang med snørestøvler. Det ordnede han på letteste måde med første og

sidste hul og et langt kryds imellem. Så hele hans ydre fremtoning har bidraget til min tvivl. Til far Georgs store forargelse kom han engang i smoking og brune sko.

Tønder Statsskole

Endelig oprandt så den dag, vi både havde gruet for og længtes efter. Dette var jo helt forskelligt fra alle mine andre skoleskift. Alle var jo »nye«, ingen kendte hinanden, hverken lærere eller elever. Vi syntes, statsskolen var fantastisk flot, især salen med det buede loft, der blev kaldt aulaen.

Jeg vil aldrig glemme den morgen, den 25. august 1920, hvor vi stod der og sang »Den signede dag med fryd vi ser«. Jeg synger den aldrig uden at tænke på den morgen. Så blev vi fordelt i klasserne. Det havde ikke været en let opgave, forstod vi siden, fordi vi kom fra vidt forskellige skolesystemer. Således sagde rektor til mine forældre, at jeg måske kunne have klaret 1. G. Men de andre 9 i den var ældre og alle sønderjyder, som havde oplevet krigen på nært hold og derfor virkede mere modne. Så heldigvis kom jeg i 4. mellem, hvad der gav mig et herligt år uden Slagelses karakterræs. Vi fik vidnesbyrd, jeg tror en gang om måneden. Vi var en broget forsamling, 16 elever fra næsten hver sin skole, dertil 7 forskellige lærere, alle unge og kommet til Sønderjylland med reale forsæt om at gøre en indsats i den genvundne landsdel.

Jeg ved, at der i andre skoler i landsdelen var lidt gnidninger mellem »kongerigske«, de, der kom nordfra, og sønderjyder, men vi mærkede ikke det mindste til det i Tønder. Vi var 4 piger og 12 drenge, og der opstod fra starten et enestående kammeratskab, hvad lærerne også bidrog til ved at lave mange fritids-arrangementer.

Vores matematiklærer, Rosenkjær, var ikke cand.mag., men så dygtig til at lære fra sig, at det pludselig blev mit bedste fag. Tre af vi piger boede i Tønder. Esther Svendsen havde, som de fleste sønderjyder, gået i tysk skole, for hendes vedkommende en pigeskole i Haderslev. Edith Christiansen kom fra en privat realskole i Nyborg og jeg fra en kommunal præliminæreksamens skole. Esther havde, så vidt jeg husker, slet ikke haft matematik, Edith mest geometri og jeg mest aritmetik, så vi lavede et glimrende teamwork, som vores storartede unge lærer var så

*Lærerkollegiet ved Tønder Statsskole 1920. Øverste række f.v.: A. Egeberg Jensen, Aage Rosenkjer, Rudolf Kondrup, Kaj Sieverts. Mellemste række f.v.: Åge Jacobsen, A. J. West, Th. Nissen, Louis Pedersen. Forreste række f.v.: Ernst Kiorboe, Peter Atke, Ella Arndt, Sofie Otterstrøm, Jenny Kondrup, Ruth Sieverts, Heinrich Langla.
Foto: Tønder lokalhistoriske arkiv.*

fornuftig at acceptere. Når han gennemgik resultaterne, kunne han finde på at sige: »Og pigerne har ...«. Gennemgik han noget nyt, sagde han altid: »Hvis I ikke kan finde ud af det, kan I bare komme om eftermiddagen. Så kigger jeg på det«.

Gymnastik var ellers hans hovedfag, og da det kneb med gymnastik-lokaler, og vi var så få piger i hver klasse, tilbød han at lave et hold for piger om eftermiddagen. Han underviste efter Niels Bukhs system og på en sådan måde, at selv jeg blev glad for det, og vi fik fine lyseblå Ollerupdragter. Desværre har jeg intet billede af dem, men vi syntes, de var meget smarte. I Slagelse havde vi en i vore øjne halvgammel lærerinde, hvor vi til eksamen optrådte i blå nederdel og hvide matros-bluser. Der havde jeg ellers endelig fundet et par ting, jeg kunne klare. Jeg kunne klatre i tov helt til loftet. Det var et livsaligt øjeblik, da det lykkedes første gang. At balancere på bom kunne jeg også. Adjunkt

Rosenkjær gik næsten kun op i fritstående øvelser, og vi arbejdede to sammen, så der var ikke så meget præstationsræs, som vi var vant til.

En anden dygtig lærer var Andreas Egeberg Jensen, som vi havde både i engelsk, historie og dansk. Han har nok æren af, at jeg blev den læsehest, jeg på godt og ondt har været lige siden. Han stod også for skolebiblioteket og var derigennem med til at præge smagen for god litteratur. Jeg må stadig undres, når jeg tænker på de ting, vi læste i 4. mellem. Men vi havde det jo også let ellers. Svensk, som jeg havde haft i Slagelse, blev droppet til fordel for flere dansktimer, hvad mange af sønderjyderne jo nok kunne trænge til. De havde under krigen gået i tysk skole, hvor alle yngre lærere var indkaldt og erstattet med pensionerede kræfter, som havde svært ved at holde disciplin. Ofte sultede lærerne, lige som mange andre mennesker i Tønder, som ikke havde forbindelser til landet. Så vi hørte sære historier om, hvordan eleverne havde købt gode karakterer for smør og fedt f.eks.

Jeg var dog allerede i Slagelse begyndt at læse klassikere, men det var nok mest inspireret af far Georg, der elskede at læse højt for os om aftenen, og han var virkelig en glimrende oplæser. Vi skulle så til gengæld hjælpe mor med at stoppe og lappe. Det var der hårdt brug for, da det næsten ikke var til at opdrive nyt tøj under krigen, og det var skam ikke småting, han gik i gang med. Vi læste f.eks. fra »Piazza del Popolo«, som var fantastisk spændende, men efterhånden fandt vi ud af, at vi kunne læse hurtigere selv. Ingemanns romaner hørte også til hans yndlingslektüre, og lettere ting som Sofus Bauditz' mange jæger- og dyrefortællinger.

Adjunkt Egeberg Jensen, som jeg lige har omtalt, var et poetisk gemyt og meget optaget af marskens natur, de smukke gavlhuse i Tønder og Møgeltønders idyl, og han forstod at lukke vore øjne op for disse ting. Han boede sammen med Rosenkjær, og hos dem boede tre drenge fra vores klasse. De havde gået på kostskole på Samsø, hvor Rosenkjær havde været lærer. Egeberg kom fra Sorø Akademi ligesom rektor West og lektor Kiørboe.

Egeberg kunne ofte tale så længselsfuldt om skovene i Sorø, at vi ikke kunne begribe, at han i 1922 kunne skrive så smukt om Tønderegnen, som han gjorde i »For en fremmed barskt og fattigt er vort land«.

Jeg var med, da den blev sunget første gang. Kiørboe satte melodi til og den blev hurtig en slags nationalsang for skolen, som senere både

mine børn og børnebørn har sunget, idet mine tre børn alle er studenter fra Tønder og også to af mine børnebørn.

Men vi kunne godt tillade os at drille Egeberg med det, når han blev lidt for nostalgisk. Det siger noget om tonen i Tønder.

Forresten var det sådan, at alle lærerne, og jeg tror også alle embedsmænd, var kommet med den klausul, at de skulle blive i mindst fem år. Jeg ved, at mange i begyndelsen sagde fem år og ikke en dag længere, og så blev de næsten hele livet ud, om ikke i Tønder, så i landsdelen.

Kjørboe underviste ikke i mellemskolen, men vi kendte ham af udseende, fordi han spillede til morgensang. Vi syntes, han var en nydelig »ældre« herre. Jeg ved nu, at ingen af de lærere, der kom nordfra, var over 40. Trods den gode atmosfære drømte vi ikke om at sige »du« til lærerne, ja, da vi i 1. G fik Kjørboe, sagde han endda »De« til eleverne. Rosenkjær forlovede sig med en af pigerne i 1. G. Det var vist noget ganske uhørt dengang. Hun forlod skolen og tog til Ollerup Højskole. Om det var frivilligt, ved jeg ikke.

Vi havde kun to lærerinder, frk. Højlund i tysk, hvor sønderjyderne jo var suveræne. Dog husker jeg, hun var efter deres »danismer«. Det var hendes kæphest. Den anden var fru Otterstrøm, som vi havde i gymnastik, skrivning og håndarbejde. Af disse fag interesserede hun sig kun for gymnastik og sport. Når det var vejr til det, spillede vi langbold med dem i 3. mellem. Begge mine veninder var glade for det og holdt meget af hende, mens mine gamle mindreværdskomplekser dukkede op igen, fordi det stadig var mig umuligt at ramme med en bold. Skrivning satte hun lidt sport i ved at lade os skrive om kap. Min far sagde altid, at alle, der havde gået på Tønder Statsskole, havde en elendig håndskrift. Selv havde han en stor, flot håndskrift. Håndarbejde havde vi også sammen med 3. mellem, og hun fandt på, at vi skulle lære smok-syning. Jeg husker, rektor West kom gennem lokalet engang og spurgte, hvordan det gik med vores smoking. Jeg tror aldrig, vi nåede længere end til at rynke en lang strimmel stof, men det var trods alt bedre end alle de forfærdelige og ubrugelige stykker undertøj og lange kradsende uldne strømper, vi havde syet og strikket i underskolerne.

En tredje lærer, der fik stor betydning for os, hed Jacobæus. Vi havde ham i naturhistorie og biologi. Han var ateist og påvirkede os noget. Jeg mindes, jeg fik nogle skrupler omkring konfirmationen, men det var nu ikke det, der påvirkede os mest. Han var en stor kunstken-

der og -samler og gjorde meget for at skabe interesse for moderne kunst. Hans kone var ganske ung, og de havde ingen børn, så de var også meget gæstfrie overfor eleverne.

I 4. mellem arrangerede de en udflugt til Rømø i Store Bededagsferien for os 16. Det blev alle tiders tur, som næppe nogen af os glemmer. Det er næsten ufatteligt, når man kender Rømø i dag, at det var som en hel anden verden dengang. Det tog det meste af en dag at komme derover, og det var kun få dage om året, man kunne komme frem og tilbage samme dag, da man ikke kunne sejle, når det var ebbe.

Vi startede med at tage toget til Højer, travede så gennem marsken til Ballum sluse. Det var en besværlig tur med mange brede grøfter, som det var svært at forcere. Blev de for brede, måtte jeg en tur op over diget, men det var der ikke så meget tid til. Vi skulle nå frem til tiden, så vi kunne komme over. Så vi endte med at blive hevet over af en kammerat på hver side. Den ene skubbende og den anden hev. Omsider nåede vi færgestedet. Til vores overraskelse lå der intet skib, men i vandkanten stod en mærkelig vogn med høje hjul, som vi med meget spektakel og halloj entrede. Der var meget kneben plads, men den mest langbenede fyr i klassen, han havde gjort det bedste kup. Han sad yderst med sine lange ben ud over vognkanten. Så gik turen direkte ud i Vadehavet. Vandet blev højere og højere. Viggo med den gode plads måtte til sidst sidde med benene vandret ud i luften.

Omsider nåede vi ud til skibet. Nu var problemet at få alle de fjantende unger over i det. Det gik heller ikke uden dramatik. Den ene hest trådte over skaglerne og blev urolig. Manden på vognen og skipperen råbte og skreg til hinanden og til os på et for os aldeles uforståeligt sprog, der viste sig at være frisisk. Men over kom vi da, og trods en lille vippetur kom vi også alle over uden søsyge. Vi kom til Kongsmark, hvor vi blev indkvarteret hos de lokale beboere. Jacobæus og vi fire piger boede hos postmesteren. Jacobæus må have lagt mærke til at det kneb for pigerne at samle mod til at gå afsides. Så næste morgen erklærede han, at da vi nu skulle gå det meste af dagen, skulle vi ikke have noget pjat. Selvfølgelig skulle vi alle tisse af og til, og vi kunne risikere en sprængt blære, hvis vi gik og holdt os for længe. Desuden benyttede han lejligheden til at lære os, at træthed kom af, at man samlede affaldsstoffer i kroppen, som man kun kom af med gennem sved og urin. Det var reel og god viden, som var let at huske.

Vi gik så gennem den store klitrække midt på øen, helt op til Juvre, og hvad lærte vi ikke undervejs! Hvad Jacobæus ikke fortalte, gjorde de beboere, vi blev indlogeret hos, selv om det kneb for nogle af os at forstå, hvad de fortalte. Noget, der gjorde indtryk på os, var at møde jævnaldrende, som aldrig havde set hverken et tog eller en bil, da de aldrig havde været uden for øen.

Jeg tror også, hele opholdet derovre var en oplevelse for Jacobæus og hans unge kone. De var vist begge københavnere. Hun var en meget fiks og nydelig dame, den første, vi havde set med kortklippet hår, så rømboerne har sikkert også syntes, hun var en mærkelig lærerkone. Men hun forstod at omgås alle. Et andet yndlingsmål for ture med dem var Dravedskov med det gamle egeskrub og Vongshøj.

Også Egeberg og Rosenkjær lavede ture med os og altid med hele klassen. Vi var jo heller ikke så mange. Blev de for drøje, kunne Rosenkjær en sang med omkvædet »sikken et dejligt vejr, skidt med de ømme tær«.

Skolekammerater

Jeg kunne blive ved med at fortælle om skolen og kammeratskabet. Jeg vil prøve blot at give nogle glimt af det:

Vi har en kedelig lektie for i dansk, som ingen har forberedt ordentligt. Så forsøger en med et eller andet dialekt-ord, som vi på forhånd ved, udtales forskelligt, f.eks. i Højer og i Skærbæk. Egeberg går i fælden hver gang. Dialekt er hans store lidenskab, ganske modsat far Georg, der ikke kan fordrage det, og sagde om en yndig pige, som talte tønderisk: »Det er, som der springer tudser ud af munden på hende«.

En anden dansktid sker det, at én ser storken for første gang. Øjeblikket efter sidder vi alle, Egeberg med, i de tre store vindueskarme. En enkelt af eleverne fra den tyske skole finder det vist lige pjattet nok, »man har vel set en stork før«. Han har gået til privatundervisning hos den fjerde piges, Margas (Margrethes), far, pastor Schwartz, som var tysk præst i Burkal. Dér spildte de ikke tiden med pjat. Marga var nu lige så glad for det, som alle vi andre.

Marga havde kun én fejl, at hun ikke boede i Tønder. Til gengæld

»Smart« ungdom
i Tønder 1922.

boede hun tit hos os, når der foregik noget på skolen, som f.eks. aftenen før vi skulle på Rømøturen. Da havde vi netop fået en fustage østers af grev Schack. Det var mors det bedste, så hun prøvede straks at få fat i nogle af deres venner. Det viste sig nu, at alle havde fået det. Så fandt de på at invitere Jacobæus'. Vi fik lov at smage, før vi bestemte, om vi ville spise med. Jeg skulle ikke nyde noget, men Marga nød det sammen med de voksne. Det imponerede mig vældigt. Disse østers var en afgift, greven fik af nogle østersbanker, han ejede ved Sild.

Vi andre tre piger besøgte også Marga i Burkal. Der var en lidt fremmed atmosfære. Vi startede med at gå direkte fra stationen til kirke. Det er en særpræget kirke i Burkal, og det var gudstjenesten

også. Vi sad oppe på et lille pulpitur. Pastor Schwartz talte meget dramatisk, først hviskende, så pludselig hævende stemmen, så vi var lige ved at falde ud over kanten af skræk. Det var noget helt andet end vores ret søvndyssende præst i Tønder, som vi netop var begyndt at gå til præst hos.

Da vi kom fra kirke og havde hilst på Margas meget søde mor og nogle små brødre og beundret en nyfødt lillesøster, spiste vi til middag, men først læste pastoren et stykke fra en almanak, først på tysk og så til ære for os på dansk.

Jeg husker tydelig, vi fik haresteg, som var lavet anderledes end vores, vist især fordi vi fik Sauerkraut til. Det kendte jeg ikke, men jeg tænkte på, hvor flot Marga havde givet sig i lag med østers, og gav mig frejdigt i lag med det, selv om jeg havde en indgroet skræk for fremmed mad.

Om eftermiddagen havde de søndagsskole, som dog var frivillig, så vi foretrak at hygge os med de små. Så skulle præsten i hestevogn helt ned til grænsen ved Lydersholm og holde gudstjeneste. På vejen var vi inde i et privat hjem, hvor han holdt en lille andagt. Vi tog med for køreturens skyld, og den var skam heller ikke kedelig. Da vi på vejen havde en lille diskussion med præsten om noget geometri, krævede han resolut ned fra bukken og gav sig til at tegne parallelogrammer på den støvede vej, og vi måtte overgive os.

Han kørte os helt ned til grænsen og sagde polisk: »Nu kan I spytte ind i Tyskland, men pas på, der er modvind idag«.

Med i kirke skulle vi ikke, så nu havde vi tid til skole- og veninde-snak. Om aftenen skulle pastoren ud igen, så da vi havde spist, viste det sig, at Margas mor var god til at lege med hele flokken. Vi blev der om natten og fulgtes med Marga og nogle af hendes brødre og den før omtalte tidligere elev, der hed Peter. Så vi havde det sjovt i toget og syntes, det havde været et dejligt besøg.

Ester Svendsens mor var fra en stor gård, der hed Visby Hedegård. Der boede hendes moster, der var gift med en kendt sønderjyde, der hed Kloppenborg-Skrumsager. De havde to piger, der gik i klassen under os. Der var vi også tit med ude. Ligeledes på Trøjborg, hvor der også var to piger fra den klasse og en dreng, der gik i klasse med min bror. Det var også Esthers familie. De var i familie med Jacob Knudsen.

Trøjborg var jo en rigtig gammel herregård, med ruiner i parken. Og det var en stor fornøjelse for ungdommen derude at jage skræk i gæsterne med udhulede roer, skåret ud som kranier. Sat på stager og med lys inden i var de virkningsfulde nok til at udløse nogle høje tøsehvind på en mørk aften.

Med drengene i klassen og dem i 1.G havde vi fint kammeratskab, lidt sværmeri af og til, men meget platonisk og lidt på skift, ikke mere, end at vi sang en af tidens viser med omkvædet »får man ikke den, man elsker, må man elske den, man får«. Men selvfølgelig var det da rart med en opvartende kavalier på skøjtebanen. Vi havde stadig kun skøjter, der skulle skrues på vores almindelige støvler. Skøjteløb var også en af Tønders lyksaligheder, og det kunne selv jeg være med til. Det var nemlig ikke så meget kunsløb, vi dyrkede, men snarere langrend. Alle marker omkring Tønder var før afvandingen oversvømmet om vinteren, og der skulle ikke hård frost til, før dette lave vand frøs til. Vi løb f.eks. ud til Udbjerg. Flottede vi os så med en kop te eller kaffe, var vi ikke blege for at tømme sukterskålen for at have lidt at styrke os på på hjemvejen, der ofte var længere, end vi havde regnet med.

Min søster og en ny lærer, der kom til skolen, det år jeg gik ud, løb engang helt til Højer. Han havde startet en drengespejdertrop. På Vidåen blev den elegantere sport udøvet. Jeg husker den kendte redaktør Peder Skovrøy, som havde siddet i arresten i den tyske tid. Han var 70 og kunne slå de eleganteste herresving. Så han blev altid beundret.

Overlægen på sygehuset boede på gården Hestholm, mindst en kilometer fra Tønder. Det skete om vinteren, at han kun kunne komme frem enten på skøjter eller til hest. Han beherskede begge dele. Han var tysk friherre og hed Dr. v. Werthern. Men særlig betryggende var det jo ikke, heller ikke for jordemoderen. Han sendte også sine børn i dansk skole.

Den tyske syfrøken

En tid lang gik jeg i syskole. Mor fandt på, at jeg kunne lære at sy, og sy noget til mig selv og min lille halvsøster Kirsten. Det eneste, der fandtes i Tønder af den slags, var en tysk syskole, hvor man skulle

begynde med linned-syning, og som varede mindst et år. Hvordan mor fik overtalt Fräulein Burchardi, som lederen hed, til at gøre en undtagelse med mig, ved jeg ikke. Måske har hun gerne villet i lag med det nye klientel, som tilflytterne jo udgjorde. Det hele foregik på tysk. Lettest gik det med fagudtrykkene, som jeg endnu, når jeg en sjælden gang bruger min gamle maskine, kan gribe mig i at benytte: »nach dem schmalen Fuß steppen«, eller »die Knoten verschlingen«, eller »den Faden einziehen«.

Værre var det, når jeg skulle forklare Fräulein, hvordan min snedige mor havde fundet ud af, hvordan der kunne blive en kjole til Kirsten af et stykke stof, der var for lidt af.

Det foregik som i en rigtig skole med timer og frikvarter og madpakke med, da det varede hele formiddagen. Frøkenen boede lige ud til alleen, så jeg kunne se kammeraterne på legepladsen. Det gav et lille gib, men jeg havde jo selv valgt. På hjemvejen spekulerede jeg på tysk på, hvordan jeg skulle forklare mor, hvad Fräulein havde sagt, indtil jeg kom i tanke om, at det jo heldigvis var på dansk. Men en hel dårlig måde at lære sprog på kan det jo ikke have været, når jeg ligefrem tænkte på tysk. Forresten var hun en skrap dame, der ikke var bange for at give et rap over fingrene, når vi kludrede for meget. En, det tit gik ud over, bemærkede, at hver gang maskinen stod stille, var hun over hende som en hø. Så en dag, det var helt galt, turde hun ikke lade den stå, men syede den ene søm oven i den anden, så det næsten var umuligt at pille op. Det var jo lidt fremmed for mig, men de andre, som vist alle var tyske, fandt det åbenbart helt i orden. Jeg gik der kun et par måneder til jul, og fik syet en del pæne ting, men det var jo ganske sjovt, at jeg nåede at opleve endnu en skoletype.

Konfirmation

Som sagt skulle de, der ikke var konfirmeret, til at gå til præst, som man sagde. Det gjaldt alle os fire piger, men vist kun en enkelt dreng. Far Georg, som ellers ikke var nogen ivrig kirkegænger, holdt nu på, at i hvert fald jeg, og også helst han og mor, skulle i kirke hver søndag. Indgangs- og udgangsbønnen i kirken blev læst af kordegnen. Han

var tysk krigsinvalid og talte med meget tysk accent og rullende r'er. Lige meget hvor jeg idag hører den og hvordan den læses, hører jeg ham – så dukker klangen fra Tønder op i min hukommelse.

Esther og jeg fandt engang på at gå til tysk gudstjeneste, fordi vi syntes, den tyske pastor Beuck så så spændende ud. Vi havde ikke tænkt på, det var samme degn, men det var det, og han nidstirrede os under hele gudstjenesten, som om det var yderst mistænkeligt, at vi kom der.

Kirken er jo meget smuk og domineret af et kæmpeorgel, men præsten var nærmest kedelig. Far Georg sagde altid, de første fem minutter var gode, resten af tiden brugte han til at gentage dem.

Jeg tror såmænd også, at vi satte ham grå hår i hovedet i timerne. Jacobæus-påvirkede, som vi var, og mine personlige erfaringer, gjorde os meget spørgende og diskussionslystne. Men han var altid rar og venlig, og da jeg et par uger før konfirmationen nærmest følte, det hele var noget hykleri og havde mest lyst til at opgive den, brugte han meget tid og godhed på at forklare, at vi ikke bandt os til noget som helst.

Så til mine forældres store lettelse blev der alligevel konfirmation. Og trods deres stramme økonomi var det en meget fin og gaverig dag for mig. Og virkelig højtidsfuld følte jeg det også, da jeg med far Georg under armen i min fine, hvide vaskesilkekjole og mine højhælede sko, som hang fast i løberen, gik hen til min plads blandt de første hvide konfirmander, der nogensinde havde været i Tønder kirke.

Tyskerne bruger stadig sorte kjoler, og det gjorde man også i Danmark før 1864. Vi var spændte på, om Marga fik lov at få en hvid kjole, men de løste problemet ved at faderen konfirmerede hende hjemme i Burkal.

Da vi kom hjem fra kirke, var hele vores ret lange entré fyldt med blomster, det var fra de handlende. Den skik kendte vi ikke. Men det så dejligt ud.

Midt i al den forvirring kom borgmester Olufsen og hans frue, som vi slet ikke kendte. Han var tysk, da der i mange år var tysk flertal i byrådet. Mor fik dem ind og sagde lidt undskyldende, at det hele var lidt forvirret, fordi vi havde konfirmation, og fik svaret »Ja, det er jo derfor, vi kommer, for at hilse på Dem og konfirmanden«. Heldigvis kom sidstnævnte da på benene, men hvor vi morede os over, at der var etikette-spørgsmål, som selv far Georg ikke kendte.

Tønderlyksaligheder

Vidåen løb gennem Tønder. Langs den gik en skyggefuld og smuk allé, hvor vi ofte gik tur. Så mødte vi drenge, der så lidt mærkeligt, men ikke uinteressant ud. De bar kasketter med forskelligt farvede bånd. Da vi kom i snak med dem, viste det sig, at de gik på realskole i Nibøl, og farven på kasketterne angav, hvilken klasse de gik i. Vi syntes, de var meget flinke, og hjemme hos os mødte det heller ikke modstand, men Esthers mor brød sig ikke om dem.

Det var det samme med forretninger i byen. Jeg tror, det skuffede mange af de dansksindede sønderjyder, at de tilflyttede ikke så så meget på, om indehaverne var tyske eller danske, men handlede, hvor de fandt de bedste og billigste varer. Der var f.eks. en meget dygtig, men også fanatisk tysk guldsmed, hvor far Georg havde købt nogle meget smukke, håndlavede smykker til mor. Der kunne det ikke falde de dansksindede sønderjyder ind at handle. Vores nærmeste bager var også tysk, men meget dygtig og venlig. Efter tysk skik kunne man bringe sin hjemmelavede dej hen til ham og få den bagt. Det gjorde vi tit om søndagen. På vej til kirke afleverede vi dejen og hentede en duftende frisk kage på hjemvejen.

Blandt Tønders lyksaligheder vil jeg også nævne nogle sider, som nok kunne indgyde et bybarn en vis respekt. Allerbedst som vi gik i Storegade og snakkede og pjattede, hvad vi tre »Eer« Edith, Esther og Else fra 4. mellem vist var ret kendt for, kom en hel flok kreaturer drønende, spærrende hele gaden og fortovet med, klattende og strittende, så vi hvinende og lidt flove fór op på de høje trapper, som der jo heldigvis var mange af. Der var altid en mand med en stok med, men det skete ofte, at en ko tog en afstikker ned ad en af de små sidegader ned til Skibbroen, og så fór manden hujende og råbende efter den. Den dag, min cykel kom, kørte jeg straks en tur op i byen, og til min rædsel var jeg pludselig omringet af får, så jeg hverken kunne komme frem eller tilbage.

Apropos sygehuset, så så vi en dag en mærkelig vogn nede på perren. Det var nærmest en kurveflettet bære med kaleche over. Den var på hjul. Den skulle hente en patient ved toget og blev bagefter med håndkraft kørt ud til sygehuset, som lå og stadig ligger helt ude i den anden ende af byen. Det så helt middelalderligt ud og har sikkert ikke fortsat længe derefter, men jeg har dog set det.

I marsk- og markedsbyen Tønder var kreaturer næsten faste »stroggæster«. Her er en hel flok fotograferet i Vestergade.

En anden ting, der just heller ikke var idyllisk, var rendestenene. Tønder blev først kloakeret midt i tyverne, så spildevandet fra husene løb i render ud over fortovet til rendestenen. Når den så var frosset til, kunne man godt få lyst til at blive vegetar, når man havde passeret de mindst tre slagtere, der boede i hovedgaden.

Jernbanestationen

Vi havde heller ikke w.c. på stationen. På loftet var der et lokum og et nede i gården, som hørte til vores lejlighed, og hvor vi også havde hønsehus. Det i gården blev tømt sammen med stationens, den anden luksus skulle vi selv ordne, så selvfølgelig brugte vi mest det i gården.

Tønder H. set fra Viddingherredsgade ca. 1923.

Foto: Tønder lokalhistoriske arkiv.

Det var i det hele taget ikke nogen særlig god lejlighed, vi havde. Der var to lejligheder ovenpå stationen. I den ene boede vi, i den anden kontrolløren, som var næstkommanderende på stationen.

Han havde været ansat på Tønder station i den tyske tid, men havde selv ønsket at blive genansat. De var ikke sønderjyder, men som så mange af de tyske funktionærer kommet længere sydfra, og de havde tysk hjemmesprog.

Men nu sendte de børnene i dansk skole. To næsten jævnaldrende drenge kom i min klasse. De var meget forskellige, men klarede sig godt begge to. Så havde de, ligesom vi, en efternøler, der hed Hel-muth. Han og min halvsøster Kirsten blev næsten uadskillelige, så hun til sin fars utilfredshed voksede op med et mærkeligt plattysk barnesprog.

Dengang gik markerne helt op til stationspladsen, så dér havde Kir-sten og Helmuth en herlig tumleplads. En dag havde de plukket blom-ster, som de ville give deres mødre, men de skulle gennem forhallen for at komme op i lejlighederne. På vej gennem den spurgte en venlig voksen, om hun kunne købe deres blomster, og gav dem en tiøre hver.

Tønder H. for enden af Jernbanegade i begyndelsen af 1920'erne. Splitflaget vajer på stationens høje flagstang. Foto: Tønder lokalhistoriske arkiv.

Det syntes de, var glimrende, så næste dag stod de igen med hver sin buket, og fik også solgt. Det gik fint et par dage, men da far Georg hørte det, fik det en brat ende.

Mine forældre var meget utilfredse med lejligheden, selvom den på en måde var ret stor, to pæne stuer ud til gaden, en spisestue og en mindre stue ud mod perronen og et meget stort køkken med komfur. Vi fik dog senere gas, men beholdt komfuret. Dengang var det ikke almindeligt med spisekøkken i Danmark, og jeg tror ikke, det faldt mine forældre ind, at man kunne spise der. Den tyske forgænger har sikkert gjort det.

På etagen ovenover var der også fire værelser med ret små vinduer. De var buede ligesom nede. Rummene havde haft skrå vægge, som var skilt ad som små ekstra rum.

Vi syntes, de var herlige, men der var meget lavt til loftet, og far Georg ville ikke anerkende dem som soveværelse, og vi hørte ham sige til overbanemesteren, som stod for den slags, at de ikke kunne byde en kongelig udnævnt stationsforstander et soveværelse, hvor han ikke kunne trække skjorten over hovedet uden at ramme loftet.

Derfor indrettedes den ene stue som soveværelse, men da det efter meget tovtrækkeri ikke lykkedes at få nogle kontorer, som lå på den anden side af gangen, inddraget, opgav han det omsider. Men det var lidt primitivt.

Som i Slagelse var der også en trappe uden for lejligheden til et loft, hvor der foruden tørreloft også var et værelse og det før omtalte lokum. Værelset var ret godt og blev brugt til pigeværelse.

Bag ved huset og den lille gård lå vores have, som jeg syntes var ret stor, i hvert fald når den skulle luges og der skulle sås. Det var det eneste, vi fik betroet. Inspireret af Rosenkjærs gymnastik lagde jeg det år alle ærter og bønner med strakte ben. I den lille gård stod stationens høje flagstang, og det havde været et stort øjeblik, da Dannebrog første gang gled til tops. I vores have stod vores egen, ikke nær så høje flagstang. Det så lidt pudsigt ud, når man kom fra byen, da det på afstand så ud, som om de stod lige ved siden af hinanden. På den store skulle der flages med splitflag på alle officielle flagdage, og ve os arme, hvis vi ikke kunne huske, hvorfor vi flagede.

Til den anden side, bag en mur, lå den lille gård med de før omtalte lokummer og hønsegården. Den var et hyggeligt opholdssted både for os og kammeraterne, og man kunne lige akkurat få plads til et slag kroket. Hønsene var desværre så tamme, at de rendte efter os helt ind i forhallen, hvor man naturligvis ikke var glad for dem, så man måtte se at snige sig ind uden dem.

Badeværelse havde vi heller ikke, men adgang til at bruge et ude i remisen. Men det var vi nu ikke helt vilde med. Man skulle gennem en forhal, hvor der altid stod kulsorte lokomotivførere og fyrbødere og vaskede sig med nøgen overkrop. Det, syntes vi, med vores unaturlige opdragelse, var flovt. Der var også et lille stykke at gå, som var ubehageligt efter et varmt bad, når det var koldt.

Nej, så foretrak vi mors etagevask i et stort, rundt, ikke ret dybt kar med en hældetud i den ene side. Det hed et viktoriabadekar. Når vi havde sæbet os ind fra top til tå, hældte mor en stor kande koldt vand over os.

Tønder jernbanestation var ellers dengang en meget større station end nu. Far havde søgt de fire købstæder under ét og var konstitueret i Tønder for et år. Da den så viste sig at blive grænsestation og i højeste lønningsklasse, var de spændt på, om han fik lov at blive. Det

fik han, og han var meget glad for det. Der ankom og afgik 55 tog i døgnet. Der var tog til Højer, Tinglev og Bramminge. Derfra kom de med få minutters mellemrum om morgenen kl. 7.50, medbringende de fleste af vore skolekammerater, som så drøede op over den store trappe og bro, der strakte sig over alle tre perroner. Der var ikke langt nok til grundvandet, så man kunne grave tunnel. Vi syntes, dette var langt mere imponerende, og vi gik selvfølgelig heller ikke afsted til skole, før vi havde hørt de andre. Var toget forsinket, var det jo bare med at skjule sig i flokken, der skulle forklare inspektør Kondrup forsinkelsen. Det var ikke som i Slagelse en dødssynd at komme for sent. Gik det højt, trak han mig lidt i fletningen og sagde: »Ja, dit tog var vel også forsinket«.

Tog sydfra holdt helt ovre på tredie perron, hvor told og politi også var, men nogle tyske tog kom ind på første perron. Indtil Sild-dæmningen blev bygget var det badetog fra Hamborg, som i plomberede vogne kørte videre til Højer, hvor passagererne så blev lukket ud og skulle gennem tolden, før de skulle med båd til Sild. Vi syntes, det var helt sjovt at stå i vinduet og se på alle de fine badegæster, der sad der og var låst inde.

Selskabsliv i embedsmandskliken

Far Georg var som nævnt stationsforstander i højeste lønningsklasse, men alligevel blev der talt om dårlig økonomi. Det var vist nærmest sådan, at den store omgangskreds med alle dens forpligtelser, fine middage, festlige lejligheder, jagter og jagtmiddage o.s.v. var for dyre i forhold til indtægten, da far Georg især gik utrolig op i alle etikette-spørgsmål. Den rette påklædning til enhver lejlighed medførte, at der til hans garderobe hørte både kjole og smoking og frakke samt hans flotte gallauniform, som vist kun blev brugt til det årlige kongebesøg med dertil hørende middag om bord på »Dannebrog«. Mor havde også altid to slags selskabskjoler, en med ærmer til smoking og en uden til kjole. Jeg læste en del Jonas Lie dengang og syntes, visse skildringer i Kommandørens døtre var som skrevet om os.

En skuffelse med hensyn til indtægter havde han nu også lidt. Han var nemlig blevet udnævnt til Kongelig Vejer og Måler og havde regnet

med, at det skulle give en stor ekstra indtægt i Tønder med den store kreaturhandel, men han havde gjort regning uden sønderjyderne, som var vant til at få vejret omme på Skibbroen, hvor flere af de 80 kroer, der fandtes i Tønder ved Genforeningen, selv havde store brovægte. At de dér ikke kunne få en autoriseret attest, betød ikke noget. Deres handel var altid gået godt uden. Da far selv havde bekostet vægten, var det ret svært for ham.

I Tønder blev der vist ikke tid til så meget hjemmeliv. Der var, navnlig de første år, så mange møder, nationale festdage, teateraftener o.s.v., som især embedsmændene ikke godt kunne udeblive fra. Desuden havde vi, som før omtalt, en stor omgangskreds, og de fandt også hurtig andre gode bridge-spillere, så de var en lille klub på 8, der skiftedes til at være hos hinanden, foruden en med fire herrer. Vi børn fik også mange venner. Af de 15 i vores klasse boede halvdelen udenfor byen, så hver gang der var noget på skolen om aftenen, havde vi nogen boende, og det, syntes vi, var vældig sjovt, men jeg tror nok, det var lidt økonomisk belastende. Derfor kunne jeg sommetider være helt ked af at skulle hjem og spørge, om vi måtte være med til dit og dat. Til gengæld var vi nu helt ude over Slagelses tøjkomplekser, for vi var nok mere velklædte end sønderjyderne, som vi syntes var temmelig gammeldags. Det gjaldt især drengene, som var mere tyskprægede i påklædningen – jakkesæt med byronkraver og korte bukser til knæene, hvor vi var vant til at se dem i matrostøj. Men der var nu nogle, som det klædte godt. To af de kongerigske drenge, der var meget store, gik endnu i matrostøj. Det har sønderjyderne så nok til gengæld syntes så mærkeligt ud.

Mor, der jo før flytningen havde været meget glad for sit arbejde som jordemoder, havde lovet ham at holde op med det i Tønder. Det var nok også lidt snobberi. Han syntes nok ikke om at være jordemodermand, nu han var embedsmand.

Men heldigvis for mor var flere af de unge koner, der kom derned, gravide og meget nervøse for at skulle have en ældre tysk jordemoder, der vist ikke engang talte dansk. De havde hørt om mor hos deres jordemoder i København, og en af dem havde endda født på Esmanns klinik, da mor var der. De lagde nu stort pres på far Georg og blev lykkelige for, at han bøjede sig, og det var mor ikke mindst. Mor fik en stor praksis, hvad der må have været kedeligt for hendes kollega, da

en jordemoder dengang blev honoreret med 1% af mandens indtægt.

Men mor blev også elsket af disse unge koner, og de kom og spurgte hende til råds om alt. Også mine veninder syntes, hun var så sød, og at det var flot, vi kom sammen med alle de fine. Vi så hende jo somme-tider fra en anden side, træt og nervøs, lige før gæsterne kom. Mor lavede selv så god mad, at vi altid sparede kogekonen. Derved kom der stort ansvar både på vores ene pige og os store børn. Når hun så fór rundt og var ved at gøre os allesammen tossede, tænkte jeg, nu skulle de se hende, og i næste øjeblik tænkte jeg, gid de da snart kom, så bliver hun så rar igen. Alligevel kunne vi godt lide at have gæster.

For resten havde hun fået den geniale idé, at min søster Inger Merete og jeg skulle skiftes til at spise med og varte op, så vi lærte begge dele. Da jeg var lidt kræsen, ville jeg helst det sidste, men vi skulle skiftes. Borddækning og pynt ordnede vi også altid. Engang vi var kommet særlig godt fra det med vilde blomster, roste grev Schack, som var med, os for det og gav os lov til at plukke blomster i slotsparken, hvad ellers ikke var tilladt.

Gik det fint blandt os unge at komme sammen med tyske og danske sønderjyder og kongerigske, var der nok mere klikeri blandt de voksne. Esthers far, Nicolai Svendsen, der havde været redaktør i Haderslev og nu var amtsskolekonsulent, kom nok med til de mere officielle mid-dage, men jeg tror aldrig, fru Svendsen gik med, ligesom de aldrig selv holdt noget.

På grund af sparsommeligheden måtte vi aldrig bede om at komme i biografen. Far og mor skulle nok selv sige til, hvis de syntes, der var noget, vi skulle se.

Blandt dem, mor og far kom sammen med, var kun få sønderjyder. Foruden greven tror jeg kun det var embedsmændene. Men det har måske også været, fordi de næsten blev født med denne kæmpe om-gangskreds af embedsmænd. Mærkeligt nok var de alle yngre eller ældre, så ingen havde børn i vores alder. Det betød at vi heldigvis blev frit stillet med hensyn til venner.

Ved Genforeningen kom der til Tønder to dommere, en postmester, der ikke havde børn, men »adopterede« os i stedet. Vi kaldte dem onkel og tante og fik lov at bruge deres badeværelse. Deres lejlighed var nemlig meget bedre end vores. Så var der en toldforvalter, en amts-forvalter, og fordi amtmanden, greven, ikke var jurist, en amtsassessor,

der boede i amtmandshuset, da greven hellere ville bo i Møgeltønder. Desuden en amtsvejinspektør, også barnløse, der gerne ville være onkel og tante. Dertil kom hele rytteriet, og jeg tror også en fodfolksafdeling samt alle lærerne, der dog vist holdt sig mere inden for deres egen kreds.

Mest kom vi sammen med de forskellige ritmestre og amtsassessor von Stemanns, og det var for resten gennem deres gravide koner, det indledtes. Kortklub havde vi dog med de to dommerfamilier og vejinspektøren, der blev kaldt kaptajn Poulsen. Mandeklubben var vores læge, dr. Jepsen, Stemann, ritmester Bjørnholm og far Georg.

De spillede bridge og var så fanatiske, at de kunne spille en hel aften, uden at opdage, hvor mange klokken var. Forhallen var låst om natten, så vi fulgte altid vore gæster helt ned og låste dem ud. En aften, de havde spillet, og far Georg fulgte dem ned, var de allerede ved at sælge billetter til morgentoget. Så svor han, nu skulle det være slut med det natteroderi.

Bridge-aftenerne var kun med et let traktement midt på aftenen. Det fik Inger Merete og jeg også tit lov at ordne, og det kunne vi også godt lide, men vi kunne skam også klokke i det. Jeg husker engang, en af de første ritmestre med det flotte navn Dornonville de la Cour og en anden officer kom på en eftermiddagsvisit, og mor bad mig lave te. Den skulle laves efter alle ritualer, og jeg tog det flotte teservice af sølv, som far Georg havde fået i afskedsgave fra borgere i Slagelse. Han havde været over 24 år på godsekspeditionen og været meget afholdt. Mor nikkede anerkendende, da hun så min bakke, men vi skiftede vist begge ansigtsudtryk, da det klare vand løb ud af potten. Jeg havde glemt at komme blade på.

En enkelt sønderjysk dame, frk. Albertz i Østergade 15, blev dog de første år inviteret med de fleste steder. Hun var noget af en original. Hun ejede jo et af de smukkeste af de gamle huse i Tønder, men desværre var der også et utal af katte, hvorfor hun blev kaldt kattedronningen. Ved Genforeningen i 1920 havde hun haft besøg både af kongen og dronningen og bar altid ægte kniplinger, som hun desværre ikke nænnede at vaske.

Hun var fanatisk tyskerhader. Engang Inger Merete og jeg hørte, hun angreb dem lidenskabeligt, vovede vi, der efterhånden havde flere tyske kammerater fra skolen og seminariet, et spagt forsvar. Hun blev

så rasende, at hun råbte: »At I ikke skammer jer! I skulle giftes med en tysk officer, skulle I!« Vi var i en alder, hvor vi ikke kunne se nogen ulykke i det, så vi måtte, halvkvalte af latter, styrte ud af stuen.

Jo ældre hun blev, jo flere katte holdt hun, og samtidig blev hendes fine silkekjoler og tønderkniplinger så møre, at de ikke tålte vask. Til sidst måtte far Georg sige fra. Han kunne ikke tage lugten.

At det første år i Tønder var dyrt, forstår jeg nu, når jeg tænker på, hvor mange gæster vi fik, også nordfra. Mange ville jo ned at se det genvundne land, og selv om de kun havde et ganske fjernt bekendtskab med far Georg, var det da naturligt at se ind og hilse på, når de nu var i Tønder. Også det meste af familien på begge sider skulle så hurtigt som muligt ned at besøge os.

Derfor blev der også sparet i det daglige. Mor kunne ikke selv sy, men var god til at se, hvad der kunne komme ud af at sy gammelt om. Jeg tror hun var syerskens skræk. Ofte erklærede de straks, at det kunne ikke lade sig gøre. Jeg åndede lettet op. Så var der måske håb om nyt. Men nej, mor foldede og bukkede og viste, men resultatet blev som regel godt. Tit fik mor også stof gennem moster Nell, ikke altid lige vores smag.

Kom mine forældre ikke meget sammen med sønderjyder, så gjorde min morbror det til gengæld. Han var apoteker i Randers og besøgte os tit. Han var ivrig konservativ og havde vist i den forbindelse truffet Esthers onkel på Visby Hedegård, som, modsat Svendsens, dyrkede stor selskabelighed, altså også med kongerigske. Onkel Frederik var vores rige onkel, der kom i en bil så stor, at den næsten ikke kunne komme om de skarpe hjørner i Tønder. Med ham kom mor og far til Visby Hedegård, og vi var alle med en dag hos Cornelius Petersen på Vester Anflod, en meget interessant gård med sammenbyggede længer og højt frisetag over.

Cornelius Petersen var en meget ejendommelig mand, og umådelig kritisk over for det nye styre, og især overfor embedsmændene. Men vi blev nu godt modtaget og så, hvorledes svinene boede på første sal.

Han ville have en hel ny landsdel med egne pengesedler o.s.v. En morgen, far Georg som sædvanlig gik på perronen kl. 7 og ventede på morgentoget, kom Cornelius Petersen forbi, og i stedet for »god morgen« sagde han »13«. »13«, gentog far. »Hvad mener De med det?« Jo, svarede han, De er den trettende, jeg har mødt her til morgen, som

Mor tog som jordemoder mod børnene på Schackenborg. Da det til sidst blev en dreng, kom der et smukt guldarmband fra slottet. Billedet af Eva, Sybille og Hans Schack sendte grevinden i 1938.

ikke bestilte noget. Fars humoristiske sans sejrede, så han sikkert til den andens ærgrelse ikke indlod sig i diskussion med ham. Senere fik Cornelius Petersen problemer med nerverne og måtte en tid indlægges på sindssygehospitalet i Vester Vedsted. Der traf jeg ham som ung sygeplejerske.

Forøvrigt var skellene mellem tysk og dansk ikke så skarpe mere. Selv grev Schack giftede sig med en tysk officers enke, og dr. Jepsen, som mistede sin unge kone, giftede sig også med en tysk dame, Marie Neven. Hun var måske ikke selv tysk, men datter af en af de store tyske familier, som ejede bryggeriet.

De gled begge let ind i vores kreds og var meget afholdte. Mor tog mod børn i begge lejre. Hos grev Schack fik de først tre piger. Da de så endelig fik en søn, blev der skudt med de små kanoner, og mor fik foruden sit honorar et meget fint guldarmbånd.

Afvandingen er i gang ca. 1926. Stationsforstander Ulrich betragter den moderne teknik.

I gymnasiet

I slutningen af 4. mellem skulle vi bestemme, om vi ville i gymnasiet. Alle lærerne holdt på, at det skulle jeg. Hjemme var de knap så sikre. Læse videre kunne der ikke være tale om, men gymnasiet gik de med til. Esther og Marga og nogle af drengene valgte realklassen. Så vi var kun 12 i den nye 1. G, deraf kun to piger, senere kom der en til.

Men der kom mange overraskelser. Året før havde vi haft Egeberg i latin, og det var et meget let pensum, så jeg ligefrem ikke kunne forstå, der skulle være noget svært ved det. Nu fik vi rektor West og et sværere pensum, som jeg tillige fandt utroligt kedeligt, alt sammen noget med krige og hære og noget, der slet ikke kunne gættes om. Som nyt fag fik vi endelig fransk, som vi fik Kiørboe i. Det var dejligt, og hans meget søde kone var med-elev i vore timer. Men nu var det sandelig sønderjydernes tur til at være suveræne. De havde i den tyske skole haft fransk i flere år.

I tysk fik vi også en ny lærer, lektor Langla, som vi syntes var meget gammel, alene af den grund at han altid blev omtalt som »professor« Langla.

I de tyske skoler var alle lærerne enten »professor« eller »doktor«. Så da en adjunkt Petersen kom til Tønder nogle måneder før Genforeningen for at bistå ved overgangen fra tysk til dansk skole, blev han nødt til at kalde sig »doktor« Petersen for overhovedet at blive regnet af de tyske kolleger. Det navn blev så hængende ved ham. Langla underviste på en langt mere voksen måde. Han sagde også De til os, var forøvrigt umådelig rar. De var også barnløse. Han syntes, det var synd for os kongerigske, at vi kendte så lidt til de tyske klassikere, så derfor inviterede han os hjem en aften om ugen. Så skiftedes vi til at læse op, eller han fortalte. Der stiftede jeg bekendtskab med bl.a. Thomas Mann og Theodor Storm. Han var en udmærket gymnasielærer, men egnede sig ikke til mellemskolen, dér kneb det med disciplinen.

Vi følte, at alle nu behandlede os som voksne, og det forpligtede. Sport var det helt galt med. Hvad skulle fru Otterstrøm stille op med tre piger, men rektor fandt på råd. Vi kunne nok låne byens tennisbaner nogle timer. Det kunne fru Otterstrøm nu ikke selv spille, men det kunne rektor, og så kunne han lære os det på fransk, som han jo vidste, vi var bagud i. Det blev alletiders! Alene at se rektor fare rundt og parlere!

Det blev således en brat overgang fra mellemskole til gymnasium. Før gik lektier som en leg, og jeg kunne let holde mg+ i gennemsnit. Nu følte jeg, at jeg virkelig sled i det, men stadig med glæde, og så blev det kun til mg-. Vi fik også adjunkt Kobbernagel som ny matematiklærer. Rosenkjær måtte ikke undervise os i gymnasiet, fordi han ikke var cand.mag. Det var den nye, men til gengæld havde han ikke begreb om at undervise og forstod overhovedet ikke at falde ind i tonen i Tønder. Så fra yndlingsfag blev det nu det modsatte. Resultatet blev da også, at jeg i 1923 gik ud af 2. G uden eksamen.

Dermed var min tid i Tønder ved at løbe ud. Den 23. august 1923 rejste jeg til København for at begynde uddannelsen på Frøbelhøj-skolen

Ti år senere flyttede også mine forældre fra marskbyen.

Far, som var 12 år ældre end mor og havde så lille en datter, havde regnet med at blive i Tønder, til han blev 70, men en ny generaldirektør fik indført, at alle skulle gå med 65 år. Så i 1933 måtte han gå af. I sin bitterhed syntes han ikke, han kunne blive i byen, så de flyttede til alles, og især vores, sorg til København. Skønt det altså faktisk kun

var tre hele år, jeg var hjemme i Tønder, føltes det meget længere, fordi mit hjem var der i 13 år, og vi elskede at komme hjem, og gjorde det faktisk i næsten alle ferier. Det var næsten en hel dags rejse til København dengang. Nu var jeg igen uden hjemsted. I 13 lykkelige år havde jeg sagt, jeg var fra Tønder.

Skibsdreng i 1930'erne

af *Peter Lützen*

Peter Lützen er født i Nibøl syd for Tønder i 1915. Faderen var postembedsmand, moderen kom fra et skipperhjem i Rudbøl. Det gav drengen lyst til søen. Som 15-årig stod han til søs, og fortsatte indtil de økonomiske krisear gjorde det umuligt at finde ny hyre.

I stedet blev Peter Lützen fanget ind af det ekspanderende tyske militær. Han tjente som officer frem til krigens afslutning. Det nationale opbrud førte ham ind i det danske arbejde. I 1965 blev han afdelingsleder i Sydslesvigsk Forening, og familien fandt sig endeligt hjemme i Danmark.

Her fortæller Peter Lützen om det barske liv ombord på de små sejlskibe på fart fra Højer til Hamborg og fra Flensborg til København.

Konfirmationsalderen

Fra efteråret 1929 til februar 1930 gik jeg til konfirmandundervisning. Vi var mange børn, nogle kom udenbys fra, fordi de var elever på gymnasiet i Nibøl. Men disse børn udefra blev konfirmeret hjemme i deres egne kirker. De fik blot undervisning i Nibøl af rent praktiske grunde. Vor præst, Ove Götttsche, som var afholdt i hele byen og kendte alle familier, har døbt og konfirmeret mine søskende og mig, viet søster Julie, begravet min far, farmor og farfar.

Lærepladser både indenfor håndværk og handel var næsten umulige at opdrive. Jeg ville gerne være sømand. Og det så omtrent lige så trøstesløst ud. Mange skibe var blevet lagt op, handelen gået i stå, fragtraterne var lave, kun få skibe kunne klare sig i konkurrencen. Far og mor var betænkelige ved mine ønsker. Især mor vidste, hvad det vil sige at have et familiemedlem til søs. Hun var jo selv sømandsdatter og havde en bror, som var skipper. Men jeg fik alligevel lov, og den dag i dag er jeg far og mor taknemmelig for, at jeg måtte blive sømand.

Forudsætningen for at kunne blive skipper eller styrmand var en sejltid af 50 måneder på dæk, deraf 24 måneder i et sejlskib. Men hvor i alverden kunne man få en chance på et sejlskib? Helst skulle man have nogle forbindelser til skippere eller rederier, ellers var det næsten umuligt.

Mine forældre nyder kaffen i haven.

Men så skete det, at morbror Niels fra Højer besøgte os den 22. februar 1930 i Nibøl. Han var nærmeste nabo til Mathias Christensen i Højer, kendt som Matthis Skipper. Skipper Christensen havde brug for en dæksdreng, men det skulle være her og nu. Jeg var jo endnu ikke konfirmeret, og konfirmationsfesten i Nibøl var altid søndagen Judica eller Palmarum (= 14 dage eller en uge før påske).

Samme eftermiddag gik jeg hen til præsten og bad om at måtte blive konfirmeret dagen efter, søndag den 23. februar. Det kunne nok lade sig gøre; jeg skulle bare gå til organisten, for der skulle så findes andre salmer, og der skulle hentes nogle drenge (medkonfirmander).

Disse drenge fik så besked af præsten om, hvad de skulle gøre under konfirmationen. Nibøl kirkes klokketårn står for sig selv i en vis afstand fra kirken. Derfor skal der stå en konfirmand ved kirkedøren, en ved døren i klokketårnet, og to i selve tårnet. Præsten giver dørvogteren i kirken et tegn, som han giver videre til klokketårnets dørvogter, som igen lader beskeden gå videre til de to drenge i tårnet, at nu kan de begynde at ringe med klokkerne. Det skulle jo gerne klappe perfekt.

Søndag morgen var der en almindelig gudstjeneste i kirken som sædvanlig. Dengang skulle vi konfirmander i forberedelsestiden gå i kirke hver eneste søndag. Der var ca. 50 konfirmander til stede, kirken godt fyldt. Jeg sad på forreste række i midten af kirkeskibet sammen med mine forældre og mine søstre. Bortset fra de få indviede konfirmander var der ingen der vidste, hvad der skulle foregå.

Efter prædikenen sagde præsten så til menigheden, at der skulle konfirmeres en dreng, som skulle ud at sejle. Og efter at jeg højt og tydeligt havde fremsagt trosbekendelsen, blev jeg ene mand konfirmeret. Derefter gik jeg sammen med far, mor, Julie og Tieddi til alters.

Under højtideligheden sagde klokken kun bim én gang, så var det slut. De to drenge i tårnet havde været for voldsomme og for stærke: de havde revet tovet ned, og så var der ikke mere klokkeringning den dag. Var det nu et godt tegn? Vi lo bagefter over disse kraftkarle, og jeg har aldrig været overtroisk.

Jeg kom i Husum ombord på »Marie« af Højer, vi sejlede den 1. marts til Hamborg. Mere om det senere.

Morfar - Skipper i Rudbøl

Mor nedstammer fra en skipperslægt. I Aventoft kirkebøger er min tipoldefar Andreas Petersen (1765-1827) og min tiptipoldefar Carsten Hinrichsen nævnt som »Großbootfahrer« auf dem Interessentendeich. De har utvivlsomt sejlet både i Vadehavet og i Aventoft- og Gudskogsøerne. Andre familiemedlemmer var beskæftiget ved digesikringsarbejder, digebygning o. l. Mors familie flyttede fra Rosenkrands til Rudbøl. Når man kommer fra Rosenkrands og går over Vidåbroen, var det første hus til venstre min mors forældres hus. Det ligger direkte ved åen. Hertil sejlede morfar, inden det blev vinter, sin evert »Friederikke« og blev så hjemme vinteren over. De små sejlskibe sejlede ikke om vinteren på grund af isen. Dengang havde man ikke motor i skibene. I disse vintermåneder blev sejl og andet skibsgrej så repareret og grundigt efterset. Det skulle være klart igen om foråret.

Inden »Friederikke« blev lagt op for vinteren, lod morfar sit skib tørfalde ved ebbetide på Amrombanke Kniepsand. Han fyldte skibet med sand. Det var det fineste, finkornede sand. Med fyldt skib gik det

så til Rudbøl, og dér blev skibet losset. Sandet blev kørt ind i et skur bag ved huset. Efterhånden kom bønderne fra Rudbøl, Rosenkrands, Aventoft, Nykirke, Rodenæs, ja hele omegnen og købte sand, som de dengang strøede på deres gulve. Det var morfars sidste indtægt.

Mormor passede to køer, nogle ungkreaturer, får og høns, mens morfar fra det tidlige forår til sent om efteråret sejlede mellem fastlandet og øerne. Dengang fandtes ingen dæmninger til øerne, og alt skulle sejles derover. Der blev sejlet fra Højer sluse og fra Husum.

Flere skibe var hjemmehørende i Højer. Man sejlede endda derfra til England og hentede kul; der var sejlads til Hamborg, Bremen og Norge. En overgang var der sågar en norsk konsul i Højer. Det siger noget om byens driftighed. Da skibene altid havde fragt, blev skipperne velhavende.

Mine bedsteforældres naboer fiskede i Rudbøl- og Aventoftsøen, holdt lidt kreaturer, solgte om vinteren tagrør og levede for det meste et beskedent liv. De kunne godt være lidt misundelige på morfar, og de sagde da også: »Jens, hvo tjin du manne peeng!«.

Morfar var i sine unge år på langfart. Han var den yngste af en børneflokk på otte, født i Møgeltønder-Lyst. Da han blev 15 år gammel, var begge hans forældre døde. I 1859 fik han hyre ombord på en brig fra Hamborg. Briggen hed »Undine«. Turen gik til Kina. Han vendte først hjem, da han var 20 år. I flere år sejlede skibet på Kina. Senere var han på flere ture til Sydamerika. Han kunne fortælle noget så spændende om Buenos Aires, Rio de Janeiro og mange andre steder, hvor han havde været.

Af hensyn til familien ville han ikke blive ved med at sejle på langfart, men foretrak en selvstændig skippertilværelse i hjemstavnen.

Foruden sit skib havde morfar også en båd til indsøerne og kanalerne; den var olieret, d.v.s. hans båd blev smurt med olie og lakeret. Det var dog utraditionelt og skyldtes, at han var skipper og fra de større skibe vant til at behandle småfartøjer på denne måde.

Bådernes størrelse varierede; de havde en længde på mellem ca 4,5 og 5,3 m. Bundens bredde var ca 1,15 m og dybden ca 0,45 m. Bådene var bygget til at føre sejl, og de havde gode sejlegenskaber. Alligevel var sejlene kun bådernes sekundære drivkraft. På de ofte meget smalle vandveje kunne man jo ikke krydse, når vinden var imod. Den høje rørbevoksning mange steder langs kanalbredderne forhindrede ofte, at

vinden kunne udnyttes, selv om den kom fra en gunstig retning. På sommerens høtransporter kunne sejlene i mange tilfælde ikke bruges, fordi vandstanden på denne årstid ofte var så ringe, at bådene knapt kunne flyde i kanalerne. Høet blev iøvrigt lastet så højt på fartøjerne, at vindforholdene skulle være de allerbedste, både m.h.t. retning og styrke, for at sejlene kunne benyttes.

Derfor var bådenes primære drivkraft manuel – bådene blev staget frem, d.v.s. man skubbede dem frem ved hjælp af en stage. Stagen kaldtes »æ klo«. Den var af grantræ og havde et håndtag af en svær tværpind, mens der i den nederste ende var fæstnet et træstykke på siden, som forhindrede, at stagen blev trykket for dybt ned i muddret.

At stage en båd kræver megen øvelse og erfaring. Når en uøvet stager et fartøj, svinger det fra side til side. Det tager tid at lære at beherske båden suverænt. Også min far kunne selvfølgelig styre sådan en båd, og jeg har sejlet både med farfar og far og hentet hø i Gudskogen med båd.

Morfar og mormor flyttede så senere til Højer og boede i Toldgade i morbror Rasmus' hus. De boede på første sal, mens tante Christine og morbror Rasmus havde stueetagen. Hvornår morfar holdt op med at sejle, ved jeg ikke; det har vel nok været før 1. Verdenskrig.

Jeg husker svagt, at jeg har været med mor på besøg i Højer. Morfar tog sig af og til en »skipperskrå«, det var blandt de ældre søfolk meget almindeligt, og derfor havde han et spyttefad. Jeg gik barbenet og kom til at træde i morfars spyttefad. Uf det var så ækelt! Jeg husker også, at vi spiste stegt ål.

I 1920 flyttede mormor og morfar tilbage til Rudbøl, og de kom til at bo hos tante Herlig og onkel Thomas. Herlig var en ældre søster til mor. Her havde de et værelse for sig selv. Af deres indbo husker jeg kun et glasindrammet brædt med en del hager skruet i; det blev brugt til at hænge morfars piber på. Der stod skrevet med store bogstaver: »Dr. Rauchs Ruheplatz«. Det imponerede mig mest.

Ombord på »Marie« af Højer

Som allerede fortalt, kom jeg ombord på SS »Marie« af Højer i Husum. Det var den 1. marts 1930. Begge mine forældre fulgte mig til skibet. Da

vi kom, var der ebbe i Husum, og skibet lå på grund. Jeg skulle klatre ned ad en stejl jernstige og hoppe over lugen. Mor og far gik ikke med ombord. De fik en snak med skipperen på kajen. Jeg fik af kaptajnen lov til at ledsage mine forældre til banegården. Da toget var kørt, græd jeg nogle tårer. Nu var barndomstiden forbi, det var jeg klar over.

Ombord skiftede jeg til arbejdstøjet, og da jeg pakkede min køjesæk ud, lå der en lille æske med et billede af mor og »Det ny Testamente«. Heri have mor skrevet »Fahre mit Gott mein Junge. Für einsame Stunden gewidmet von Deiner Mutter«.

Inden jeg tog afsted, havde jeg aftalt med mor, at vi begge to hver eneste aften på et bestemt tidspunkt ville være ude, mor derhjemme i gården, jeg på dækket, og se på de samme stjerner og være sammen i tankerne. Det lyder måske romantisk, men vi gjorde det i de år, jeg var ude at sejle.

Dagen efter jeg kom ombord, gik vi for motor ud af havnen. »Marie« af Højer var det sidste hjemmehørende skib i Højer. Vi kom ikke længere end til Nordstrand, hvor vi ankrede op. Det var for tåget til at fortsætte rejsen.

Skibet var bygget i Holland, en såkaldt »Tjalk«. Det er et fladbundet jernskib, altså uden køl, beregnet især til sejlads i Vadehavet. Men skibet var sødygtigt nok til også at sejle på det åbne hav. Det vides, at et skib af denne type sejlede regelmæssigt til Marokko for at hente sydfrugter, et andet skib af samme slags sejlede til Brasilien.

På siderne har disse skibe et såkaldt sværd, som bliver firet ned i vandet for at bremse afdriften sidelæns. Disse skibe havde enten én eller to master. Forude var den lange klyverbom. »Marie« havde foruden storsejlet også en fok (=et stort forsejl) og en klyver. Desuden et topsejl, som dog ikke blev brugt længere.

Masten var af træ, det samme gjaldt storbommen. Men bommen til fokken var af jern. Ved agterlig vind var denne bom meget farlig. Fokskødet var fæstnet til bomnokken, og bommen skiftede fra den ene side til den anden ved den mindste ændring af vindretningen. Man kunne næsten ikke færdes på fordækket, når disse vinde kom agten fra. Vanterne, bardunerne og stager var tykke stålwirer. Men også stor- og fokkefald og storskødet var stålwire. Det var vældigt tungt grej. Derfor trak vi ikke i tovene, men halede op og ind over et spil.

Foruden ankerspillet på fordækket var der et spil ved mastefoden. Ved hjælp af dette spil, eller winch, som vi kaldte det, halede vi sejlene op. Selve gaffelen var også af jern og meget tung. Med samme spil hejsede vi ved losning også sækkegods op fra lasten.

Skibet kunne laste 110 tons. At laste skibet med korn om efteråret tog aldrig lang tid. I Hamborg lå vi på siden af en »Getreideheber« og blev lastet i løbet af kun 20 minutter. De store dampere, som bragte lasten til Hamborg, lå fortojet ved duc d'Albere, som er en gruppe tykke træpæle rammet ned i bunden og holdt sammen af jernringe og bolte. Fire »Getreideheber« kom på langs af damperen, to på hver side. Mens damperen blev losset, blev samtidig fire kystfartøjer lastet.

Losningen af denne fragt gik knapt så nemt. De små danske havne havde dengang endnu ikke mulighed for at suge kornet op og ind i en silo. Der kom to til tre havnearbejdere ned i lastrummet og skovlede med store træskovle kornet op i sække. Disse sække vejede 100 kilo, når de var fyldt. Sækkene blev hejst op ved hjælp af winchen; der var hejst en lade- og lastebom op, som kunne svinges til siderne, og én sæk ad gangen blev så firet ned på en vogn på kajen. Det var et hårdt arbejde, og vi brugte to fulde dage til at losse skibet på denne måde.

På agterdækket, helt agter, var der en winch, udelukkende beregnet til storskødet. Om styrbord og om bagbord, også helt agter, var en winch til at hive sidesværdene op. Lige bag ved ankerspillet førte en luge ned til et mandskabslukaf, og en trappe gik herfra ned til et meget beskedent rum. Her boede bedstemanden og jeg; skipperen havde sin kahyt agter.

Hos os var kahytten meget spartansk indrettet. Om bag- og styrbord havde vi hver vores køje. Et lille komfur stod i et hjørne, ikke kun til at varme op, men især til at lave mad på. Der var et lille skab til vort tøj, et lille bord og en bæk, det var hele inventaret.

Skippers kahyt var mere komfortabel; dér spiste vi. Da jeg også var kok ombord, skulle jeg altid bringe maden og spisegrejet fra for til agter. Ved søgang var det noget af en balancegang. Skipperen boede i ruffet. Oprindeligt blev der lavet mad dér, det var kahytten faktisk beregnet til. Men da den oprindelige »Førerens sovekahyt« var blevet omdannet til maskinrum, måtte skipper jo have en anden bolig. Man ville ikke ofre noget af lastrummet til motoren.

Skibet havde i Esbjerg fået indbygget en 45 hk Vølundmotor. Den var alt for svag til at kunne sejle skibet mod strøm og søgang, så vi sejlede altid for både sejl og motor.

Efter at vi havde ligget for anker i 14 dage ved Nordstrand, klarede det en dag op, og så gik det afsted sydpå. Men da vi nåede Elbemundingen, blev det igen tykt. Ankeret raslede ned. Skiftevis måtte en af os to besætningsmedlemmer ringe med skibsklokken. Det er det internationale akustiske advarselssignal i tåget vejr, når et skib ligger for anker.

Der var en vældig bimlen, for vi var jo ikke det eneste skib, som lå for anker. Indimellem hørte vi tæt på nogle »tuuut« af forbisejlende store dampere. Jeg husker, at Lloyddamperen »Sierra Cordoba« kom sejlede. Det var en af de store passagerdampere. I sådan et tåget vejr var vi alle på dæk, der var ikke tid til søvn. Faren for at blive påsejlet var stor, og derfor måtte vi altid være klar til at gå i bibåden.

Men det klarede da op igen, og vi kom til Hamborg. Der var der trafik! Det var en af de store havne. Jeg så for første gang i mit liv de store passagerdampere fra »Hamburg-Amerika-Linien«, fra »Nord-deutscher Lloyd«, fra »Hamburg Südamerikanische Dampfschiffahrts-gesellschaft« og mange andre. Havnene var dengang fyldt med de store oceangående udvandrerskibe, for flytrafikken var ikke kommet i gang endnu.

Fra Hamborg fik vi så en last med olieager til Frederikssund. Det blev min første tur gennem Kieler Kanalen. »Marie« blev derefter i Østersøen, så længe jeg var ombord.

Her deltog vi bl.a. i transporten af mursten fra teglværkerne ved Flensborg fjord. Både dengang og i dag er teglværkerne ved fjorden og i Nybøl Nor med småskibene ved anlægsbroerne en fryd for øjet. Alligevel har jeg mange gange forbandet både teglværkerne og murstenene.

Lastningen af mursten foregik på den måde, at en teglværksarbejder skubbede en tipvogn fyldt med sten ned til teglværkets bro, hvor skibet lå fortøjet. På skibets dæk stod jeg, yngste mand ombord. I lasten var bedstemanden placeret på et stillads, og helt nede i bunden stod en arbejder fra teglværket. Så blev der smidt 4 mursten ad gangen oppefra ned til manden på dæk, videre til manden på stilladset, og til sidst ned

Mens "Marie" lå i havn i Egersund i pinsedagene 1930, fik jeg to dage fri, så jeg kunne rejse hjem. Min lillesøster Ina og jeg blev fotograferet.

til manden i bunden, som omhyggeligt stablede stenene op i lastrummet. Det tog to hele arbejdsdage. Skibet var nu dybt lastet. Efter at olietanken var blevet fyldt op og provianten kommet ombord, kunne rejsen begynde.

Motoren blev startet med trykluft; den var éncylindret og havde øverst på cylinderen et såkaldt glødehoved. Dette glødehoved blev varmet op af en loddelampe og gjort glødende. Når motoren var startet, blev lampen slukket. Motoren arbejdede med en fortætning af 8 – 10 atü, brændstoffet var råolie, som har vanskeligere ved at tænde end dieselolie. Glødehovedet holdt eksplosionsvarmen i cylinderen konstant. I drift blev glødehovedet ca 400–500° hedt.

Ellers var denne motor godmodig og arbejdede uden væsentlige forstyrrelser. Det tog næsten en times tid at varme motoren op inden afgang. Sommetider var skipper utålmodig og kunne ikke vente tiden af, men startede for tidligt. Så strejkede motoren, den skulle have den rigtige temperatur.

Det skete også flere gange, at trykluftflasken blev tom. Det var nu

skippers egen skyld, men det var bedstemanden og skibsdrengen, som skiftevis måtte pumpe luft ind i flasken. Også det var et helvedes arbejde, og også det tog lang tid - mere end en time inden flasken igen var fyldt. Selv om vi to besætningsmedlemmer var sure på skipperen, var vi ikke så lidt skadefro, især når der var andre skibe, som også skulle afsted. Vi blev så ofte de sidste, der kom fra kaj.

Stenene blev losset i København. Vi ankrede op ved Langelinie. Så roede vi skipper i land, og hos skibsmægleren fik han besked på, i hvilket havnebassin vi skulle losse. Jeg har vist nok været i alle hovedstadens havnebassiner.

Første gang jeg kom til hovedstaden, hørte jeg for første gang rigsdansk - københavnsk; skipper talte jo sønderjysk med bedstemanden, med mig var det plattysk, sommetider »hochdeutsch«. På sønderjysk kunne jeg forstå alt, det var det sprog, mine forældre talte indbyrdes, plat- og højtysk er jeg opvokset med. Det første rigsdanske jeg hørte, var havnearbejdernes sprog, og henvendt til mig lød det således: »Pe-der, for helvede, kommer du snart«.

Selve losningen foregik næsten på samme måde som lastningen, nu bare ud med de forb..... sten! Også det tog to fulde dage. Huden på fingrene blev ofte tyndslidt, og det blødte ikke sjældent. Efter nogle dages ventetid fik vi en last sojaskrå eller sojakager, som vi lastede ved Islands Brygge, og så gik det tilbage til Kolding, Middelfart, eller en anden havn i det sydlige Jylland. Derfra tom til Egersund igen, og det hele begyndte forfra.

I Kolding var der dengang en lille dok, som kunne løfte små skibe op til mindre reparationer. Dér kom vi i dok om sommeren. Skibet stod på nogle træbjælker, måske 60-70 cm fra dokkens bund. Så måtte besætningen kravle ned under skroget og kradse skibets bund ren for muslinger og anden bevoksning, som sad i et vældigt tykt lag og derved hæmmede skibets fart. Det var et svinearbejde. Når alt skidt var blevet fjernet, skrubbede vi skroget med en stålborste. Vi fik rustent støv i øjnene og over hele kroppen - og det var i julivarmen! Så blev skibets bund tjæret. De moderne giftige bundmalinger kendte vi ikke til. En gang om året skulle skibet igennem denne procedure.

En 8-timers arbejdsdag var ukendt dengang. Når vi skulle afsted fra Egersund, startede vi gerne ved 3-4 - tiden om morgenen. Motoren var naturligvis ikke stærk nok til at bringe skibet frem, nok i havnene,

"Marie" af Højer i Sønderborg havn 1930. Skibsdreng Peter Lützen og bedstemunden sidder på rorpinden.

men ikke ude på havet og i de mere åbne farvande. Derfor blev der sat sejl, så snart vi var i fjorden.

Ofte ankrede vi op ved Thurø; ankerpladsen dér nåede vi efter mange timers sejlads, ofte sent om aftenen. Havde vi gunstig vind, blev vi ved natten igennem. Fire timers søvn, mere blev det ikke til, og det også kun i rimeligt godt vejr. Blæste det op, eller var vi på kryds, kom vi slet ikke til køjs.

Jeg husker en tur, hvor vi sejlede fra Egersund om morgenen kl 4 og gik for anker ved Bøgestrømmen (Sydsjælland) dagen efter ved 14-tiden. Det var blevet »stormy weather«, og dødtrætte sank vi om på vore køjer. Storm i et så lille skib giver hårdt arbejde. Samme eftermiddag ved 18-tiden purrede skipper os igen og skældte ud, fordi vi endnu ikke havde tændt ankerlampen. Men sådan var vilkårene.

Skipper himself navigerede bare, ellers bestilte han ingenting. Han rørte ikke en finger. Jo, han gjorde: Han skar brødsiver af til os. Efter at vi havde spist hver 4 skiver, plejede han at sige: »Nu kan I da ikke have mere, vel?« Han blev gal, hvis vi kunne spise mere; vi var altid sultne.

Som sagt, var jeg også kok ombord. Det var nu ikke det finere franske køkken, men maden var »eatable«. Ensformig var den godt nok: to dage ærtesuppe kogt med flæsk, derefter to dage bønnesuspe med flæsk, derefter to dage hvidkål med flæsk, og så begyndte det hele forfra. Når vi lå i havn, fik vi da andet, nemlig medisterpølse eller noget lignende, som ikke skulle koge for længe. For madlavning var jo kun et bierhverv. I dårligt vejr blev der slet ikke lavet mad, da var jeg bare glad, hvis jeg kunne få vandet til at koge til en varm kop kaffe – mukkefuk – selvfølgelig: det var brændt korn med Richs kaffetilsætning.

Engang ønskede skipper the. Jeg lavede the, som jeg kendte det hjemmefra. Sikken en ballade der blev! Skipperen: »Wilst du mich vergiften? Nur ein wenig Tee zwischen den Fingerspitzen!« Nå, så fik jeg også lært at lave the.

Hvis det skete, at vi lå i havn en søndag, så sendte den »Gamle« mig i land for at hente »wienerbrød«. Jeg fik en krone med til indkøb, skulle købe 7 stykker af denne dejlige, søde kage. Vi fik så vores kaffe, bedstemanden og skibsdrengen hver to stykker, og den »Gamle« tre stykker wienerbrød plus de 30 øre tilbage. En konditorsnitte og et stykke wienerbrød kostede dengang 10 øre. For 10 øre kunne man også få fire rundstykker.

Skipperen var kendt for at være forsigtig, det skal man også være på havet. Men jeg syntes godt nok, at han var for forsigtig. Når jeg kom i snak med andre søfolk, viste det sig, at de på deres skibe gjorde mange flere rejser, end vi på »Marie«. Vi lå for længe for anker, sejlede for lidt, og »will's der Teufel«, netop på dette skib har jeg oftest været i dårligt vejr og flere gange også søsyg. Vi var som alle kystskibe lastet, så vi næsten havde vandet på dæk. Så snart der var lidt søgang, kom søerne rullende over. Vi blev pjaskvåde, men dog ikke skipper, han fandt altid en plads i læ.

Men gode egenskaber havde han også; han drak ikke en dråbe spiritus. Derimod røg han på sin shagpibe hver dag 50 g »Dobbelmann« shag. Vi to besætningsmedlemmer røg også, men ikke så stærk tobak. Det var billigt for os at ryge. Spiritus og tobak blev købt i frihavnen. Snapsen var udelukkende beregnet til at kunne give havnearbejderne en dram, så arbejdede de meget bedre. Vi fik en pakke tobak for 30 øre, og 50 blade cigaretpapir for 7 øre. Tobakken havde vi løst i bukse-

lommen. Vi var så øvet i at dreje cigaretter, at vi kunne gøre det med én hånd i lommen, mens vi med den anden hånd styrede skibet.

Min hyre var 15 kroner om måneden. Bedstemanden fik 45 kroner. Hvert kvartal havde vi slidt et par træsko og måtte købe nye, de kostede 4,50 kroner. Vi gik altid i træsko og havde tykke uldsokker på. Selv om vi næsten hver dag fik våde fødder, var vi aldrig forkølede.

Et par dage før jul lå vi i Svendborg. Den 23. december 1930 rejste vi hjem, skipper og bedstemand til Højer, jeg til Nibøl; jeg kom hjem den 24. december ved middagstid. Stor glæde! Jeg havde afmønstret i Svendborg og ville nu prøve at få hyre på et tysk skib.

Letmatros på Ütersen-skibe

Det lykkedes nu ikke med det samme, men på min 16-års fødselsdag fik jeg chancen og blev påmønstret som letmatros ombord på »Sophie« fra Ütersen i Holsten.

Modsat tjalken »Marie«, som var hvidmalet, var »Sophie« en grøn evert. Klipperstævn, hæk afrundet, derfor blev disse typer også kaldt »Rundmors«. Skibet havde samme størrelse som »Marie«, samme lasteevne. Skipperen var en ældre herre og godheden i egen person. Bedstemanden var skipperens søn, kun ét år ældre end jeg. Her havde jeg det godt ombord.

Skibets motor var fra firmaet Callesen i Aabenraa. En 2-cylinder med 60 heste, som trak meget bedre end Vølundmotoren i »Marie«. Callesen i Aabenraa var en af de førende skibsmotorbyggere for mindre skibe, kendt i alle de skandinaviske lande samt Tyskland og Holland. Endnu den dag i dag bygger dette firma motorer. Faldene var tov, og sejlene trak vi op med håndkraft. Storsejlet var ikke så stort som i tjalken. Til gengæld havde vi mesanmast- og sejl.

På kaptajn Jansen's fødselsdag – vi lå i Sønderborg – kom han med en stor bakke konditorkager. Der skulle fejres fødselsdag med manér. Det skete dog alligevel, at han skældte ud på os begge to; så trampede han med begge fødder på dækket som en lille uartig dreng og råbte: »I ole buurn«; vi blev altså kaldt gamle bønder. Men han blev god igen med det samme.

Vores første rejse gik til Nakskov; på tilbagereisen til Hamborg hav-

de vi en last med kondenseret dåsemælk, kun 35 tons. Fragtraten for denne last kunne lige dække udgifterne til brændstof, havnepenge og kanalgelyer. Selv om den ikke gav fortjeneste, så gav det da heller ikke underskud. Her fik jeg 25 mark om måneden, det var da bedre end 15 kroner. Dengang fik man for 100 mark 112 kroner.

I foråret 1931 skulle skipperens anden søn begynde på en uddannelse. Da han ikke kunne få plads som slagterlærling, ville han også til søs. Onkel Hans Groth ville ikke have sin nevø ombord, det duer ikke med familiemedlemmer i samme skib, han var bange for, at det kunne føre til skænderi, og det ville han undgå. Så det var i stedet mig, han kunne bruge. Jeg afmønstrede »Sophie« og påmønstrede »Helene«. Samme dag.

»Helene« var et såkaldt hæksskib, det kønneste skib af alle, jeg har sejlet på. Det kunne laste 130 tons, altså 20 tons mere end de andre to skibe. Vi sejlede også lidt længere væk, var ofte i Sverige.

Også med »Helene« kom vi en dag op til Ütersen. Vi kom på bedding dér, og skibet blev rensat for muslinger, alger og andet skidt samt tjæret. Det foregik næsten på samme måde som i Kolding dok. Værftet lå i en lille landsby Moorrege, tæt ved Ütersen. På dette værft er der i tidens løb blevet bygget mange, over hundrede skibe af forskellige typer. Skibets ejer fru Freudenberg boede i en villa i Moorrege. Mens vi nu var der, kom jeg til at tjære paptaget på hendes hus.

Med »Helene« kom jeg engang til Flensborg med kalksten fra Faxe Ladeplads. Skipper gav mig en fridag, således at jeg kunne besøge mine forældre i Nibøl. På en tur gennem Kieler Kanalen med en last briketter fra Hamborg til Burgstaaken på Femarn – denne last var ikke tung, derfor havde vi dækslast – fik jeg af skipperen ordre til at stuve så mange briketter under køjerne i ruffet, som der var plads til. Jeg har vel kigget lidt forundret, det var da at hugge fra lasten. Skipperens kommentar: »Pedder, dat musst du liern, wer appeln foort, de appeln frit« (=Det må du lære, den der kører med æbler, han spiser æbler). Ja. man bliver aldrig udlært.

Arbejdsløs og sjældnen hyre

I november 1931 blev jeg afmønstret. Den store økonomiske verdenskrise kunne tydeligt mærkes. Men heldigvis havde jeg mit hjem i Nibøl. Jeg kunne altid komme tilbage til mine forældre.

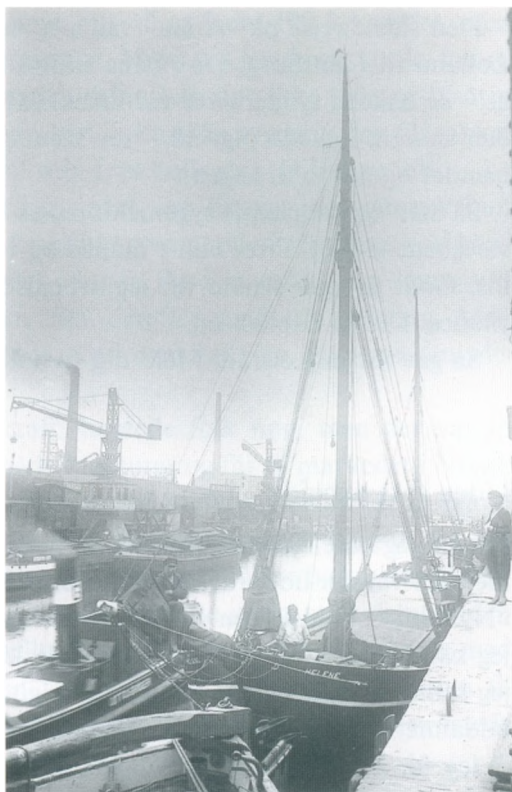
På "Helene" i Harburgs everthavn 1931. Her lå de små skibe og ventede på last. Tiden blev brugt til at banke rust og male. Letmatros Peter Lützen sidder til højre på det hvide latrin- og redskabshus. I forgrunden til højre var nedgangen til kaptajnens kahyt.

I Altona, dengang Slesvig-Holstens største by, direkte vest for Hamborg og nu en bydel af storbyen, boede Jenny Bossen. Hun var gift med en politibetjent Franz Müller og datter af min fars kollega Hays Bossen. I deres hjem i Karl Marxstrasse var jeg altid velkommen. Franz Müller gik med mig fra det ene rederikontor til det andet. Jeg ville gerne have hyre på et damp- eller motorskib og komme lidt længere ud i den store verden.

Men vore anstrengelser var forgæves. Havnene var fyldt med skibe, men de var bare lagt op, sejlede ikke. Hjemme i Nibøl gik jeg på arbejdsanvisningskontoret og troede, at jeg kunne få understøttelse. Men nej, der blev sagt til mig: »Ihr Vater ist Beamter, Ihre Mutter hat Nebeneinnahmen durch Zimmervermieten, Sie sind nicht bedürftig«. Altså ingen penge – heller ikke noget arbejde.

Til trods for de dårlige tider lykkedes det mig med et lille trick den

“Helene” ved kaj i Harburg 1931. Peter Lützen sidder til venstre på klyverbommen, mens bedstemanden ser til fra dækket. Over havnen hænger den dårlige luft fra oliekafe-fabrikkerne som en tæt film.

16. januar 1932 at få hyre på en lille evert »Anna« fra Krautsand. Jeg tilbød manden på forhyringskontoret 20 Reichsmark for et job ombord.

Selvfølgelig var det forbudt, både for ham og for mig. Men »in der Not, frisst der Teufel Fliegen«. Disse 20 RM fik jeg naturligvis af mor.

Krautsand er en lille ø i Elbefloden, som ligger modsat den slesvigholstenske kyst. Altså på den nedersaksiske side af Elben. Der var mange små skibe hjemmehørende.

»Anna« var et rustent sejlskib, vel var det det første skib med både dæksmotor og styrehus, jeg kom ombord i, men det var et meget forsomt fartøj. Det stående og løbende gods var simpelthen råddent. Her var jeg nu bedstemand ombord. Drengen, som jo også var kok, var skipperens søn og boede agter sammen med faderen i skipperens kahyt.

Den sidste rejse på »Anna« var med en last korn fra Bandholm på Lolland til Flensborg. De rustne ståltråde med små forfærdelige pigge – de enkelte tynde wirer var knækket flere steder, således at ståltråden snarere lignede pigtråd – rev hænderne op. Jeg fik sår på begge hænder og måtte til lægen.

Så blev jeg omgående sygemeldt med »Zellgewebsentzündung« (cellevævsbetændelse). Efter kun 1 måned og 12 dage ombord atter arbejdsløs. Godt to uger senere var jeg arbejdsduelig igen, men havde ingen chance. Det så håbløst ud.

Så gav far mig et råd: Meld dig til militæret og bliv soldat!

Uden fast arbejde

Nu gik jeg bare hjemme, prøvede at tjene en skilling hist og pist. Somme tider var der lidt arbejde f.eks. i høsttiden hos bønderne. På gården »Nyholm« i Gudskogen var jeg en tid lang daglønnet medarbejder, og jeg kan huske, at vi på én dag kørte 30 læs korn i lade. Her arbejdede jeg sammen med Jürgen Nonnsen, en god kammerat, som senere blev uddannet gartner. Han faldt i Rusland.

Jeg fik 3 Reichsmark om dagen samt kosten. Jeg var lykkelig for hver en pfennig, ingen af os var forvante. Om efteråret rejste jeg rundt med en mejetærsker fra landsby til landsby, det gav mere end 3 RM om dagen, men så var arbejdsdagen også ofte meget længere. Vi tærskede f.eks. i Herrenkoog; på det tidspunkt var der endnu ikke bygget et eneste hus, men kogen var et meget frugtbart område tilsået med korn.

Efter høsten blev kornet sat op i høje stakke, og var man begyndt at tærske, måtte man blive ved, indtil alt var færdigtærsket, så det kunne godt blive senere end midnat. En traktor trak tærskværket og gav samtidig lys til arbejdet med sine lyskastere.

Når der blev tærsket, var vi en større flok mænd. Bøndernes piger kom ud i marken med mad. Det var dengang sædvane, at bønderne overbød hinanden ved at levere det bedste af det bedste til folkene i marken, når der var så mange i arbejde. Gårdejerne ville i hvert fald ikke have, at der blev sladret om, at der kun blev givet simpel, jævn mad.

Arbejdsholdets leder ville have mig til at bære 100 kg sække, men det protesterede en arbejdskammerat, Hinrich Grünberg, straks imod. Han skældte lederen ud og sagde: »Man kan dog ikke lade en 17-årig dreng slæbe så tung en last, han kan jo knække ryggen«. Jeg fik takket være Hinrich – en søn af én af min fars kolleger – et lettere job.

Af og til var der arbejde i gartneriet von Eitzen, men det gav kun lidt. Tekstilforretningen Dierks købte sommetider råuld op hos bønderne. Der var og er stadigvæk mange får i marsken, og denne uld puttete jeg i sække, og ulden blev derefter sendt til rensning. Med hensyn til betaling, så var Dierks altid »grosszügig«. Han var simpelt hen en »gentleman«.

Var der brug for arbejdskraft, hentede folk mig, men der var jo aldrig noget varigt. Jeg drev både kreaturer og får til markedet i Nibøl. Jeg husker et møjsommeligt arbejde med at drive en flok får til Nibøl fra Johs. Hinrichsens haubarg. Det gik ad markveje, og jeg var ene mand uden hund. Alle de steder, hvor der stod åbne hækporte til fencerne, gik en del af fårene ind, og det var ofte svært at få dem på den rigtige vej igen. Man måtte heller ikke jage for meget med fårene med den tykke uld, og Hinrichsen roste mig da også ved ankomsten til Nibøl, fordi dyrene ikke var trætte. De trak vejret normalt og prustede ikke.

Sidste hyre før militæret

I de år fik sømændene ingen ferie. Ville man have fri en tid, måtte man sige sit job op. Jeg vidste, at nogle sømænd ville afmønstre for at holde jul sammen med deres pårørende. Derfor var der måske en mulighed for at få job igen ved juletid. Jeg kunne jo heller ikke blive ved med at gå derhjemme.

Den 11. februar 1934 lykkedes det mig at komme til søs igen. Jeg fik hyre ombord på »Gesine« fra Hamborg. Det var en logger, som oprindeligt var bygget til sildefangst i Nordsøen, et fartøj med meget tungt grej. Skibet var blevet moderniseret; der var et godt mandskabslukaf i forskibet, og foran skipperens kahyt var kabyssen med alt kogegrej, der var dæksmotor ved stormast, styrhus og endda et lille lokum på styrbord-siden. Skipperen var fra »Grünendeich«, som ligger

ved Elbefloden på den nedersaksiske side. Hele området, der hedder »Altes Land«, er Tysklands største frugtområde.

Vi sejlede på Vesterhavet og i Østersøen, kom til Emden, Bremen, Hamborg, Rostock, Stettin, flere danske havne, men mest til svenske lade- og lossepladser. Den sidste rejse gik fra Emden med en last koks til Nykøbing Mors. Vi havde lastrummet fyldt, og ca. 45 tons koks på dæk. En ubehagelig last. Det støver, og alt bliver sort, både ude og inde.

Da vi sejlede gennem Vesterhavet, fik vi en forfærdelig forårsstorm og søgte læ bag List/Sild. Vi lå for anker dér, sejlede ud igen, og så knækkede storbommen. Vi måtte derfor gå ind til Esbjerg, hvor vi fik bommen nødtørftigt repareret. Til trods for kulingsvejr og høj søgang ude, sejlede vi alligevel. At ligge i havn koster, og penge havde skippere dengang ikke for mange af. Undervejs fik vi så den ene bølge efter den anden hen over skibet; fordi koks suger vand, blev lasten tungere og tungere, og skibets dybgang steg faretruende.

Så tog skipper selv roret, og udstyret med forskelligt værktøj i hånden blev mandskabet så bundet til masten. Vi skulle løsne forskalningen, som hele vejen rundt om skibet var sat op for at holde på lasten. Da vi havde løsnet lidt, kom der bevægelse i koksmængden, og et par vældige søer spulede skidtet udenbords. Skibet blev 45 tons lettere og fik opdrift, og vi fik derefter ikke mere så meget vand over. Derefter gik det gennem Thyborøn-kanalen, ind i Limfjorden og frem til vor destination.

Det blev min sidste rejse på et handelsskib. Nu var nemlig indkaldelsen til marinen kommet. Jeg afmønstrede ved den tyske konsul i Thisted.

Fra byen i marsken

af *Ludolph F. Matthiesen*

Ludolph Matthiesen er født den 1. november 1925 i Klovtoft ved Ravsted. Hans forældre stammede fra Rudbøl og Nykirke, og Matthiesen voksede op i Tønder. Efter pladser ved landbruget kom han på seminarium, blev lærer i Rinkenæs og senere skolepsykolog i Bov.

I dette erindringsudsnit skildrer Ludolph Matthiesen sin familiebaggrund og sin opvækst i 1930'ernes Tønder. Vi hører om farmoderen og Emil Nolde, om bylivet, markerne og de mange værtshuse, og om forældrenes landbrug lige udenfor byen, skolegangen og forholdet mellem dansk og tysk. Erindringerne indbragte Ludolph Matthiesen 3. prisen i Historisk Samfunds prisopgave.

Marsken

Ude ved Rudbøl sø, tæt ved slusen og vejen, der fører fra Rudbøl til Rosenkrans og danner Europas mærkeligste landegrænse, lå min oldefars lille smukke stråtekte karnaphus. Oldefar var skipper og ejede Rudbøls eneste »event«¹ mage til den, der nu ligger som museumsskib i Ribe. Om sommeren sejlede han fra Rudbøl og videre ud i Vadehavet til de små frisiske øer med last fra fastlandet.

Om vinteren, når isen begyndte at lægge sig, kunne han ikke sejle, men som den sidste last, før isen bandt, tog han en last af fint, hvidt gulvsand med hjem til Rudbøl. Fra skibet kunne folk så købe sand til deres hvidskurede gulve.

Skibet lå ankret op ud for hans hus, indtil foråret kom. Han gik for at være en forholdsvis holden mand blandt Rudbøls befolkning.

Efter hans død flyttede min farmor og farfar ind i huset, men snart var de gode tider slut. Min farfar var helt fra sin tidlige ungdom besat af heste. Han begyndte tidligt at handle med dem og var ofte langt hjemmefra med hestetransporter, enten det så var fra Jylland til fods, når hestene skulle ned til marsken og græsse sommeren over, eller det var helt til Frankrig, når hestene skulle leveres pr. jernbane, når vinteren nærmede sig. Pludselig blev han alvorligt syg. Han var kun 30 år, og jeg har ikke kunnet få oplyst, hvilken sygdom, der angreb ham.

Det drejede sig om en halssygdom. I folkesnakken hed det sig, at han havde drukket for megen sur rødvin i Frankrig, når han var dernede med sine transporter. Døden skulle have en årsag.

Der kom hårde tider for min farmor, der sad som 29-årig alene med tre små børn, uden offentlig hjælp, men overladt til at klare sig ved at sy for godtfolk. Hun blev da også nødt til at have lejere boende for at have råd til at bo i huset.

En dag kom en mærkværdig fremmed og bankede på hendes dør. Han havde hørt hos købmanden, at hun var villig til at leje sin karnapstue ud. Det var Emil Nolde, der præsenterede sig som kunstmaler. Han skriver i sin dagbog om mødet med den unge smukke enke: »Hendes to små børn stod og gemte sig bag hendes sorte sørgetøj og den ældste spurgte: »Mor, hvad skal den fremmede mand her?« Jeg havde lejet begge hendes kønne stuer med udsigt over Rudbøl sø«. Min farmor skulle give ham middag, vaske hans pensler og holde rent.

Han boede der i flere år, mest om sommeren, mens hans kone Ida opholdt sig i udlandet vistnok på grund af lungesygdom. Da han i 1910 blev meget syg, plejede farmor ham så godt hun formåede, men det blev så alvorligt, at hun sørgede for at sende bud efter Ida, der kom fra England og besøgte ham.

Nolde mente selv, at sygdommen skyldtes det dårlige vand, folk dengang drak direkte fra Rudbøl sø, men farmor mente simpelthen, at det var nerverne. Han malte dengang de stærke religiøse billeder. Min farmor og børnene har været modeller til flere.

Jeg spurgte engang min farmor, hvad hun syntes om Emil Noldes malerier, og om hun aldrig fik et af hans billeder: »Jeg havde da ikke råd til at tage billeder fremfor huslejen, selv om han tilbød det, og iøvrigt syntes jeg han malte nogle forfærdelige billeder. Jeg var gal på Emil, for han malede billeder på alle mine stuedøre. Dem måtte jeg til at skrabe af, da han rejste.«

Det var især det berømte religiøse billede af Madonna, som hun nok var model til, der forargede hende. I sin dagbog skriver Nolde: »Jeg kunne se, hvor betaget den unge enke var, da hendes øjne hvilede på billedet af Madonna. Jeg forstod, at selv folk uden videre forstand på kunst kunne blive betaget af min kunst, og var glad.«

Min far Jacob var den ældste, men dog kun 7 år. Det var hårdt for ham at miste sin far. Han måtte hjælpe til med at tjene penge, og før

skoletid havde han et job med at køre brød fra bageren ud til gårdene i Rudbøl. Jeg har næsten aldrig hørt ham klage over livets tilskikkelser, men fik senere at vide, at det virkelig gjorde ham ondt, når de store bønderdrengene prøvede at vælte hans trækvogn med rugbrød.

Da han var 9 år kom han heldigvis ud at tjene på en stor gård nær Rudbøl, hos Carstensen ve' æ' å', og her havde han det godt som hyrdedreng og kvægdriver. Han har drevet kvæg helt fra Arnum og Løgumkloster markeder til gården nær Vester Anflod.

Om sommeren gik han i skole i Rudbøl. Ofte måtte han ride, når vandet stod for højt, eller han måtte medbringe sin springstok for at forcere de vandfyldte grøfter.

Da han gik til konfirmationsforberedelse i Højer, måtte han ride og parkere hesten på kroen eller løbe på skøjter om vinteren. Han havde det godt hos familien og talte kun godt om dem senere.

Min mor stammede fra Nykirke få kilometer syd for den nuværende grænse. Morfar var kirketjener og graver ved Nykirke kirke. De boede i et lille sammenkrøbet hus med stald og lo, liggende på diget omgivet af nogle få forblæste hyld og pil. Huset på diget var om vinteren omgivet af vand og om sommeren af den grønne marsk med græssende får og stude. De havde nogle få tønder land, et par køer, svin og får, som græssede på diget.

Sproget var sønderjysk, frisisk og tysk. Bedstemor lærte mig nogle få frisiske gloser. Ved festlige lejligheder besøgte vi dem senere, da vi boede i Tønder. Bedstemor havde så bagt brød i sin store stenovn i loen, og hun havde lavet ost af fåremælk, som hun selv havde malket af egne får, til min store forbløffelse siddende bag fåret. Men festmiddagen var altid den samme. Vinsuppe kogt på skinke med store bygryn og hele kanelstænger. Første gang kiggede jeg mistænksom på suppen, men snart elskede jeg den eksotiske ret. Det var umuligt at grave brønde til drikkevand, fordi grundvandet stod så højt, så man måtte hente drikkevand i et nærliggende vandhul. Først blev vandskøjterne og andre vandinsekter viftet til side, inden spanen blev fyldt. Det blev dog altid kogt.

Morfar var gemytlig og sjov. Som børn opdagede vi ikke, at han drak en del. Men det var jo ikke ualmindeligt dengang. Friserne var omgivet af en barsk natur, de levede ensomt og i kamp med naturen, der kunne være barsk og truende, når vestenstormen rasede og kastede

*Morforældrene i Nykirke, Anna
og Ludolph Petersen*

vandet op mod digerne. Så når man mødtes ved festlige lejligheder, festede man helhjertet.

Jeg var morfars yndlingsbarnebarn, nok fordi jeg blev opkaldt efter ham og blev påduttet navnet Ludolph, et navn jeg ikke var særlig glad for som barn, men som voksen har skønnet på. Det, at han drak, fortalte min mor os først om i en høj alder. Det var imidlertid meget almindeligt, at folk fik mange kaffepunche på den egn, og kirketjeneren var afholdt og deltog i mange familiefester. Ludolph og præsten var gode venner, spillede skat sammen og drak kaffepunche ved festlige lejligheder. Ved bryllupper gik det ofte livligt til. Der blev også danset, og det fortæltes, at Ludolph ved en sådan lejlighed tog fat i den dansende præsts frakkeskøder og sagde: »Se, jeg er gejstlighedens hale.« Præsten lo kun af det. En søndag morgen, har mor berettet, havde hverken Ludolph eller præsten fået rusen helt ud af kroppen.

og da Ludolph skulle indlede gudstjenesten med klokkeringning tog munterheden overhånd, og han gik over i valsetakt, inspireret af nattens musik. Der blev stille i kirken, men præsten gik blot hen til tårntrappen og råbte: »Lasst dass doch, Ludolph«.

En aften ventede bedstemor på ham hele natten. Han var til skatsspil på en nabogård. Om morgenen fandt man ham død i en vandfyldt grøft, som han havde prøvet at forcere med sin springstok.

Min mor måtte også løbe på skøjter om vinteren, hvis hun skulle i skole eller løbe ærinder. En dag faldt hun og fik et tagrør stukket op i det ene øje. Hun måtte på Flensborg sygehus og fik siden glasøje.

Min mor lærte efter konfirmationen at sy hos en syerske i Højer. Hun skulle arbejde i huset som betaling for undervisning og kost. Hun havde gået på danseskole og dansede ret godt, da hun mødte min far ved en fest på Rudbøl kro. Hun påstod, at han blot tog 3-4 lange skridt fra den ene ende af dansesalen til den anden, uanset hvilken melodi, der blev spillet. Trods hans evner på et dansegulv sagde hun ja til hans frieri. Min far var imidlertid 20 år og var stadig hos Carstensen ve' æ' å', hvor han kom til som 9-årig vogterdreng.

Familien havde sørget for hans skolegang og konfirmation og endog tilbudt ham videre skolegang i Tønder, da han klarede sig fint i skolen. Men han ville have med heste at gøre og sagde nej. Han blev ikke indkaldt til 1. Verdenskrig, da han var uundværlig på gården, hvor han bl.a. havde ansvaret for de russiske fanger, der var tildelt gården som arbejdskraft. Han var vellidt blandt fangerne og på gården og ingen bebrejdede ham, at der en dag var forsvundet to fanger, som flygtede over den gamle grænse til Danmark. Ingen vidste, at det var min onkel, der havde hjulpet dem over.

Klovtoft

Da Genforeningen kom, var der ingen tvivl hos min far og mor om, at de skulle vælge at flytte nord for grænsen, modsat Nolde, der valgte at flytte mod syd. De besluttede at gifte sig. Min far var bosat få meter nord for den nye grænse og min mor få kilometer mod syd. Det er svært at forklare, hvorfor de valgte Danmark, men sproget var dansk i begge hjem, og de havde begge danske sen-navne, begge havde dog

gået i tysk skole og fars »plejehjem« var, så vidt jeg ved, tysk. Hvordan tages en sådan beslutning? Nolde flyttede til det store Tyskland. Landets størrelse må da også drage. Desuden syntes han ikke, at danskerne skønnede på hans kunst.

Også min bedstemor flyttede længere mod nord, nemlig til Klovtoft ved Aabenraa. Hun blev gift med en enkemand, som stammede fra det gamle land, men havde været smed i Aventoft.

Mine forældre giftede sig og kom sågar på en fin bryllupsrejse til Kiel. Her kunne de for nogle få danske kroner få tusinder af mark og leve som grever, hvis de kun vekslede en tier ad gangen, for næste dag var marken yderligere devalueret.

Mine forældre fik nu en fodermesterstilling ved Klovtoft nær Ravsted, og her blev jeg født en novembernat 1925 med forrygende snestorm.

Det var en enkefrue, der havde ansat mine forældre. Mor skulle hjælpe til med at malke. De fik løn og naturalier i form af mælk, mel og kød samt en god bolig. De blev gode venner med enken, et venskab de bevarede hele livet.

Far købte nogle år senere en lille fattig sandjordsgård i Klovtoft. Herfra har jeg kun svage erindringer.

En dag kom postbudet imidlertid cyklende med et brev fra Tønder. Det skete med måneders mellemrum, at far fik brev fra sin tante i Tønder. De ejede en kro på Skibbroen i Tønder, og da de ingen børn havde, tog de sig ofte af far, da han var barn, ligesom han besøgte dem, når han var til marked i Tønder.

Fars tante var død, stod der. Onkel Jep skrev, at hun var død af kræft. Inden hun døde, havde hun sagt, at Jacob kunne man stole på, hvis man skulle have hjælp. »Kunne I tænke Jer at flytte til Tønder og hjælpe mig med kroen og måske overtage den«, spurgte onkel Jep. Det var 1928, den lille sandgård gav ikke nok til udkommet, mor måtte passe det meste af gårdens drift, og far gå ud som daglejer hos en tagtækker, der lærte ham tækkefaget.

De blev enige om at tage imod tilbuddet. De opfattede onkel Jep som velhavende, og de kunne efter at have solgt gården rejse afsted næsten uden at medtage møbler og husgeråd – der var alt på kroen. Fars optimisme overvandt sikkert mors skepsis, og for far var fremtiden lysere, han elskede at tale med folk, og han mestrede det. Han

*Skibbroen i Tønder 1932 med Jep Matthiesens kro som tredje hus fra venstre.
Foto: Tønder lokalhistoriske arkiv.*

opførte sig på samme måde, hvadenten det var rig eller fattig, fin eller simpel. Han opfattede nok simpelthen ikke forskellen og resultatet var, at de også oftest opfattede ham som ligeværdig. Mor var mere skeptisk og kritisk, hvorfor hun ofte gennemskuede og undgik folk.

Far har nok igen været for optimistisk, viste det sig senere. Måske har de heller ikke kunne falde til i den lille danske idylliske by Klovtoft, det hele var småt og lukket, de var begge vant til marskens vidder og høje himmel. Måske vil vi, der kommer fra marsken, altid føle os en lille smule indespærret på østkysten.

Farmor blev boende i Klovtoft med sin nye mand. Det var heller ikke let at flytte. Hun havde tre børn, han bragte syv med i ægteskabet og de fik fem sammen. Senere fortalte hun mig, at hendes bedste år var, da hun hver dag sendte 10 børn hen til Klovtoft skole.

Tønder

Vi rejste altså med toget til Tønder, turen gik med den nedlagte bane over Løgumkloster og Bredebro til Tønder hovedbanegård; herfra

kunne vi gå til Skibbroen. Kroen, der stadig eksisterer som kro, lå sammen med tre andre på stribe langs havnekajen meget lig Nyhavn. Der var en cementkaj ned til havnen, og en lille kran fik havnen til at se stor ud, i hvert fald i en 3-årig drengs øjne.

Kroen havde en stor vognport, som gik ud til gårdspladsen, hvor der lå en stald, og foran var der indmuret jernringe, så man kunne binde sine husdyr her. Hver fredag var der fåremarked på gaden. Der blev opstillet rækværk fra kroens mure og et stykke ude på gaden, så man kunne samle fårene i fold. Så kunne handelsfolkene sidde inde i krostuen og handle, og de, der kom fra Rudbøl eller Højer, kunne spise og drikke deres tepunche. Om aftenen kan man forestille sig, at der var en del rengøring efter alle de fårepumper, der blev efterladt på fortovet. Yderligere var der i november grønlangkålsspising om lørdagen, så mor havde nok at lave.

Stakkels mor, hun hadede drikkeri og brovtende fulderikker. Hun var ærlig og snakkede ikke folk efter munden.

Det viste sig nu, at overtagelsen af kroen ikke var helt så gunstig, som de i første omgang havde troet. Jeg har aldrig fundet ud af, hvordan de økonomiske forhold i overtagelsen var. Onkel Jep skulle have frit ophold resten af sit liv, og det viste sig yderligere, at han skyldte sin bror, som var kaptajn på Sild, penge, der stadig skulle afdrages som et led i handelen. Da vi kom til Skibbroen, var den store lejlighed ovenpå udlejet, og vi måtte alle bo nedenunder bag krostuen. Ovenpå boede margarinegrosserer Borst og en lokomotivfører Follbeck.

Der var oftest larm, råben, latter og anden støj fra krostuen, så det var svært for os tre børn at sove om aftenen. Mor kom ind, når vi blev bange, og gav os en tiøre, så kunne vi næste dag løbe bagind ved August Møllers forretning og købe en pose bolsjer.

Men Tønder var spændende, havnen med dens vand, småskibe og masser af fisk. Om søndagen gik far med mig hen til den hvide bro, som gik over kanalen til grunden, hvor det nuværende Tønderhus senere blev bygget. Nedenunder stod store gedder og lurede. Far havde af tyndt ståltråd lavet en løkke, som han førte hen omkring gedderne og kunne så hale dem op. Længere henne lå vandtårnet, gasværket og Bachmanns vandmølle. Her susede vandet hele dagen ned til den nedre Vidå, og der var ofte masser af vand.

Omkring 1930 må der være faldet store mængder regn i høghøstens tid, for pludselig steg vandet enormt og begyndte at fosse over vejen. Høstakkene, som var blevet revet med fra engene ved Emmerske, satte sig fast i sluserne ved vandmøllen. Dengang havde Tønder en udråber, der gik langs gaderne med en stor klokke og ringede og råbte, når noget skulle bekendtgøres. Jeg kan tænke mig, at dele af Tønder har været i fare for at blive oversvømmet, i hvert fald blev folk opfordret til at komme og hjælpe med at frigøre sluserne. Jeg fulgte min far derhen i god afstand. Ved sluserne fik de udleveret lange stænger med krog på til at rive høet op på vejen.

Det gik godt denne gang, men senere skulle oversvømmelsen blive en katastrofe for mine forældre, selv om de begge var opdraget på marsken og kendte farerne.

Jeg var nu fem år og begyndte at finde ud af, at der var politiske spændinger mellem dansk og tysk.

Der var stadig to kroer foruden vores på Skibbroen. Det var Karsten Petersen og Finanda og Cedde. De sidste havde også udskænkning på markedspladsen ved Sønderport om fredagen.

En stor del af kunderne var slagtere og handelsfolk deraf mange tyskorienterede. Der blev talt meget tysk, og det var ret uforståeligt for mig.

Mine forældre fandt hurtigt ud af, at min lillesøster og jeg ikke kunne klare kromiljøet, og de søgte at få os i børnehave. Om der ikke var plads i den danske børnehave, om der i det hele taget eksisterede en eller om det var onkel Jep, som var tyskorienteret, der gjorde udslaget, men i hvert fald kom vi i den tyske børnehave. Vi nåede dog aldrig at falde rigtig til, for så måtte vi flytte igen.

Markerne omkring Tønder var ofte oversvømmede og på mange arealer kunne der ikke drives almindeligt landbrug. Derfor begyndte man afvandingen. Min far var med til at bygge Løgum pumpestation.

Man byggede diger omkring Vidåen og Grønå, gravede kanaler og ledte vandet hen til store pumpestationer, der så pumpede vandet op i Vidåen, så det kunne løbe videre gennem marsken, Rudbøl sø og ud i Vadehavet ved Højer.

Havnen ved Skibbroen mistede nu sin betydning, kun pramme kunne lægge til, og efter afvandingen skulle den fyldes op. Ak, at ingen

Ludolph Matthiesen og hans søster Carla på Skibbroen en vinterdag 1930.

kunne have så megen fantasi, at man fredede den, og gav den et naturligt til- og afløb. Kig om til vor gamle kro, nu er havnen asfalteret og bliver brugt som parkeringsplads til alle de biler, som kommer til byen ad Kongevejen, som stædige tøndringer stadig kalder Punchevejen, når de mindes de vaklende fyldebøtter, der sneg sig hjemad denne sti efter at have siddet på Skibbroens kroer.

Tønders profil forandredes brat med afvandingen. Før var markerne ofte oversvømmede op til anlægget, og »Mejerholm« og »Hestholm« lå som øer i en sø. Tønder forblev dog stadig et centrum for kreatur- og fårehandel. Endnu i mange år kunne man høre kreaturdrivernes råb gjalde mellem husene, når de drev deres flokke af stude gennem byens hovedgade på vej til marked ved eksportstaldene og markedspladsen ved Sønderport. Tønder havde dengang verdensrekord i forhold til indbyggertal, med 57 kroer og udskækningssteder.

Min far mente dog ikke, der var basis for så mange kroer i Tønder og slet ikke på Skibbroen, når denne blev udfyldt. Med marskens opdyrkning standsede en stor del af stude- og hestehandelen. Han var en af de første, der solgte, og ved skæbnens ironi er det den eneste kro, der endnu drives som kro.

Stubkær

Heldigvis hørte der jord til kroen. Vest for anlægget og Tønder gamle seminarium lå der ca. 22 tønder land eng, der indtil nu havde været sump og oversvømmede enge. Ved afvandingen kom der en kanal i yderkanten, og jorden var nu tjenlig til landbrugsdrift. Her byggede far en lille gård. Marken bestod overvejende af helt gammelt græs og kæmpegræstuer. Jorden havde aldrig været pløjet. Hestene ville simpelthen være sunket væk. Nu blev den tjenlig, mente far. Fuld af optimisme købte han brugte røde teglsten fra en nedrivning i Skibbrogade. Han rensede dem for mørtel og sammen med en murermester byggede han en lille køn gård i 30'ernes stil. Han plantede læhegn omkring gården, og trods de gamle tønderborgeres tvivl groede træerne ret godt. Jeg var nu gammel nok til at hjælpe med at plante. Gården fik navnet »Stubkær«.

Ved hjælp af et statslån kunne han købe noget kvæg, grise og fjerkræ og snart stod der en driftig gård midt ude i de grønne arealer ca. en km fra alleen og markedspladsen, men indenfor bygrænsen. For mine søskende og mig var det en omvæltning. Først den lille hyggelige landsby Klovtoft, så næsten midt på Tønder havn. Nu var det noget helt tredje – landbobarn uden naboer og bybarn uden legekammerater. Heldigvis nærmede jeg mig skolealderen.

Mine forældre sled i det. Tænk at bygge landbrug i 1932 og starte en gård i jord, som aldrig havde været pløjet. Der skulle optimisme til. Tuerne var meterhøje, ofte sank hestene i til livet, »saiderne« kunne ligge i årevis uden at rådne. Jorden var ikke særlig god til korn. Stråene blev meterhøje og lagde sig ret hurtigt fladt med jorden, til gengæld var akserne meget lette og gav et dårligt udbytte. Græsningen var god og ligeledes høhøsten i engene. Kålroerne kunne give en stor høst, hvis det hele ellers ikke blev ædt op af insekter, mens planterne var ganske små. Mærkelig nok var der myriader af ukrudtsfrø i jorden, selvom den ikke havde været pløjet før. Ukrudtet spirede hurtigt op som et tykt tæppe, så roespirerne var vanskelige at se. Det krævede et enormt slid.

Terminerne skulle betales, så far måtte give tilbud på en mælketur til Sød andelsmejeri. Mælken fra vor besætning, »Mejerholm« og »Hestholm« samt tre husmandssteder. Ved liciteringen underbød alle hinanden, men far var lavest og fik turen.

Gården Stubkær i vinterdragt sidst i 1930-erne.

Det gav en lille fast løn, men samtidig betød det, at mor måtte lave mere arbejde i stalden. Vi levede spartansk, ingen elektricitet, ingen telefon, dårligt pumpevand. Vi fik ikke franskrød til dagligdags, men god sund mælkemad, masser af grød og kartofler. Få gange om året blev der slagtet en gris. Husslagteren fra Emmerske slagtede den om formiddagen og kom igen om aftenen og parterede grisen, efter at den havde hængt i bagbenene på en stige opad muren udenfor køkkenet. Når han havde parteret den, skulle vi have et festmåltid. Fader fik stegt grisehjerne serveret på en tallerken. Det var særligt lækkeri for ham. Slagteren glædede sig især til mors middag. Han havde nemlig første gang han kom, beklaget sig over, at han altid fik helt friske svinekoteletter, hvor han slagtede, og det blev snart for meget. Han kunne bedre lide blodsuppe.

Mor lavede så blodsuppe med grisetær til ham. Hun samlede blodet i store lerkrukker, lod det køle af, så fedtet satte et tykt lag og på den måde lukkede så tæt som en konservesdåse. Det kunne opbevares i månedsvis. Men ellers indledte slagtingen de syv fede uger. Vi havde jo ingen frysebox og alt skulle bruges. Skinkerne kunne opbevares,

og der kunne henkoges en del på glas, pølserne kunne røges. Men leverpostej, lungepølser og blodpølserne skulle spises indenfor et vist tidsrum, inden det blev alt for muggent.

Der var ikke råd til meget luksus i 30'ernes fattigdom. Far måtte agere frisør med sin håndklippemaskine. Han gjorde sit bedste, men resultatet var gruopvækkende, et fem cm bredt spor omkring ører og nakke. Tøjet bestod af korte bomuldsbukser og lange sorte strømper holdt oppe af brede elastikbånd med knaphuller i. Til søndagsbrug havde jeg et sæt marinetøj. Det var en katastrofe, snart skulle jeg begynde i en byskole.

I skole

Der var to kommuneskoler i Tønder, den tyske og den danske Øvelsesskole tilknyttet seminariet. Vi kunne se Øvelsesskolen hjemme fra gården, og hvis jeg løb lige over marken, var der kun godt en halv kilometer, med vejen og op gennem Søndergade og Vidågade betydeligt længere.

Jeg glædede mig til at komme i skole og startede glad og frejdig en forårmorgen i 1. klasse sammen med ca. 30 andre nybegyndere. Jeg var fantastisk heldig at få Claus Eskildsen som klasselærer, han var en dygtig historiker, forfatter og ikke mindst pædagog med speciale i småbørn. Han er forfatter til »Ole Bole«, som nok er den bedste begynderbog, der nogensinde er skrevet. Den er skrevet i 1928 og illustreret af ingen ringere end Robert Storm Petersen. En festlig bog. Ved hjælp af den bog og Eskildsens pædagogik fik jeg hurtigt lært at læse. Han var en gudbenådet pædagog. Hver dag havde han kontakt med det enkelte barn. Når vi gik efter endt skoledag, stod han i døren og gav os hånd og en eller anden bemærkning, så selv om det måske 50 gange om året bestod i, at han sagde »Nå Ludolph, hvordan går det med grisene«, så var det nok til, at skoledagen var reddet. Han kom af og til spadserende forbi vores gård og fik en sludder med min far om landbruget. Om eftermiddagen tog jeg det med ro hjem over markerne, sprang over kanalen, gik lidt langs den for at se, om der stod gedder, så efter, om der var fisk i rusen og beundrede isfuglene, der susede langs overfladen. Markerne gik op af alléen, så Tønders profil stod

markant med de høje allétræer, røde tage og slanke kirketårn midt i de grønne marker. Tænk at ubetænksomme folk fik ødelagt alt dette og bygget nogle grimme nye seminariebygninger, udslettet kanalerne og grøften for derefter at nedlægge seminariet 20 år senere.

Det var ikke altid morsomt at være landboer og gå i skole i en byskole. Heldigvis var jeg dygtig i skolen, lå altid forrest i klassen og var tilstrækkelig naiv til ikke at mærke forskellen. Vi fik også en dygtig og sød lærerinde, efter at have haft Eskildsen i to år. Børnene kom fra mange forskellige sociale lag, arbejderbørn, politimesterens søn, en bankdirektørs, en stor autoforhandlers m.m. Jeg var den eneste landmandssøn. Foruden mig var der kun to – tre på skolen, og de havde landbrug inde i byen på Nørregade, Uldgade og Carstensgade.

Der begyndte at vise sig forskelle på de sociale lag, for fra 4. klasse skulle bedre folks børn helst overføres til Statsskolen. Jeg sad oppe foran, og nu blev en søn af en af byens høje embedsmænd placeret ved min side. Han var noget tungt opfattende, og jeg måtte hele tiden hjælpe ham med opgaverne. Han forlod klassen næste år og blev sammen med ca. 1/3 af klassen overført til Statsskolen. Det havde aldrig været på tale, at jeg skulle på Statsskolen. Der var simpelthen ikke råd til det, hverken til tøj, bøger m.m.

Efterhånden fik jeg legeskammerater i klassen, sønner af en lokomotivfører fra Vidågade, en bager fra Søndergade og en slagteriarbejder fra Spikergade.

Desuden legede jeg engang imellem med en inspektørsøn fra Leo's allé. Vidågade og Søndergade var de mest nærliggende, så jeg kom ofte hjem til dem og blev godt modtaget i deres hjem. Der kom desuden en ny elev i klassen. Hans far var blevet vært på det gamle »Tønderhus« i Spikergade.

Nazisme

Langsomt gik det imidlertid op for mig, at ikke mindre end tre af de fire legeskammerater kom fra hjem, hvor fædrene var nazister. Jeg så deres blad ligge i hjemmet. Jeg blev inviteret med på en lørdagstur på cykel ud til en skov, hvor vi skulle lave nogle øvelser og bygge huler og lære at binde hinanden. Det gjorde jeg kun den ene gang. Bagerens

Øvelsesskolens elever til fest i anledning af kong Christian 10. s. 25-års regeringsjubilæum i 1937. Foto: Tønder lokalhistoriske arkiv.

søn var ellers flink nok, men en dag skulle vi montere et katteøje på vore cykler. Der var blevet vedtaget en ny lov, der påbød katteøje. Han sagde: »Det er da også de forbandede jøders skyld«. »Hvorfor det«, sagde jeg. »Jo, de ejer fabrikkerne og vil tjene på det.« Jeg begyndte at se kritisk på, hvad de sagde og lavede.

På Tønderhus i Spikergade var der møder for de danske nazister. Der var politisk uro. På murene hang plakater, der fortalte om borgerkrigen i Spanien. Nazisterne i Tyskland rørte på sig.

En sommerdag var vi indbudt til min mormors fødselsdag i Nykirke. Far spændte vor blåskimmel for jumben, og vi kørte over grænsen ved Rudbøl og til Nykirke. Mine onkler, fætre og kusiner var alle kommet, og vi nød bedstes gode mad. Bagefter spurgte onkel Nils, om nogle af os ville med ned i byen og se ringridningen. Onkel Nils, hans tvillingedrenge og jeg gik derned.

Der var larm og musik, karruseller og lykkehjul, men da der var gået et stykke tid, kom der pludselig militærmusik, en uniformeret mand sagde noget over højtaleren, og en flok unge uniformerede marcherede op og sang nazistiske sange. Lederen holdt en tale, der sluttede med en lovtale for Hitler. Der blev desuden uddelt nogle ordner. Hver gang blev der fra talerens side råbt »Sieg Heil«, og alle strakte armen op til heil-hilsen.

Der stod jeg 12-årige, alle rakte hånden op, også mine fætre og onkel, jeg tøvede lidt, hvad skulle jeg gøre. Det gav nogle nervøse ryk i min arm, da onkel Nils roligt vendte sig mod mig og sagde: »Det ha do jo it behov«. Lettet sænkede jeg igen armen. En af de uniformerede mænd kom hen til os. Jeg hørte onkel sige: »Han er jo fra Danmark«. Manden skulede lidt, men sagde ikke mere. Jeg har ofte tænkt på episoden på ringriderpladsen. Hvor let ryger armen ikke op, når alle andre gør det. Mine fætre og onkel var nok nødt til det. Jeg synes, jeg anede et lille smil på onkels ansigt. Der fik han vist naziføreren, at ikke alle rakte hånden op til nazihilsen, hvis de ikke kunne tvinges til det. Jeg gik nu hjem til mormor sammen med onkel og mine to fætre. Det var sidste gang, jeg så tvillingerne.

Foråret 1938 var jeg på besøg hos min tante Anne i Bredebro. Det var min mors søster. Onkel Carsten var snedker. Han havde været med i 1. Verdenskrig og var blevet gasforgiftet ved fronten. Siden havde han været meget svagelig. Nu drev han et lille snedkerværksted i Bredebro. De havde ingen børn, og jeg var blevet tante Annas yndlingsnevø, som ofte besøgte hende i ferierne. Det var spændende, hun havde mange bøger og blade, og jeg tilbragte mange timer med at læse. Hun skrev selv digte og fik også nogle udgivet i tidsskrifter. Hun gik ind for at bruge homøopatisk medicin, og hun gik for at være synsk.

Da hun den forårsdag i 1938 fulgte mig til toget og tog afsked med mig på Bredebro banegård, sagde hun: »Kan du sige til din mor, at jeg har drømt, at det gået så forfærdelig galt med vor søster i Eckernförde«. Min mors søster i Eckernförde var gift med Brückmann, og de havde tre drenge. Jeg kendte dem ikke. Gustav Brückmann var uddannet købmand, han var politisk interesseret og socialist.

Tante havde før talt om sine drømme, så jeg tænkte ikke nærmere over det, og mor slog det hen og sagde, at Anne drømte så meget, men snart skulle jeg komme til at huske tantes ord.

Kort tid efter kom nemlig besked fra bedstemor i Nykirke, at tante Marie var død, hun var sprunget i havnen i Eckernförde, min onkel var blevet taget af nazisterne og puttet i fængsel i Berlin, og mine tre fætre var kommet på nazistisk børnehjem. Min stakkels gamle hvidhårede bedstemor nåede lige med til en kort begravelse i Eckernförde, onkel var tilstede i håndjern og under bevogtning. Senere fik vi lidt efter lidt historien bag fængslingen. Onkel og tante havde været med til at udgive antinazistisk propaganda på arbejdspladsen og var blevet afsløret af Gestapo.

Da tante var undervejs hjem fra byen, fik hun at vide, at Gestapo havde omringet huset og anholdt onkel og mine tre fætre. Tante vidste så meget om Gestapo og deres metoder, at hun foretrak druknedøden. Vi ved ikke, om hun har forsøgt at komme til Danmark.

Min mor og far ansøgte de tyske myndigheder om, at mine fætre måtte tilbringe deres sommerferier i Danmark. De fik tilladelse og i flere år var de hos os i deres sommerferie. Det var ikke ubetinget nemt for mig, idet min jævnaldrende fætter var så indoktrineret af de nazistiske ledere på hjemmet, at vi hele tiden kom op at skændes. Efter samtaler, også med mine forældre, fik han dog et andet syn på sine forældre og på systemet.

Alle disse ting havde fået mig til at blive endnu mere dansk og frygte nazismen. Vi havde dagligt omgang med hjemmetyskerne. Det var handelsfolk, slagtere og bønder. Det gik fint. I baghovedet vidste vi, om de var tyskere eller danskere, men omgangstonen var fredelig og tolerant. Der begyndte imidlertid så småt at komme spændinger fra 1938-39. Tyskerne blev mere selvbevidste, vi vendte os til forsamlingshusene og højskolesangbogen. Foredragsforeningen i Sød forsamlingshus blev vort nærmeste tilholdssted. Tønder læse- og foredragsforening virkede for finkulturel og snobbet. Biblioteket i Tønder var en guldgrube for mig. Andersen Nexø's romaner Pelle Erobreren og Ditte Mennekebarn åbnede nye horisonter.

Tiden op til 1940

Imens gik det bedre for mine forældres landbrug. Priserne begyndte at stige. Far fik nye naboer på »Mejerholm« og »Hestholm«, de to

nærmeste gårde. Det var store gårde, som far egentlig ikke skulle have meget tilfælles med, men de holdt meget af at tale med ham. »Hestholm«, denne pragtfulde marskgård, havde først en ejer, som hed Lundsgård. Han kom fra Fyn og var en rigtig proprietærtype. De havde den sorg, at deres tvillingepiger var syge. De regnede ikke med at få flere børn, og da min mor lå i barselsseng med min lillebror, der var syv år yngre end mig, kom fruen og plagede om at adoptere ham. Min mor nægtede forarget. Senere flyttede de til Rosinenfeldt, som de forpagtede. Så kom der en ny ejer – også fra »det gamle land«.

Fra »det gamle land« kom der mange herlige mennesker, men det må have været svært at falde til. Det var det også for Matthiesen Hansen. Han havde været løjtnant i den danske hær, og han var en lille livlig forvaltertype med masser af nye ideer om landbrug. Han prøvede mange ting, og de fleste gav underskud. Han og hans smukke kone havde flotte vaner, synes min mor.

Mor og far blev budt med til nogle af deres selskaber, far ville gerne, mor syntes, det var for fint med forskellige glas med sur vin og den slags, som hjemmebefolkningen ikke var vant til at servere. Men det var søde folk. Jeg gik over markerne til ham og lånte hans gamle drengebøger, klassikere som Onkel Toms hytte, Robinson Crusoe osv.

»Mejerholm«, den nærmeste nabo, var en stor gård, som i mange år havde været på tyske hænder og bestyret af en rigtig typisk tysk herremand. Far kom derover engang imellem, men vi blev ikke budt til deres familiefester. Naboforholdet var ligegyldigt. Senere blev den købt af højskoleforstander Hans Lund. Den nye bestyrer blev Søren Rahbeck Andersen, og det var alle tiders naboer. Han blev senere gift med Kirsten Linnet, som læste på Tønder Seminarium. Det var nogle dejlige naboer. Mange søndag formiddage kom Søren Rahbeck gående tværs over markerne for at snakke med Jacob. De kunne så stå i timevis i stalden og tale om køerne, føle på dem, tale mælkemængde, kødkvalitet osv.

Der kom iøvrigt mange forskellige mennesker ind og snakkede. Der var både tyske og danske. Mange forretningsfolk, slagtere og handelsfolk havde pagtet græsningsarealer herude i engene. Så græssede de stude, heste og får. Om sommeren holdt min far lidt øje med dyrene, og ejerne kom ofte ud for at vande kreaturerne.

Der var i det hele taget mange sjove typer af handelsfolk. Der var

jo eksportmarked om tirsdagen og marked på markedspladsen ved Sønderport om fredagen en stor del af året. Så stod folk og følte på kreaturerne, diskuterede stand og prangede.

Store tykke tegnebøger blev taget frem af inderlommen, og der blev åbenlyst bladret i sedlerne. En af handelsmændene blev da også af samme grund kaldt »Jes mæ' æ' teinboch«, en anden »Jørgen Geldmann«.

En sød og rar handelsmand kom altid og besøgte os, når han var til marked for at købe får. Han var fra Rudbøl, ungkarl og ville gerne ind og snakke lidt og få en kop kaffe. Han kunne ikke tale dansk, kun tysk. Han havde derfor navnet »Tysk Julius«. Han havde altid lidt chokolade med til børnene. Jeg skulle så hjælpe ham med at drive fårene til »Hjørnekroen« ved Rudbøl. Der var en gå- og løbetid på ca. 12 km. Jeg fik så 50 øre og en sodavand på turen, hvorefter jeg kunne løbe hjem igen. Det var en god løn.

Tysk Julius var alene på gården, havde altid en husholderske, men da han ikke kunne tage sig sammen til at fri til dem, fordi han altid fandt en eller anden fejl, rejste de igen. En dag fortalte han dog mine forældre, at han havde fået alle tiders kvindfolk i huset. Mine forældre sagde, at så måtte han tage sig sammen. Han betænkte sig dog for længe. En dag kom han og fortalte, at nu skulle hun giftes med naboen, der var enke-mand. Naboen havde gået og lusket og spurgt om, hvordan hun var. Julius havde fortalt, at hun var et flot stykke kvindfolk og dygtig til madlavning. Naboen begyndte så at besøge hende, når Julius var til marked i Tønder, den »den luske-buks«, fortalte Julius. Han blev aldrig gift. Så vidt jeg har hørt, havde han ikke dansk statsborgerret og måtte lide den tort at blive udvist efter krigen, det rare menneske.

Jeg nærmede mig konfirmationsalderen og havde fået mange nye kammerater indenfor sporten, da jeg var ret god til boldspil og atletik. Om eftermiddagen spillede vi fodbold på sportspladsen bag den nuværende Falckstation. Her spillede skolebørn fra både den tyske og danske skole fredeligt sammen. Senere når det drejede sig om turneringskampe, var vi delt mellem den tyske og den danske sportsforening. Der var mange gode legekammerater fra tyske hjem.

De mest udartede hjemmetyskere boede tilsyneladende omkring kvarteret Søndergade, Uldgade, Vidågade. Når Hitler holdt sine store taler om sommeren, sad de ofte ude på fortovet, havde vinduet åbent

og Hitlers stemme rungede ud i sommervarmen. Så skulle man ikke netop gå gennem gaden. Der var en bande drenge deromkring, der tyranniserede os de danske drenge. Bedst var vort forhold, når vi om vinteren kunne spille ishockey på åen udfor Hostrups Hotel eller på »Blegen«, hvor alle byens skøjteløbere mødtes om aftenen, inden Tønder Bryghus begyndte at hugge isen i flager for derefter at køre dem ned i bryggeriets kælder, hvor de kunne opbevares hele sommeren igennem.

Men man begyndte at mærke den politiske uro. Der var demonstrationer på gaderne fra både danske nazister, tyske organisationer, konservative og andre politiske organisationer og foreninger. Det blev end- og til slagsmål.

Nu taler jeg ikke om Tønder Brandværn (Feuerwehr) eller skytteforeningen, der begge var meget tyskdominerende. Deres tyskhed var traditionsbunden og gemytlig. Det var tyske håndværkere og handelsfolk, der holdt nogle gevaldige fester på Skyttegården med march gennem byen for fuldt orkester, oftest med tyske kommandoer. Selv ved et jubilæum, hvor den danske konge var inviteret, havde de svært ved at finde frem til danske kommandoer. Det var accepteret, at de var tyskdominerede foreninger, vi deltog i deres muntre opvisninger og årlige fester, indtil en vis grænse. At der blev brugt både tysk og dansk sprog i en by som Tønder, hvor alle gadenavne stod på både tysk og dansk, og hvor man havde haft tysk borgmester indtil 1937 var der intet forargeligt ved. Der var lidt drillerier, men alt i alt fredeligt, som mindretalspolitik kan være i fredelige tider. Men mørke skyer trak op.

Jeg kom i 8. klasse, hvilket var frivilligt og en del af mine kammerater gik ud af 7. Deriblandt de tre danske nazister. I stedet fik jeg nogle gode kammerater, som kom ude fra de omkringliggende landsbyer.

Efter konfirmationen var jeg i knibe. Jeg havde ikke megen lyst til landbruget. Jeg læste mange bøger, drev meget sport, og hjalp naturligvis også en del hjemme på gården. Men jeg havde ikke mange muligheder for at komme væk fra landbruget. Jeg havde ingen realeksamen, og en god 8. classes eksamen var ikke meget værd dengang. Så efter skolen blev jeg i første omgang hjemme og arbejdede på gården.

Så kom 9. april. Vi havde nok hørt rygtet. Hjemmetyskerne havde sagt, at nu kom tyskerne snart og befriede dem. Tyske familiemedlemmer havde fortalt om store troppekonzentrationer syd for grænsen.

Far skulle tidligt op for at køre mælk til Sæd. Vi børn blev vækket af flyverstøj og en mærkelig rumlen. Far pegede mod syd til landevejen mod Sæd. En uendelig række af tyske biler, motorcykler, tanks og kanoner bevægede sig mod Tønder.

Far ville absolut af sted på mælketur, selvom mor var bekymret. Han måtte krydse strømmen af militær flere gange på turen, hvilket krævede, at kolonnen måtte stoppe, desuden måtte han køre langs mod militærkolonnen to gange 6 km mod og fra Sæd. Vi vidste, at broen over Grønåen på vej mod Sæd var mineret af det danske militær, men at sprængningen af én eller anden grund ikke havde fundet sted. Køreturen gik imidlertid godt, militæret overholdt færdselsreglerne, alt fungerede upåklageligt, men far var nok også den eneste civile trafikant, der fik den tyske invasion til at standse.

Om eftermiddagen stod kolonnen stille og fyldte vejen helt fra Tønder til Sæd. Vi havde imidlertid fået besked om, hvad der foregik gennem flyveblade og radio. Jeg cyklede til Tønder og fik at vide, at kolonnen holdt stille pga. kampe med det danske militær nordpå. En tysk soldat stak hovedet ud af vinduet i Søndergade og spurgte, hvor de var. Jeg svarede, at de var i Danmark, men fortsatte lidt stolt, at der blev kæmpet nordpå. »Jamen, er I da ikke glade over, at vi kommer?«

Over os drøned flyverne stadig mod nord. Jeg fortsatte mod skolen. Her var nogle hjemmetyskere ved at hejse det tyske flag på seminariets store flagstang. Jeg og andre danskere stod tavse og magtesløse. Det blev afsluttet med et Heil Hitler. De mest aggressive hjemmetyskere havde i den sidste tid truet os med, at nu blev vi snart optaget i Stortyskland og en ny betegnelse for Danmark, »Nordmark«, var blevet brugt. Også på kirketårnet var naziflaget blevet hejst. Pastor Magle tog det ned igen. Men alt i alt resignerede de fleste naturligtvis. Overmagten var for stor. Undervejs cyklede jeg ud ad Carstensgade for at se, hvordan det gik på den danske kaserne. Jeg kom op at skændes med en tysk dreng, som jeg kendte fra Vidågade, det endte med lidt skub og slag, men han fortrak. Vi var alene, og han var ikke på hjemmebane.

Fra vogterdreng til fængselsbetjent

af *Hans Jensen*

Hans Jensen er født den 23. august 1922 i Siltoft, Højer landsogn som søn af grænseovergendarm Karl Otto Jensen og hustru Meta f. Hansen. Han begyndte sit arbejdsliv som vogterdreng på Mandø og havde senere plads som karl på forskellige gårde, især på hjemmegnen. Efter befrielsen var han fængselsbetjent i Fårhuslejren, men kom tilbage til landbruget. Fra o. 1960 arbejdede Hans Jensen på Danfoss, og senest var han formand i et entreprenørfirma.

Hans Jensens erindringer, som indbragte ham 2. prisen i Historisk Samfunds erindringsprisopgave, omfatter tiden op til 1950.

Min hjemegn

Ved Genforeningen kom mine forældre til Sønderjylland. Far var ansat ved grænsegendarmeriet og flyttede fra Vester Vedsted ved Kongeågrænsen til den nye grænse og blev stationeret i Siltoft i Højer Landsogn. Her blev jeg født den 23. august 1922. Min tid i Siltoft blev kun ca. to år, i 1924 blev far forflyttet til Lille Jyndeved. Vores første bolig var i aftægten til en gård, hvor vi boede et par år. Så købte vi et stykke jord og byggede hus. Byggegrunden var på en tønde land og kostede 500 kr., og det kostede 4000 kr. at bygge huset.

Lille Jyndeved ligger mellem Tønder og Tinglev. Jorden er sandet, mod øst til den nærmeste landsby var der kun hedearealer, gennemskåret af smalle eng- og mosearealer. Lille Jyndeved hørte dengang til Burkal sogn, befolkningen var meget tysksindet, og det var vist en omstilling for mine forældre pludselig at flytte til et andet miljø end det vante, men efterhånden blev de en del af det samfund, de kom til at leve i.

Mange af de nye borgere, der kom til egnen, var grænsegendarmer. De var alle unge, enten nygifte eller blev det kort efter ankomsten. Før var det et samfund med nogle få bøndergårde, nu blev der bygget huse til de nye familier, og en ung købmand åbnede en forretning. Efterhånden kom der børn. Det var før P-pillens tid, så der var flere børn i den enkelte familie, end der er i dag. En overgang var der 35 børn fra Lille Jyndeved, der måtte vandre de 3 km til skolen i Store Jyndeved.

Gendarmhjemmet på Lille Jyndeved Mark, bygget 1926

Min far, der var født i Vendsyssel, og opvokset på et lille boelssted med to køer og et par grise, kom efter endt skolegang til landbruget. Da militærtjenesten var overstået, søgte han ind til gendarmeriet. Far var rolig og afbalanceret under alle forhold. Jeg tror aldrig, jeg har set ham ophidset. Han var vellidt af alle. I daglig tale blev far, der ikke var ret stor, kaldt for lille Jensen.

Min mor var født på Mandø. Mors slægt var søfolk fra sejlskibenes storhedstid, da sømændene var på havet det meste af året. Konerne passede hjemmet, de fleste havde en mindre landejendom med et par køer, nogle får m.m., sådan var også mors barndomshjem. Efter skolen kom mor ud at tjene på landet. Modsat far var mor et energibundt, altid i aktivitet, lidt hidsig. Havde vi unger lavet skarnsstreger, hvad der kunne ske, blev det ordnet af mor, hurtigt og effektivt. Selvom mor kunne smække med døren i hidsighed, blev det lige så hurtigt glemt, fem minutter efter var hun god igen.

Tiden gik, børnene kom til – efterhånden blev det til seks, to piger og fire drenge. Datidens løn i statens tjeneste var ikke stor, så vi var ikke rige, men jeg kan ikke mindes, at vi nogensinde manglede noget i det daglige. Vi blev modsat datidens metoder opdraget ret frit, i vort

samvær var der regler, der skulle følges, men der var ikke kæft, trit og retning, vi lærte at tænke selv.

Barndom

Før jeg begyndte at gå i skole, mærkede vi ikke ret meget til, at vi var naboer til folk, der var tysksindede. Vi børn legede sammen, og der var efterhånden mange, så legekammerater savnede vi ikke. På gården, hvor vi boede først, havde de en dreng, lidt ældre end vi andre, som var leder af den daglige leg. Der var også flyttet en anden gendarmfamilie ind med to drenge på vores alder, så det meste af tiden brugte vi ovre på gården. Vi hjalp med de forskellige arbejder, der faldt for. Hvor meget hjælpen var værd, ved jeg ikke, men vi var aldrig i vejen. Vi boede ikke langt fra grænsen ved Skelbækken. Her kunne vi fiske lidt, hvis vi var heldige, mest skaller og aborrer, en enkelt gedde – og ål. Om sommeren var der enkelte steder sat en sluse, dvs. anbragt nogle brædder, så vandstanden var hævet bag ved slusen. Det var gjort, for at de kreaturer, der græssede på engen, kunne få vand at drikke, men det kunne også bruges til at bade i. Det har nok ikke været for rent, da kunne ske, at kreaturerne tabte en klat i vandet, men vi havde det sjovt. Her mødtes vi med børnene fra den anden side af grænsen. Der var ingen vanskeligheder med at forstå hinanden, selvom vi ikke talte samme sprog.

I min barndoms hverdag indgik naturligt nok gendarmerne som en fast del. Gendarmerne i Lille Jynde vad havde en fast post ved Bøgelhus, en grænseovergang der kun måtte benyttes af de lokale beboere. Ved grænsedragningen ved Genforeningen i 1920 havde en del danske landmænd jord på den tyske side af grænsen, som de beholdt. For at komme til disse marker skulle de benytte grænseovergangen ved Bøgelhus. Mod vest på en strækning på ca. 2 km mod landsbyen Rens gik der en gendarm på patrulje, mod øst ligeledes ca. 2 km ud mod Sofiedal gik der også en gendarm. Disse ture tog fire timer – der var vagtskifte dengang hver 4. time. Som regel vidste vi børn, hvorledes de forskellige poster var besat, og med hvilke gendarmer. Mange ture har vi børn løbet langs gendarmstien for at se til venner, der var på vagt. På de ture kunne der opleves en masse – på de store hedestrækninger

Hans Jensens forældre, grænseovergendarm af 1. grad Karl Otto Jensen og hustru Meta.

var der en mængde forskellige dyr, især var der mange hugorme. I grunden var vi bange for dem, men havde vi en kæp med, kunne vi ikke lade være med at drille dem, dog i behørig afstand. En af gendarmerne var alle drenges særlige ven, der var altid sjov og fest, når vi var ude hos ham. Han kunne fortælle historier. En fast skik var, at vi skulle synge for ham; det vigtigste var, at han kunne lave jagtkort til os. Det var en stolt seks-årig purk, der havde sådan et jagtkort med teksten: »Undertegnede indehaver af dette kort har ret til at jage røde myrer og olme tyre«.

Egentlig var det først i mit 7. år, jeg begyndte at mærke, at der var to forskellige nationaliteter på min hjemegn. En væsentlig årsag var, at der blev bygget et dansk forsamlingshus i Store Jyndeved.

I grænsesognene var der ved Genforeningen kun to forsamlingshuse, nemlig i Bylderup og i Jejsing. En væsentlig årsag til at spørgsmålet om opførelse af et forsamlingshus blev aktuelt, var en vagtmester ved grænsegendarmeriet. Han lagde så megen energi for dagen, at det lykkedes ham at få de unge gendarmere interesseret i planen, ligesom det

lykkedes at få den hjemmehørende befolkning med. For at billiggøre byggeriet kørte landmændene sten og sand. Gendarmerne gravede til læhegn, det var et større arbejde, for under den sandede jord var der et lag al, der skulle gennemgraves. I sommeren 1929 blev grundstenen lagt. Dette byggeri vidnede om, at den i national henseende før så døde egn var vakt til live. Det fik stor betydning, at man fik et sted, hvor der kunne dyrkes gymnastik og anden idræt, da der ikke på skolen var gymnastiksal eller sportsplads. Også på anden måde fik forsamlingshuset betydning for egnen, det gjaldt især på det kirkelige område.

Som et levn fra den tyske tid havde sognet en tysk præst. Derfor blev der holdt danske gudstjenester og andre kirkelige handlinger i forsamlingshuset, i begyndelsen ved forskellige danske præster. Senere blev der ansat en dansk præst til at varetage de kirkelige handlinger i grænsesognene fra Højer i vest til Burkal i øst. Det var pastor N.P. Nielsen, der kom fra Vedsted ved Haderslev. Han var et menneske, der ved sin jævne måde at være på kom til at præge den sønderjyske landsdel.

Skolegang

Den 1. april 1929 begyndte jeg i skolen. Fra Lille Jyndeved var vi fire drenge og to piger, der startede den lange vej, godt 3 km. Det gik til fods, cykler var ikke almindelige dengang. Store Jyndeved skole var ret ny, bygget i 1922. Der var tre klasseværelser, to danske klasser og en tysk. I hver af de danske klasser var der tre årgange og ca. 35 børn. Fra mine tre første skoleår husker jeg i grunden ikke ret meget. Måske skyldes det, at vi i førsteklasseerne skiftede lærer, så ingen af dem kom til at præge min tilværelse i nævneværdig grad, de bare kom og gik. Vores førstelærer var flyttet fra Horsens-egnen til Sønderjylland efter Genforeningen, og han kom til at præge os børn i skolen, og hele egnen i kulturel og national henseende.

En skoledag dengang startede med, at læreren med sin fløjte gav signal til timens begyndelse, hvorefter eleverne skiftede fodtøj, der måtte kun bruges tøjsko i klasserne. Herefter stillede vi op i to rækker, og på et tegn fra læreren gik vi ind i klasserne og blev stående ved

vore pladser, til der fra læreren blev sagt: »Værsgo«. Alt skulle foregå i ro og orden. Derefter sang vi halvdelen af versene af en salme, hvorefter vi stående hørte læreren, evt. en af eleverne, læse Fadervor. Vi sang så resten af salmen, og læreren førte protokollen for at kontrollere, hvem der var tilstede, og hvem der var fraværende.

Hovedvægten i den tids skolegang var lagt på dansk, regning, kristendom og ikke mindst Danmarkshistorie – her var vores lærer en førsteklases fortæller. Sønderjyllands historie, der var hans store interesse, kunne han næsten virkeliggøre for os. Men ellers var den tids skolegang en gang terperi og udenadslære, kongerækken forfra og bagfra, en ugentlig salme, alt skulle læres udenad. Jeg har tit bagefter tænkt, sikke et tidsspilde det har været. Som før fortalt var Jyndeved skole bygget efter Genforeningen. Samarbejdet mellem den danske og den tyske lærer var ret anspændt som følge af de nationale spændinger i grænselandet. Dette kom også til at påvirke os børn, hvor vi før kunne lege sammen, blev det i nogle tilfælde til direkte fjendskab. Alt i alt kom der et helt andet forhold imellem os. Den tyske lærer var en skrap dame, jeg ved ikke, om hun talte dansk, jeg hørte det i hvert fald aldrig. Jeg mindes engang, hvor vi i et slagsmål havde tampet nogle af de tyske elever. Det var kommet den tyske lærer for øre, så da vi kom for tæt på hende, fik vi besked om at stille i hendes klasseværelse i næste frikvarter. Dette foregik på tysk, det forstod vi lømler selvfølgelig ikke, men dog så meget, at vi følte os noget urolige ved situationen. Vi henvendte os til lærer Spandet for at få at vide, hvad vi nu skulle gøre. Svaret lød: »Selvfølgelig skal I ikke møde hos hende, hun kan komme til mig«. Vi hørte ikke senere fra sagen, men det har nok ikke forbedret samarbejdet lærerne imellem.

Skolens legeplads var også et kapitel for sig. Vi skulle ud ad samme dør, men det var også det eneste. En trediedel af pladsen var tyskernes, der var ingen synlige skel, men skellet var der, og det blev ikke overskredet undtagen i nødstilfælde. Vi holdt os hver for sig.

Ud at tjene

Som 11-årig kom jeg ud at tjene for den fyrstelige løn af 20 kr. for et halvt år fra april til oktober. Jeg blev fæstet som hyrde dreng hos en

bonde på min mors fødeø, Mandø. Her boede mine bedsteforældre stadig.

På Mandø, den mindste af de tre danske øer ved vestkysten, boede der dengang ca. 300 mennesker. Rejsen gennem Vadehavet foregik med hestevogn ved ebbetid, ligesom alle fødevarer og de fleste almindelige dagligvarer blev transporteret samme vej. De større ting, såsom kunstgødning, brændsel og lignende blev sejlet til øen med lægter, dvs. et fladbundet skib, der ved lavvande ligeså stille lagde sig på havbunden. Der kunne køres ud til den med hestevogn, varerne blev losset over og kunne køres ind til øen.

Det var en ret kálhøgen stor dreng, der startede den lange rejse ledsaget af sin mor. Først med rutebil til Tønder, med tog til Ribe, og derefter med postvognen til Mandø. Det var en dag sidst i marts, turen gennem Vadehavet var kold.

Jeg begyndte mit arbejde i min nye plads den 1. april. Min mor blev på Mandø i tre dage, den 4. dag skulle hun rejse hjem. Da blev fyren pludselig den lille dreng. Jeg husker, at jeg smed mig i en dyng tang, der lå bag gården, og der tudede jeg de første to timer. Men tiden læger alle sår, og med lidt trøst af mine bedsteforældre kom jeg over det og blev atter en glad dreng.

Gården, jeg fik mit midlertidige hjem i, var på ca. 35 ha. Folkene på gården var ejeren, hans kone, en aftægtskone, tre børn, to piger på 10-11 år og en dreng på 4 år, en ældre karl, der var lidt tilbage i åndelig henseende, og en forældreløs ung fyr, der var i familie med ejeren og var blevet opdraget på gården. Jeg skulle dele kammer med den ældre karl. Et lille hummer var det, hvor vi dårligt kunne vende os. Den unge fyr havde et værelse i stuehuset.

Gårdens besætning bestod af to heste, 12 køer og opdræt af 35 får. Mit arbejde skulle fortrinsvis bestå i at passe får, men da tiden, hvor de skulle på græs, ikke var kommet – de gik ude om dagen, men var i hus om natten – var der ikke det store arbejde med at passe dem. Men der var andet, der skulle laves, kreaturer og heste skulle fodres, jeg fik lært at malke og var snart oppe på at malke to køer tre gange dagligt.

På den tid var der ikke elektricitet på øen, alt lys var petroleumslamper. Tærskningen af kornet foregik de fleste steder med plejl. Enkelte steder var der dog anskaffet små tærskværker, der blev trukket af små petroleumsmotorer. Nu var manden på gården, hvor jeg tjente, øens

Hans Jensen på hesteryg ved det gamle dige på Mando i 1934.

foregangsmand og havde anskaffet et tærskeværk, der blev trukket af en vældig motor med et svinghjul på ca. $\frac{1}{2}$ m i diameter.

Tærskningen var ikke det mest interessante arbejde, og da den unge medtjener havde mekanisk snilde, pillede vi i et ubevogtet øjeblik ved maskineriet. Apparatet skulle startes med håndsving, og mens manden og forkarlen hev og sled i apparatet efterfulgt af ord, der var mere eller mindre pæne, lå vi labaner oppe på loftet og fulgte interesserede med. Af gode grunde kunne vi ikke hjælpe til. På den måde kunne der nemt gå en time eller to, inden maskinen kom i gang.

Men tiden gik, og foråret kom for alvor. Kreaturerne kom på græs, og nu fik jeg travlt. Fårene var færdige med at få lam og skulle flyttes uden for diget, hvor de blev tøjrede, mens lammene løb frit omkring. Fårene skulle flyttes og vandes to gange om dagen, men skolen skulle jo også passes. Det foregik to gange om ugen, mandag og torsdag. Vi gik i skole fra kl. 8 til 12 og om eftermiddagen fra 14 til 16. Som lærer fungerede øens præst. Han havde store vanskeligheder med at holde styr på eleverne.

Bag ved skolen lige op mod klitterne lå toilettet. Når en af eleverne var derude, kunne det hændes, at han glemte at komme tilbage. Jeg

mindes et tilfælde, hvor præsten sendte een ud for at hente synderen. Men også han blev væk. Resultatet blev, at præsten måtte ud for at hente de formastelige. I mellemtiden strøg resten af flokken op i klitterne. Senere blev vi straffet ved, at hans ærværdighed stillede sig i udgangsdøren med et stykke reb med en knude i enden, og så var det med at komme ud i en fart.

Men sommeren gik, og den gik hurtigt, mest med de daglige gøremål. Arbejdsdagen begyndte som regel ved femtiden om morgenen. Nu var kørerne ude om natten, og de skulle hentes hjem til malkning. De stod tøjrede og blev koblet sammen fire og fire, som regel med en gammel ko på fløjen som fører af flokken. Så begyndte høhøsten. Dengang var der endnu en del, der brugte leen. På gården var vi i besiddelse af en slåmaskine, så arbejdet var en del lettere, det meste af høet blev bjærget uden for diget. Desværre kunne en pludselig opstået såkaldt springflod sætte store dele af området under vand, og ud med tidevandet sejlede diverse høstakke, det var let bjærget! Så var det med at vente, til der var noget græs igen, en del hø kom der altid ud af det. Efter en noget forlænget høstlet kom tiden, vi drenge ventede på. Vi begyndte med løsdrift på de arealer uden for diget, hvor høet var bjærget. Så blev kørerne lukket ud om morgenen, og vi drenge blev derude hele dagen og fik tiden til at gå med leg. Kørerne kunne delvis passe sig selv, og arealet de kunne gå på var stort. En del af tiden gik med at drille de krabber, der var blevet hængende i de mange vandhuller, der var fyldt med saltvand. Hvis vi ikke havde madpakke med, blev den bragt ud af de andre børn fra de gårde, der havde røgterdrenge ude. Efterhånden blev vi en hel flok, så resten af dagen gik hurtigt.

Høsten

Så kom kornhøsten. På den tid var der endnu nogle, der høstede på den gamle maner med leen. Nogle havde fået anbragt et aggregat på slåmaskinen, så stråene blev lagt ud i passende neg. På gården, hvor jeg tjente, var vi endnu mere moderne. Vi havde en såkaldt aflægger, der blev trukket af to heste. Aflæggeren havde tre store vinger, de to fjernede de afskårne strå fra kniven og lagde dem ned på bordet, mens den tredje vinge befordrede dem videre ud på jorden. Negene blev

Mando skole 1934. Hans Jensen sidder i lys skjorte midt for. Præsten Evart Salling, som også var oens lærer, står foran døren til venstre

bundet med et lille bundt strå, der blev drejet rundt og stoppet ind under båndet. Det kunne være et hårdt arbejde for en dreng på tolv år, og der var altid en mængde tidsler i kornet.

Men disse trængsler fik også en ende. Vi bevægede os hen mod efteråret, køerne kom på stald om natten, og vi skulle ikke så tidligt op om morgenen. Fårene og ungkreaturerne græssede stadig uden for diget, men når efterårsstormene begyndte at sætte ind, kunne der opstå store problemer med at få dyrene bjerget inden for digerne på grund af oversvømmelse. Med ungkreaturerne gik det nogenlunde let, men fårene var ikke nemme at styre. Bæsterne ville altid den modsatte vej af, hvad de skulle, og siden den tid har jeg altid hadet de asener. For jægere var en sådan storm et eldorado. Når vandet stod på diget, trak mange ænder ind mod land, så alle, der kunne skyde, var ude og fik stort bytte.

Men tiden gik, vi nærmede os oktober, de sidste dage var lange. Længslen efter at se hjemmet var stærk, jeg havde jo været hjemmefra et halvt år. Så endelig kom mor og hentede mig, vi blev et par dage hos mine bedsteforældre, og endelig kom hjemrejsedagen, gensynsglæden med den øvrige del af familien var stor.

Hjemme igen

Efter et par dages frihed begyndte dagliglivet, jeg startede i den hjemlige skole igen. Egentlig skulle man tro, det ville blive lidt besværligt at starte i samme klasse efter den noget ustabile skolegang på Mandø, men det gik ret godt med at følge de øvrige på holdet. Kun i regning kneb det lidt.

Når vi skulle op om morgenen, var der kun varme i køkkenet, så hele flokken stod placeret rundt om komfuret, mens vi trak i tøjet. Så fik vi lidt at spise inden den lange vej til skolen.

Vi gik i træsko, som var beslåede med klamper af træ med en jernring. Også snuderne var forsynet med jern, og hvis man var så uheldig at knokle over og ramme knoen med sådan en træskosnude, gjorde det ondt.

Lørdag aften var der vaskedag, en stor zinkbalje blev stillet op i bryggerset, kedlen sat på komfuret, og så blev vi alle grundigt vaskede efter tur, inden vi blev puttet i seng.

Skiftevis fik vi lov til at være længe oppe. Så sad vi og hyggede os sammen med mor, når far var på vagt.

Julen

Julen startede i skolen omkring den 10. december, da begyndte lærerne at tegne julemotiver på skolens store tavle. Først granguirlander i tavlens omkreds, og som dagene gik, blev tavlen tegnet fuld. Den 22. december var skolen klar til at holde juleferie. Den startede med juletræsfesten i forsamlingshuset, en fest, som vi børn så hen til i lang tid. Aftenen begyndte med lærerens velkomsttale, derefter blev der sunget julesalmer, så blev træet tændt og juleevangeliet læst. Dette var delt i to dele og blev læst af elever fra de store klasser. Jeg har medvirket tre gange og kan stadig juleevangeliet udenad. Derefter gik vi rundt om træet og sang endnu nogle salmer – og så kom det store højdepunkt: Uddelingen af godteposerne – det var altid spændende! Der var blandt andet appelsiner og nødder, noget vi kun så ved juletid. Mens vi børn efterså posens indhold og fik en sodavand, fik de voksne kaffe til medbragt julekage. Resten af aftenen gik med sanglege, kl. 24 sluttede vi, og en flok store og små gik trætte hjem.

Men endnu var spændingen ikke udløst. Juleaften hjemme vinkede forude, træet var købt, sat på fod og anbragt i den pæne stue. Det blev pyntet juleaftensdag, her var der ingen adgang for os børn, end ikke nøglehullet kunne vi kigge ind ad.

Vi spiste ved sekstiden. Juleaftensmaden bestod som regel af gåsesteg og citronfromage. Måltidet blev overstået, opvasken blev klaret, og endelig gik mor ind i den anden stue for at tænde lysene. Det store øjeblik kom, døren blev åbnet, juletræet stod med lysene tændt. Vi gik rundt om træet og sang julesalmer, derefter blev gaverne uddelt. I forhold til nutiden var de ikke store, men for den tid var de ret almindelige. Vi børn var ikke vant til de mange gaver, så glæden var stor. Resten af aftenen gik med leg og spisning af godter.

Vinteren fortsatte med skolegang, og det blev igen april. Turen gik atter til Mandø. Denne sommer til hele 40 kr. i løn, ellers samme plads, samme mennesker som sommeren før. Det eneste nye, der skete, var, at jeg lærte at pløje, det var jeg ret stolt af. Min første cykel fik jeg også, den kostede den formidable sum af 10 kr.

Konfirmation og de første pladser i landbruget

Den 1. oktober var jeg hjemme igen i de vante omgivelser. Min et år ældre bror Knud og jeg skulle nu følges ad til konfirmationsforberedelse. En tirsdag startede vi, fem drenge og to piger, den 7 km lange vej til Bylderup skole. Her stiftede jeg for første gang nærmere bekendtskab med grænsepræsten N.P. Nielsen, der mestrede fortællingens kunst. Her var intet terperi, vi fik kristendomskundskab fortalt på en helt ny måde. Den lange vej virkede ikke længere afskrækkende, vi glædede os til de to ugentlige dage i samvær med N.P. Nielsen.

Vinteren gik, vi nåede 1. april og tog afsked med skolen. Nu begyndte hverdagen for alvor, jeg havde fået plads på en gård på Rens Mark 4 km fra mit hjem og skulle møde den 3. april. På gården var der tre heste, 12 køer og ungkreaturer og nogle få svin. Staldene var gamle og upraktiske, fodringen foregik bagfra, dvs. at vi skulle op mellem hvert par kreaturer. Alle roerne blev båret ind i en vidjekurv, og malkningen foregik med håndkraft. Da der var gået 14 dage skulle jeg konfirmeres, det gav to fridage til at tage afsked med de glade barndomsdage. Hel-

digvis var der ikke langt hjem, næsten hver aften cyklede jeg hjem. Familien jeg var hos bestod af mand, kone og tre børn. De var stærkt indremissionske, og der blev læst af bibelen før hvert måltid.

Den 1. november fik jeg en plads lidt længere hjemmefra, i Sottrup ved Bylderup-Bov. Gården var på samme størrelse som den foregående, og jeg fik en medtjener, en pige på min alder, så jeg slap for malkningen. Her fik jeg min lyst styret, nemlig at arbejde med hestene, et arbejde jeg altid var glad for. Manden jeg tjente hos, var ikke så vildt begejstret for at lave ret meget. Selv når der skulle køres staldgødning, måtte jeg selv læsse den. Dengang blev den kørt ud og sat i små stakke på marken, hvorefter den skulle strøs ud og pløjes ned. Det var et hårdt arbejde for en dreng på 16 år, men det skulle gøres. Da vi var færdige med efterårsarbejdet, bestod det meste af vinterens arbejde i pasning af besætningen, tærskning og hjemkørsel af roer, der var kørt sammen i kuler på marken. Tærskningen var et træls arbejde, vi havde en lille maskine, der blev trukket af en elmotor. Der var ingen halm-presser, så det var begrænset, hvor meget vi kunne tærske af hensyn til plads til halmen. Som regel var vi kun to mand om arbejdet. Kornet skulle renses en ekstra gang. Det foregik på en maskine, der skulle trækkes med håndsving. Jeg har trukket det bæst mange timer, mens manden skovlede kornet op i maskinen. Bagefter skulle det fyldes i sække, der blev kørt til mølle og malet til grisebælg.

Vi skulle hente roer i marken en dag om ugen, det kunne godt være en besværlig affære, især når der var hård frost. Kulerne var dækket med halm og jord, og var det besværligt at få det smidt på, så kunne frosten gøre det endnu sværere at få det af igen.

Ved vintertide kunne hestene godt være lidt kåde efter nogle hviledage i stalden. Sommetider gik det lidt stærkt, manden, der ellers var stor og kraftig, satte sig i bagenden af vognen med benene udenfor, så kunne han i hvert fald komme hurtigt af, hvis hestene skulle tage kommandoen fra mig lille mand, men heldigvis skete der ikke noget alvorligt.

Vinteren gik, det blev forår, såningen blev tilendebragt og kreaturerne kom på græs.

Den sommer fik vi den omfattende mund- og klovesygeepidemi, næsten alle kreaturerne i byen var angrebet. Her på gården var hele besætningen syg, ungkreaturerne i mildere grad, men køerne var hårdt an-

grebne. Det var svært at se de stakkels dyr ligge på marken, nogle kunne ikke stå, så betændte var deres klove. Tre køer døde, flere fik efterveer, deres ben blev aldrig gode, så de måtte slagtes. Resten fik det efterhånden bedre, men mælk gav det ikke meget af den sommer. Til gården hørte der en del eng, og der blev bjærget en del hø til næste års vinterfodring.

Kornhøsten gik let og smertefrit, vi havde selvbinder – forøvrigt første gang jeg stiftede bekendtskab med sådan en maskine – sikke en lettelse. Vi skulle ikke binde de mange neg, nu skulle vi kun slå et skår rundt, inden vi satte selvbinderen i gang. Jeg kørte maskinen og slap på den måde delvist for arbejdet med skokningen, dvs. at sætte negene sammen. Ved hjemkørselen måtte jeg forke negene op på vognen, manden skulle lægge læsset. Når vi var færdige med at læsse på, skulle læsset bindes. Det foregik ved, at en lang granstage (også kaldet et læstræ) blev lagt på langs af læsset og blev behørigt bundet og strammet ved hjælp af lodder og trisser. Så var vi klar til at køre hjem.

Men også høsten fik en ende, og så kom den tid, jeg altid har været gladest for. Foråret var dejligt, men efteråret var nu noget særligt, mere roligt. Ud i marken en morgen, igang med skrælplojningen, hestene var mere rolige end om foråret, intet var herligere end at gå bagefter plov og harve, lade tankerne fare og gøre marken klar til næste års høst. De to måneder gik roligt, til vi nåede november skiftedag.

Plads på en større gård

Jeg fik nu plads på en større gård på Ravsted-egnen. Vi var tre karle og to mand i stalden. Besætningen bestod af 50 malkekøer plus opdræt, en fin besætning sortbroget malkerace og tre spand heste. Jeg var 3. karl og fik gode medtjenere, hvilket var heldigt, eftersom det var første gang, jeg var på et større landbrug. Gården ejedes af en ældre enke, hendes mand var død et par år før, så der var en ung bestyrer. Han var sjællænder og en ret usympatisk fyr, som kom fra en proprietærgård og var vant til at behandle andre som et nødvendigt onde. Hvis ikke forholdet os tjenende ånder imellem havde været så godt, var jeg nok rendt af pladsen ret hurtigt. Der var to piger på gården, en kokkepige og stuepigen (datteren på gården) en dejlig rødhåret pige,

altid i godt humør. Hun var også med i vores daglige strid med bestyreren.

Kosten var ikke noget at prale af, på den tid var der på alle større gårde en folkestue, hvor tyendet spiste. Der var stor forskel på maden, der blev serveret for henholdsvis herskabet og tyendet, så det var godt at være venner med pigen, der kunne altid bjerges lidt ekstra.

Arbejdstiden begyndte kl. 5.30, så skulle hestene vandes, fodres og strigles. Der skulle renses ud, og hestene skulle have seletøjet på. Kl. 6.30 var der morgenmad, havregrød, rugbrød med fedt, og noget der skulle ligne kaffe. Kl. 7.00 præcis skulle der rykkes ud. Bestyreren smækkede stalddøren op og ud gik det i rangorden: Spand et først, derefter to og tre, et system de gamle heste kendte så nøje, at det umuligt kunne fraviges.

I de mørke vintermorgener holdt vi tit omme bag gården. Vi kunne simpelthen ikke finde ud i marken, men tidspunktet kunne ikke ændres. Det første der forestod i min nye plads, var hjemkørselen af roer. Det foregik med to spand heste. Den overskydende kusk hjalp til med læsningen i marken.

Forholdet mellem tjenestefolk og herskab blev mere og mere anspændt, dengang var det ikke almindeligt med radio, men andenkarlen havde dog fået anskaffet sådan et apparat. En aften sad vi i al stilfærdighed i karlekammeret og hørte musik. Kl. ca. 22 gik døren op, og ind kom konen og fortalte, at det ikke var nødvendigt at bruge strøm til den slags, og se, om ikke hun tog radioen under armen og gik med den. Det gjorde ikke forholdet bedre.

Vi nærmede os nu første del af december måned; selv om vort forbrug vel ikke var større end normalt, var pengene ved at slippe op. En middag gik vi til bestyreren for at få noget af vort tilgodehavende, men fik den besked, at vi først kunne få løn efter 3 måneders forløb. Det var vi ikke udelt tilfredse med, så han fik besked på, at hvis der ikke kom penge inden aften, blev arbejdet stoppet fra næste morgen. Vi fik ingen penge, så næste morgen fik bestyreren travlt, han skulle jo i gang med fem mands arbejde. Sådan gik der fem dage, vi gik til spisning, men ville ikke arbejde.

Så ville de ikke give os noget at spise mere, og resultatet blev, at vi rejste alle fem. Det var gratis arbejde i næsten to måneder, først senere fik vi at vide, at det var en trafik, de brugte næsten hvert år.

Forårsarbejde på Vollerupgård i 1940.

Vinteren 1940

Jeg var heldig at få en ny plads på Vollerupgård, hvor de ikke havde fået fæstet en andenkarl i efteråret. Her skulle jeg hjælpe med malkningen, men heldigvis var der malkemaskine, hvilket ikke var så almindeligt dengang. Vi var to karle og en pige, alle spiste ved samme bord, den eneste forskel var, at krukken med smør stod ved bordenden, hvor manden sad. Vi andre måtte nøjes med margarine og fedt, manden kunne ikke tåle de to ting, men det var til at leve med.

Her var efterårsarbejdet tilendebragt, så vi brugte tiden til tærskning, hjemkørsel af roer og til at passe dyrene.

Vinteren 1940 var den hårdeste, jeg har oplevet. Der var frost over en meter ned i jorden, roerne var frosset i kulerne, på marken måtte vi hakke dem løs med en rydhakke og lægge dem i stalden for at få dem optøet, så køerne kunne æde dem. Vandleddningen over til hestestalden, der lå cirka en meter i jorden, var frosset, så vi måtte bære vandet derover. Karlekammeret var på loftet over hestestalden og under bliktaget var der så koldt, at dynerne var stivfrosne der, hvor vi havde åndet på dem. Vi knagfrøs om natten, til sidst måtte vi flytte

over i stuehusets gæsteværelse, for ikke at få forfrysninger, hvis vi stak tæerne udenfor dynen om natten.

Det blev sent, før vi kom i gang med forårsarbejdet, først et stykke hen i april. Var vinteren end hård, var der dog andet, der trængte sig mere på. I 1939 var 2. Verdenskrig begyndt. Endnu havde vi ikke mærket synderligt til selve krigen, bortset fra at næsten alting var rationeret. Alle private biler var opklodsede, der var kun benzin til livsnødvendig kørsel. I første del af februar 1940 forlød det, at der var opmarcheret store tyske troppstyrker her syd for den danske grænse, med henblik på at besætte Danmark. Gendarmerne havde fået udleveret stålhelme, ligesom der var blevet udleveret et rekylgevær i hvert afsnit. Gendarmeriet var en kort tid i alarmberedskab, men tilsyneladende drev faren over, og alt blev nogenlunde normalt igen.

Besættelsen

Den 8. april om aftenen var jeg i hestestalden ved 22.30-tiden, en af hopperne skulle fole, så vi holdt opsyn med hende. Da alt var roligt i stalden, gik jeg over i kammeret for at gå i seng. Da jeg gik over gårdspladsen, hørte jeg godt nok en lyd, en sær brummen, men tænkte ikke videre over det. Tidlig næste morgen blev vi vækket af en stærk støj fra overflyvning af mange maskiner. Vi kom op i en fart, da vi så, at det var store, sorte, tyske maskiner, der fløj lavt. Vi kunne tydeligt se korset på dem. Næsten samtidig hørtes skydning i sydlig retning, det var de danske soldater, der var i kamp med tyskerne i Bredevad, ca. 3 km syd for os. Det lykkedes de danske soldater at sætte to tyske kampvogne ud af spillet, men på grund af overmagten måtte de overgive sig. Der faldt to danske soldater ved Bredevad.

Danmark var besat. Den mørke tid, der skulle vare fem år, var begyndt. Var det en sorgens tid for danskerne, så jublede hjemmetyskerne. Nu skulle grænsen flyttes til Kongeåen, de skulle hjem til det store tyske rige. Mange steder blev de tyske soldater modtaget af det tyske mindretal med hagekorsflaget. Det blev fem mørke år i mere end een forstand, mørklægningsgardiner blev påbudt, ikke en lysstrimmel måtte kunne ses udefra, selv cykellygter måtte kun have en smal stribe lys.

Men det daglige arbejde skulle passes, vi var kun lige begyndt på

forårsarbejdet på grund af den lange vinter. Livet gik sin vante gang, grænsegendarmeriet var efter enkelte dages stilstand atter på vagt ved græsen. Jeg havde ca. 30 km hjem, så jeg kunne cykle, men efterhånden blev det et stort problem at holde cyklen i orden. Det var næsten umuligt at få dæk. Punkteringer hørte til dagens orden, og dækkene var efterhånden ikke andet end lapper.

Her på egnen mærkede vi ikke ret meget til de tyske soldater, men skulle vi til Aabenraa, så vi mange.

En gård i Store Jynde vad

Det blev atter november og flyttedag. Jeg rejste hjemad, fik plads i Store Jynde vad på en gård, der ejedes af en ældre enkemand. Jeg skulle fungere som forkarl, som medtjener fik jeg een af mine legekammerater fra Lille Jynde vad. Gården var på ca. 200 tønder land, jorden var sandet og ikke særlig veldrevet. Besætningen bestod af 12 køer plus opdræt, endvidere havde vi cirka 30 stude, som var indkøbte i efteråret. De blev nødtørftigt fodret, i vinterhalvåret gik de i en lade i løsdrift og blev fodret med halm og kålroer, i foråret kom de på græs i marsken på Tønder-egnen, hvor manden ejede nogle arealer. Da vi i foråret skulle have studene på græs, blev de drevet den lange vej, cirka 25 km, fulgt af os to knægte til fods og manden i hestevogn. Det tog hele dagen, fem af kreaturerne efterlod vi undervejs, de var så magre, at de ikke kunne holde ud at gå den lange vej. De fik så lov til at gå på græs hos en landmand, indtil de efter otte dage var i stand til at klare resten af turen.

Vi havde en husholderske, en gammel pige der var en rigtig gris. Maden hun lavede var nærmest uspiselig, engang serverede hun rå skinke, der var så fuld af maddiker, at den næsten selv kunne spadserere ind på bordet. Til sidst blev det dog manden for meget, så hun blev fyret. Vi fik ikke en anden, så tørkosten ordnede vi selv. En kone fra byen kogte middagsmaden til os, den bestod som regel af hvidkålssuppe i seks af ugens dage. Heldigvis var der ikke så langt hjem til mors gryder, og der var også en bager i byen, så vi levede hen ved det.

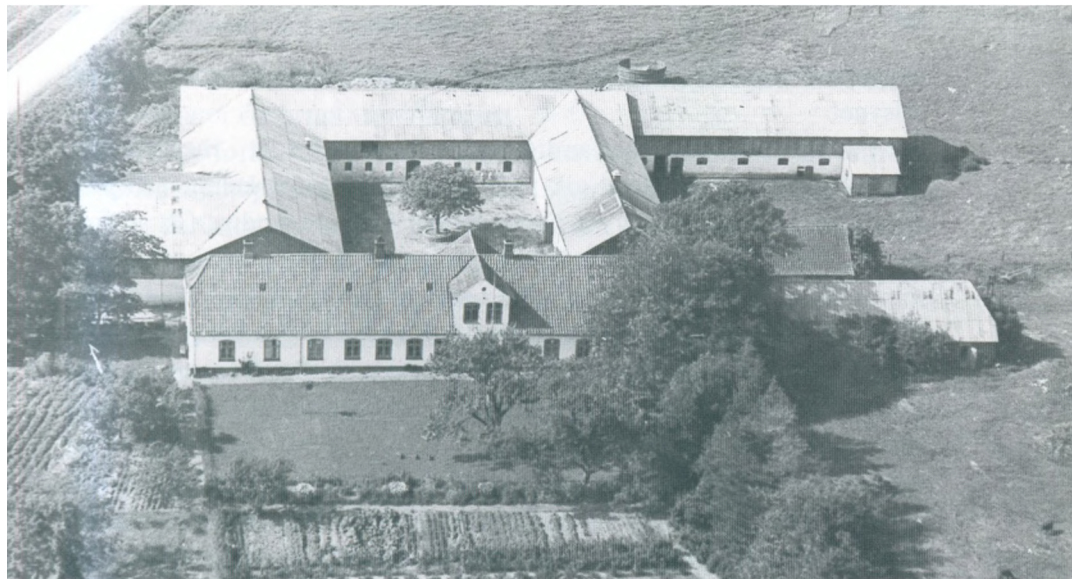
Som sagt var gården ikke veldrevet. Kunstgødning blev ikke brugt ret meget, så avlen var ringe. Der hørte en del eng til gården, og det

var her, det meste af foderet til vinteren blev bjerget. Engene havde dog den ulempe, at de var bløde, så en stor del skulle slås med leen. Det var kun få steder, der kunne køres med hestene. En del af engene lå cirka 5 km fra gården, så det blev kun til fire læs dagligt.

Vi var nu i 1942, besættelsens åg lå tungt over Danmark, alt var rationeret. Det største problem var at skaffe brændsel, i alle moser blev der gravet tørv, men trods dette var det næsten umuligt at få brænde nok. I Store Jyndeved var der en mængde tyske soldater, der var oprettet lytteposter og stationer med lyskastere. Hver nat kunne vi høre den særegne lyd af de store formationer af allierede fly på vej mod Kiel og Hamborg. Så kom der gang i det tyske luftforsvar, lyskastere og antiluftskyts. Enkelte gange kunne vi se lyset indfange et fly, et sceneri som på een gang virkede fascinerende og uhyggeligt, fordi vi vidste, at de mennesker kæmpede for vores frihed. Også midt på dagen kunne vi se de engelske fly. Engang, da jeg var ude at pløje i engen, der lå ned mod grænsen, kom der pludselig fire engelske jagerbombere. De fløj så lavt, at de næsten kunne røre hestenes hoveder, lidt efter lød nogle drøn i retning af Flensborg, det var skibsværftet og marinestationen i Mürwik, der fik en hilsen. Det overraskede vist tyskerne, der hørtes ingen skydning.

For det tyske mindretal var det en storhedstid, drengene blev indmeldt i Hitlerjugend og sprang rundt i korte bukser med skrårem og dolk. Mange af de ældre trak i den tyske uniform og dannede Heimwehr. De holdt øvelser i skoven, efter sigende brugte de kålroer som håndgranater. De var udrustede med tyske geværer, som de opbevarede i hjemmene, så på den måde var de klar til udrykning, hvis det stortyske rige skulle komme i fare.

Flere af de unge mænd på min alder meldte sig som frivillige til den tyske hær. Seks af dem faldt i Rusland, blandt dem een, der det meste af tiden havde gået i den danske skole. Han var fra en børnerig familie, der var meget fattig. De lånte penge af tyskerne, og for at få disse penge var det en betingelse, at børnene skulle i den tyske skole. Når jeg i dag er på Burkal kirkegård for at se til mine forældres gravsted, går jeg altid en tur hen til mindemuren med navnene på de faldne. Jeg kendte jo de fleste af dem, de var barndomskammerater. Selv om vore veje gik i forskellig retning, var de unge som jeg, havde drømme som vi andre. Så tænker jeg: Hvorfor?

Årslevgård som den så ud, da Hans Jensen arbejdede der 1942–44.

Til Aabenraa-egnen

November 1942 holdt jeg atter flyttedag, denne gang længere hjemmefra, til Aabenraa-egnen, en stor forandring fra det flade landskab på vesteregnen, hvor man kunne se så langt øjet rakte. Fra de sandede jorder til den fede lerjord, de levende hegn og bøgeskovene. Aarslevgård var på 120 tønder land. Der var en gift fodermester, to ældre gifte daglejere og os to karle. Min stilling var andenkarl, forkarlen var vendelbo, stærkt indremissionsk, men en flink medtjener. Selv om en gård af den størrelse efter den tids målestok var en proprietærgård, var det en god plads. Mand og kone var jævne og ligetil, det kunne måske skyldes, at manden kom fra et mindre sted og var blevet gift med datteren på gården. Han var en dygtig landmand og fremfor alt interesseret i heste og handlede en del med dem. Det faste hestehold på gården bestod af seks arbejdsheste og en kørehest af lettere race.

Som vanligt var det første arbejde i november sammenkørslen af roer i kuler i marken. Dette efterår var regnfuldt, arbejdet i den fede lerjord var ret besværligt. Som regel måtte vi have tre heste for at trække roelæssene, men det fik også en ende, og vi fik begyndt på pløjningen. Det eneste, jeg savnede, var de flade marker, hvor man

kunne se langt. Her var der bakker og levende hegn, der spærrede for udsynet.

Midt i december var vi færdige med efterårsarbejdet i marken. Resten af måneden op til jul gik med rengøring og forskellige arbejder såsom hjemkørsel af roer og lignende, der var nødvendige for at holde en rolig jul. Jeg var så heldig at kunne holde jul hjemme hos mine forældre sammen med mine søskende. Nytårsaften fejrede jeg på gården. Efter sønderjysk skik bestod maden af grønlangkål, flæsk og kålpølse samt en enkelt snaps eller to, der skulle til for at neutralisere den stærke kost. Men den rolige tid fik en ende, der kom arbejdsdage igen.

Også krigens virkninger blev mærkbare, elværkerne havde svært ved at klare efterspørgselen i dagtimerne, så vi måtte klare en del af tærskningen i nattetimerne. Tobak var næsten ikke til at få, smør, margarine og sukker var rationeret. På gården havde hver mand sin skål med de rationerede varer for at få dem retfærdigt fordelt. Heldigvis var brød med fedt ikke at foragte, og brændsel var der ikke mangel på, der var en del skov til gården.

Karlekammeret lå i forbindelse med hestestalden og var i grunden ret lunt. Sengene havde halm i bunden. Når der blev rystet op i halmen jævnlige, var de i grunden gode at ligge i. Skulle pigen glemme det, smed vi sengetøjet til side og stak en fork i halmen, så blev det ordnet. Kammeret var ikke ret stort, der var kun plads til vore senge og skabe. Dengang skulle hver mand medbringe sit eget skab. Noget af det første man skulle gøre, når man skiftede plads, var at hente et hestekøretøj i sin nye plads for at hente sit skab. De første nætter i den nye plads blev det ikke til meget søvn, hestenes sparken i gulvet og raslen i kæder var nye lyde, vi ikke var vant til, men det varede ikke længe, før vi ikke hørte dem. De eneste vaskemuligheder, vi havde, var et fad ude i hestestalden, så vi må have duftet noget landligt, når vi kom til bal i forsamlingshuset. Pigerne må have været vant til duften, for de lod sig ikke mærke med noget.

Det daglige arbejde i vinterhalvåret bestod mest af skovarbejde. Selve fældningen af træerne blev udført af professionelle skovarbejdere, vi brugte hestene til at slæbe stammerne ud til fast vej. De hele stammer blev solgt til gavntre, den ringere del blev savet i mindre stykker, kørt hjem og senere savet og kløvet til brænde. Brændet blev

stabet for at tørre, for senere, i sommerhalvåret, at blive kørt ind i brændeskuret og brugt om vinteren.

Det blev forår, og vi kom i gang i marken. Sædskiftet var en del anderledes end på sandjorden, her var ingen enge, hvor der skulle bjærges hø, derimod var der en rødkløvermark i omdriften, hvor der blev bjærget hø. Vi brugte braklægning.

Så snart høet var bjærget, blev marken skrælplojet. Vi kunne så i sommerens løb ved hjælp af harvning rense jorden for ukrudt. Senere blev der pløjet halvdybt i efteråret, og efter dybpløjning blev der sået hvede. Efter nutidens dyrkningsmetoder ikke rentabelt, men effektivt og miljøvenligt.

Sommeren gik med det vanlige arbejde i landbruget, november blev det atter skiftedag. Vores forkarl rejste til en anden plads, og som ny forkarl fik vi een af gårdens sønner, der var blevet gift og kom til at bo i gårdens aftægts hus.

Som tiden gik, var den tyske krigsmaskine ved at være i store vanskeligheder; på næsten alle fronter var de på tilbagemarsk. Herhjemme var modstandsbevægelsen ret så aktiv med sprængning af de danske jernbaner, hvilket irriterede tyskerne meget. Skulle vi i byen om aftenen, var det næsten sikkert, at vi skulle vise legitimationskort til tyskerne, især når vi var i nærheden af stationen i Hjordkær.

Den 13. september 1944 blev jeg indkaldt som CB-betjent og kom først på grundskole. Mødebefalingen lød på, at jeg skulle møde på politistationen i Aabenraa kl. 9 om morgenen. Efter en kort gennemgang blev jeg tildelt den gruppe der hed CB-politi (i folkemunde kaldt »føl«). Vores opgave bestod i at være politiet behjælpeligt med deres opgaver. Vi blev derefter iklædt uniformer og transporteret til vandrerrhjemmet, der lå lidt udenfor Aabenraa. Vore uniformer var gamle militæruniformer, der var farvet mørkeblå, derudover fik vi kun en gasmaske. Der gik en uges tid med eksercits med og uden gasmaske. Den 19. september slog tyskerne til og anholdt det danske politi. Jeg husker endnu, at vi lå udenfor vandrerrhjemmet og så ned mod Aabenraa by. Var det løse rygter eller hvad? Vore delingsførere, tre unge betjente, diskuterede, hvad der skulle ske. Endelig kom der ordre: Se at komme afsted hjemad, men søg ad de mindre befærdede veje. Vores civile tøj lå i depotet inde på politistationen, vi havde kun vores uniform. Hjemkommen til min arbejdsplads skiftede jeg tøj og cyklede hjem. Der gik

rygter om, at tyskerne ville internere grænsegendarmeriet. Det var en tur på ca. 60 km, så jeg nåede først hjem sent på aftenen. Her var humøret langt nede, ingen vidste ret meget, men tilsyneladende var gendarmerne i det østlige afsnit blevet hentet af tyskerne. Vi drøftede nu, hvad far skulle gøre. Mine søskende, der var ude at tjene, var også kommet hjem. Vi unge holdt på, at far skulle rejse hjemmefra omgående og holde sig skjult i et stykke tid, for at se hvordan det ville gå, men det ville far overhovedet ikke høre tale om. Som han sagde: »vi er en flok ældre mænd, der blot har passet det arbejde, vi er sat til, måske vil tyskerne blot tage vore våben, forhøre os og derpå sende os hjem«. Een ting tror jeg nok, far spekulerede mere på: Ville tyskerne lade det gå ud over familien, hvis han stak af? Det blev sent, før vi kom i seng, og vi sov ikke meget.

Vi kom tidligt op næste morgen, og ved morgenkaffen drøftede vi endnu engang situationen, men det var ikke muligt at få far til at ændre sit standpunkt. Ved titiden om formiddagen skete det, vi frygtede, men stadig håbede ikke ville ske. Der kom en sort tysk personbil efterfulgt af en lastbil, heri sad de øvrige gendarm fra Lille Jydevad. Far var den sidste, der blev hentet. En tysker kom ind og kommanderede far til at aflevere sine våben og følge med: Det, vi troede og håbede skulle vare en kort tid, blev til godt og vel et halvt år. Da tyskerne indstillede anholdelserne, var 291 af korpsets medlemmer internerede i Frøslevlejren.

Ved gendarmernes internering var Frøslevlejren lidt over en måned gammel. For at forhindre deportationer af danske til KZ-lejre i Tyskland havde den danske stat påtaget sig opførelsen og dele af driften af en interneringslejr. Trods savnet af vores far følte vi en vis tryghed ved, at han dog var i Danmark, kun ca. ti km fra hjemmet. Men hvad vi ikke vidste var, at tyskerne, trods givet løfte til den danske stat, var begyndt at deportere danske fra Frøslevlejren til KZ-lejren Neuengamme i Tyskland.

Jeg var nu rejst tilbage i min plads, men ringede hver aften til vores nabo, dengang var det ikke så almindeligt med telefon som i dag. Ret meget nyt var der ikke, men mor havde fået lov til at sende en pakke med undertøj, lidt tobak mv. til far. Far havde det trods omstændighederne godt.

Den 5. oktober kom choket, halvdelen af de internerede gendarm

var blevet deporteret til den tyske KZ-lejr Neuengamme, blandt disse var vores far. Endnu den samme dag blev ni gendarmere løsladt. Det blev en trang tid for de efterladte, den 28. november kom der besked om det første dødsfald blandt gendarmerne. Først i november fik vi brev fra far, der stod kun, at han havde det godt, længtes hjem og så hans navn. Den 18. november blev 21 gendarmere sendt til en mindre lejr, der hed Altgarge og lå i nærheden af Lüneburg. Blandt disse var far, her var de til den 3. januar, hvorefter de blev sendt tilbage til Neuengamme.

Den 1. november var jeg rejst hjem til Lille Jyndeved, boede hjemme og havde løst arbejde forskellige steder. Juleaften blev trist, vi var alle hjemme, vi hørte ikke noget fra far.

Det nye år begyndte med streng frost, brændsel var en mangelvare, alt var rationeret. Januar blev en trist måned, men vi hørte dog to gange fra far. I begyndelsen af februar blev far endelig løsladt. Han var kommet med en transport af syge og svagelige gendarmere fra Neuengamme tilbage til Frøslev. Den 3. februar om aftenen bankede det på døren, og ind trådte far i levende live, mager til ukendelighed, men det var ham.

Befrielsen

Tiden gik, vinteren var hård. Jeg var stadig hjemme og havde ret godt arbejde. Fars helbred var i god bedring, det han havde oplevet, talte han ikke ret meget om. Det var, som om det var lukket land, noget der kun skulle fortrænges. Egentlig tror jeg ikke, han bar nag til tyskerne i almindelighed. Vi hørte det ikke, men han var stille og tavs det meste af tiden. For den tyske krigsmaskine var der tilbagegang på alle fronter, tilsyneladende var det kun et spørgsmål om kort tid, før krigen var slut.

Endelig den 4. maj kom det glade budskab i den engelske radio, at de tyske tropper havde overgivet sig. Den følelse, det skabte, er ikke let at beskrive – den var jublende. Opgøret med de tyske medløbere begyndte, mange fra det tyske mindretal og andre, der var gået tyskerens ærinde, blev nu internerede i Frøslevlejren, der fik navneforandring til Faarhuslejren.

Grænsen blev atter lukket, i begyndelsen med modstandsbevægelsens folk. Den 7. maj trådte gendarmerne atter i funktion, og efter nogle dages forløb blev modstandsbevægelsens mandskab hjemsendt og erstattet af Den danske Brigade.

Den 6. maj blev jeg atter indkaldt som CB, denne gang med station i Tønder. Her fik vi våben udleveret, dvs. tyske geværer. Efter en nødtørftig undervisning i brugen af disse blev vi sat til at bevogte flygtningelejren, samt pladser med tyske våben og andet, som tyskerne skulle aflevere på deres hjemrejse over den danske grænse. Vores primære opgave var at bevogte flygtningelejren; i takt med de allieredes fremmarch i Tyskland flygtede mange fra hus og hjem, det gjaldt især østtyskere. Mange af disse kom til Danmark og blev efter kapitulationen samlet i lejre. En sådan var beliggende ca. 1 km nord for Tønder i den tidligere luftskisbase fra den tyske tid. Her var en del store haller, i disse var ca. 500 flygtninge indkvarteret, flest kvinder og børn, men også enkelte ældre mænd. Lejren var omgivet af en ca. 3 m høj mur.

Hvert vagthold bestod af seks mand, tre var på vagt, mens de tre andre havde frivagt. Der stod en vagt ved indgangsporten, de andre gik rundt om lejren. Madvarer til lejren blev leveret af civilforsvaret, der også havde kontor inde i selve lejren. Der var ingen adgang til lejren uden legitimation, fraternisering med flygtningene var strengt forbudt – det blev vel nogenlunde overholdt. Der var mange pæne piger, så naturen gik over optugtelsen i enkelte tilfælde, men egentlig havde vi ikke ret meget bøv! med beboerne i lejren. Det var mere de udefra kommende mænd, der ville besøge pigerne i lejren. Muren var høj, men hvor der er en vilje, er der en vej...

Min tid som CB varede ca. fire måneder, bevogtningen blev overtaget af militæret, og vi blev hjemsendt.

Betjent i Faarhuslejren

I begyndelsen havde modstandsbevægelsens mandskab bevogtningen i Faarhuslejren, men ret kort tid efter blev dette overtaget af fængselsvæsenet. Da de manglede mandskab, søgte jeg og blev antaget som betjent. Det var en broget forsamling, der var blevet indsat i Faarhuslejren. En del havde meldt sig til tjeneste i Frikorps Danmark, et korps

Hans Jensen som fængselsbetjent.

der, mere eller mindre, var blevet dannet med den danske regerings velsignelse. Der var stikkere, der for penge havde meldt danskere til det tyske politi med anholdelse, internering og døden til følge. Endelig var der værnemagerne og de, der havde været i Heimwehr. Der var ukendte, men også mange kendte ansigter hjemmefra. De havde holdt på den forkerte hest.

I begyndelsen deltog jeg i bevogtningen af lejren, dvs. ved indgangen og vagttårnene. Der var fem tårne, et midtertårn og fire rundt om lejren. I hvert tårn var placeret et rekylgevær, det var nogle, tyskerne havde hugget, da de afvæbnede den danske hær. Endvidere var der en projektør i hvert af tårnene; der skulle lyses rundt i området hvert kvarter efter mørkets frembrud. Der var også telefon, ingen måtte bevæge sig ud i gangene uden at ringe besked til vagterne. Vagten ved indgangsportene bestod i reglen af to mand, hvoraf den ene skulle følge eventuelle besøgende, der havde ærinde i lejren, til deres bestem-

melsessted. Var der mange besøgende, blev der tilkaldt assistance fra frivagten i tårn 1, ingen udefra måtte komme i lejren uden følgeskab af en betjent.

Efterhånden som vi nye fik mere og mere kendskab til de forskellige forhold, begyndte vi at komme på tjeneste i selve lejren, dvs. i fangebarakkerne. I begyndelsen var vi altid sammen med en ældre betjent, mange af disse var udkommanderet fra andre fængsler og var kendt med det daglige i et fængsel.

Efter et halvt års forløb blev jeg flyttet til arbejde uden for lejren, dvs. jeg kom med i bevogtningen af de forskellige arbejdshold. Hele sommeren var vi i en tørvemose i Kliplev, hvor vi var beskæftiget med at fabrikere brændsel til lejren. Holdet bestod af 22 fanger, til bevogtningen var vi fire betjente. Vi blev kørt på arbejde om morgenen og blev først afhentet kl. 5 om eftermiddagen. Nok var arbejdsindsatsen ikke overvældende, men vi fabrikerede dog brændsel til hele vinteren. Efterår og vinter var vi beskæftiget med forskellige mindre arbejdsopgaver, blandt andet var vi i gang i en mindre grusgrav, hvor vi lavede en del materiale, der blev brugt af skovvæsenet til reparation af skovvejene. I foråret forpagtede fængselsvæsenet en mindre ejendom, her var jeg hele sommeren. Vi avlede kartofler og andet til lejrens brug. Havde vinteren været hård, var sommeren usædvanlig varm. Der faldt næsten ingen regn, så den sandede jord var meget tør.

Efterhånden havde jeg mistet lysten til det arbejde, og den 1. oktober 1947 tog jeg min afsked.

Tilbage til landbruget

Den 1. november fik jeg plads på en gård ved Kongeåen. Hans Barsballes gård i Københoved var på 70 tønder land, jorden var ret god og veldrevet, noget der var en del anderledes end på min hjemegn. Vi var to karle og en fodermester, og der var en ung pige i huset. Besætningen var på 40 køer plus opdræt, nogle svin, fire arbejdsheste og et par plage. Også på en anden måde var egnen anderledes end det vante, befolkningen var præget det grundtvigske, vi boede jo i nærheden af Rødding Højskole. Af de steder jeg har tjent, var det det sted, hvor der blev taget mest hensyn til tjenestefolkene. Vi spiste ved samme bord; også når der var gæster,

var vi som regel med. Det var jeg ikke overvældende begejstret for, der var mere hyggeligt i køkkenet hos pigerne.

Dengang var der mange folk på gårdene. Det var før mekaniseringen rigtig holdt sit indtog. Kun på større gårde var der en traktor. Det mest moderne var, at den stive kassevogn var erstattet af gummivognen, og det var egentlig et stort fremskridt. Forsamlingshuset var byens samlingssted. I sommerhalvåret blev der spillet håndbold og dyrket fri idræt, om vinteren var der gymnastik og folkedans. Med de mange unge, der var rundt på gårdene, var der stor tilslutning. En af de ting jeg mindes med særlig glæde, var de foredragsaftener, der blev holdt en gang om måneden med forskellige, kendte og ukendte, foredragsholdere. Da var alle mand af huse, unge som gamle.

Jeg var i pladsen i to år, så fik jeg plads på en gård i nabolaget som fodermester. Besætningen bestod af 32 køer (sortbroget malkerace) plus opdræt. Svinene passede Thyssen selv. Besætningen var en stambesætning med stamtavle i flere led, en virkelig højtydende besætning, som det var en fornøjelse at arbejde med. Den vinter deltog jeg i en fodermesterkonkurrence og var så heldig at blive nr. 2 af 28 deltagere. Det var et større arbejde, køerne skulle strigles og pudses, så de skinne. Møddingen skulle bænkes op, jævnes og klappes for at finde nåde for de strenge dommeres øjne, de dukkede jævnlige og uanmeldt. Selv om det var et stort arbejde, gik der snart sport i det.

1. november og 1. maj var dengang skiftedage ved landbruget. Det var altid spændende, om der kom nye tjenestefolk til byen. Den 1. maj kom der en ny pige på nabogården, så en af de første aftener skulle vi nødvendigvis besøge karlene derovre i håb om at se vidunderet. Vi var heldige. Herskabet var ikke hjemme, så vi blev enige om at få hende til at give aftenkaffen. Det lykkedes, omend med noget besvær. På hjemvejen blev vi enige om, at hun godt kunne gå an, selv om hun talte et ret uforståeligt sprog. Dette foranledigede forkarlen til drillende at sige: »Ja, så er det jo din tur«. Det kunne jeg ikke rigtig forstå, men jeg fik den forklaring, at det var skik, at fodermesteren her fra gården skulle have naboens pige. Det var sket for de to tidligere fodermestre, så det var næsten en tradition. Jeg mente nu ikke, at jeg var forpligtet til at følge den tradition, men det gik anderledes. Efterhånden som jeg lærte både pigen og hendes dialekt at kende, kom jeg til at holde af begge, dog mest pigen!

Drengear i Haderslev

af *Gunner Sørensen*

Gunner Sørensen er født i Haderslev den 28. marts 1927 som søn af malermester Niels Poulsen Sørensen og hustru Mette Dorthea Nielsen. Efter realeksamen fra Haderslev Katedralskole 1943 blev han uddannet som ingeniør. Senest var han afdelingschef på Danfoss.

Her fortæller han om barndomsårene i Haderslev frem til besættelsen den 9. april 1940.

Sønderjyllands genforening med Danmark havde mange følger-virkninger. Blandt andet medførte overgangen til dansk administration en betydelig tilflytning fra »Det gamle land«. Et stort antal lærere fik ansættelse ved kommuneskoler og gymnasier. Flertallet kom af idealistiske grunde og forblev i landsdelen. Men tilflytningen omfattede også mennesker, som kom uden den ballast en fast lønindtægt udgør.

Blandt disse var min far. Han var vokset op i et husmandshjem på Thyholm, hvor de gamle begreber »Gud, Konge og Fædreland« stadig havde mening. Som mange andre sendtes han i sommerhalvåret »ud at tjene« sideløbende med den obligatoriske skolegang. Efter konfirmationen skulle der tages stilling til hans videre livsløb. Da han havde et praktisk håndelag og i øvrigt var velbegavet, fik han job som malerlærling i den nærmeste stationsby. Efter læretiden fulgte højskoleophold og soldatertid. Værnepligten blev aftjent i Århus og Fredericia, med forlænget tjenestetid grundet Verdenskrigen. Meget af tjenestetiden gik således med bevogtning ved Kongeåen. Efter hjemsendelsen fik han job hos en malermester i Kolding. Her traf han min mor, der var »ung pige i huset« samme sted.

Krigens afslutning og udsigten til genforening med Sønderjylland har utvivlsomt været tidens mest debatterede emne, og mange har sikkert forestillet sig nye muligheder i landsdelen. Min far havde et klart ønske om at blive selvstændig, så for ham var det nærliggende at overveje etablering i »det genvundne land«. Resultatet blev, at far besluttede at »starte op« i Haderslev. Men han gik en hård tid i møde. Nok var Sønderjylland nedslidt efter fire års krig, men mangel på malere var der næppe, og da slet ikke en der var ny i byen.

Min far bosatte sig i Haderslev i december 1920. Han havde en startkapital på 1300 kr., men den var allerede ved månedens udgang reduceret til 30 kr. Der skulle etableres værksted, indkøbes materialer og værktøjer, - og endelig skulle han jo leve. Værksted indrettede han i Naffet 18, i farvermester Knud Jepsens ejendom.

Min mor forblev nord for Kongeåen, indtil de blev gift i juli 1923. Forud for dette havde hun bl.a. været på højskole. De bosatte sig i ejendommen Nørregade 14, oven over det daværende »Magasin du Nord«. Her fødtes min ældre bror og jeg, men maj 1927 flyttede familien ud i Sønder Otting, nærmere betegnet til Erlevvej nr. 4.

Erlevvej/Hertug Valdemarsvej

Vi boede på Erlevvej i 15 år, og i den periode skiftede den naturligvis karakter. Indtil midt i trediverne var vejen hverken brolagt eller asfalteret, og det kunne støve ret så meget om sommeren. Belysningen skete med gas. Lygterne blev passet af gasværksarbejder E. Nagel, som i øvrigt boede lidt længere henne på vejen. Huset vi boede i havde i de første år ingen WC. Der var et gammeldags lokum, som blev tømt af den såkaldte »natmand«. Men det ændrede sig, da kommunen lavede en forordning om installation af septiktanke.

Beboerne på vejen udgjorde en pæn blanding af næsten alle sociale lag. Der var forholdsvis mange pensionister, rentiers blev de kaldt. Det var tidligere gårdejere, som havde købt hus i byen. Men ellers var der arbejdere og selvstændige i skøn forening. Flertallet af husene havde flagstang, og de blev brugt, når lejlighed bød sig.

Erlevvej har naturligvis sit navn, fordi den er vejen til Erlev. Geografisk begynder Erlev ved det daværende Erlev Børnehjem, hvor »Lillebanen« krydsede vejen. Men for os var Erlevvej området fra Aabenraavej og hen til Damgade. I dag bliver vejstykket kaldt Hertug Valdemarsvej. Området ude omkring »Brødfabrikken« (Arbejdernes Brødfabrik) havde vi kun sporadisk kontakt med. Ved en lejlighed førte vi krig, men blev fordrevet, da vore modstandere fik hjælp af fabriksbestyreren iført hvid kittel og med kørepisk i hånden.

Mod øst havde vi naturligvis grænse ved Aabenraavej. Aabenraavej var dengang en del af hovedtrafikvejen gennem Haderslev. Den havde

Erlevvej o. 1930 set fra Hørregårdsvej mod Aabenraavej. Til venstre nordsiden med husene nr. 12, 10, 8, 6 og 4. Gaden er endnu ikke asfalteret.

Foto: Haderslev Byhistoriske Arkiv.

chausseebelægning og var kantet af høje træer. Senere fik den betegnelsen »Hovedvej 10« og den var efter datidens forhold ret stærkt befærdet. Fra skoleårene er efterladt det indtryk, at der næsten daglig var begravelse og deraf følgende ligtog mellem Domkirken og Assistenskirkegården på Aabenraavej. Man hørte Domkirkens klokker og hoven fra rustvognens heste, medens trafikken stort set gik i stå. Hestene var sorte, store og velplejede. Rustvognen havde sølvdekorerede, udskårne engle i de fire hjørner. På bukken sad kusken, dadelfri påklædt i sort kappe og cylinderhat. Jeg erindrer ikke senere at have set noget så fuldendt. Umiddelbart bag vognen gik præsten og de efterladte. Ligfølget var sortklædt og mændene bar cylinderhat. Man observerede straks om afdøde havde været dansksindet eller tysksindet, idet dette tydeligt fremgik af præstens ornat. I min erindring var en uforholdsmæssig stor part af disse begravelser »tyske«.

Vort omgangssprog hjemme var en blanding af sønderjysk og rigsdansk. Mor og far talte nærmest rigsdansk, de var jo »nord-fra«. Det var nok også årsag til, at min ældre bror aldrig lærte at udtrykke sig på sønderjysk. Anderledes for mig og mine yngre brødre. Vore

Aabenraavej set fra syd mod Sønderbro. Til venstre udmunder Lindevej, parallelgaden mod nord til Erlevvej. Foto: Haderslev Byhistoriske Arkiv.

legekammerater på vejen talte sønderjysk, og flertallet af de voksne gjorde det også, så det faldt helt naturligt at »tale med samme tunge«.

For mit eget vedkommende har jeg en erindring som går tilbage til 3-4 årsalderen. Som mange andre mindre børn undgik jeg at anvende de personlige stedord. I stedet anvendte jeg mit fornavn. På et tidspunkt mente mine forældre, at det var for barnligt, så man dekreterede, at enten skulle jeg sige »jeg«, eller også skulle jeg sige »a«. Jeg valgte det Ha'sle sønderjyske. At Haderslev-dialekten så ikke hører til de smukkeste i Sønderjylland er en anden sag, men for mig har den altid været en god basis, når man skulle kommunikere med andre sønderjyder.

Huset hvori vi boede havde tre partier. Vi boede i stueetagen og havde tre værelser plus et lille kammer med skrå vægge ovenpå. Huslejen var gennem alle årene 65 kr., heraf var de 15 kr. godtgørelse for min fars værksted i en tilbygning bag huset. I naboejendommen boede vor husvært Hans Ravn og hustruen Katrine. De var barnløse og hav-

de oprindelig haft en gård på Hoptrup-kanten. Som sidebeskæftigelse drev Hans Ravn lillebilforretning med en firedørs Chevrolet. Yderligere var han kirkeværge for Vor Frue Sogn og dekoreret med »Dannebrogsmændenes Hæderstegn«. Han havde gjort krigen med og var blevet såret i hovedet af en granatsplint, men talte i øvrigt sjældent derom. Hans Ravn var ikke særlig stor af statur, men frem for alt udstrålede han venlighed og redelighed. Og han var en stor børneven. En »ægte dansk sønderjyde« var han, og det var ikke mærkeligt, at han, år senere, den 9. april 1940, kneb en tåre, da han måtte lide den tort at se de tyske kolonner rykke nord på. Bittert har det været, blot 20 år efter Genforeningen.

Om Katrine Ravns danskhed var der naturligvis heller ingen tvivl, blot var hun mindre udadvendt. Det kunne hændes, at hun greb os drenge i at lade vandet op ad husmuren. Det blev påtalt. Når huslejen skulle betales, gik det på tur, idet det var kutyme, at overbringeren fik en »lille skilling«. Efter Fru Ravns definition var det en 25øre, medens det var 50øre efter Hans Ravns. Følgelig var det besværet værd at sikre sig, at Hans Ravn var hjemme.

I nabohuset mod vest var der tre lejligheder. Nederst boede rentier Carl Toft og hustru. De havde haft en stor gård ude ved Galsted i Midtsønderjylland. Carl Toft var venlig, men sagde ellers ikke så meget. Han gjorde, uopfordret, mine forældre den store tjeneste at slå græsset på vor græsplæne, når han alligevel var igang med sin egen. Det skete med le. På første sal boede Herr og Fru Østergaard. Nis Østergaard var bager og ansat i H.C.Andersens bageri på Jomfrustien. Han gik på arbejde før »fanden fik sko på«, men kom til gengæld hjem tidligt på eftermiddagen og havde altid en lun bemærkning.

Længere henne på vejen, i nr. 10, boede familien Poulsen. Faderen, Christen Poulsen, var repræsentant, vist nok for et Århus-firma. Men omkring 1931 døde han, og fru Poulsen sad tilbage med syv børn, hvoraf den yngste var ganske lille. Men det var en familie med stærkt sammenhold, og som årene gik, lykkedes det Fru Poulsen at skaffe dem alle en uddannelse. Børneflokken bestod af seks drenge og een pige, som naturligvis blev kaldt »Søster«. Drengene nr. 4 og 5 var tvillinger og ca. fire år ældre end jeg. Alligevel løb godmodigheden af med dem, når jeg ringede på og spurgte om »Hanse eller Jønne« ville lege. Legen var så »fodboldspil« på vejen. Overhovedet var Poulsen-

drengene stærkt fodboldinteresserede, hvilket manifesterede sig derved, at nr. tre, Knud, en overgang spillede på HFK's mellemrækkehold.

Nabohuset til Poulsens var ejet af enkefru Kudsk. Hun havde sønnen Peter, som var eksportchauffør i firmaet »N.C.Kloster«. Han boede ikke hjemme mere, men besøgte fra tid til anden moderen. Så parkerede han lastbilen udenfor. Og det var ikke nogen helt almindelig lastbil. N.C.Kloster introducerede nemlig allerede midt i trediverne de store trailere. Og Peter Kudsk var i lang tid idol for vejens drenge.

Erlevvej var domineret af huse med flere lejligheder. Typisk boede ejeren, som oftest var »rentier«, i stue-etagen. Faktisk var der kun et énfamiliehus, nemlig familien Poulsens. Følgelig var der også jævnlig udskiftning af lejerne. Folk flyttede hyppigere dengang.

Det mærkedes også hjemme i nr. 4. I stueetagen var en to-værelses lejlighed, som grænsede op til vor. Her boede fire forskellige lejere gennem de femten år, vi boede i ejendommen. Først var der Frk. Volf, en elskelig ældre dame. Så kom Larsens. De var vistnok nygifte. Frederik Larsen var vognmand og havde »koncession« på fragtruten Haderslev-Tønder. Jeg husker ham især for een episode. Kakkelovnen i Larsens stue var tilsluttet samme skorsten som kakkelovnen i vor opholdsstue. En aften ville Larsen tænde op, men havde svært ved at få brændet til at fænge. Resolut gik han ud og dypede et stykke tvist i lastbilens benzintank og kastede det i kakkelovnen. Resultatet udeblev ikke, toppen på vor kakkelovn løftede sig med et brag og soden stod ud i vor stue.

Senere kom »Faster« og »Farbror«. »Faster« var et begreb i visse kredse. Hun havde en overgang bestyret KFUM's pensionat og var kendt mellem de ungkarle, som kom til byen kort efter Genforeningen, deriblandt min far. »Faster« var god nok på bunden, men hun havde en skarp tunge. Og så talte hun en umiskendelig vest-sønderjysk dialekt. Hun var ude fra Skærbækkanten. Manden, »Farbror«, havde haft et savskæreri, men sad nu bundet til en stol og var talebesværet efter en blodprop i hjernen. Efter nogen tid flyttede de til de nye »Aldersrenteboliger« på Hiort Lorenzens Vej. Så kom Jespersens, et ægtepar med en lille pige. Jespersen var formand i et entreprenørfirma, som havde opgaver igang rundt omkring i Sønderjylland. Det fordrede mobilitet, og Jespersen havde derfor en motorcycle, en AJS, hvis egenskaber han gerne indviede os i, når den fra tid til anden skulle pudses

Her boede vi – Erlevvej 4. Far med de to drenge Gunner og Niels Aage ca. 1931.

eller reparerer. I tiden op til besættelsen arbejdede han så langt borte som Rømø-dæmningen, så vi misundte ham ikke, når vi, tidligt om morgenen, hørte ham starte motorcyklen. Da krigen og besættelsen gjorde ham tilværelsen sur, skiftede han tilbage til sin oprindelige profession. Han var udlært smed og kunne ikke drømme om at arbejde for tyskerne.

Lejligheden over os var omtrent lige så stor som vor, blot havde den skrå vægge i alle rum. Her boede oprindelig familien Schøtt. Manden, Nis Schøtt, var repræsentant og begik sig i sæbebranchen. De havde to døtre, nogenlunde på alder med mig og min ældre bror. Men ellers husker jeg bedst, at vi fra deres vinduer iagttog »Graf Zeppelin«, som i 1931 passerede hen over byen. Familien flyttede i 1931/32, og så ventede vi på efterfølgerne.

En dag holdt så et flyttelæs foran huset. Det var søskendeparret Caroline og Hans Kraack. De var midaldrende og ret forskellige med hensyn til mentalitet og statur. Caroline udfyldte jobbet som hjemmegående husmor, men havde samtidig et sidejob som repræsentant for

firmaet »Spirella«, der var et kendt navn i korsetter og andet damelingeri. Jævnlig passerede damer, ofte overvægtige, op ad trapperne til Frk. Kraack for at få taget mål. I nævnte branche var det også nødvendigt at avertere i den lokale avis. Det skete i Caroline Kraack's tilfælde ved at anvise: Telefon 981 kan benyttes. 981 var vort telefonnummer. Følgelig blev det min mors opgave at springe op ad trapperne og varsko Frk. Kraack, når en kunde var i røret. I de første år viste Caroline en børnevenlig adfærd. Blandt andet inviterede hun på æbleskiver op til jul. Jeg husker, at jeg altid gjorde mit yderste for at sætte 10 stk til livs. Det var mange for en dreng på fem år.

Som tiden gik, blev forholdet lidt mere anstrengt, i hvert fald periodisk. Det var nok for besværligt at bo i hus med en familie med tre, efterhånden fire, drenge i den urolige alder. Et særligt problem udgjorde vort fælles WC. Det var anbragt i stueetagen, i den fælles trappeopgang. Der var et lille vindue oppe under loftet, men ellers ingen lys. I de yngre år havde vi drenge en udtalt tilbøjelighed til at tisse på »brættet«, hvilket naturligvis var ubehageligt for alle involverede parter. Men de kraftigste mishagsytringer kom selvfølgelig fra Frk. Kraack, hun var nok også hårdest ramt. Det var så vor moders lod at pacificere Frk. Kraack, skænde på os - og tørre op. Skærmydsler af denne art forsvinder som tiden går, og det gjorde de naturligvis også hos os.

Hans Kraack var af en anden natur, sindig og godmodig. Han arbejdede som murerarbejdsmand hos murermester Schøning, og hans fysiske fremtoning bar tydelige præg af hårdt arbejde. I sommertiden startede han tidligt, på cykel, til varierende arbejdspladser. Cyklen besteg han bagfra, som ældre mennesker ofte gjorde det. Når han kom hjem fra arbejde, havde han et fast ritual. Arbejdsstøvlerne blev rensed, pudset og smurt ind i fedt for derefter at blive henstillet i kælderhalsen. Først da var han klar til at entre lejligheden. Hans Kraack var et udpræget ordensmenneske, det kom til udtryk på flere måder. De to kælderrum han og søsteren rådede over var altid i perfekt orden. Det ene var til brændsel, det andet havde hylder til henkogningsglas, saftflasker og andet. Hylterne var belagt med avispapir kantet med kunstfærdige mønstre, klippet med saks. Samme orden kom til udtryk i det lille stykke havejord, de havde i vor gård, henholdsvis oppe på Hørregårdsvej.

Om vinteren kunne Hans Kraack have længere ledighedsperioder,

så »stemplede« han, men han lå ikke på den lade side af den grund. Han fik leveret et læs brænde fra skoven, som først blev savet og siden kløvet. Derefter byggede han en cirkulær brændestabel, som indvendig blev fyldt med kløvet træ. Hans Kraack skræde, hvilket betød, at han næsten altid havde en »smalskrå« gemt i overmunden. Det skete så, at han bød os en bid. Tog vi imod tilbuddet, var morskaben ret ensidig på hans side. Smalskrå var en hensigtsmæssig form for stimulans, når daglønnen skulle tjenes ved at slæbe mursten og mørtel op på diverse stilladser. Men Hans Kraack røg også gerne en cerut. Til søndagen købte han gerne tre Golf. De kunne trækkes i de fleste automater for 25 øre. Søndag eftermiddag gik Hans og Caroline gerne i byen. Så var Hans i pæn overfrakke, blankpudsede sko og udstyret med spadserestok og cerut.

Hans Kraack havde deltaget i krigen. Han havde et par souvenirs fra den tid, dels to uniformskasketter, men også det tyske »jernkors«. Kasketterne var såkaldte »søndagskasketter«, som soldaterne kunne anvende, når de havde udgangstilladelse. Af de to, som Hans Kraack havde, tilhørte den ene ham selv, den anden tilhørte broderen Frederik, som var manufakturhandler i Bogense. Det er indlysende, at det var en fryd for os mindreårige drenge at låne disse »Mütze«. Om jernkorset kunne Hans Kraack fortælle, at han fik det ved en »masseuddeling« i kompagniet, efter en vel overstået aktion. Han havde ved den lejlighed ytret, at han gerne byttede jernkorset med et par dages orlov. Det havde nær kostet ham en tur i »spjældet«. Han kunne også fortælle om en parade for »Der Kaiser«. Han omtalte altid Wilhelm 2. med en vis foragt. »Ham med den visne arm«, sagde han.

På sydsiden af vor vej boede Bager Skov i det første hus. De havde såvel bageri som udsalg. Om eftermiddagen blev butikken betjent af enten Fru Skov eller en af bagerfamiliens pæne døtre. Fru Skov bar øreringe og havde huller i ørerne. Nabo til Bager Skov var præstegården. Her boede familien Brøndberg. De havde to døtre, som vi legede med i de tidlige år. Præstegården var noget af en kolos, man kunne næsten fare vild i den.

De næste to grunde var oprindeligt ubebyggede. Nr. 3 var ejet af vor husvært Hans Ravn. Grunden var blandt andet beplantet med frugttræer. Her blev jeg pågrebet af Fru Ravn, med lommerne fyldte med blommer. Det var i sig selv slemt nok, men yderligere fandt hun

Far hejser flaget ca. 1931. Drengene Carl Peter, Gunner og Niels Aage hjælper til.

det nødvendigt at orientere min mor. Næste grund, nr. 5, var ejet af rentier Nis Nissen, som boede i egen ejendom på Lindevej. Han drev grunden som »køkkenhave«. Ved en given lejlighed besigtigede jeg haven sammen med forskellige andre drenge. Vi forlod derefter stedet med hver sin store gulerod. Uheldigvis var min mor samtidig til »kaffeslabberas« hos Frk. Kraack og observerede derfra det samlede forløb. Følgelig blev der »lagt i kakkellovnen« til mig, da jeg kom hjem. Mine forældre har nok ment, at jeg var ved at bevæge mig ud i kriminalitet. I hvert fald blev straffen den, at jeg skulle aflægge de gamle Nissens et besøg, tilstå min brøde, love ikke at gøre det igen og aflevere en gulerod til erstatning for den jeg havde »hugget«. Heldigvis gik min far med, ellers havde jeg ikke overlevet det. Det hele fik nu en lykkelig ende. De gamle mennesker anede ikke, at der var gået svind i deres gulerødder, og i øvrigt fik de også ondt af mig. Besøget endte med, at jeg fik et stykke »bom«.

Grunden Erlevvej nr. 3 blev bebygget 1932-33. Bygherren var skotøjsgrosserer H. Schwarz. Det drejede sig om et ret stort to-familiehus

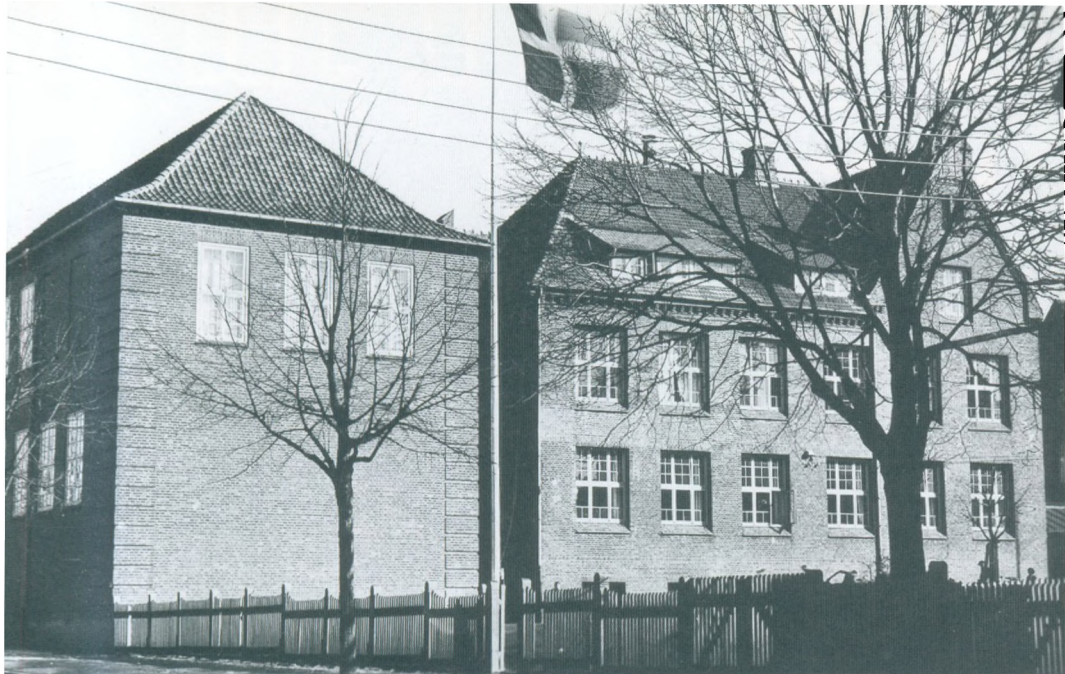
med fuld kælder. Jeg fulgte udgravningen intenst og bidrog med en barneskovl. Udgravningen skete naturligvis med håndkraft, og jorden blev kørt bort på hestevogn, det sørgede vognmand Bramsen for. Han boede lidt længere henne på vejen. I udgravningssjakket var en lille, ældre mand, som tog sig pænt af mig. I forkostpausen inviterede han mig til at smage sin madpakke. Det var midsommer, og han havde friske jordbær på brødet.

Hørregårdsvej var en del af vort territorium. Her boede Bent, som var jævnaldrende med mig. Han var vel 3-4 år, da jeg traf ham første gang. Pludselig stod han der og spurgte om jeg ville lege. Bent boede i et pænt en-familiehus, det havde navnet: »Reden«. Bents far var møbelhandler, og han benyttede firmaets lastbil, når han skulle hjem til middag, såvel som morgen og aften. Men desforuden havde familien »æ Luxusbil«. Den blev ikke mindst benyttet, når familien om sommeren boede ved Kjelstrup Strand. Bent havde storesøsteren Helga, men han fik også en lillebror. Han var ikke ret gammel, da han blev syg og døde. Han stod hjemme i den pæneste stue indtil begravelsen. Her fik jeg en dag lov til at se den lille dreng i den åbne kiste. På begravelsesdagen var jeg sammen med Bent, og vi stod sammen i vejkanthen, da man gik med den lille kiste.

Hørregårdsvej var dengang kun bebygget med 3-4 huse nærmest Erlevvej. Derfra var den hegned af høje buske, hovedsagelig nøddebuske. Omtrent op til Assistenskirkegårds bagside var der kolonihaver på begge sider. På den højre side holdt blandt andet »Mutter Eva« til. Det var en ældre kone, som vist nok var polak. Længere ude boede »æ Smej«, det var en rigtig grovsmedie. Da vi fik cykler, blev det et yndet tidsfordriv at køre om kap, enten »den lille« eller »den store« Erlevtur. »Den lille« gik op ad Hørregårdsvej, omkring »Skøttesminde« og ned til Erlev Børnehjem, derfra hjem. Kørte man »den store«, fortsatte man ud til »Hørregård«, krydsede gårdspladsen, kørte ned til »Bondes Gård« og kørte så langs »Lillebanen«, gennem Erlev og hjem.

Hertug Hans Skolen

I slutningen af marts 1933 fyldte jeg seks år. Forud havde mine forældre drøftet, om det var hensigtsmæssigt at lade mig starte skolegang

Hertug Hans Skolen set fra Sdr. Ottinggade. Til venstre bygningen med gymnastiksalen.

det år, eller eventuelt vente et år. Jeg var begyndt at kede mig, så det talte for tidlig skolestart, og sådan blev det. Forinden måtte min mor og jeg dog stille til offentlig koppe-vaccination på skolen. Det blev ordnet af kredslæge Lauritzen. Senere skulle vi til »indskrivning«.

Men så kom dagen. 1. april mødte jeg på Hertug Hans Skolen med ny skoletaske og penalhus. Vi var nok ca. 30 i klassen, og på førstedagen kom jeg til at sidde ved en dreng der hed Hans Christian. Men da vi næste dag »stillede op« i skolegården, meldte en anden dreng sig, han påstod vi havde siddet sammen dagen før. Det var Povl. Vi blev gode venner, og fulgtes de fem år på Hertug Hans og derfra over i mellemskolen.

Vor klasselærer var Frk. Jenny Hansen. Hun var dygtig til at håndtere de yngste årgange, og vi var glade for hende. Vi havde tre timer daglig. Tre dage begyndte vi klokken 8 og tre dage kl. 11. Første time begyndte oftest med en salme, »Nu titte til hinanden« eller lignende. Og ved slutningen af sidste time stod vi ved siden af bordene og sang: »Nu er timen til ende og fra skole vi går, hvad vi lærte at kende, skal

vi nok huske på«. Frk. Hansen havde en fantastisk evne til at visualisere de emner, der var på programmet, det skete enten med kulørte plancher eller hun tegnede på tavlen. I min erindring står stadig »Tømreren Josef« i Nazareth. Frk. Hansen understøttede sin fortælling med en tegning af huset de boede i, og ingen var i tvivl, de boede i et godt hus, og han havde selv bygget det.

Førsteklasserne havde til huse i en selvstændig bygning. Ovenpå boede overlærer Hansen. I dag ville vi kalde ham skoleinspektør. Overlærer Hansen var en ældre mand, og han gik da også på pension ved vort første skoleårs afslutning. I det store frikvarter kunne man se ham krydse skolegården med et stykke mad i hånden. Han var vistnok ret godmodig, men hans stemme var meget dyb, så det var nok derfor, han blev kaldt »Ibas«.

Bygningen som rummede gymnastiksalen var muret med stenene trinvis forsat på de udvendige hjørner. Det tog en af de store drenge, Søberg hed han vist, som en udfordring, i et frikvarter. Han begav sig på en klatretur op ad muren og nåede temmelig langt op, før gårdvagten stoppede ham. Bagefter forlød det, at han havde fået en »røvfuld« med spanskrøret på overlærerens kontor.

Ved skoleårets afslutning fik vi karakterbog og meddelelse om oprykning til næste klasse. Det skete da også, at en eller anden skulle gå om. Undtagelsesvis kunne der også forekomme overflytning til den såkaldte »Værneskole«, »dummeskolen« blev den også kaldt. Men sådanne »frasorteringer« var normalt forbeholdt de yngste klasser.

Vi havde kun Frk. Hansen dette første skoleår. Ved overgangen til 2. klasse fik vi Valdemar Lauritsen som klasselærer, og han kom til at følge os resten af tiden. Lærer Lauritsen var en af de mange, som var kommet til landsdelen i tyverne. Det samme gjaldt hans kone, som også var lærer. De var vistnok uddannet i Ribe. Lærer Lauritsen var anerkendt som en dygtig lærer, vi lærte noget ved ham, men han kunne også være streng. Var der optræk til pjatteri og uopmærksomhed, risikerede man en lussing. Det tog vi naturligvis hurtigt bestik af, så timerne var ret så effektive. Undervisningen var især koncentreret om fagene dansk og regning, men vi havde også bibelhistorie og Danmarkshistorie. Lærer Lauritsen fortalte om Kong Skjold og Skjoldungerne, Roar og Helge og vi sang Grundtvigs sange »I gamle dage det var engang,-«, og »Sol er oppe! Skovens toppe-«. Ved begyndelsen af

Lærer Lauritsen med vor klasse ca. 1935. Gunner Sørensen står yderst til venstre i øverste række. Drengen med briller er kammeraten Povl.

andet skoleår fik skolen ny overlærer, det var Fru Tørslev. Hun kom fra Realskolen, som var blevet sluttet sammen med Seminariets Øvelsesskole. Vort samvær med Fru Tørslev indskrænkede sig stort set til den ugentlige, fælles morgensang. Men også hun var respekteret og afholdt.

Det var medens vi gik i 2. klasse, at den store børnelammelses-epidemi kom. Den udviklede sig i løbet af kort tid til noget meget dramatisk. Byens Sygehus var Haderslevs medicinske hospital. Her kunne man se pårørende stå på trappetrin udenfor sygestuernes vinduer. Men hurtigt var sygehusets kapacitet fyldt op, og man måtte indrette nødhospitaler i forskellige skoler. Det var uhyggeligt, blandt andet fordi de fleste af os kendte jævnaldrende, som var indlagt. Når sygehusets sygebil blev set i nabolaget, vidste man, hvad det drejede sig om. Når en skoleelev blev ramt, blev klassen lukket og lokalet desinficeret. Efterhånden blev alle skolerne lukket. Men omsider stilnede det af, og det blev hverdag igen.

Gymnastikundervisningen blev for drengenes vedkommende varetaget af lærer R.R.Kjær. Han fulde navn var, vist nok, Rask Raskesen Kjær, og han var også fra Ribe. Mellem eleverne omtaltes han som Ritz Ratz Kjær. Han var en kraftig, men egentlig ganske flot mand. Gymnastikundervisningen gennemførte han iklædt jakkesæt. Timerne startede med antrædning midt i salen. Så lød ordren: »De syge og sorgfulde - kom her over!«. Med en middelmådig undskyldning kunne man så få lov til at tilbringe timen på en taburet i hjørnet af gymnastiksalen. Ritz Ratz havde altid sin spadserestok ved hånden. Når vi gik rundt i salen, holdt han takten ved at støde stokken i gulvet og ofte lød det: » Et-to, Et-to, nogen i træsko - nogen i sko!«. Når vi havde »Buk-spring« havde han den uvane at hamre stokken mod bukkens skind, netop i overspringet.

Om sommeren spillede vi fodbold på Erlev Børnehjems bane, men der gik jo temmelig meget tid med at gå frem og tilbage. Også her kunne man melde sig som »syg eller sorgfuld«, men der var den fordel, at man måtte benytte børnehjemmets karrusel og gynger. I de første skoleår kunne det hænde, at vi fik lov til at bade i »Dammen«, når vejret var særlig varmt, men det hørte op, »Dammen« var alt for forurenset.

I 3. klasse fik vi en ny dreng i klassen. Det var Verner, han kom fra Hobro. Hans far skulle overtage jobbet som redaktør af Haderslev Social-Demokrat. I en lang periode dannede Povl og jeg et triumvirat med Verner. Han var enebarn og havde privilegiet at have ubegrænset adgang til moderens kagedåser. Social-Demokraten havde til huse på Torvet. Her residerede MP og den hidtidige redaktør A.C.Svanholm. MP var synonym for Verners far, som hed Mads Peter Jensen og var let genkendelig på en speciel, bredskygget hat. Svanholm kendte man nemt på det store Stauning-skæg. Verner gjorde ved sin entré indtryk på klassen, idet han var meget dygtig til højtlesning.

I løbet af skoleåret fyldte vor klasselærer V. Lauritsen 50 år. Det ville vi gerne markere, så der blev lavet indsamling i klassen. Problemet var derefter at finde en egnet gave. Klassen mødtes derfor på Torvet, hvor vi efter nogen diskussion besluttede at købe en flaske gammel rom. Så vidt jeg husker, var det Verner, der forfattede teksten til følgekortet. Den lød: Til lykke lærer Lauritsen, på Deres fødselsdag,/ De får en flaske gammel rom, fra hele 3.a.

Det gamle kongeskib hjuldamperen Dannebrog i Haderslev havn. På kajen mormor med de to drenge Gunner og Carl Peter.

Skole og fritid

Årene på Hertug Hans Skolen havde sine årligt tilbagevendende begivenheder. Af disse står kongebesøgene nok stærkest i erindringen. Efter Genforeningen gjorde Christian X et årligt besøg i Sønderjylland til kotyme. Besøget startede normalt i Haderslev, hvor højdepunktet var kongeskibets ankomst, præcis kl. 10. Besøget fandt sted i den tidlige sommer, hvilket også betød, at vejret næsten altid var godt. Besøget havde hele befolkningens bevågenhed. Bedst huskes dog det store opbud af honoratiores: Stiftamtmanden, amtsforvalteren, dommere, biskoppen og byens præster, politimesteren, obersten, oberstløjtnanter og kaptajner, borgmesteren og mange flere. De »statslige« honoratiores var klædt i galla, hvilket for mange betød fjerbusk og sabel.

Men det »folkelige« var naturligvis også rigt repræsenteret. Der var børnehaver, skoler, husmødre og andre, der kunne gøre sig fri til lejligheden. Børnehavebørnene og de laveste klasser med flag i hånden. Der blev råbt hurra og givet håndtryk, mest til honoratiores og de mindste børn. Men snart forlod kongefamilien havnen i biler med kongehusets »krone« nummerplader. I løbet af dagen skulle oplandet jo også besø-

ges. Det officielle sluttede med taffel, for særligt udvalgte, på kongeskibet. Næste morgen var kongeskibet forsvundet, det havde i nattens løb bevæget sig til Aabenraa.

Kongebesøgets forløb afviger vel ikke væsentlig fra vore dages dronningebesøg, rundt omkring i landets havnebyer. Men det blev opfattet som noget særligt, ikke mindst fordi det gentog sig år efter år, indtil besættelsen gjorde en ende på det.

En anden tradition var »Flagtoget«. Det fandt sted på Valdemarsdagen, den 15. juni, og var et optog af elever fra de forskellige skoler. Alle mødte med Dannebrogsgflag, og så gik man med musik gennem byen og sluttede i Domkirken. Men også dette arrangement, som især appellerede til de yngste årgange, sluttede med krigen og besættelsen.

Den årlige skoleudflugt var naturligvis en væsentlig begivenhed. I første og andet skoleår bestod den i en tur til Kjelstrup Strand. Turen frem og tilbage foregik med »æ' lillebahn«. Alle var godt udrustede med madpakker og drikkelse, men yderligere var der fælles »kaffebord« bestående af kakao og boller, forudsat man havde råd til at deltage deri. Udflugterne i de efterfølgende år var der mere »kød på«. Vi besøgte Sønderborg og Dybbøl, Middelfart og Lillebæltsbroen samt Ribe. Disse ture foregik med tog, og oftest var vi først hjemme ud på aftenen.

En gang om året var der »Forældredag«. Det var ikke noget vi brød os særlig meget om, men lærerne så anderledes på det. I nogle tilfælde var stoffet indstuderet på forhånd, så pinlige situationer kunne undgås. Selve dagen forløb gerne smertefrit. Der kom sædvanligvis kun få forældre, oftest mødre, og de sad så bagest i klassen og lyttede andægtigt. Om aftenen kunne der være et arrangement i gymnastiksalen, men det var oftest forbeholdt de voksne.

Vi var ikke særlig hårdt belastet med hjemmearbejde i disse fem første skoleår, så der var tid til meget andet. Jeg tilbragte meget tid hos min skolekammerat Povl, som boede Sønder Ottinggade 28. Begge hans forældre var tandlæger, Elisabeth og Marius Hansen, så det sociale niveau lå noget højere, end jeg var vant til hjemme fra. Til villaen hørte en meget stor have, men yderligere rådede man over en meget stor frugtplantage, som dog senere blev bortforpagtet. Der var tale om et ganske stort areal, som nåede næsten ud til Erlev Børnehjem. På nordsiden var det begrænset af Lillebanen. Senere blev arealet gennemskåret af omkørselsvejen. Der var ideelle vilkår for drenge i den lege-

”Flagtoget” på vej op ad Lavgade Valdemarsdag 1935.

lystne alder, ikke mindst fordi der fandtes nogle arealer beplantet med nåletræer. I det ene byggede Povl’s ældre bror Kristian et »fæstningsværk«. Modtrækket blev naturligvis et tilsvarende byggeri i naboplan-tagen. Det blev navngivet »Skovsbo«, efter det fynske gods af samme navn. Povl’s far, tandlægen, var nemlig opvokset nær det originale »Skovsbo«.

Men haven og frugtplantagen indbød til meget mere. Den var stor nok til cykleture, rundt langs de ydre begrænsninger. Dertil kom et par kunstigt anlagte søer, hvor vi kunne søsætte vore »skibe«. Til andre tider legede vi indendørs, der var jo plads nok. Huset blev drevet af husbestyrerinden, Frk. Lorentsen, samt en stuepige. Sproget i huset var »rigsdansk«, men Povl’s mor, der var ud af en Haderslev slægt, begik sig udmærket på »sønderjysk«. Povl indviede mig engang i en fejlfortolkning, som det sønderjyske havde givet anledning til. Povl havde opsøgt vor klassekammerat Hans og spurgt om han kunne lege. Hans’s mor gav lov, men med forbehold: »Do ska væ’e jæg om en lille stu’n!«. Vel hjemme hos Povl gik denne på WC, men efter kort tid råbte han til Hans: »Det her tager vist mere end en stund, så du må hellere gå hjem igen«.

Det hændte, at Povl fik lyst til noget usædvanligt. Så opsøgte vi hans mor på klinikken, omkring lukketid. Dette resulterede i en biografbillet, eller andet. På den måde blev jeg introduceret til såvel den ene af byens biografer som til byens pølsemand, E. Lyngdorf. Den første film jeg så, hed »Den blå husar«. Det var en overvældende oplevelse, som ikke blev gentaget lige med det samme. Hjemme hos os stod der hverken »Kino« eller »Lyngdorf« på pengene.

Lyngdorf var et begreb i Haderslev. Sidst på eftermiddagen kom han trækkende med sin pølsevogn, som blev placeret på »Torvet« således, at menneskestrømmen fra Nørregade mod Lavgade, og omvendt, kunne ane duften af de kogte pølser. Ristede pølser fandtes ikke, og pladsforholdene var for øvrigt heller ikke dertil. Røde pølser var der heller ikke tale om, nej man fik den rene vare. Lyngdorf sad indespærret i vognen beskyttet for vejr og vind, og med vogn og kunder belyst af en kraftig gaslampe. Lyngdorf var ikke sønderjyde, jeg opfattede ham som københavner, men hans joviale udtryksmåde bragte ham på bølgelængde med både børn og voksne. Sin helt store tid havde Lyngdorf i vinteren 1939-40. Det var den sidste vinter før mørkelægningen. Samtidig var det en af de »store« isvintre, dvs »Dambugten« blev frigivet til »skøjtning«, og der var lys og musik. Og Lyngdorf var der med pølsevognen.

Vintrene i barndomsårene vil de fleste forbinde med sne. Det gør jeg også. Når vi snakkede om vintervejret, plejede min mor at henvise til vinteren 1929. Den vinter frøs vandrørerne i mange huse, så det var nødvendigt at sende vandvogne ud. Man kan forestille sig situationen: Yngre husmor med tre mindreårige børn - og mangel på vand! Men det ligger før min »huskegrænse«. Det er almindeligt kendt, at vi havde strenge vintre de første krigsår, men der var også flere »gode« vintre op gennem trediverne.

Min ældre bror og jeg var fælles om en rimelig stor kælk. Ved nogle lejligheder blev den »testet« på det vi kaldte »Dødsbakken«. Den lå ude i Erlev, skråt overfor børnehjemmet og blev også kaldt »Wægers mark«. Sammen med to af min brors kammerater nåede vi svimlende hastigheder, men det sluttede med næseblod, da vi røg ind i en hegns-pæl. I nogen tid havde vi forbud mod at benytte bakken, men i mellemtiden blev det kutyme at kælke på det nederste af Damgade. her var i perioder et sandt »leben«. Rigtig kælkning forudsatte, at man havde

en »isepig«, dvs en styrestang. At ligge på kælken og styre med benene var kun for de små. Den optimale udnyttelse af det nedre af Damgade fik man ved at starte hvor Jens Johansens Vej løb ud i Sønder Ottinggade. Det forudsatte så, at man kunne komme rundt om hjørnet til Damgade. For enden af Damgade var der to muligheder, man kunne dreje skarpt til venstre eller dukke hovedet og vove vejen under »fodgængermøllen« og tværs over Amtsbanens skinner. Det siger sig selv, at denne kælkning var mindre populær blandt beboerne i de omliggende huse. Vejene blev hurtigt glatte som glidebaner. Fabrikant von Dippe (Aga Sennep), som boede på Jens Johansens Vej, kunne lejlighedsvis skælde ud, på gebrokkent dansk, når bilen gled i føret. Andre kunne være mere konsekvente, de strøede aske på vejen.

Efterhånden som vinteren bed sig fast, mistede kælkningen sin aktualitet, idet »Dambugten« blev »givet fri«. Det var før omkørselsvejens tid og der var altid nogen som trodsede afspærringen. Og tragiske ulykker blev da heller ikke undgået. For mig kulminerede »vinterforøjelserne« med de strenge krigsvintre, hvor næsten hele Dammen blev givet fri. Det blev udnyttet til »skoleudflugt« på Katedralskolen. Hele skolen tog Dammen på langs, gennem Hindemaj og ud til Kristiansdal.

Trediverne var et turbulent årti. Udenrigspolitisk skete så meget med Kina, Etiopien, Spanien og Tyskland. Selv et barn kunne ikke undgå at notere sig avisoverskrifterne. Især krigen i Etiopien, eller Abessinien som det dengang kaldtes, kunne påberåbe sig et barns opmærksomhed. Samtidig mærkedes efterveerne af den store depression, faktisk helt frem til anden verdenskrig. Alt dette var man sig som barn ikke bevidst. Det var jo hverdag, og vi havde ikke kendt andet. Den store arbejdsløshed tog hårdt på mange, især om vinteren. Næsten dagligt blev der ringet på vor dør og en arbejdsløs, nogle kaldte sig »rejsende«, bad om hjælp til aftensmaden. Det skete, at mor smurte en madpakke til »den rejsende«, men det skete også, at den bagefter blev fundet udenfor. Salg af snørebånd ved dørene var også udbredt, men der var trods alt grænser for, hvor mange snørebånd en familie kunne bruge. Op mod jul var det ofte børn som var ude. De solgte hjemmelavede papirstjerner til juletræet.

Hjemme mærkede vi også, at vinteren kunne være streng. Der var ikke meget arbejde til far, de fleste ville vente til fyringssæsonen var forbi. Og fyringen skete jo overvejende med kakkelovn. Det gav meget

ekstra arbejde til en husmor. Om morgenen var rummene kolde, og der skulle bæres aske ud og tændes op igen. Det kunne endda gå, så længe der blev fyret med koks og briketter. Senere blev det nødvendigt at gå over på tørv. Set i bakspejlet var den kakkelovnsfyrede stue hyggelig. Den gav i hvert fald nærkontakt. Typisk var, at vi drenge sad omkring spisebordet og læste lektier eller læste en drengebog. Det kunne være en Tarzanbog, en Peter Most bog, Ingemanns historiske romaner eller lignende. Mor strikkede eller stoppede strømper, og far læste. Hans interesser spredte vidt: Teologi, astronomi, historie, kunst osv. Men der var også perioder hvor han læste højt for mor. Og det var ikke ugebladsnoveller han læste, ugeblade holdt vi iøvrigt ingen af, nej det var værker som »Klaus Bjerg og Bodil«, »Fra Piazza del Popolo«, og lignende. Han var iøvrigt dygtig til højtlesning, og udholdende, så man kunne ikke undlade at lytte med.

Vi havde ingen radio gennem mange år, det var der ikke råd til, så vor nyhedsinformation skete gennem aviser. Vi holdt Kristeligt Dagblad og »byttede«, så vi fik Modersmaalet. Det skiftede tilbage til navnet Dannevirke senere i trediverne. I flere år byttede vi avis med skomager Hansens på Årøundsvej. Fru Hansen havde en såkaldt »spion«, et gadespejl, så hun kunne observere os, længe før vi gik ind. Hun fortalte gerne om Genforeningen og andre sønderjyske begivenheder. Vi lærte tidligt at værdsætte aviserne. Min læsning af Kristeligt Dagblad indskrænkede sig stort set til forsiden. I Modersmaalet var der alt det lokale, og de sidste sider var fyldt op med stillingsannoncer omhandlende forkarle, andenkarle, fodermestre, kokkepiger, stuepiger og meget andet. Sidst i trediverne kom der dramatik i det lokale: Teatret ved Gammelting brændte, og mange andre pyromanbrande fulgte efter. Det var Haderslev Brandværns redskabsmester, August Bister, som var i aktion. Alt det blev først afklaret år senere, da han som tysk brandmand fortsatte »hobbyen«. Men for alle Haderslevborgere var det en uhyggelig periode.

Bydreng

Økonomien i vort hjem var anstrengt. Det var selvfølgelig en hæmsko, men vi tænkte ikke så meget over det, mange andre havde det nok

ringere. Lommepege var der ikke tale om, det ligesom lå i luften, så vi måtte selv finde udvej for kompensation. Det gjorde vi så. I nogle år delte min yngre bror og jeg et job som mælkedreng.

Haderslev havde i første halvdel af trediverne et væld af »Mælkeforsyninger«. Der var Andels-Mejeriet, Central-Mejeriet, Bymejeriet, Mariegaard og dem fra oplandet: Lunding Mejeri, Nygaard osv. Det blev i nogen grad samordnet i Haderslev Mælke-Central. Men der blev nogle »pirater« tilbage. I vort kvarter fortsatte Lunding Mejeri, personificeret i mælkeemand Mortensen og hesten »Mitte«. Mitte var gråskimlet og ikke helt ung mere. Mælkeemand Mortensen antog os som hjælp søndag formiddag. Vi skulle møde ude på Årøundvej, ca. ved Vandlingvej, ved syvtiden. Og så var vi ellers holdt igang resten af formiddagen. Sødmælk i løs vægt: 29 øre pr. liter, i flasker 31 øre. Det burde have været omvendt, den »løse« mælk forudsatte næsten altid, at man løb to gange. Men nogen hentede da også selv ved vognen. Kærnemælk, piskefløde og om sommeren salatfløde, havde vi også i »løs«. Dertil naturligvis smør i halv- og helpundspakker. Et halvt pund smør kostede 76 øre. Vi blev helt ferme til at udfylde jobbet, dog havde jeg på et tidspunkt et uheld. Hanerne i Mortensens mælkejunger var ikke i den bedste stand, i nogle tilfælde manglede håndgrebet. Engang Mortensen var et ærinde bort fra vognen, gik jeg selv igang med udmålingen. Jeg målte sødmælk op i 2 litermålet, men da det var fuldt, kunne jeg ikke lukke hanen.

Min bror og jeg fandt hurtigt ud af, at det var en tvivlsom forretning at dobbeltbemande mælkevognen. Var vi to, tjente vi 50 øre hver, var vi alene, fik vi 1 krone. Så vi indrettede os på at komme på skift.

Senere skiftede vi over til budjob hos lokale købmænd, det kastede mere af sig, og arbejdstiden var mere behagelig. Det passede også bedre sammen med vore aktiviteter i F.D.F. Min karriere som bud sluttede med skolen. Jeg havde et ganske godt job hos købmand Chr.J. Christensen, Sønderbro 23. Det kunne forenes med skolearbejdet og var rimelig godt betalt. Købmand Christensen var et ejegodt menneske, han var krigsinvalid og i bestyrelsen for »Danskisindede Sønderjydske Krigsdeltagere«. Der var da også en jævn strøm af de gamle krigskammerater til hans kontor, ikke mindst da det blev knapt med tobaksvarer. Byens skatteinspektør W. Reinmann kikkede også ind jævnligt. Han var tilflyttet i den tyske tid og talte dansk med stærk

accent, men han hadede Hitler og alt hvad han stod for, og han lagde ikke skjul på det. Han havde en stor, sort hund, der lød navnet »Montgomery«.

Dansk og tysk

Det forhold, at vi levede i et grænseland, var nok noget man gradvis blev sig bevidst. Man tænkte ikke over det, og vi talte jo et fælles sprog, nemlig sønderjydsk. På vor vej boede kun få tysksindede, og de der var havde ingen hjemmeboende børn. Følgelig var det når vi bevægede os udenfor vort territorium, at vi traf de tyske drenge. Men hen sidst i trediverne ændrede situationen sig, og vi fik gensidig en mere reserveret holdning til hinanden. Det var nazismens følgevirkninger der gjorde sig gældende, blandt andet i form af Hitler-Jugend med videre. Senere, under besættelsen, udartede det til direkte fjendskab, som det senere tog år at overvinde.

I Haderslevs kommunale skoler var fastlagt, at undervisning i faget tysk skulle begynde i fjerde skoleår. Det skete også sådan, men udbyttet var begrænset. Dels var det pædagogiske niveau ikke særlig højt og dels var, i hvert fald jeg, ikke særlig motiveret. Men nogle af os fik en ny chance efter overgangen til mellemskolen, idet vi startede på en frisk i første mellem. Som tysklærer fik vi Fru Nielsen. Hun var tyskfødt og talte dansk med accent. Tillige var hun gift med skoleinspektøren på kommunens tysksprogede skole »Friedrichschule«. Hr. Nielsen var kendt som særdeles dansksindet, hvilket næppe har været til forældrekredsens tilfredshed. Tilsvarende var Fru Nielsen særdeles loyal overfor det danske. Hun huskes imidlertid især for sin målrettede undervisning, som også betød, at ingen turde møde uforberedt til hendes timer. Følgevirkningen var naturligvis, at alle lærte noget. Vi sang ofte i fru Nielsens timer: »Ich weiss nicht was soll es bedeuten« og tilsvarende. Samtidig orienterede Fru Nielsen os lidt om forholdene i Tyskland, blandt andet den kendsgerning, at det var forbudt at synge Heinrich Heines sange, grundet hans jødiske herkomst. Desværre stod Hr. Nielsen foran pensionering, så vi beholdt kun Fru Nielsen dette første år.

Mine forældres omgangskreds var udpræget dansk, det lå næsten i sagens natur. Men far havde da flere tysksindede kunder i en årrække.

Og der kom jævnligt tysksindede i vort hjem, i forskellige ærinder. En af disse var Dr. Fischer, vor huslæge gennem flere år. Han boede på Gammelting, var naturligvis tysk uddannet og altid omsorgsfuld og venlig. Iøvrigt talte han altid rigsdansk under besøgene hos os. Dr. Fischer gik oftest i plus-four, når han var på sygebesøg, og bilen han kørte var altid af tysk fabrikat. Da besættelsen kom, blev det for belastende at benytte en tysksindet læge, så vi skiftede. Men det skar vor mor i hjertet. Sygekasse-inkassatoren var også tysk, men af den gode slags. Sådan opfattede vi også »gasmåleraflæseren«. Men op mod besættelsen kunne man se ham i spidsbukser, lange sorte støvler, skrårem og hvad der ellers hørte til. Og han var ikke den eneste.

Alt i alt havde man et ganske godt overblik over, hvem der hørte til hvor. Mindretallets nazister havde jo ingen grund til at skjule noget, tvært om. Selv en Wolfhechel, der tidligere havde haft et KFUM emblem i knaphullet, kunne nu brillere med et hagekorsembel. Når man som bydreng kom de »rigtige« steder, kunne man støde på Hitlers portræt, det næsten nidstirrede een. Hos Cigar-Paulsen på Sønderbro var Hitler endog anbragt sådan, at han kunne ses fra gaden. I april 1939 fyldte Hitler 50 år. Det blev fejret med brask og bram i »Das Reich« og naturligvis sendt på den tyske radio. Og mange fra mindretallet benyttede lejligheden til at stille volumenkontrollen på max.

Krigen nærmer sig

I 1938 skiftede jeg skole. I løbet af femte skoleår skulle tages stilling til den videre skolegang. Ville man over i mellemskolen, var der to muligheder, enten Seminariets Øvelsskole eller Katedralskolen. Jeg valgte Katedralskolen, dels fordi min ældre bror i forvejen gik der, men måske i højere grad, fordi mine nærmeste kammerater valgte Katedralskolen. Overgangen til mellemskolen forudsatte, at man bestod en optagelsesprøve. Der var imidlertid forskel på skoleårets begyndelse i de to mellemskoler. Seminariets Øvelsskole fulgte de kommunale skoler, d.v.s. 1. april, medens Katedralskolen, som statsskole startede skoleåret i august. Vi overførtes derfor til en såkaldt »Opsamlingsklasse« for ikke at gå ubeskæftigede. Optagelsesprøven fandt sted i maj og de som ikke bestod, blev sendt tilbage til deres oprindelige skoler.

Overgangen til Katedralskolen var en omvæltning. Der var rigeligt med hjemmearbejde, en anden type lærere og nye kammerater. Mange kom fra oplandet. Det var børn af førstelærere, læger, dyrlæger, gård ejere og meget andet. Og så var der alle de lokale, som i nogen grad var domineret af det man kaldte »bedrestillede« folks børn. Haderslev Katedralskole var præget af mange traditioner, og årene dér kunne ikke undgå at efterlade varige indtryk. Det som ligger klarest i erindringerne er nok den daglige morgensang i festsalen, akkompagneret af Knud Olrik på det store orgel. Vi var knap kommet rigtig igang, før verden omkring os var ved at ramle sammen. 29. september 1938 fandt stormagtsmødet i München sted. Tjekkosllovakiet var prisgivet, og Chamberlain kunne erklære: »Peace in our time«. Vor afholdte rektor, A. Egeberg Jensen, troede tilsyneladende på ham. Ved morgensangen sagde han nogle alvorlige ord og pointerede, at vi næppe ville komme til at opleve en tilsvarende alvorlig situation i vor tid. Han tog sørgeligt fejl.

Vi fik efterhånden radio derhjemme. Den var faktisk ikke til at undvære, med alt det der skete i verden omkring os. Tysklands overfald på Polen, fredag den 1. september, kom bag på os, men søndag middag, den 3. september, sad vi omkring radioen og hørte Chamberlain erklære Storbritannien værende i krig med Tyskland.

Da Tyskland og Sovjetunionen havde nedkæmpet Polen, var det stillingskrigen på vestfronten som optog os. Samtidig blev det næsten hverdagsstof at se meldinger om minesprængte eller torpederede danske skibe, med dertil hørende lister over omkomne. Mange var ved at tro, at krigen ville følge mønsteret fra 1914-18.

Om aftenen den 8. april 1940 kom min bror hjem fra F.D.F. møde. Han fortalte, at kasernen var i alarmtilstand. Det lød uhyggeligt, men det kunne jo også være en øvelse, så vi gik i seng som vi plejede. Tidligt næste morgen blev vi, som alle andre danskere, vækket af en infernalsk motorlarm. Min bror og jeg havde fælles værelse oppe under taget. Der var kun et lille tagvindue, men herfra kunne vi se »stimerne« af lavtgående tyske fly. Det var tidligt, klokken har nok været mellem 5 og 6, men vi kunne jo lige så vel stå op. Far og mor var rystede. Far var i tvivl om hvordan man opfører sig i en sådan situation, landet havde, trods alt, ikke været i krig siden 1864. Det endte med, at han fandt soldaterbogen frem og begav sig op til kasernen. At han var

slettet af »rullen« blev overset. Han nåede op på kasernen, men blev bedt om at køre hjem. Det gjorde han og nåede hjem, da det hele var ovre.

Min bror og jeg besluttede at gå i skole. Så snart vi kom hen på Aabenraavej, kunne vi ane, at noget var forkert. Der var ikke mange på gaden, men frem for alt patruljerede et par danske soldater på den nederste del af Aabenraavej. Vi kom ned forbi »fodfolkskanonen« som var placeret udenfor Hertug Hans Hospitalet og videre frem til Slotsvandmøllen. Her var lavet en spærring af Amtsbanens mergelvogne og en befalingsmand beordrede os hjem. Vi nåede knap op til Sønder Ottinggade, så kom tyskernes fortrop. Det var et par motorcykler med sidevogne, bemanded med et par kraftige soldater i grå kapper. De satte motorcyklerne og løb langs husmurene medens de råbte: »Hände hoch-nicht schiessen!« Vi kunne kun gøre et, nemlig sørge for at komme væk. Så vi løb op ad en smøge, som forbandt Sønderbro med Sønder Ottinggade. Vi var vel fire drenge, min klassekammerat Mogens Finderup fra Lunding havde vi blandt andet fået med undervejs. Da vi nåede op til Sønder Ottinggade, kom vi i en ny situation, en tysk soldat dukkede op fra modsatte side, passende bevæbnet til lejligheden. Vi stod lidt med hænderne i vejret, så fik vi lov at gå. Vi skyndte os hjem ad de mest hensigtsmæssige veje, og vor mor var glad, da vi nåede hjem.

Senere på dagen var jeg i byen for at se hvordan tingene havde udviklet sig. Kanonen foran Hospitalet var smadret, men den nåede da at standse et par kampvogne. Den blev senere kaldt »Kanonen med 100% tab«. Ved Torvet stod en masse hjemmetyskere, de »heilede« og overdængede de forbikørende tyske køretøjer med cigaretter og chokolade. Vor verden var ændret.

Kontorlærling i korn- og foderstoffer

af *Marius Høier*

Marius Sahl Høier er født den 1. december 1920 i Kelstrup. Efter 7 års skolegang kom han 1934 i lære hos kornhandler Nicolai Outzen i Haderslev. Senere fandt Høier dog en anden levevej. I 1944 tog han lærereksamen fra Haderslev Statsseminarium. I årene 1965-81 var han forstander for Højer Ungdomsskole. Her fortæller han om tiden som kontorlærling i Haderslev 1934-37.

Det blev til, at jeg søgte ind som kontorlærling hos korn- og foderstof-firmaet Nicolai Outzen i Haderslev. Jeg havde bare gået 7 år i den tegltækte skole i Kelstrup. Men jeg havde altid haft lyst til at skrive, så hvorfor ikke blive skriver på et kontor?

Min far præsenterede mig for firmaets formand, sagfører og borgmester Thulstrup, og derefter for direktør Møller på firmaets kontor i Storegade. Så var jeg ansat i firmaet Outzen i tre år med en begynderløn på 40 kr. om måneden på egen kost og logi. Dermed startede for mit vedkommende et nyt livsafsnit.

Til en begyndelse boede jeg hjemme og cyklede de 7 km til og fra byen morgen og aften. Men efter ønske fra firmaet, som også godt kunne bruge lærlinge til aftenarbejde, flyttede jeg til Haderslev og fik logi i Gåskærgade på det gamle Hotel Postgården, som ejedes af Jep Holst, der var fra Halk og en gammel bekendt af mine forældre.

Billigt har det jo nok været med kost og logi hos Jep Holst og hans husbestyrerinde, frøken Stoltenberg. Til gengæld var værelset uden varme, og der var ikke andre faciliteter end seng og stol og vaskestel, så jeg var ved måltider og om aftenen henvist til at tage ophold i Holsts dagligstue, der ved en stor vægåbning stod i forbindelse med skænkestuen, hvor folk kunne spise og drikke og spille kort. Lokalet var altid fyldt med tobaksrøg og mados, der trængte ind til os i dagligstuen. Jeg har aldrig senere i tilværelsen følt nogen særlig trang til at sidde på værtshus.

Da et års tid var gået, fik jeg lov til at flytte til et dejligt velmøbleret og kakkelovnsopvarmet værelse hos nogle rare værtsfolk i en villa på

Kontorlærling Marius Hoier.

Årøsundvej, og mine måltider fik jeg i et lille pensionat nede på Søndertorv. Det var noget helt andet – tænk bare, at kunne have kammerater på besøg på ens værelse, et værelse, der blev holdt pænt og rent og velopvarmet af den gode gamle værtinde.

Lærlingepligter

Det var jo en stor omvæltning med den nye arbejdsplads, og mine forældre og søskende ventede spændt på min beretning ved hjemkomsten om aftenen efter den første dag på kontoret. Men jeg havde kun lovord om kontoret og personalet og alt det nye og spændende, jeg havde været ude for. »Den første gang, den første gang, det giver mangan småting rang«, siger Henrik Wergeland, og man oplever jo meget intenst i fjortenårsalderen, så min første kontordag står stadig for mig som næsten nyskabt oplevelse.

Min morgen startede med at afhente posten i firmaets postboks på posthuset nede på Gravene. Jeg var den første på kontoret før kl. 8, da det øvrige personale kom. Mit første morgenarbejde gjaldt gårsdagens post, som skulle arkiveres i de mange store mapper fra hylden på kontorets gavlvæg. Derefter gik det slag i slag med en kontorlærlings

mangfoldige arbejde, som efterhånden ændrede karakter fra det stikirenddrenagtige til mere betroede opgaver. Lidt efter lidt blev lærlingen oplært og fik bl.a. ansvaret for sammentælling af en lagerbogs lange talkolonner uden brug af maskine. Kontoret ejede kun én tælle-maskine, og den var forbeholdt højerestående personer. Lærlingen kunne bare bruge sit hoved, og det gjorde han så og fik derved en vældig øvelse i at tælle sammen, hvilket også var en vigtig disciplin i handelsskolens aftenundervisning, som foregik fra 19 til 21 – vistnok tre gange om ugen.

Sidst på dagen var det lærlingen, der skulle sørge for, at posten kom ud af huset og i postkassen. Undertiden var der en bunke cirkulærer med korn- og foderstofpriser til købmænd og landmænd. Cirkulærerne skulle via en maskinskrevet stencil trykkes på en gammel sværtemaskine med håndsving for derefter at puttes i konvolutter, som forinden skulle have påført adresser, tryksagsstempel og tiøres frimærke. Endelig ikke et af de dyre femtenøres – tiøres var tryksagstaksten. Der kunne være mellem 50 og 100 breve af den slags, som skulle ekspederes, så det lykkedes ikke altid at blive færdig til handelsskoletid, endsige nå at spise aftensmad forinden.

At komme for sent i skole var dengang en temmelig alvorlig forseelse, og for mit vedkommende førte gentagne forseelser af den art til en samtale med den rare handelsskoleforstander Petersen. Han ville gerne vide, hvorfor Outzens i øvrigt pligtopfyldende lærling så ofte kom for sent til handelsskoleundervisningen. Denne samtale førte til en opringing næste dag. Handelsskoleforstanderen ringede og efter først at have orienteret mig, bad han om, at jeg ville stille ham om til telefonen på direktør Møllers kontor. Lidt senere kom den rare direktør Møller ind og forklarede mig, at jeg sandelig både skulle nå aftensmad og handelsskole til tiden. Jeg kunne så bare tage tilbage til kontoret efter handelsskoletid og ordne den manglende post. Blot brevene var færdige til den seneste postkassetømning, som vist var henad kl. 22.30, så var alt jo i orden. Det var forklaringen på, at man undertiden kunne se lys på firmaets kontorer temmelig sent, når lærlingen var på aftenarbejde.

Da jeg senere fik en medlærling, var det jo straks bedre og hyggeligere at være på aftenarbejde. Vi kunne da dele arbejdet imellem os, og min medlærling var undertiden fiks til at klare en vanskelig situation.

En sådan opstod en aften, hvor jeg skrev konvolutter ved det ene bord, mens han puttede i og stemplede og frankerede ved det andet bord. Da jeg holdt en pause i arbejdet og gik om for at se, hvordan det skred frem for min kollega, opdagede jeg med skræk, at han havde sat de forkerte frimærker på brevene. I stedet for tiøres tryksagsfrimærker lyste hans konvolutter langt væk af dyre femtenøresfrimærker, som var til almindelige breve. Jeg forklarede den stakkels fyr, at situationen var farlig, for der skulle nok være en eller anden nærig købmand eller grosserer, f.eks. en af firmaet Outzens aktionærer, der i telefonen ville fortælle direktør Møller, at vi var blevet lovlig flotte med hensyn til frankering af tryksagsbreve.

I stedet for at se ulykkelig ud, sagde min rådsnare medlærling: »Den klarer jeg. Gå du bare om og skriv videre, så vi kan blive færdige og komme hjem«. I min naivitet regnede jeg med, at min uheldige makker ville prøve at tage de dyre frimærker af ved hjælp af damp fra en kedel eller noget lignende. Men lidt efter lød der en glad stemme fra det andet bord: »Kom bare og se, nu er det i orden«. Jeg kom om og så de rigtige frimærker på kuverterne og spurgte selvfølgelig naivt om, hvor de andre var henne. Svaret var: »De sidder selvfølgelig indenunder«. Og det gjorde de, og det var der ingen, der opdagede, for der var ingen kontrol med frimærkekassen. Den var os betroet, og det kunne aldrig falde os ind at stjæle så meget som et enkelt tryksagsfrimærke. Men en lille hævn over for meget natarbejde blev her taget, og det er jeg stadig min opfindsomme medlærling taknemmelig for. Han var en kvik københavnerdreng.

Efterhånden, som jeg fik lært maskinskrivning og stenografi, fik jeg korrespondancen for direktør Møller, både den danske og den tyske, så nu blev jeg omsider noget i retning af en rigtig skriver, og det var jeg godt tilfreds med. Ret hurtigt lærte man sig de klicheer, som gik igen i den tids forretningsbreve til indledning og afslutning, så der ikke behøvedes mange skrifttegn for at antyde en sådan begyndelse og afslutning. Det var vendinger som: »I henhold til Deres ærede skrivelse af gårs dato tillader vi os« o.s.v. Men ellers var det jo med at være rap på stenografblokken, når direktøren sad over for en eller gik op og ned ad gulvet og dikterede breve, som derefter skulle skrives på maskine og sluttelig bringes ind på direktørens kontor til gennemlæsning og underskrift.

Spejdertur til Lillebæltsbroen. Kontorlærling Marius Hoier er nr. to fra venstre.

Når det en sjælden gang hændte, at direktør Møller var syg og sengeliggende, måtte jeg på cykel ud til Villa Pax på Åstrupvej for at tage stenogrammer, derefter tilbage til kontoret til renskrivning og sluttelig ud igen til villaen, så brevene kunne blive underskrevet. Så der var fart på firmacyklen på vejen mellem Storegade og Åstrupvej. Tillige var det en rar afveksling fra det stillesiddende kontorarbejde.

Det kunne hende, at Fru Møller ved afslutningen af sådanne besøg kunne invitere lærlingen ind på en kop chokolade og kager i kabinettet. For en bondedreng fra Kelstrup kunne det til en begyndelse føles absurd hverken at kunne sige du eller De, men derimod skulle bruge titel og navn i tiltale til direktøren. »Vil Direktør Møller underskrive brevene?«. Det var en sprogbrug, som lå langt fra den hjemme i lade og stald: »Vil do rasp roer?«. Derfor varmede det ekstra godt med en kop chokolade i kabinettet.

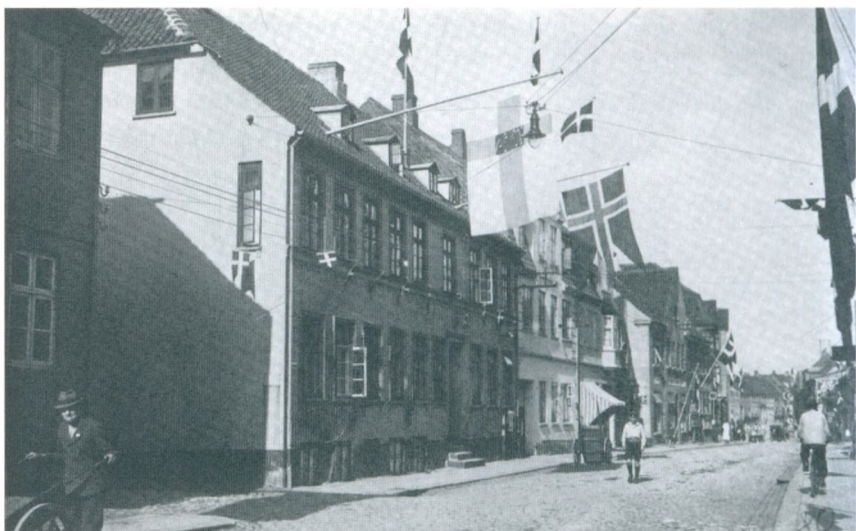
I øvrigt bestod kontorpersonalet af de to prokurister Hans Henrik Larsen og Nicolai Outzen, bogholder Randerris og kontorist Karl Kellmann. I nogle måneder havde vi på kontoret en gæst fra Belgien. Det var en ung baron, som var heroppe for at studere dansk kornhandel. Han var placeret ved den dobbelte ståskrivepult lige over for mig. Det gav mig

foruden en hyggelig personkontakt en god øvelse i at tale tysk, som var det sprog, vi måtte benytte os af. Ellers var den unge belgier ikke særlig tyskvenlig. Han både frygtede og hadede nazisterne. Det kom bl.a. frem i en samtale mellem ham og min far, da belgieren sammen med kontorpersonalet besøgte os hjemme på gården i Kelstrup. Far havde jo som tvungen tysk soldat været med til overfaldet på Belgien i den første verdenskrig. Deres synspunkter stemte meget overens.

Udenfor kontoret var der jo så hele lagerpersonalet – både på de flotte store lagerbygninger i Storegade og de tilsvarende på havnen. Som lærling i et af byens førende og velrenommerede korn- og foderstoffirmaer fik man en bred kontaktflade til banker, toldkontorer, købmænd, landmænd, lastbilchauffører og lagerarbejdere. Af og til måtte man ud for at tage prøver af forskellige kornsække på lastvogne eller på nærliggende gårde som f.eks. Mariegård for derefter at veje kornet på de hollandske kornvægte for at bestemme kornets kvalitet. Der skulle en rolig og sikker hånd til at stryge korntoppen af den hollandske vægts beholder før afvejningen. Der var en speciel vægt til havre og en anden til byg. Det hørte også med til lærlingens arbejde at sætte byg til spiring for at konstatere, om det egnede sig til maltbyg til det nærliggende bryggeri Fuglsang, på hvis kontor man ofte blev budt på et glas sodavand aftappet fra en hane.

Vore kontorer var i stueetagen Storegade 80. Førstesalen beboedes af konsul Andreas Outzens familie. Outzen var finsk konsul, og det hørte med til kontorlærlingens opgave at hejse Dannebrog og det finske konsulatsflag på særlige mærkedage. Det gjaldt da om at sikre sig, at den finske løve i flaget blev retvendt, så den ikke hang med hovedet nedad. Det skete kun én gang, og heldigvis blev fadæsen opdaget og påtalt til flaghejseren af den hyggelige købmand Thielst junior i genbohuset, før den blev set fra vinduerne på vores side. For det var jo en flov historie, når lærlingen over i købet var spejder.

Alt i alt gav uddannelsen som kornhandler en så mangfoldig indsigt i menneske- og samfundsforhold, at den i høj grad kan anbefales som grundlag for andre virksomheder, f.eks. sagfører, dommer, lærer, præst, politimand og meget mere, hvor det primært drejer sig om at hjælpe mennesker ind på god vej i tilværelsen. Derfor har jeg også altid set tiden i firmaet Outzen som en udmærket start på et senere uddannelsesforløb til at blive højskolelærer og efterskoleforstander.

Kornhandler Outzens ejendom Storegade 80 pyntet med det finske flag og det norske flag, formodentlig på genforeningsdagen 15. juni et af de første år i 1920'erne. Gengivet efter Haderslev-Samfundets Årsskrift 1982.

I begyndelsen af min Haderslevtid savnede jeg kammerater. Men så blev jeg spejder, og det var en lykke. Det gav gode venner og kammerater og medansvar i et spændende børne- og ungdomsarbejde. Men det betød også, at der blev åbnet for nye indsigter i tilværelsen. Følgen var, at jeg midt inde i min lærlingeuddannelse fortalte mine forældre, at jeg ikke ville være kornhandler eller kontormand, men lærer.

Det var en overraskelse, for jeg havde jo ikke på noget tidspunkt givet udtryk for, at jeg var utilfreds med min arbejdsplads, og der lå jo i et gammelt bondesamfund ret faste normer i lighed med Drachmanns fra »Prinsessen og det halve kongerige«: »Det arbejde, man har taget sig på, det gør man færdig, ej sandt min ven, ifald man vil kaldes en ærlig svend«. Derfor fik jeg hjemmefra den udmærkede besked: »Først gør du din læretid færdig, så kan du søge ind på seminariet og uddanne dig til lærer«. Det var en fast og sikker holdning fra mine forældres side, som jeg altid har været taknemmelig for.

I god tid før min læretids udløb gik jeg så dels til direktør Møller og meddelte min beslutning og dels til seminarieforstander Arne Møller for at orientere mig om mulighederne for at søge ind på Haderslev

Seminarium. Direktøren var så venlig at fortælle mig, at man ellers havde planer for min videre uddannelse og ansættelse. Men da jeg fastholdt min beslutning, udstyrede han mig med en pæn anbefaling. For en gangs skyld blev det ikke overladt til mig at udføre skrivearbejdet.

Min skrivertid lakkede mod enden. Seminarieforstanderen var meget venlig og hjælpsom. Da jeg antydede, at jeg egentlig gerne ville være højskoleelev, som to af mine brødre havde været det, foreslog Arne Møller mig at søge ind på et præparandkursus på Krabbesholm højskole. Samtidig gjorde han mig opmærksom på, at da min læretid først udløb til nytår, og Krabbesholm startede i efteråret, så var det jo ikke sikkert, at jeg var færdigpræpareret til at klare seminariets optagelsesprøve med et enkelt kursus. Men jeg kunne jo altid prøve. Så var den ting i orden, og et nyt livsafsnit kunne tage sin begyndelse.

Boghandlerlærling i Tønder

af *Peter H. Nørgaard*

Peter Hansen Nørgaard er født i Gram i 1921 som søn af købmand Magnus Nørgaard og hustru Marie født Koch. Efter præliminæreksamen i 1937 gik han i boghandlerlære i Tønder. Siden havde han sit virke som boghandler i Ålborg og København frem til pensioneringen i 1986. Her fortæller han om læretiden i Tønder fra 1937 og ind i besættelsesårene.

Ny i faget

En meget ung mand på femten år ankom mandag formiddag den 3. maj 1937 til hovedbanegården i Tønder, den gamle købstad i marsken med omkring 6.000 indbyggere. Han traskede med sin kuffert ad Jernbanegade forbi Toldkammeret og Posthuset opad Vestergade til Storegade 5, hvor J. N. Jefsens boghandel havde til huse. Efter en iagttagers venskabelige udsagn fyldte han ubetydeligt i gadebilledet. Jeg gik ellers noget ved siden af mig selv, vovende mig lidet anende ind på en løbebane i dansk boghandel. Noget skulle man være, og bevæggrunden for det nødvendige valg af fag havde ligget i hang til læsning og romantiske forestillinger om bøger, papir og blyanter.

Chefen bød velkommen, introducerede for personalet og viste til rette. Senere på formiddagen stiftedes bekendtskab med spisested og et værelse, som var lejet til mig for kr. 15 pr. måned i Vestergade nr. 42. De første dage gav en overvældende mængde af indtryk og informationer i de nye og uvante forhold. Når det omsider blev aften, søgte en trætt og forladt skikkelse sit leje i det lille værelse med skråvæg og faldt i tung søvn. Værelset havde egen indgang og udsigt til nabohusets sidevæg med vindue til et guldsmedeværksted, hvor man bl.a. lavede filigranarbejde.

Ved udløbet af den første sommer her flyttede jeg med værtsfamilien til dens ny lejlighed i Søndergade på anden salen over bager Odefey. Her fik jeg et pænt værelse med karnap, harmonikadør og entré gennem familiens dagligstue, hvilket ikke generede nogen af os. Manden

havde arbejde som chauffør i det gamle købmandsforetagende S. C. Lorenzen. Konen var hjemmegående med tre delvis skolesøgende pigebørn.

Pensionatet lå i Søndergade overfor apoteker Tofts muromkransede have og altså nær både bolig og forretning. Det blev drevet af boghandler Jefsens forældre, som tidligere havde haft en gård på Flensborg-egnen. Den sikre fru Jepsen sen. styrede køkkenet i kælderetagen med sine piger, medens hr. Jepsen sen. betjente madelevatoren. »Så kan vi igen« slog han fast og trak i tovet. Morgenmad fra kl. 6, middagsmad fra kl. 11.30 og aftensmad fra kl. 18 for kr. 60,00 pr. måned. Vi kunne sidde ca. 20 mennesker omkring bordet i hold, forretningsfolk, kontorister og politibetjente eller andre tjenestegrene. Efter et par år gik det ældre pensionatsholderpar på pension og en ny indehaver skabte fornyelse i kostplanerne.

Som dagene gik tilpassede man sig i forsøg på at opfatte verden omkring een og så i høj grad frem til første mulighed for at komme hjem. Jeg glædede mig. Det blev iøvrigt sidste gang det lod sig gøre at benytte lillebanen fra Skærbæk over Arnum til Gram. Banen blev nedlagt højst beklageligt og erstattet af Brandts rutebil. Statsbanestrækningen, som førte mig fra Tønder til Skærbæk, havde i parentes bemærket endnu passagervogne med separate kabiner, hvortil billetteringen i al slags vejrbare foregik via trinbrættet.

J. N. Jefsens boghandel lå som nævnt Storegade 5, midt i byen nær Torvet med rådhus, små hoteller og butikker, æ klosterbager og i baggrunden Kristkirken.

Jeg mærkede snart, at det var et stort firma med omfattende handel over disken og med kunder blandt kontorer og skoler i byen og det meste af Vestslesvig. Åbningstiden strakte sig fra 7.30 morgen til 18.00 aften, fredage til kl. 19.00 og lørdage til kl. 20.00. En halv times middagspause og en halv times oprydning efter lukketid ansås for passende. Lønnen beløb sig til kr. 25 pr. måned det første år, kr. 30 det andet år, kr. 40 det tredje og endelig kr. 50 for det sidste lærlingeår.

Som sagt var der normalt $\frac{1}{2}$ times oprydning efter lukketid. Det hørte ikke til god tone at falde i staver eller blive grebet i læsning, og ekstra fritid kom helst ikke på tale, medmindre en rimelig grund forelå. Således fik jeg fri en lørdag eftermiddag allerede efter en måneds tid for at kunne tage del i min første nevøs barnedåb i Storvorde om

Boghandlerlærlingen midt i bogernes mangfoldighed.

søndagen. Det blev nødvendigt at bryde op fra festen før tid for at nå nattoget fra Aalborg og møde mandag morgen kl. 7.30.

Min principal, en høj lidt fyldig brunhåret og brunøjet mand med et vindende væsen, var en myndig og begavet personlighed. Han var overordentlig veltalende såvel på sønderjysk som rigsdansk og tysk og nød stor agtelse indenfor boghandlerstanden som næstformand og sekretær i provinsboghandlerforeningen. Med datidens næsegruse autoritetsrespekt faldt det mig aldrig ind at henvende mig til ham i fortrolige anliggender. Jefsens kone var en venligt smilende, elskværdig og nydelig dame. Ved ansættelsen havde der været tale om en tremåneders prøvetid til begge sider, og det tyngede meget, efterhånden som dagen nærmede sig. Jeg var fast overbevist om at have lavet alle de fejl, som overhovedet kunne begås. Men chefen nærmest så undrende på mig, da han efter lukketid blev mindet om, at tidspunktet var inde.

Joh, selvfølgelig skulle jeg forsætte. Lettet genoptog jeg den aftenlige fejning af gulvene. Den grundige rengøring i lokalerne sørgede et par humørfyldte morgenkoner for et par gange om ugen.

Kort efter butikkens åbningstid kl. 7.30 indfandt skolebørnene sig for at købe hæfter, blyanter o.l. plus eventuelle bøger – det var jo dengang ikke kommunen men forældrene, som skulle sørge for de fleste skoleartikler. I de første formiddagstimer hørte det også til yngste lærings daglige dont at støve af på hylder og diske samt nu og da pudse glasmontrer og udstillingsvinduerne ved nypyntning. Endvidere skulle der fyldes op med varer fra lageret, som det var vigtigt samtidig at holde à jour.

På rullende turné i byen

I morgenens turnus indgik en helst skyndsom afhentning af posten fra vor boks på posthuset. Hertil medvirkede den overalt kendte trehjulede budcykel. Over de to hjul foran var monteret en stor kasse, forsynet med et løfteligt tag omgærdet af ræling på alle sider. Det halvtunge monstium, påmalet firmaets navn på blå baggrund, skulle holdes i orden. Heldigvis tog mekaniker og cyklehandler Dela i Østergade sig af lapninger og reparationer. Tirsdage og fredage skulle der udbringes ugeblade: FamilieJournalen, Hjemmet, Vore Damer, Tidens Kvinder, Søndags B.T., Hus og Hjem og fra 1938 også Billedbladet. Endvidere tidens populære tidsskrifter som Mandens Blad, Orientering og diverse periodica. I vinterhalvåret gik det løs med bytning af bøger indenfor de såkaldte lukkede læsekredse. Det drejede sig om A- og B- læsekredse med henholdsvis en eller to bøger hver 14. dag at ombytte efter nøje tilrettelagte skemaer indeholdende titler, kundernes navne og adresser i bekvem rækkefølge. Hvis man ønskede et langt større udvalg af årets titler, måtte man indfinde sig i bogladens »Åbne læsekreds«. Den overvejende del af »de lukkede« læsekredsmedlemmer boede på villavejene. De længste var Leosallé, Strucksallé, Viddingherredsgade, Ribe Landevej og Carstensgade.

Jeg havde sjældent noget imod at køre bud, selvom det kunne være drøjt. Det gav afveksling, frisk luft, og man kunne være sig selv. Tillige bød byen på megen seværdighed, kunne gavle og patricierhuse med

J.N.Jepsens boghandel 1943. I døren boghandlermedhjælper Peter Nørgaard og de to kvindelige medhjælpere.

karnapper, smukke portaler i barok og rokokko, morsomme gamle gaders huse med fine døre samt endelig gadernes navneskilte på dansk og tysk (Uldgade/Wolfstrasse!).

Næsten dagligt gik turen til T.A.C. (Tønder Amts Centraltrykkeri), ikke mindst til trykkeriets bogbinderi hos den altid cigaretrygende bogbinder Lorenzen og hans kvindelige hjælpere. Protokoller skulle gennemdrages, pagineres eller folieres. Halve eller hele ris af konceptpapir, propatria eller bicubeformater beskæres eller deres »rygge« afsnittes. Det nye Din-format (A1, A2 o.s.v.) indførtes lidt efter lidt, men blev i mange år benyttet sideløbende med de gamle formater. Undertiden havde vi bøger til indbinding og i stor stil salmebøger, evt. bibler til navnetrykning i guld. Her var nok at kigge på ved bøgernes vej til indbinding. Hvadenten vi selv leverede papir til trykning eller T.A.C. gjorde det, opstod gerne et ærinde i forbindelse med ønske om korrektur, glemte klichéer eller forespørgsler. Til egne tryksager medbragtes altid klichéer incl. firmaets logo »Roland«, Tønders kagmand, hvis figur i træ havde haft sin plads i byen.

De venlige sættere gav mig lov til at prøve håndsætning og sætte mit navn på den store linotype-maskines tangenter. Bogtrykker Laursen forekom altid travl og venlig, ligesom hans kone, der stod for kontorarbejdet.

Det meste bogtrykarbejde, såsom formularer, brevpapir og visitkort blev udført af T.A.C. Særlig vigtige bestillinger, som krævede udsøgt forarbejdning, blev ofte udført hos bogtrykker Gustav Rothe. Denne arbejdede sammen med en søn og undertiden en datter eller svigerdatter i et lyst lokale med velpudsede maskiner og under pertentlige forhold uden et fnug eller plet på gulvløberne. Den gamle Rotheres rubberface udtrykte elskværdigheden selv overfor besøgende, men skjulte et ret heftigt temperament. Man kunne udsættes for hidsige palaverscener i enetale til den noble og stilfærdige ca. 35-årige søn. Faderens runde skikkelse kom da i oprør, og ledsaget af fægtende armbevægelser fulgte en monolog i en uforståelig cocktail af dansk-tysk tungemål. Jeg kunne lide at komme der og var tiltalt af den ro og alvor, som sædvanligvis herskede i trykkeriet. Ved en leverance af store, ufalsede og fornemme slægtsregisterark måtte jeg en søndag formiddag følge chefen i hans bil ud til modtageren, pastor Jørgensen i Skærbæk.

Et eftermiddagsbud havde rigeligt at se til også. Over en periode hed han Niels, og sammen med broderen spillede vi lidt Rommy om aftenen, og cyklede småture. En af disse gik til Trøjborg, Gallehus og Møgeltønder, hvor vi fik lov at bestige kirketårnet med strenge pålæg om ikke at røre klokkerne.

Fotograferende og siddende på hug i en vinduesniche i de tykke mure vakte det faretruende forskrækkelse, da klokken pludselig rungede. Til alt held viste kirkeuret sig skyldig i slagene.

Blikket vendes nu tilbage til bemeldte budcykel og til formiddagens jævnlige ruter til forskellige kontorer. Der var Toldkammeret med ugentlige klareringer af tidsskrifter, modeblade og bøger fra forlag i Leipzig. En af de flinke toldere gjorde indtryk ved at kunne citere versene fra Paludan Müllers Adam Homo udenad. På Politikontoret og især paskontoret tog den populære københavnsktalende Pas-Frederiksen sig af autoriseringen af medbragte paginerede eller folierede, gennemdragne protokoller. I Det unge Grænseværns kontor residerede stifteren af Folkung-bladet P. Marcussen sammen med en rapid mandlig sekretær. Der var Hedeselskabet på Ribe Landevej med distriktsbe-

styrer Drehn-Knudsen, hvis sønner kom i forretningen. I samme bygning opererede i mit første lærlingeår Martin Hammerich som direktør for Sønderjydsk Hypoteklånepand. Statens Jordlovsudvalg og Th. Claudi Westh holdt i min tid til i den smukke Richtsenske ejendom i Vestergade og havde ofte brug for geodætiske kort.

På Tønder amt kom der ordre fra amtsskolekonsulent Nic. Svendsens kontor. Ved siden af den store røde bygning boede grev Moltke og frue i det fornemme amtmandspalæ. Helene Moltke var lærerinde ved seminariets øvelsesskole. Det respekterede par blev genstand for nogen omtale, da de engagerede sig i Oxfordbevægelsen, som florerede i de år. Magistraten eller rådhuset gav ikke anledning til særlig mange besøg. Byen havde forøvrigt først fået dansk borgmester samme år, jeg kom i lære.

Bag rådhuset, overfor Kristkirken, lå rutebilstationen, som tillige med posthus og banegårde var daglige mål for diverse forsendelser. Ikke så sjældent kom en sognerådsformand i bekneb for blanketter. De blev så bestilt i morgenstunden, og pakkerne sendt med rutebil eller som banemærkepakke og forventedes modtaget hen på eftermiddagen.

Restaurant Skyttegårdens – Schützenhofs – danske kapelmester Knudsen havde ugentlig behov for at få præsenteret noder med den nyeste døgnmusik – og det blev fulgt op af bestilling af orkesterarrangementer. I reglen var de ledsaget af en kvitteret regning – et udtryk for den tids opfattelse af musikanter og kunstneres manglende sans for økonomi. I øvrigt endte den sympatiske kapelmester i Århus Symfoniorkester.

Især sommertiden medførte daglig afhentning af fotoarbejde. Det gav eftertrængte pauser i August Müllers elegante butik, hvor der var både kolonial- og materialhandel, drogeri og fotoafdeling med atelier og fremkaldelse og kopiering af film. Der faldt tit en lille snak af med det venlige og gemytlige personale.

Pusterum indtraf lidt mere afdæmpet under behandling af firmaets pengesager i tre af byens banker: Landmandsbanken, Handelsbanken og Tønder Landmandsbank, hvor direktør Johan Paulsen også indtog borgmesterværdigheden efter landsretssagfører Holger Jepsen.

Budcyklen fandt vej til den store og nye soldaterkaserne beliggende ved udløbet af Carstensgade. Kasernen ønskede jævnlige forsyning af navnlig madpapir og pergamentpapir, og officerer rekvirerede varer

efter bestilling, f.eks. visitkort. Under et ophold på kasernen i embeds medfør havde jeg parkeret cyklen og begivet mig hen for at kigge på nye civile rekrutter, som skulle påbegynde soldaterlivet. En skrap befalingsmand ville genne mig ind i geledet, men opgav omsider efter min stærke protest. Ved aftensmåltidet på pensionatet var jeg ubetænksom nok til at fortælle om hændelsen. Resultatet blev, at jeg næste dag kunne læse om episoden i Flensborg Avis (Vestslesvigs Tidende). Journalisten – under redaktør Viggo Laustens ledelse – hed Hans Chr. Clausen og spiste på pensionatet. Han havde hørt historien og brugte den – dog uden at nævne navne.

Forretningen under lup

Men nu tilbage til boghandlerhuset. Det var inddelt i tre etager. I stueetagen lå butikken med bøger i reoler og på borde, papir og kontorartikler på hylder og udstillingsmontrer. Hoveddisken i træ med kasseapparat, indpakkingsmateriale og vekslende slagnumre stod nærmest indgangen. Foruden skufferne i disken forvaredes her skuffedarier med blyanter, viskelæder og de meget vigtige og forskellige penne som f.eks. Chr.X-, elastik-, kgl. dansk kontor-, firefly-, iridionoid-, redis-, graphos-, tusch-, radér-, node- og rørpenne. Indenfor rækkevidde fra hoveddisken var de dagligt efterspurgte varer som stilehæfter, kuverter, blæk, lim, snor, lak og en broget samling af kontorartikler. En nydelig høj fyldepennemontre spillede en stor rolle indeholdende mærkerne Penol, Parker, BigBen og Mt. Blanc. En anden glasmontre rummede kæmpeudvalg i servietter, en vældig artikel i de tider. Samtlige porcelænsmønstre holdtes på lager ligesom de tynde japan-servietter og ikke mindst en dekorativ kollektion af varierende gaveæsker. Lokalets langside rummede hovedsagelig skønlitteratur på reoler, sammenhængende, men i midten afbrudt af en relief-rammeudsmykning med skydedøre i glas. Her gemtes særlige bøger og værker i smuk indbinding samt en række udgaver af digtsamlinger i skind, ruskind, stof og batik i lille format. Andre afdelinger indeholdt fag-, skole- og børnebøger i omfattende, veltrimmet sortiment.

Den bageste del af den aflange butik fik et godt lys fra et velplaceret østvindue. Et stort moderne jalousiskab gav plads til en væsentlig del

af de mange blanketter. I umiddelbar nærhed bød sig chancen for at sidde lidt ned, nemlig en lille stol til et skrivemaskinebord omgivet af diverse faglige hjælpemidler, bogfortegnelser o.l. Sluttelig en diskret udgang til budrum og toilet samt nedgang til kælderen.

Hernede stod centralfyret, som jeg havde den blandede fornøjelse at passe og betjene de første år. I kolde vintre fyrede vi over, men ellers blev der tændt op med pap og træstykker hver dag i overgangsmåned. Brændselet bestod af kul, koks, briketter og under krigen også af tørv. Her lå stabler af brugt indpakningskardus, bølgepap og kartonark at anvende til de mange og ofte store forsendelser. Et rum gav plads til en broget forsamling af blæk og limflasker i alle arter og typer, opstillet i rad og række på reoler.

Upstairs i stuen igen førte en linoleumsbelagt trappe op til første sal, bremsset af en mindre repos med plads til et lille kontor. Her arbejdede chefen ved sit skrivebord med mulighed for både at se ned i butikken og gennem en med skydelåge forsynet åbning opnå kontakt med kontordamen i et større kontor på første sal.

Firmaets bogholderi blev ført ved hovedbog og kassejournal, men afløstes snart af det moderne maskinelle gennemskrivningssystem »Taylerix« med ændringer og fornyelse af notaer og fakturaer til følge. Ved siden af kontordamens store skrivebord var placeret et skrivemaskinebord, og en duplikator og adressografsystem stod også til disposition. Ved et aflangt linoleumsklædt arbejdsbord foregik det omfattende arbejde med forsendelser og udpakning af bog- og varesendinger. Et stort pengeskab dækkede et hjørne, hvis ene væg bar reoler med lager af børnebøger. På andre reoler af varierende størrelse befandt sig blanketter i blokke eller pakninger, diverse arkivmateriale og lager af brev- og ringordnere.

Den øvrige og største part af første sal havde status som salgs- og udstillingslokale med vinduer til gaden, og enkelte prøver af indrammede raderinger på væggene. Her kunne fremvises et imponerende og repræsentativt lager af æskepost i alle formater, farver og størrelser samt glober og ikke mindst Ibsens keramik og Hjorths stentøj. Fra et opretstående kasse møbel, som kunne skilles og åbnes foroven, forhandlede smukke raderinger med og uden farve samt gravurer i forskellige motiver.

En glasmontre og nærmeste omgivelser tjente til ekspedition af rejse-

grammofoner og lakvoksplader, 33' og 70'ere med klassisk og populær indspilning af mærkerne: His masters voice, Polyphon, Columbia, Decca, Record, Odeon, Tono m.fl., alle forsynede med etiketter og hylstre. Den afdeling satte jeg stor pris på at betjene og udviklede samtidig mit kendskab til musik. Desværre blev sektionen opgivet, da krigen kom og fremkaldte vanskeligheder. Kun nodesalget, hovedsagelig fra Wilh. Hansen, fortsatte, og ligeledes salg af violin- og cellostrenge, kasser, stativer o.a. tilbehør fortrinsvis fra Brdr. Jørgensen i Sønderborg (Alsia).

Anden sal omfattede varelager af de mange papiremner i pakker, plano og ruller, foruden stile-, kladde- og regnehæfter. Et særskilt værelse indeholdt i betydeligt omfang kuverter af alle arter fra konvolutfabrikkerne Danmark og P. Bjørnbak, samt et reolsæt med bøger fra tidligere nedsættelser. Et lille separat værelse husede en fluesmækker eller accidenstrykkemaskine, som en sjælden gang kom i anvendelse. Desforuden et uhyre opbud af servietter, også en gros pakninger til hoteller. Foruden andre varer, som var at finde her på anden sal, indtog lager af bogværker plus tomme hylstre og kassetter til samme en ikke ringe, men lidt afsides plads. De beskedne faste belysningssteder fordrede håndlamper med gitterværk til krogene og nærbelysning.

Til loftsrummet eller tredie sal førte en hønsestige. Gulvet her var identisk med loftet over de to underliggende omtalte værelser og således ikke ret stort. Her opbevaredes ekstra lager af stilehæfter og ellers mere eller mindre glemte Tønder Souvenirs af gammel dato. Et ærinde heroppe indebar fristelsen til lidt læsning i resteksemplarer fra Gyldendals Bibliotek, udgaven 1928-30, som var ladet i stikken her.

Daglig oplæring

Det varede ikke længe før nybegynderen blev kastet ud i at ekspedere ved disken, og skolebørnene måtte holde for i første omgang. Nervøsiteten aftog efterhånden, også når det gjaldt telefontagning. Trinvis blev flere og flere af fagets grene betroet een, og efter nogle år også ordreforskrivning og vinduespyntning.

Til opgaver, jeg i begyndelsen fandt ansvarstunge, hørte tryksagsordrer. F.eks. af en formular fra Handelsbanken, som vi havde leverancer

Nybegynderen ekspederer ved disken.

til. Først blev fundet den rette papirmasse eller kvalitet blandt pakkerne med plano ark. Herefter fulgte udregning; hvor mange formularer af den pågældende størrelse kunne gå på et ark, og igen hvor mange ark at tælle for at opnå det ønskede oplagstal! Arbejdssedlen kunne nu udfyldes evt. med besked om korrektur, og det hele afleveredes til trykkeriet. De mange slags protokoller, vi forhandlede fra De forenede Protokolfabrikker, L. Levison junr., Mumm & Zaum, P. Blicher i Kolding og Adolph Holst i Aalborg, fik ved modtagelsen indklæbet egne etiketter med numre efter et identificerbart talsystem, en til tider sinkende procedure. Der fandtes et utal af gummistempler til forskellige formål, og laksignet og firmatryksager stod til rådighed.

Snart viste det sig, at mine vage forestillinger om boghandel og formodede udsigt til læsning af litteratur måtte revideres. Selv om jeg var omgivet af bøger og havde lært at bruge bogfortegnelserne, fik de »banale« daglige pligter første prioritet. Læsning måtte henlægges til fritiden. Mange af gymnasiebøgerne var mig fremmede, og det generede mig. Jeg kendte noget til Roms historie, men havde ikke hørt om Plinius den yngre. Ligeledes var jeg bekendt med Homér, men uvident-

de om Sofokles, Herodot og den græske litteraturs historie i øvrigt. Så det gjaldt nu om at skaffe i hvert fald fornøden viden om disse sager. På samme måde gik jeg i gang med skønlitteratur af især europæisk herkomst.

Over et par år førte jeg kartotek over skønlitterære nyheder. Forfatter, titel, forlag og resumé på den ene side af kortet, og på den anden skreven eller påklistret anmeldelse eller lign. En ansporende syssel, men i længden for tidskrævende og uoverkommelig. Analogt med disse ting tilstræbte jeg lidt udbedring af det rigsdanske mål, ligesom jeg noterede fremmedord i en sort voxdugsbog for senere opslag i forretningen. Min lægebror i Storvorde blev i en ferie opmærksom på denne adfærd, og forærede mig ved første lejlighed Berlingskes fremmedord-bog, som jeg har haft stor glæde af lige siden.

Navnlig i de første lærlingeår kunne dagene fra 7.30-18 føles lange med $\frac{1}{2}$ times middagspause, og ugen ville ingen ende ta'. Men når først onsdagen var passeret, skimtedes lys forude. Så var søndagen indenfor rækkevidde. Det ansås for ret utænkeligt at lægge sig syg. Ved Fru Fortunas hjælp lykkedes det at ride forkølelser o.l. af. Men under en halsbetændelse sprang jeg måltiderne over på pensionatet og gik lige hjem i seng i middagspausen og efter arbejdstid. Mærkeligt at ingen i forretningen sendte lærlingen hjem! Min værtinde opdagede situationen og bragte en tallerken varm supp' og et par venlige ord. Det husker jeg hende for, selvom hun lod sig forføre af Hitler. Min læge hed i øvrigt dr. Dahl og min tandlæge, en ældre tysker, husker jeg for ufølsom, omend habil behandling.

Der var mulighed for at blive stimuleret med the eller kaffe på værelset, idet min Søster havde foræret mig et spritapparat. Men i længden forekom det for besværligt. Jeg havde ellers anskaffet mig en lille blå kaffekande formedelst 1 kr. hos marskandiseren Ludde på hjørnet af Allégade og Nørregade.

Krig og besættelse

Med Den anden Verdenskrigs start ændredes forholdene i hverdagen. Indtil da havde vi levet med viden om den spanske borgerkrig, Mussolinis overfald på Abessinien og Hitlers udfoldelser i ønsket om Lebens-

raum. Derefter kom angrebet på Polen og krigsudbruddet den 3. september 1939. Omsider blev det for meget for englændere og fransk-mænd. Jeg husker endnu den smukke septembersøndag, da meddelelsen kom om den erklærede krig, og hvor nedslående situationen føltes. I slutningen af november samme år indledte Rusland den finsk-russiske vinterkrig, som også berørte os særdeles.

Op til krigsudbruddet havde man på et såkaldt 10 øres pas kunnet komme over den tyske grænse og hjem igen samme dag. På cykelture bl.a. til Nibøl stod aktuelle opfordringer og slogans malede på asfalten med store bogstaver. »Ein Reich, ein Volk, ein Führer« gik hyppigt igen.

Nu var de ture passé, og situationen blev en anden i forhold til mine værtsfolk, hjemmetyskere, sønderjysk og tysktalende og med børn i den tyske skole. De to ældste af pigerne blev tilmeldt »Bund deutscher Mädel« og beskæftigede sig med Winterhilfe og Heimwehr e. l. Jeg havde haft et godt forhold til familien og specielt til de to store piger, var forelsket i Gerda på 18 og var genstand for opmærksomhed fra Paula på 15. Sidstnævnte kunne finde på at sidde i det varme køkken og vente på den loggerendes tilbagekomst efter søndagenes familiebesøg. Men familiens sympati for nazismen øgedes successivt og mærkbart. Radioen gik forstyrrende højt til ud på natten med Hitlers gevaldige taler, begyndende: Meine Damen und Herren, Genossen und Genossinnen – Im Nahmen des deutschen Volkes ... Et trist dilemma var opstået. Kort sagt det blev for meget, og jeg forlod domicilet.

Der var ikke så meget at flytte med, dengang jeg rykkede ind hos ægteparret Haulrich i et værelse i deres lejlighed. Jeg fik en nydelig stue vendt mod gaden i en ny villa på hjørnet af Carstensgade og Provst Petersensvej. En fredelig enkefrue ejede villaen og drev en kolonialbutik på Østergade med unge Henriksen som førstemand. Om mine nye værtsfolks danske tilhørsforhold herskede ingen tvivl.

Tirsdagen den 9. april 1940 om morgenen ved 4-5 tiden overskred tyskerne den danske grænse, og hermed begyndte besættelsen af kongeriget Danmark. I dagene forinden var gået mere eller mindre upåagtede rygter om samling af tropper syd for grænsen, ligesom aktiviteten fra den danske kaserne syntes forøget ved udbredt trafik af soldater i Nimbus'er med sidevogn og rekylgevær. Alligevel kom det bag på een at blive vækket så tidligt, for bag gardinerne at konstatere det store

Tyske soldater på vej gennem Tønder den 9. april. De hilses velkommen af hagekorsflag fra private huse og fra kirketårnet.

opbud af motoriserede tropper. Nedenfor på gaden passerede panser-afdelinger af tanks og kampvogne, prærievogne, køkkener og motor-cykler forbi på vej mod kasernen flankeret på begge fortove af hjelm-klædte tyske soldater med opplantede bajonetter. Der hørtes skud, hvoraf nogle viste sig at stamme fra en træfning ved Abild lidt nord for byen.

Noget betænkelige drog Carstensgade 21's førstesalsbeboere sammen med velkendte naboer på arbejde ved 7-tiden. En stadig strøm af køretøjer med soldater myldrede sydfra ad Søndergade forbi pensiona-tet og videre gennem byen. Soldaterne blev tiljublet af hjemmetysker-ne, der råbte og skreg og overøste de grønne med chokolade, kaffe og jeg ved ikke hvad. På samme tid fik man øje på hagekorsflaget hængt op i kirketårnet og på rådhusvæggen. Et ubehageligt syn, der dog for-svandt igen før aften.

Denne morgen opstod i grænselandet et svælg mellem sønderjyder og hjemmetyskere, som ellers havde kunnet leve rimeligt sammen. Nu mærkedes tydeligt sammenhold blandt danskerne og ligeledes en fast

men passiv modstand i befolkningen. På hvilken måde skulle folk iøvrigt forholde sig? Hæren havde fået ordre til at indstille kampene; alle syntes temmelig forstenede, overrumplede og forbitrede. Det har været svært for den siddende og for riget ansvarlige regering at ta' den måske fornuftige beslutning i første omgang at samarbejde med overmagten.

Der syntes ingen mening i at gå på arbejde. Uoplagt og i en tilstand af afmagt tog man alligevel fat midt i den dystre stemning. Mens chefen bortgemte de dyreste af fyldepennene, forsvandt jeg ned i kælderen for ret automatisk at ordne, udpakke og fakturere en netop hjemkommen sending blæk o.l. fra Rønning & Gjerløff.

En mærkelig tid voksede frem, og dagene bød på usædvanlige optrin. Store dele af den danske hær hjemsendtes og tilbage blev et mindre mandskab og befalingsmænd, stadig i uniform indtil 1943. En dag kom en af disse, en oberst, spadserende på fortovet ved jernbaneoverskæringen i Østergade. Idet jeg passerer stedet, skrår han pludselig over gaden råbende: Was, grüssen Sie nicht?!, et spørgsmål henvendt til to gemene og sjokkende tyske soldater. De to forfjamskede, agrarlignende krigere optaget af indbyrdes samtale farer sammen, står ret og gør honnør. Lov om hilsepligt, mente jeg, var alene beordret fra tysk side, og intermezzoet derfor upåkrævet – obersten kunne jo være ligeglad! – En uges tid senere troppede en menig tysk soldat op i forretningen for som medlem af fru Jefsens familie at hilse på. Lav stemmeføring og ingen behagelig oplevelse for hr. Jepsen, som dog klarede situationen på stille og korrekt vis.

Af og til marcherede kolonner af syngende og jodlende alpejægerbataljoner gennem byens gader. Klangen fejlede ikke noget, og heller ikke tonerne fra de orkestre, som med visse mellemrum gjaldede fra torvepladsen.

Mørklægning og restriktioner

Der måtte nu tænkes på mørklægning af boligerne. Som den lyse tid svandt hen, opstod travle perioder med salg af mørklægningspapir, udmålt fra store ruller med forskellig bredde.

Nye blanketter og formularer dukkede op. I forvejen havde forretningen en omfattende handel med skemaer, formularer og protokoller

til sognekommunerne i Vestslesvig, lige fra Højer ved landegrænsen til Rejsby, Roager, Arrild i nord og Bylderup Bov, Rens og St. Jyndeved i øst. Disse blanketter kom især fra O.O. Barfod og L. Levison junr., men andre leverandører kom til i forbindelse med nye love, bl.a. A. Rasmussens bogtrykkeri i Ringkjøbing. Sognefogderne på landet fik ekstra at se til med de af krigen forårsagede nye blanketter.

Her er et par eksempler: Skemaer vedr. foranstaltninger til fremme af beskæftigelsen, oplysningsskema ang. sikring af arbejdskraft til landbruget til brug for arbejdsløshedsudvalget, lønningslister i forbindelse med kriselov og skat, kvittering for vejarbejde og indberetning/opgørelse vedr. lønindtægter, tillægsskemaer/bilag/ansøgning vedr. rationeringsmærker for petroleum til tærskning, høstarbejde, tørveproduktion m.m., til privat kokebrug i helårs- og sommerhus, til brug i erhvervsvirksomheder eller belysning i stalde i tilfælde af sygdom i besætningen. Begæring/liste/uddeling/ erklæring/ kvittering i forb. med udlevering af smørrabatkort til trængende.

Alt imens blev mangelen på varer og levnedsmidler mere følelig, og rationeringsmærker på kaffe, sukker, brød, smør etc. blev snart indført.

Agenter

Takket være gode forbindelser til grossister overalt i kongeriget lykkedes det firmaet at skaffe rimelige tildelinger i kvoter indenfor vort varesortiment. Repræsentantbesøgene fra forlag og grossister fortsatte, selv om bilerne nu stod på klodser. D'herrer slækkede ikke på humøret, men præsterede sædvanligt arbejde – nu ved busser og statsbanernes hjælp. Hotelkarlene fra Hotel Tønder og Missionshotellet fragtede de store betrukne eller malede kasser og/eller kufferter ind i butikken. For de store leverandørers vedkommende kunne et besøg strække sig over et par dage. Både forlag og grossister rådede over dygtige, snurrige og hyggelige handelsrejsende; enkelte nød særlig respekt og fik legendarisk status.

En part af agenterne gik meget friske og gemytlige til sagen og undertiden faldt en is eller negerbolle af til personalet. Mere seriøs fungerede hr. Lauridsen fra Gyldendals store afdeling i Aarhus. Med megen patos oplyste han, hvilken roman Ingeborg (Andersen) stillede særlige

forventninger til det pågældende efterår. Ellen Martha Rasmussen fra forlaget Athenæum lyste op som en spændende, begavet og ny kvinde-type, de selverhvervende. Forlaget udgav spændende publikationer og var blandt de første med moderne amerikansk litteratur, såsom William Faulkner og Erskine Caldwell. Nogle af repræsentanterne inviterede chefen til middag på Hotel Tønder, eller fru Jepsen serverede middag i hjemmet, alt efter bekendtskabet.

Bog- og anden handel

Bogsalget lå ganske højt på det skønlitterære gebet, men var iøvrigt spredt over bogproduktionens mange felter. Op til krigen afsattes mange eksemplarer af eksempelvis: Douglas Read: Galskabens kavalgade og Grænseløs skændsel; Christoffer Isherwood: Farvel til Berlin og Mr. Norris skifter tog. Endnu var Feuchtwanger og Herm. Hesse at få, men efterhånden indskrænkede den nyere tyske litteratur sig til Hans Fallada: Lille mand, hvad nu og Har man eengang spist af en blik tallerken. Det første »stabelsalg« i sommeren 1940 skyldtes Arne Stevns: 9. April – breve fra danske soldater. Bogen kunne sælges over disken, men salg under disken tog snart fart, begyndende med Jomfru Fannys spådomme og efterfulgt af skrifter af Vilh. la Cour, Arne Sørensen, Soya, o.a. samt Folkungforlagets bøger. Landkort over slagmarkerne omsattes meget og blev studeret, i begyndelsen med bekymring over tyskernes fremmarch, og de allierede placeringer.

Ratebetaling blev en almindelig betalingsmåde for bogværker, f. eks. »Den ny Salmonsens« i 12 bind eller samlede romaner, skrifter og noveller. Den nystartede »Hasselbalchs Bogklub« fik stor succes fra starten i 1941 uagtet lødigheden blev diskuteret i højliterære kredse. Rigtig kolportage indlod vi os først på efter krigen med stort held bl.a. i Flensborg.

Forhandling og ekspedition af Claus Eskildsens læsetavler og tilbehør førte ofte til ønsker om opklæbning på lærred. Det blev sommetider nødvendigt at fyre lidt op under bogbinderen, og indpakningen ved forsendelsen skulle være omhyggelig, alt sammen var det tidsslugende.

I et vist omfang ekspederede vi »Sønderjydske Maanedsskrift« til en del boghandlere over hele landet via Danske Boghandleres Kommis-

Boghandelen på udflugt til Rømødæmningen. Til venstre boghandler Jepsen og frue.

sionsanstalt. Egentlig forlagsvirksomhed voksede først frem i 1943 med forlaget Guldhorn, som blev drevet i samarbejde med bogtrykker Th. Laursen, Tønder Amts Centraltrykkeri.

Den alsidige boghandel handlede med en næsten endeløs skare af leverandører ved siden af alle forlagene. I mine første lærlingeår solgte vi sågar altvin, brød og lys, dog ikke tapet, som de fleste boghandlere på den tid. Stigende salg af kontormøbler bl.a. jalousiskabe berettigede den senere tilføjelse til firmanavnet: Vestslesvigs Kontorforsyning. På et vist tidspunkt gjorde vi et stort fremstød for Olympia kontormaskiner, og blev nøje instrueret i fire modeller – en stor kontormaskine og tre rejseskrivemaskiner i varierende størrelser og priser. Før krigen havde vi kunnet glæde os over mange turister i sommertiden med salg af landkort, postkort, enkelte souvenirs og ferielekture.

Firmaet manglede vistnok tradition for skovture. Dog et år på en grundlovsdag foretog personalet over middag – med chefen og frue i spidsen – en cykeltur til den påbegyndte Rømødæmning. Det blev en hyggelig lidt anstrengende tur, forsedet med kager og kaffe i en krohave undervejs.

Skolesalg

I juli og begyndelsen af august ankom de store sendinger af skolemateriel. Trækasser fra især De forenede Protokolfabrikker blev læsset af på fortovet, åbnet med brækjern og de mange pakker båret op på lageret. Indholdet bestod af stile- og kladdehæfter af forskellig art uden etiketter og med Tønder Statsskoles og Statsseminariets påtrykte do. På varme dage kunne man godt se med misundelse på unge mennesker med badetøj på vej til Vidåens kølige vand.

Det store inferno indfandt sig, når skolerne begyndte igen efter den lange sommerferie. Skrækkelige dage! Ballet åbnedes, og butikken fyldtes med børn og unge, ivrige efter at blive ekspederede. I halen på skolemateriellet havde også bøgerne gjort deres entré og lå nu rede efter vore udsendte bestillingslister til udbringning eller afhentning. Der skulle nu kontrolleres, konfereres, suppleres og endelig afregnes, kontant eller oftere skrives på regning.

Eleverne gik for de flestes vedkommende på Tønder Statsskole, hvor J. Randrup havde rektorhvervet efter Andreas Egeberg Jensen. Der var 1.–5. klasse, derpå fire mellemskoleklasser fulgt af real- og gymnasieklasserne. På en anden og måske lidt roligere facon betjentes forstander Morten Bredsdorffs seminarister fra præparandklasse og de tre seminarieklasser. De unge mennesker boede rundt om i byen eller på seminariets elevhjem. Vi havde også fornøjelsen at ekspedere de små elever på seminariets øvelsesskole, en periode styret af overlærer Th. Roust.

Ved efterårets begyndelse indledtes og intensiveredes hjemtagelse og ekspedition af bøger og materialer til handelsskole og teknisk skole samt diverse kurser. Overarbejde kunne ikke undgås og forøgedes i vinterens løb.

Juletid

Den sidste søndag i november egnede sig fortræffeligt til forberedelser vedrørende den tilstundende højtid. Hele personalet og chefen arbejdede da fra morgen til aften med udpakning af varer, opstilling af borde og udstilling af de mange juleartikler. Især førstesalen fremtrådte som

Ved juletid fremtrådte boghandelens 1. sal som en art julestue med julelys og mange slags dekorationer.

en art julestue, vinduespyntning indledtes og ligeså almindelig juleud-smykning. En aften kort efter denne søndag inviteredes medarbejder-staben til middag i boghandlerens hjem. Selskabeligt og hyggeligt og med underholdende nye spil fra Dreschler – og dermed basisviden for et gunstigt julesalg af disse.

Julemåneden har altid været en hektisk tid for boghandlerne i Danmark. Det gjaldt ikke mindst i krigsårene, fordi man her stadig kunne finde varer til gavebrug. Trods papirmangel og vanskelige forhold forblev aktiviteten stor på bogmarkedet i modsætning til andre handels-grene. Der var altid masser af læsning for boginteresserede til de mørke vinteraftener og til gavebrug. Romaner med særligt bidrag til julehyg-gen, som f.eks. Morten Korchs skikkelige bøger, omsattes i pæne sta-bler, ligesom i vidt omfang de forskellige julepublikationer: Ved Jule-lampens Skær, Jul i Hjemmet, Julestjernen og mange flere, foruden lommebøger, almanakker, kalendere og ikke mindst julekort. I forbin-delse med for tidligt udsolgte eksemplarer af Blæksprutten har jeg hen-tet banemærkepakker fra Gyldendal omkring kl. 23 ved togets an-

komst til Tønder vestbanegård, så vi kunne være leveringsdygtig påny næste morgen. De mange julehæfter, såvel til voksne som børn forhandlede også til landsbyskolerne, som rekvirerede efter udsendte bestillingslister – med en beskeden fortjeneste til lærerne. Alt sammen kunne give anledning til overarbejde; vederlag fik vi ikke, kun i julegave en pæn bog, i reglen efter eget ønske og med chefens signatur. Den sidste uge før jul med lukketid kl. 21 og påfølgende oprydning var en blandet fornøjelse af forventningsfuld, livlig og udholdende aktivitet. Nytårsaften lukkede forretningen kl. 16 ligesom juleaften, og det kunne ha' sine vanskeligheder at nå hjem i tide. At komme i kirke juleaften var udelukket, men det gik jo endda.

Status og overarbejde

Hele den første søndag efter nytårsdagene var helliget opgørelse af boglageret, som blev »styrtet«. Bøger i fast regning taltes for sig, medens det store arbejde lå i gennemgang af forlagenes lister vedrørende kommissions- eller a conditionslageret, som også krævede årets fakturaer gennemgået. Gyldendal tog den meste tid, men også de største af de andre forlag lagde beslag på timerne, og arbejdet afsluttedes i bedste fald først i løbet af efterfølgende uge. Medhjælperne havde fået deres viden eller mangel på samme repeteret m.h.t. de forskellige indbindinger: af karton, pergament, batik, shirting, vælskbind, skind, ruskind, kunstskind. Lærlingene var selvskrevne til sidenhen at tælle varerne op på de meget kolde lagre iført overfrakke og halstørklæde. Vi måtte også passe vore vanlige pligter, så arbejdet blev gjort i jævnlige afbrudte timer og over flere uger.

Den travle vinterperiode tonede ud efter børnenes fastelavnsbesøg og henimod forårstiden, men der blev ikke mangel på gøremål. Bognedsættelser forekom, dog endnu ikke hvert år. I forbindelse med ombytninger, returnering af tilbagekaldelser fra forlagene og transaktioner i tilknytning til almindelige varer, skulle udfærdiges faktura eller følgeseddel til utallige forsendelser. Herefter kom emballering af sommetider over hundrede større og mindre pakker. Disse nummereredes i alfabetisk orden og førtes på færdigtrykte lister med samtlige selskabers navne. Endelig stuvedes alle emnerne rationelt i rigtig store pak-

ker, og afgik som fragt- eller ilgods til Danske Boghandleres Kommissionsanstalt i Nyropsgade i København, hvorfra videre distribution effektueredes. Håndteringen af denne proces vanskeliggjordes i dagtimerne af alm. travlhed, og var derfor sædvanligvis aftenarbejde.

Sådanne former for »aftenunderholdning« gjorde det svært at træffe dispositioner for fritiden og medførte bl.a. at jeg måtte afbryde en påbegyndt violinundervisning hos musikdirigent Ribel. Fru Ribel serverede sommetider kaffe, og af og til arrangeredes flerstemmigt spil. Læreren spillede 3. violin, Jacob Johansen (også elev) 2. violin og jeg selv 1. violin. Timerne var hyggelige men krævede hjemmeøvelse, og her kom indtræffende overarbejde på tværs. Så efter en fem-seks timers undervisning renoncerede jeg på yderligere belæring.

Handelsskole

Der skulle også være tid til at deltage i efterårets aftenskoleundervisning. Første klasse kunne jeg springe over takket være min præliminæreksamen og kunne i stedet tage del i skrivemaskinkursus samt engelsk og tysk handelskorrespondance. Tysklæreren, Hr. Gläser, var en ældre, lidt antik personlighed. Han underviste næsten udelukkende på tysk og indledte ufravigeligt med: *Meine Damen und Herren – wir müssen pauken und pauken* – efterfulgt af – *Übung und immer Übung!* -Korrespondancen kunne forekomme ulidelig i sin stereotype opsætning, men blev til stor nytte sidenhen. Ind imellem beslaglagde et fjernkursus i skilteskrift en del fritid.

Vigtige afsnit af undervisningen åbenbarede sig i handelsskolens anden og tredje klasse, som afsluttedes med handelsmedhjælpereksamen. Ingen af fagene voldte bryderier, og opfattelsen af at befinde sig i den ferme del af klassen føltes behagelig. Især alm. italiensk bogføring og i mindre målestok Ruf-gennemskrivningssystemet optog mig i en grad, der kunne gå ud over nattesøvnen, idet hjemmeopgaverne ofte måtte laves efter overarbejde i forretningen.

Samværet med de andre elever og lærlinge af begge køn gik på venskabelig vis. Dog udspandt sig i den sidste skole-vinter 1939-40 heftige diskussioner med et par ellers sympatiske, men uudholdelige nazitilhængere fra slagteriet i Bylderup Bov. Blandt vore udmærkede

lærere docerede den senere seminarieforstander S. C. Breil, overlærer Th. Roust og magister Rahr.

Kunder

Kundekredsen fra by og land var stor. Ind imellem bidrog visse kunder til dagens lyspunkter med vid og underfundighed. Jævnligt fik vi besøg af den hurtigtaltende seminarielærer Claus Eskildsen, den brummende amtslæge Lausten Thomsen og den rappe Ingeborg Jacobsen, som drev kniplingebutik overfor bogladen. Men der var også andre, som ragede op i kundekredsen: bibliotekaren Sylvester Petersen, politimester Martensen Larsen, politifuldmægtig Zypten Adeler og efterfølgeren, den senere politimester Bøving, dommer Stegman, Carla Schibler, Inger Ene-mark, Ørsted Petersen, chef for grænsegendarmeriet o.a. Præsteskabet var repræsenteret af pastor Nielsen fra Højer, provst Schüle in fra Løgumkloster, pastor Magle, pastor Bille fra Abild og sjældent den tyske pastor Schwartz fra Burkal. Endvidere flere læger, af hvilke Dr. Schultz fra Højer var en stor bogkunde. Der var navne som: Appel, Atke, Kiørboe, Otterstrøm, Rosenkjær og professioner som: sognerådsformand, gårdejer, digegreve, vandre lærer og der var skole- og forretningsfolk.

Et ægtepar i vort klientel, som man tog notits af, var hr. og fru Florander, anført nu og da af fru en med ægtemanden den noble og stille amtskontorchef ved sin side, stundom fulgt af deres håbefulde søn. Fruen rekvirerede jævnligt varer i tide og lejlighedsvis i utide, at bringe ud til hjemmet i Østergade. Den modne, lyshårede og med norsk accent ret meget talende dame fulgte med i tidens og egnens anliggender, og blandede sig i dem!

Enkelte gange faldt det i min lod, at ekspedere særlig fornemme personer som grevefamilien på Schackenborg. Almindelige indkøb til godset blev foretaget af godsinspektør H. Davidsen. Greven passerede gerne med chefen, medens grevinden foretog indkøbene omgivet af sine børn. Jeg husker bedst de to største af komtesserne samt deres lidt undselige lillebror. Jeg var benøvet, i hvert tilfælde lettere nervøs, især når det kom til indpakningen. Sejlgarnet eller/og bastbåndet hang fast i vorterne på min venstrehånd. Men grevinden var sød, venlig og velsagtens overbærende.

De engelske bombenedslag i Jernbanegade 1942 voldte betydelig skade og kostede flere dødsopfre.

Flere af vore kunder kom sørgeligt af dage på grund af krigen. Bank-assistent Erik Svendsen fra Landmandsbanken blev taget af tyskerne, og hans spor forsvandt totalt. Heller intet nyt kom frem, da hans far, amtsskolekonsulenten, efter krigen rejste Europa rundt i forsøget.

Et meget dybt indtryk gjorde det, da den elskværdige og kønne fru lærer Poul Larsen og den lille datter, samt dyrlæge Jensen og datter Inge omkom; et engelsk bombenedslag ramte deres hjem i et tre etages hus i Jernbanegade. Et par måneder senere i september 1942 og igen ved et forfejlet bombenedslag omkom vognmand Høeg og datter Mathilde i Rørkær nær Tønder.

Under natlige luftalarmer gik vi i begyndelsen i kælderen, men senere ignorerede vi alarmerne fra de mange overflyvninger på vej mod Sild, Bremerhaven og Wilhelmshaven, Kiel, Lübeck og andre destinationer. Den monotone brummende lyd af maskinerne og synet af lyskasterne fra jorden ligger stadig tydeligt i erindringen.

I en periode delte jeg posten som husvagt i forretningen med chefen. Jeg skulle sørge for at vand, sand, økse, skovl m.v. stod klar. Under en længere alarm viste hr. Jepsen sig at være en fortrinlig oplæser af bl.a. en ny Karen Blixen-bog – en god opmuntring i ventetiden.

Medarbejdere

Førstemand, andenmedhjælper og to lærlinge plus en kontordame udgjorde sædvanligvis og på fordragelig vis chefens mandskab. Min nærmeste foresatte i begyndelsen af læretiden var den fire år ældre Olav Nørregård. Jeg blev set an i starten, men vi kom snart godt ud af det med hinanden. Olav boede i et lille værelse over pensionatet, hvor han jævnligt og hørligt plejede sin cello.

En datter af Niels Skrumsager på Visby Hedegård assisterede ved disken og i bogholderiet. Hendes ikke ret høje firskårne kittelklædte skikkelse bevægede sig i et roligt men energisk tempo. Frk. Skrumsager kunne virke både skarp og sarkastisk, men hun var flink og iøvrigt initiativtager til de to gange, hvor der – såvidt jeg husker – er lavet kaffe i mine seks år i forretningen.

Frøknene inviterede engang personalet og hr. og fru Jepsen til høstfest på fødegården. Det var før krigen og vistnok pr. chefens fordvogn. Som yngste lærling kunne jeg ikke forsømme handelsskolen, men nåede frem til festen på cykel og fik både kaffe og punch. Pigerne fik mig halet ud at danse polka og folkedanse, hvorefter jeg i fint humør cyklede tilbage til Tønder i den stjerneklare septembernat.

Efter frk. Skrumsagers tid fik vi fuldtidskontordame. I et par år hed hun frk. Pump, straks omdøbt af min svigerinde i Storvorde til frk. Pomp og pragt. Successor til frk. Pump blev Rigmor, datter af sheriffen (Feddersen) i Bredebro. Også en ganske flot pige, som rejste ind med toget hver dag eller cyklede ved sommertid. Jeg inviterede hende på kanotur, og sejladsen foregik på Vidåen omkring seminariet og det smukke anlæg, som dannede rammen om unges romantiske aftenture; det hed sig: »No har han vist fån anchluss i æ anlæg«.

Sommetider havde vi brug for ekstra hjælp i bogladen. En sådan huskes klart, repræsenteret ved en frisk Tønder-pige fra Vidågade med tryk på første stavelse og hårdt d. Hun beherskede det rigsdanske mål, men især den lokale dialekt. Fra hende kunne man f.eks. høre sætningen: »Wo æ Kristian sit cykel?«. Lille frk. Pet'sen og jeg var De's og Hr. Nørgaard; ikke desto mindre kunne hun finde på at kysse mig i nakken, når jeg fra tid til anden sad og skrev på maskine. Det tog jeg hende meget ilde op; piger skulle vist helst befinde sig på en piedestal i de tider og helst være uden lyde. Lille frk. Pet'sen havde filipenser –

ganske som jeg selv – men var ellers udstyret med en glad sjæl og et kønt lyst naturkrøllet hår. Vi blev aldrig uvenner.

Af mandlige medhjælpere at nævne er en altid velklædt og nydelig ung mand, eminent dygtig til skiltemaling og dekoration. Kedeligt nok fik han sammen med en foretagsom kontormand på D.U.G. den idé, at de ville sælge skrivemaskiner som bijob i fritiden. Dette kom chefen for øre og gik formodentlig hans næring for nær. Reaktionen blev voldsom. Den unge mand forlod pladsen umiddelbart efter en overhaling, som Olav og jeg blev beordret til at overvære som vidner eller til skræk og advarsel. Manden blev ganske bleg under chefens hyperbel af et tordenvejr, edløst, alvorligt og eftertrykkeligt i ordforråd.

Kammerater og sport

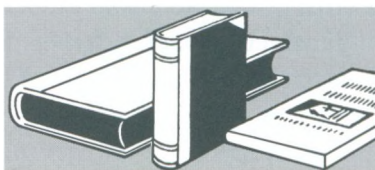
Udover tidligere omtalte Olav kom den et år ældre Mathias Ricken til at spille en rolle i kammeraternes kreds. Han var lærling i manufaktur-firmaet Brdr. Tygesen og kom af og til ind i bogladen. Vi spillede tennis sammen over flere somre i Tønder, og drabelige single-kampe udspandt sig. Undertiden udfoldede vi os i mixed double med døtre af byen eller med et par ældre bankbogholdere.

Mathias rejste fra byen, og samtidig blev det besværligt at skaffe tennisbolde, så jeg meldte mig ind i Tønder Roklub med efterfølgende kanindåb. Det derved opnåede certifikat, forsynet med rød sløjfe og gulerod, fastslog som følger: »Jeg Neptun, havenes konge, gør herved vitterlig at kanin Hr. Peter Nørgaard fra denne dag at regne er døbt som barn af havet og optaget i roernes rækker med ret til at trække en åre i sol og regn, i storm og stille med pligt til at lyde roernes bud: kammeratskab! – Lister Dyb, midsommer 1941, under vor kongelige hånd og fork«. Efter dukkertten i Vidåen fulgte spisning i bådehuset og dans. Man festede meget, sang meget, medlemmer optrådte, og klubhuset stod ret ofte på gloende pæle. – Foruden almindelig aftenroning i to eller fire årers både med styrmand oplevede jeg morgenroningens glæde i selskab med bl.a. individualister som dr. Dahl og unge Andrup (søn af museumsdir. Otto Andrup).

Kaproning praktiseredes på åen, og en enkelt gang tog jeg del i en udenbys dyst på Flensborg fjord ved Sønderborg. Transporten til og

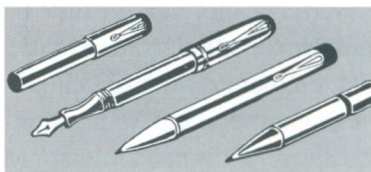

BOGHANDEL

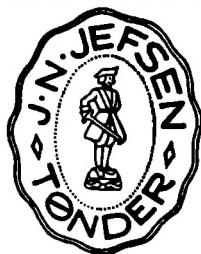

VESTSLESVIGS KONTORFORSYNING

FYLDEPENNE PENCILS

STOREGADE 5. TØNDER

Boghandelens klæbestrimler fortalte om sortimentet i de forskellige afdelinger.

fra foregik med gengasdrevet lastbil med roerne placeret under bådene på ladet. Efter kapløbet og uddeling af trofæer m.v. var der middag på badhotellet Alhambra på fastlandskysten.

En langtur kunne gå til Højer og måske Emmerlev Klev, men Rudbøl slog gerne til med overnatning på kroens høloft. I den ene ende af loftet sov pigerne fra dameroklubben fredeligt, afbrudt ved småhyl på grund af formodede mus, medens de mandlige besætningsmedlemmer anbragte sig i passende afstand i det duftende og kradsende hø. Idyllen i det charmerende flade marsklandskab forstyrredes til tider af den tyske roklubs styrmænds taktfaste: Zug und Zug und Zug ...

Olav, Mathias og jeg havde lejlighedsvis smag for at nyde aftenkaffe i Thorvald Petersens konditori ovenover bagerbutikken. Her serverede jomfruerne hjertestyrkningen, til tider ledsaget af franskbrød med honning, som vi alle satte pris på, og traktementet oversteg næppe 1 kr. pro persona. Vi morede os ved særlige anledninger i Schweitzerhalle, men aldrig efter april 1940, da danserrestauranten ansås for tysk.

En anden af slagsen var den nydelige moderne Skyttegården. Hvis modet var for hånden, inclinerede man for pigerne ved bordene, og dansede til den gode musik under en roterende glaskugle i mere eller

mindre dæmpet og kulørt belysning. Som regel kunne vi herefter bogføre en krone for kaffe plus en kage samt en anden krone til en flyver (citronvand med snaps).

Biografbesøg forekom en gang imellem til danske film (Fy og Bi o.l.) eller gode udenlandske film, indledt med lysbilledreklamer, og efter 1940 med den tyske Wochenschau-propaganda.

Teater og kulturliv

Jeg var uhyre favoriseret m.h.t. teaterbesøg og andre kulturelle adspredelser, takket være min principals formandskab i Tønder Læse & Ungdomsforening. Billetsalget incl. telefonbestillinger foregik i bogladen, og personalet modtog fribilletter for assistancen. Teaterforestillingerne fandt sted i restaurant Tonhalles store teatersal med scene på hjørnet af Vestergade og Kobbergade. Jeg erindrer tydeligt min overraskelse og behagelige fornemmelse, når jeg i passende tid før tæppet skulle gå, på vej til min altid gode plads i forreste rækker, passerede diverse kunder og honoratiores som hilste med let hovedbøjning og venlige smil. Det varmede et ungt menneske i hans første lærlingeår.

Tournéerne fra Det kongelige Teater, Gerda Christoffersen, Otto Jacobsen, Sønderjydsk Teaterforening o.a. fremførte både klassiske og aktuelle stykker som f.eks. Kaj Munks »Han sidder ved Smeltediglen«. Af populære opførelser kan nævnes operetterne: Corne'illes klokke, Smilets land, Sommer i Tyrol. Endvidere Noel Cowards Høfeber og Bernhard Shaws Pygmalion, Holbergs Den politiske Kandestøber og Erasmus Montanus, Hostrups Eventyr på Fodrejsen, Lagerlöfs Kejseren af Portugalien med Carl Alstrup.

Skuespiller-trupperne var altid genstand for megen opmærksomhed, også når de optrådte i civil mundering i bybilledet. Poul Reumert ikke mindst, krydsende gaden med faste hurtige skridt og hovedet højt løftet – i determineret ærinde, måske en bank. Da den berømte skuespiller »Masker og Mennesker« udkom, introduceredes bogen for publikum i Tønder ved et af chefen forfattet salgsbrev, som blev placeret på hvert sæde i teatersalen ved en forestilling.

I relation til omtalte salgsbrev imponerede det mig også, at bekendtgørelser til de 6 lokalavisredaktioner i Tønder kunne foretages ved ét

telefonopkald. Byens telefoncentral stod nødvendigvis for etablering af samtalerne. På samme måde ved henvendelser til samtlige boghandlere i Sønderjylland: Eilif Johansen i Toftlund, Peter N. Andresen i Åbenrå, Carl Nielsen i Haderslev, Clausen i Sønderborg og boghandlerne i Ribe, og sidst men ikke mindst Boghandler Barkholdt i Kolding. Jepsen foretog iøvrigt ret hyppige langdistanceopkald til Gyldendal i Århus og forlagene i København i egenskab af den faglige næstformandspost.

Afstemningsfesterne den 10. februar afholdtes på Tonhalle og samlede et stort publikum med dansk sindelag inkluderet et aftagende antal veteraner fra første verdenskrig i højsædet. Den forbundne forsamling istemte fædrelandssangene siddende ved de store kaffeborde og lyttede til taler af lokale personligheder som f.eks. Claus Eskildsen, Troels Fink fra Århus eller Vilh. la Cour fra København. Mange foredragsaftener foregik på Tonhalle ligesom lysbilledfremførelser med bl.a. Hakon Mielche.

På Tønder Statsskole afholdtes musikaftener med solopræstationer, orkester og med blandet kor. Bernhard Christensen og Sven Møller Kristensens »24 timer« kunne man høre, idet den rytmiske musik begyndte at få fart på. – Alfred Bertelsen (tenor) og Robert Nielsen (violin) udøvede ret hyppigt og med megen påskønnelse deres kunst. Rektor Randrup fra Statsskolen indbød til en Sverrigs-aften i skolens store sal med taler, oplæsning, sangkor og fællessang. Et par lektorer underholdt med Gluntarne akkompagneret af en adjunkt ved klaveret – og kaffebordet manglede ikke.

På statsseminariet hos forstander Morten Bredsdorff arrangeredes også musik- og andre inspirerende aftener. Et efterår disponerede Jepsens Boghandel over et større lokale for en temporær udstilling af nordisk litteratur. Bogladens personale skiftedes til at vogte det righoldige udvalg, som fik helt god søgning, men skuffede salgsmæssigt. Kun få vil ha' ulejlighed med at læse nordisk på originalsproget.

Det unge Grænseværn samlede mange mennesker til de store møder. Et sådant udspillede sig i en hangar på det gamle luftskibshavneområde med deltagelse af en tusindtallig skare.

Store idrætsstævner afholdtes i de første år under krigen. Jeg overværede næppe noget, men et program fortæller om taler, musik, folke-danse, Carla Schibler-legestue, spisepauser, gymnaster, boldspil,

idrætsmænd og skytter. Dagen afsluttedes i 1942 med opførelse af Demuth's: »Sommer i by« – ved lokale kræfter.

Som Hotel Tønder så benyttedes også det gamle Tønderhus i Spikergade i flere relationer. Der blev imidlertid set hen til fuldførelsen af det nye Tønderhus på slotsgrunden. Indvielsen fandt sted i februar 1943 under stor festivitas arrangeret af Den danske Presse i Tønder i forbindelse med Tønder Læse- og Ungdomsforening og Dansk Samfund. Vi solgte adgangsbilletter som vanligt, men her på lidt mere kompliceret vis. Folk skulle reserveres passende pladser ved større og mindre borde og over to aftener. Den første aften var forbeholdt særligt indbudte og den følgende menigmand incl. bogladens personale. Begge aftener med spisning og indledt ved min chef's elegante festtale. Aarhus Byorkester dirigeret af Thomas Jensen spillede, og Aksel Schiøtz sang danske romancer og sange med Eyvind Møller ved flyglet. En meget vellykket indvielse.

Udover den udøvende musik og sang fik man megen god musikunderholdning fra flere af det besatte Europas radiostationer. Tiden bragte mange sentimentale melodier, ofte under musikalsk ledelse af pianisten, arrangøren og komponisten Peter Kreuder. Et par eksempler på lettilgængelige slagere: »Sag beim Abschied leise Servus«, »Ich tanze mit dir in den Himmel hinein«, »Eine Frau wird erst schön durch die Liebe«, »Bei mir bist du schön«, »Bel Ami«, »Das giebst nur einmal«, »Das muss ein Stück vom Himmel sein«, »Der Wind hat mir heut Nacht ein Lied erzählt« sunget af Zarah Leander. Det mærkedes helt legitimt, da »Lili Marleen« blev overtaget af de allierede og forelå med illegal dansk tekst! – Ikke medregnet er de mange fortræffelige amerikanske, engelske, franske og danske melodier på radioens skaller, endsige aflytning af »Tidningarnas Telegrambyrå« fra Stockholm og »B.B.C.« i London, som dog blev generet af støjsendere.

Således gik årene med meget arbejde og dog ikke så få fornøjelser. I mit sidste lærlingeår deltog jeg i provinsboghandlerfagskolens kursus i København og vendte så tilbage til boghandler Jepsen, nu som færdiguddannet medhjælper.

Det gav en langt bedre gage, kr. 125 pr. måned – men jeg følte trang til at søge nye græsgange. I 1943 gjorde jeg springet, og tog afsked med Tønder midt under byens 700 års jubilæumsfestligheder. Dermed var et kapitel afsluttet. Seks gode læreår i byen i marsken lå bag mig.

Feriebarn i Strandelhjørn

af *Gerhard Ernst*

Gerhard Ernst er dansk sydslesviger, født 1931 i Flensborg. Efter læreruddannelse fik Gerhard Ernst senere sit virke som lærer og skoleinspektør ved det danske skolevæsen i Sydslesvig. Ligesom mange andre børn fra mindretallet kom han til Danmark som feriedreng. Her fortæller han om sine oplevelser i Strandelhjørn fra 1936 og ind i krigsårene.

Min barndoms Flensborg

Min fødeby er Flensborg. Vor bopæl lå ikke ret langt væk fra Nørreport, byens danske vartegn, porten til Nystaden, Norden og Nordpolen, som folk spøgefuldt bemærkede. Far var blikkenslagermester. Han havde sit værksted i nærheden af hjemmet skråt over for Slotsgade. Nogle meter fra værkstedet lå Flensborghus, hvor bl.a. Bogsamlingen havde til huse. Et stykke op ad Duborggade ikke langt fra Nørreport lå den danske kommuneskole eller Nørreportskolen, som vi helst kaldte den. Den del af Nørregade, som ligger mellem Flensborghus og Nørreport, var allerede i tyverne meget danskpræget. Her boede trofaste dansksindede familier, bl.a. familien Münchow. Den legendariske klejnsmed var et fremtrædende medlem af det danske mindretal. Han var en stærk, ubestikkelig personlighed, byrådsmedlem og formand for Slesvigsk Forenings 7. distrikt. Da far overtog formandsposten for 8. distrikt (7. og 8. var nabodistrikter), indledte han og Samuel Münchow i de vanskelige år under nazistyrer et snævert samarbejde. Det udviklede sig til et venskab, der holdt livet ud. Münchows og fars værksteder lå et stenkast fra hinanden. De to distriktsformænd kunne således opretholde en daglig kontakt med hinanden.

Der var en livlig trafik i Nørregade. Døgnet rundt raslede sporvogne, lastbiler, hestevogne og militærkøretøjer gennem den smalle gade i begge retninger. Fodgængertrafikken var lige så hælsblæsende. Det pulserende liv var spændende for os børn. Militæret marcherede ofte i kolonner gennem gaden. SA-folkene var ikke velsete. Når de kom marcherende med faner, musik, taktfaste fodslag og andet akustisk tilbehør, kunne man ikke så sjældent høre nedsættende bemærkninger

fra ældre flensborgere. Vi kendte godt enkelte af SA-mændene og deres familier. De boede i nabolaget. I deres civile antræk virkede de nærmest harmløse og spidsborgerlige. Men i den brune uniformsstaffage spankulerede de rundt som latterlige kamphaner. Fra en uanselig, anonym tilværelse var de steget op i en nazikaste, hvor uniform og sorte langskaftede støvler spillede en vigtig rolle. I denne mundering kunne de brillere som det udvalgte herrefolk. Far gjorde grin med dem på sin egen diplomatiske måde. Det tog man ham sjældent ilde op. Dog kunne ikke alle klare hans specielle form for humor. I et enkelt tilfælde truede en SA-mand – en håndværker i civiludgave – ham med en »Anzeige wegen Volksbeleidigung«. Far tog det roligt. – Vil De kommandere hele det tyske folk i retten for at vidne imod mig? svarede han ironisk. SA-manden reagerede med et syrligt smil. Det var alt. Intet retsligt efterspil.

Værre var det, når mor affyrede sine giftige kommentarer i andres påhør. Hun plejede at sige tingene uden omsvøb. Gang på gang måtte far så at sige »intervenere« og slå koldt vand i blodet på hende. Han gjorde hende forståelig, at hendes mundrappe bemærkninger kunne få alvorlige følger for hende og hele familien. Det hjalp, men kun for en tid.

Som treårig kom jeg i dansk børnehave. Frieda Helming, lederen af Bertha-Wulff-børnehaven i Flensborg, var en energisk og myndig dame. Med fast, men kærlig hånd gav hun os små den tryghed, som nazisterne dagligt demonterede i det tyske samfund. Hun var 29 år, da jeg første gang satte mine usikre ben i hendes børnehave, men trods aldersforskellen afholdt det mig ikke fra at blive småforelsket i den kønne frøken. I det stille beundrede jeg hende, selvom jeg udadtil skjulte mine følelser for hende bag en provokerende adfærd, som jeg dog ikke var ene om at demonstrere. De fleste af mine legekammerater i børnehaven var lige så ferme til at finde på narrestreger. Selvom frk. Helming og jeg som regel ikke var enige i strafudmålingen vedrørende mine drengestreger, blev jeg hos hende, indtil jeg skulle i skole. Som seksårig blev jeg indskolet i den danske kommuneskole ved Nørreport.

Men året forinden, i 1936, kom jeg for første gang på ferie i Danmark. Jeg var spændt på at opleve en ny verden nord for grænsen. Jeg havde hørt så meget godt om vort moderland. Nu skulle jeg altså tilbringe fire uger på en rigtig bondegård i Sønderjylland. Fire uger

Gerhard Ernst i 1942.

var en betænkelig lang tid for en lille ængstelig purk som mig. Så længe havde jeg ikke tidligere været hjemmefra. Mine ældre søskende, som havde udlandserfaring og allerede havde opholdt sig i det forjættede land nogle gange, trøstede mig med velmenende råd. Min næstældste bror Erik udmalede en dansk bondegårds herligheder for mig. Det hjalp en smule og satte min fantasi i sving. De efterfølgende dage og nætter drømte jeg om bondegården. Mon der også var elefanter og giraffer? Helt utænkeligt var det vel ikke. Elefanter kunne tæmmes og løfte tunge træstammer, havde jeg hørt. Det kunne være sjovt at møde sådan en i sin ferie.

Første sommer i Strandelhjørn

Endelig oprandt rejsedagen. Min lille kuffert var pakket og jeg iført mit fineste tøj. Vi stod op midt om natten. Toget skulle afgå meget

tidligt om morgenen. Far og mor fulgte mig til hovedbanegården. Med min kuffert anbragt på fars cykel gik vi tavse gennem de morgenstille gader, jeg med beklemmt hjerte og hængende hoved. Undervejs så vi flere børn med deres forældre stævne mod samme mål som vi. Fåmælte hilsener blev udvekslet mellem dem og os. Vi kendte hinanden med få undtagelser. Dengang var mindretallet endnu en overskuelig folkegruppe. Efterhånden som nazistytret øgede sit pres mod danskheden, skrumpede folkegruppen yderligere ind helt frem mod krigens afslutning.

Der blev ikke talt ret meget den morgen. Enhver gik fordybet i sine egne tanker. Hos mig blev stemningen mere og mere trykket, jo nærmere vi kom afskedens time. Ved ankomsten til samlingsstedet foran banegården vrimlede det med mennesker, store og små. Efter nogen tids venten fik jeg hængt en såkaldt passerseddel om halsen af en venlig dame. Den hang i en snor og måtte ikke fjernes, lod hun mig vide. Nu blev vi stillet op i grupper alt efter bestemmelsesstedet. En efter en satte grupperne sig i bevægelse. Forældrene fik lov at gå med os til toldbygningen på perronen. Her slog for alvor afskedens time. Rundt omkring mig flød tårer og hørtes hulken fra små struber. Det fik en smittende virkning på andre, som indtil da tappert havde holdt tårerne tilbage. En sand grådepidemi udbrød på perronen den morgen. Der faldt mange trøstende ord fra de voksne, hvoraf de fleste selv stod med tårer i øjnene. Utallige lommetørklæder blev taget i brug. Jeg, der ellers ikke havde så let til tårer, stod med våde kinder og en kæmpeklump i halsen, mens jeg krampagtigt trykkede mors hånd. Dette første afskedsøjeblik på en flensborgsk perron bed sig fast i min erindring, selvom jeg sidenhen har oplevet lignende afskedsscener på samme perron år efter år.

Op med humøret, smilede far og gav mig et skulderklap. Mor trykkede mig en sidste gang ind til sig, og så gik det gennem tolden med en tung kuffert og en begyndende hjemve, som ikke slap mig mere. Vi passede nogle mænd i grønne uniformer. De så mønstrende på os, men vi slap igennem nåleøjet uden at blive visiteret. I toget fik vi anvist vore pladser af flinke, hjælpsomme damer, feriekomiteens frivillige hjælpere fra Danmark. De ledsagede os under togrejsen. Ved togets afgang gik det for alvor op for mig, at jeg måtte undvære mine forældre og søskende i meget lang tid. Kunne man dog bare bede lokomo-

tivføreren om at vende om. I sådan en håbløs situation var der ikke andet at gøre end at kaste sig over sin madpakke. Det gjorde jeg.

Toget holdt ved hver station. Padborg, Faarhus, Bajstrup, Tinglev, Bolderslev, Hjordkær, Rødekro, Hovslund og Over Jerstal. Hele denne remse lærte jeg udenad, efterhånden som jeg kom til at kende denne strækning som min egen bukselomme. I Over Jerstal skulle nogle af os ud, over til den næste perron, op i det næste tog. Og så gik turen med lillebanen videre og igen sydpå over Neder Jerstal til Strandelhjørn. Det var ikke et rigtigt tog, jeg var kommet i, syntes jeg. Det manglede lokomotiv. Havde de glemt det i Over Jerstal? Men pudsigt nok kørte det alligevel. En togbetjent gav mig lov til at stå ved siden af togføreren. Han styrede toget, som var det en spurvogn. Det føltes næsten helt hjemligt. Blot kørte han ikke gennem vore gader derhjemme, men over marker og enge forbi græssende køer. Engang imellem sendte han et advarende signal, når vi skulle passere en landevej eller krydse en lille markvej.

I Strandelhjørn endte min rejse. Som den eneste af det halve dusin ferieborn steg jeg muttersalene af toget, ganske vist hjulpet af en ældre dame. Her stod jeg så på en lille perron med min kuffert og så fortabt ud. En ung sorthåret dame kom mig smilende i møde, min kommende og mangeårige plejemor. Hun sagde pænt goddag og velkommen, tog min kuffert, og så fulgte jeg hende artigt ud i en ny og ukendt verden. Den lille stationsbygning bestod af en købmandshandel og et lagerrum. Det var alt. Til fods tilbagelagde vi det lille stykke vej fra stationen til mit fremtidige feriehjem. Nogle få huse og gårde lå på begge sider af vejen. På venstre hånd skolens rødstensbygning, dernæst Anton Lunds hus med bistader i haven (han var en dygtig biavler), på højre hånd en gård og to huse, ca. 50 meter længere fremme den sidste gård på højre side. Den lå direkte ud til vejen, Strandelhjørns eneste firlængede gård. Plejemor førte mig gennem en port over en brolagt gårdsplads. Vi gik ind i et langstrakt rum, det var bryggerset, for enden af det lå et lille kammer. Det var sparsomt møbleret, to senge, et bord med stole, et mindre klædeskab og en tøjrulle. Plejemor pegede på den ene seng, hvis hovedende vendte mod det eneste vindue i kammeret. – Den passer vist til din størrelse, sagde hun. Den anden seng var en smule større. – Den skal Lejf sove i. Han kommer om nogle dage fra København. Han er feriedreng ligesom du og har været her

før. Hun talte langsomt, og jeg forstod næsten hvert ord (hun talte rigsdansk med sønderjysk accent).

- Kan du selv pakke dine sager ud? spurgte hun. Jeg nikkede.

- Når du er færdig, får du en bid mad, jeg er i køkkenet. Hun gik, og jeg begyndte at tømme min kuffert. Da jeg var færdig, satte jeg mig på sengen og tog mit lille domicil i øjesyn. Loft og vægge var hvidkalkede, lysebrunt stengulv, vinduet vendte ud mod gårdspladsen. Mon jeg kom til at føle mig hjemme her? Med et dybt suk sendte jeg mit kære Flensborg en varm, længselsfuld tanke. Jeg forlod mit kammer og gik på opdagelse. Efter nogen søgen fandt jeg køkkenet. Det lå mellem bryggerset og en stor spisestue. Anne Marie, sådan hed min plejemor, stod og talte med en kvindelig gæst, fru Holm, som jeg senere fik at vide. Hun hed forresten også Anne Marie.

- Det er vores lille feriedreng fra Flensborg, sagde plejemor. Fru Holm betragtede mig gennem sine briller. Hun sagde noget, jeg ikke forstod.

- Der står lidt mad og et glas mælk til dig på spisebordet, sagde plejemor. Jeg havde ingen appetit, men spiste alligevel og drak mælken. Begge dele smagte godt. Jeg hørte dem tale ude i køkkenet. De lo ind imellem. De talte et for mig fremmed verdenssprog (sønderjysk naturligvis, som jeg efterhånden fik lært og kom til at holde meget af).

- Du må gerne gå ud og se dig lidt om, råbte plejemor ude fra køkkenet. Jeg gik ud på gårdspladsen. En sort puddelhund lå og dasede i solen. Den løftede hovedet en kende, så uinteresseret på mig og sænkede snuden mod brostenene igen. Ingen velkomstgøen, ingen logren med halen. Jeg manøvrerede mig udenom den (man kunne aldrig vide) og anbragte mig i sikker afstand. Den viste sig at være verdens godmodigste hund. Jeg så mig omkring. Tre af gårdens længer var stråtede. Gården, som vistnok var landsbyens ældste, var Peter Jessen Nissens slægtsgård. Jeg slentrede gennem porten og gik en runde om den store gård. Bag gården lå en stor mødding. På en mark i nærheden så jeg flere græssende heste. Der var meget at se. Alt det nye og ukendte, som gjorde mig en smule beklemt. Dette var en helt anden verden end den by, jeg kom fra. Denne ejendommelige stilhed, denne landlige ro, der engang imellem blev afbrudt af kobrøl og fjerne maskinlyde. Alt dette var uvant for mig. Jeg savnede den velkendte bylarm, de

klemtende, skramlende sporvogne, den endeløse strøm af travle fodgængere i gaderne. Mens jeg sad og sundede mig på en stor sten, fik jeg øje på en ældre mand, der kom gående på en markvej. Da han kom nærmere, så jeg, at han bar et mærkeligt redskab over skulderen (det var en le). Han kom hen til mig.

- Du er nok den nye feriedreng, sagde han. Da jeg ikke reagerede, prøvede han igen. – Du er Gerhard, ikke sandt. Han kendte altså mit navn. Jeg rejste mig og nikkede. Han forstod, jeg havde sproglige vanskeligheder. – Velkommen til Strandelhjørn. Ich bin dein plejefar. Nu forstod jeg. Han rakte mig en solbrændt næve. Jeg tog den nølende. Hans faste håndtryk smertede gevaldigt.

- Komm mit mir, sagde han. Jeg fulgte ham ind i loen. Her hængte han forsigtigt leen på et kraftigt søm. Jeg traskede efter ham gennem hestestalden over gårdspladsen til grisestien. Her blev vi mødt med ubeskrivelige grisehyl, et øredøvende spektakel, som fik mig til at gispe efter vejret af angst. Roligt og uanfægtet af grisenes velkomsts salut begyndte plejefar at hælde foder i deres trug. Efterhånden som grisene fik deres ration, gik hylene over i en højlydt smasken og velbehagelig grynten.

Bagefter gik præsentationsturen over til kostalden. Her var fodermesteren og hans kone i gang med malkningen. Køerne var anbragt to og to i båse. Midtergangen var fyldt med friske koklatter. Jeg trådte i nogle af dem og undgik med nød og næppe at blive ramt af viftende kohaler. Stanken og varmen gjorde mig svimmel og utilpas. Jeg skyndte mig ud i den friske luft, hvor jeg hastigt hev efter vejret.

Mod aften indfandt gårdens karle sig. De kiggede nysgerrigt på mig og talte et frygteligt kaudervælsk. I bryggerset pumpede de vand op i hvide vaskefade. En af dem rakte mig et fyldt fad og et håndklæde. Jeg så, hvordan de vaskede sig, og forsøgte at efterligne dem. Det morede de sig kosteligt over. Plejefar lo ikke ad mine ubehjælpsomme bevægelser, men nikkede opmuntrende til mig.

Renvaskede bænkede vi os omkring det store spisebord, som var rigeligt dækket med mad. Inden de mange hænder bevæbnede sig med kniv og gaffel, blev de foldet til en bordbøn. Plejefar mumlede en kort bøn, og med lavmælte stemmer blev der sagt amen. Så kom der hektisk bevægelse i de sultne folks overkroppe. Der blev langet ud over bordet på kryds og tværs, knive raslede, og snakken gik liv-

ligt. Jeg sad hos plejefar, som forsynede mig med de nødvendige ting. En af karlene hældte mælk i mit glas. Stemningen ved bordet var munter og afslappet. Jeg spiste ikke meget. Plejefar forsøgte at opmuntre mig til et stykke mere, men jeg rystede blot på hovedet. Før vi rejste os fra bordet, blev hænderne atter foldet, og plejefar bad en takkebøn. Fra de mættede munde lød et »tak for mad«, hvorefter bønderkarlene – såvidt jeg husker var der fire – trak sig tilbage til deres respektive værelser.

Sengetid var senest klokken ni for mig. Når aftentoget piftede, vidste jeg, at dagen for mit vedkommende var forbi. De første aftener havde jeg svært ved at falde i søvn. Sengen var uvant, og himlen, som jeg kunne skimte fra mit vindue, kastede sit stærke aftenlys ind i kammeret. Dyrelydene holdt mig ligeledes vågen samt mine urolige tanker, som ustandseligt vandrede sydpå til min familie. I disse sene aftentimer blev min hjemve ofte uudholdelig. Mine plejeforældre kunne ikke undgå at lægge mærke til, at jeg til tider hang med hovedet. De viste megen forståelse, spurgte ofte, om jeg var ked af noget. Jeg rystede hver gang på hovedet, lidt trodsigt måske og ikke spor meddelssom. De syntes nok, jeg var en indadvendt natur, og helt uret havde de ikke.

Som sagt gjorde mine plejeforældre meget for at gøre ferieopholdet så behageligt for mig som muligt. Et stort lyspunkt kom, da Lejf, københavnerdrengen, ankom til Strandelhjørn. Skønt han var en hel del ældre (han var vist fjorten), tog han sig pænt af mig. Han tæde efterhånden mit indesluttede væsen op. En tålmodig og god kammerat med en fin karakter. Han talte roligt til mig, og der opstod ingen større sprogproblemer mellem os. Når landsbyens knægte eller bønderkarle kom med grove bemærkninger, tog han mig i forsvar. Han kunne reagere heftigt, når nogen titulerede mig »tyskerknægt« eller hvad værre var »lille nazisvin«. Sjovt nok blev vi i Flensborg skældt ud for Dänenpack af ondsindede tyskere. Jeg følte mig tryk i Lejfs nærhed og åbnede mig mere for ham end for alle andre. Med tilfredshed noterede mine plejeforældre det gode kammeratskab mellem os. Lejf tog mig med til badning i den nærliggende Gels å. Her plaskede vi i vandet og kunne i timevis iagttage fiske- og insektlivet. Tålmodigt gav han mig svar på mine spørgsmål. Begik jeg en sproglig fejl (dem var der mange af), viste han sig ikke skadefro, men rettede mig med et venligt forstående smil. Da jeg en dag spurgte, hvorfor plejemor altid sagde morbror

Peter til plejefar, forklarede han mig, at hun var hans niece (dengang knap 27 år) og ansat som husbestyrerinde på gården. Hendes forældre, Peter og Cathrine Haugaard, boede i stationsbyen Hjordkær. Plejefar var 51 år og ugift.

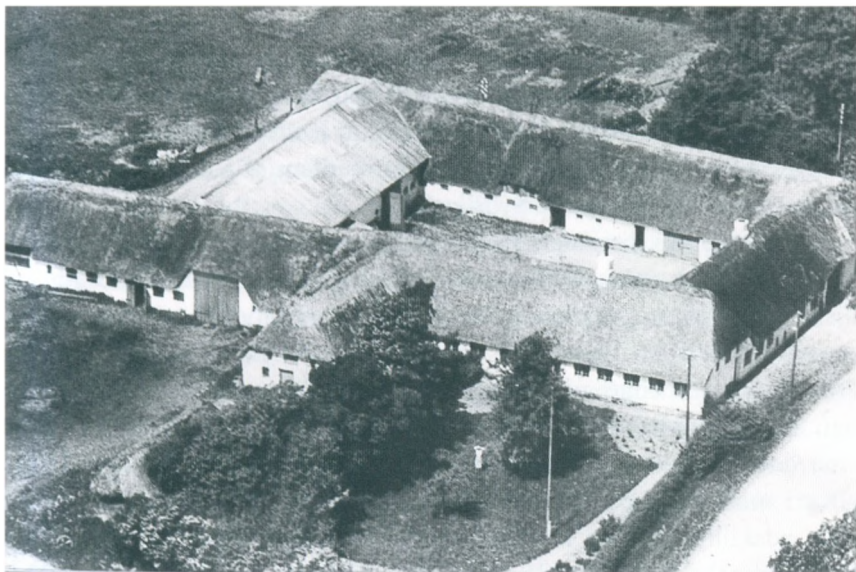
Mine plejeforældre ønskede at se mig igen næste år. Dengang kunne jeg ikke vide, hvor meget Strandelhjørn ville komme til at betyde for mig og min udvikling som dansk sydslesviger. Jeg kom igen sommer efter sommer, jeg lærte et samfund at kende, som på mange måder var enestående. Dette sønderjyske landsbysamfund, som jeg med tiden voksede ind i og blev fortrolig med, dette stærke kristne samfund fascinerede mig uendelig meget.

Strandelhjørn og Nissen-slægten

Strandelhjørn, en ubetydelig flække på landkortet. Den ænses ikke af travle bilister, der kører forbi den på landevej 435 eller diagonalvejen (nr. 24). De to færdselsårer krydser hinanden nordvest for landsbyen. Den første går fra Tønder til Haderslev, den anden fra Aabenraa til Ribe.

Omgivet af lavtliggende marker og langstrakte engdrag ligger Strandelhjørn afsides fra de store begivenheder. For turister, der søger efter opsigtsvækkende seværdigheder eller historiske spor, vil den være en komplet skuffelse. Der findes intet, som kan påkalde en fremmeds opmærksomhed. En lille klynge huse og gårde. Det er alt. Og dog. Strandelhjørn har som enhver anden landsby en historie, sin egen særprægede eller rettere en slægtens historie, der er uløseligt knyttet til Sønderjyllands omskiftelige skæbne.

Gårdejer Peter Jessen Nissen var en stout bonde, en belæst og stærk personlighed. Hele hans virke hvilede på et kristent livssyn. Han var sønderjyde med faste standpunkter, men havde et åbent og lattermildt sind, var fast forankret i sin slægts traditioner, men tolerant over for anderledes tænkende. Han var den fødte lederskikkelse, Strandelhjørns ukronede høvding, men ikke spor brovtende. Han forstod sig på penge, han ejede to gårde, landsbyens nedlagte mejeri og missionshuset. Han førte en fordringsløs tilværelse, var førstemand, når det gjaldt hårdt arbejde, men var beskeden i sin væremåde. En af hans fornemste egen-

Peter Jessen Nissens gård i Strandelhjørn.

skaber var at lytte. Ligemeget om det var børn eller voksne. Han lyttede intenst uden at afbryde. Skønt udstyret med et heftigt temperament var han en mester i selvbeherskelsens kunst. En af hans store og brændende interesser var Sydslesvig. Foruden Kristeligt Dagblad holdt han Flensborg Avis. Peter Jessen Nissen blev mit forbillede.

Anne Marie, hans niece, var en høj, slank og mørkhåret kvinde, ikke netop en skønhed, men adræt i sine bevægelser og aldeles ikke uden charme. Hun var ene om at passe den store husholdning, og der var nok at se til. Der var faste spisetider alle ugens syv dage (morgenmad, formiddagskaffe, middag, eftermiddagskaffe, aftensmad, aftenkaffe). Ganske vist slækkede man om søndagen lidt på den præcise overholdelse af spisetiderne, men maden skulle tilberedes og stå på bordet, når gårdens sultne personale indfandt sig.

Peter Jessen Nissens slægtskreds var stor. Flere af dem boede i Strandelhjørn som gårdejere eller var beskæftiget i forskellige erhverv. En yngre slægtning, Nis J. Nissen, drev Søndergaard, mens tre slægtninge, vistnok søskende, i fællesskab tog sig af gårddriften i nærheden af diagonalvejen. Disse tre slægtninge aflagde jeg ofte et besøg. De var

ugifte. Gunder Marie Nissen, den eneste kvinde på gården, var en praktisk og energifyldt dame, som vidste, hvad hun ville. Det var nok også hende, som holdt sammen på gårddriften. Hun var desuden en kendt kulturpersonlighed på egnen. Fra hendes pen foreligger der mange notater og skildringer. Hun var medlem af forskellige foreninger og stærkt interesseret i Sydslesvig.

Nissenslægtens særkende var åbenhed, gæstfrihed og hjertedannelse samt en udpræget sans for humor. Gunder Maries forfriskende og hjertelige latter og slagfærdige replikker kunne afvæbne den mest forstenede tørvetriller. Ligeledes var Peter Jessen Nissen en latterkanon. Han kunne le længe ad en god vittighed eller morsom episode. Når han eksploderede i en hjertelig latter, slog han sig på låret og udbrød »nej da, nej da«. Hans latter og spontane udbrud klang altid længe efter i mine øren og fik mit humør, som tit lå på nulpunktet, til at ryge adskillige streger i vejret. Men livets alvor kom aldrig til kort hos Nissenslægten. Den blev ikke skyllet bort af latterens lavineskred. Alvoren og kristentroen var det faste fundament, som slægtens tilværelse hvilede på. Jeg har altid beundret denne fine balancegang, der faldt så naturligt for disse sønderjyder, i hvis væremåde lystighed og højtidstemning forenedes på bedste vis.

Den anden gård, som Peter Jessen Nissen ejede, var trelænget og lå ca. 60 meter fra landsbygaden skråt over for hans firlængede gård. En mark lå mellem hans gårde. Størstedelen af grisebesætningen fandtes på den anden gård. Desuden var de unge kalve opstaldet i den ene længe. Stuehuset var beboet af en ældre slægtning, som deltog i vore måltider. Han førte en tilbagetrukket tilværelse og fordybede sig i filosofi, heriblandt Søren Kierkegaards værker.

Missionshuset tjente som samlingssted for landsbyens beboere. Her boede bestyreren af huset med kone og to børn. Under besættelsen fandt han arbejde på Skrydstrup flyveplads og nærede visse sympatier for Tyskland. Men han og konen var begge flinke mennesker og yderst loyale over for landsbysamfundet. Jeg legede meget med hans børn. Lydia var den ældste, en køn og indtagende pige, men det lykkedes mig aldrig at blive kæreste med hende, selvom jeg gjorde mig de hæderligste anstrengelser. Hendes bror havde samme fornavn som jeg. Vi var omtrent jævnaldrende og på bølgelængde med hinanden. Vi inspirerede hinanden til mange hyggelige rævestreger.

Man samledes hyppigt til møder i missionshusets lille sal. Særligt under besættelsen steg mødeaktiviteten. Peter Jessen Nissen ledede møderne, hvor ikke kun det kristne budskab blev forkyndt, men i høj grad den aktuelle situation i landet belyst. Der blev holdt foredrag af kendte sønderjyder, og den danske sang og salme har sjældent lydt renere og mere fuldttonende. Her holdt man sig ikke tilbage, når de gæve sønderjyder tilkendegav deres uforbeholdne mening om fremmedherredømmet i kongeriget under besættelsen. Alle kunne komme til orde, og det benyttede mange sig af. Sydslesvig skulle naturligvis hjem til Danmark, når krigen var forbi. Ingen tvivl om det. Jeg fik lov til at deltage i møderne, hvis jeg ville, og det benyttede jeg mig af i rigt mål. Det var bl.a. disse møder, som gav mig indblik i den ukuelige frihedsvilje og stærke kristentro, der kendetegnede disse sønderjyder. Det var i Strandelhjørn, jeg fik øjnene op for salmesangens udtømmelige værdi og dybe betydning.

Peter Jessen Nissen holdt regelmæssigt søndagsskole for børn og unge fra landsbyens trossamfund. Også jeg fik lov at deltage. Der blev sunget og gengivet beretninger fra bibelen. Når plejefar fortalte, var vi forbavsede lydhøre. Han gik fuldstændig op i sin forkyndergerning. Det var som søgte han ned i sit indre for at hente troens kraft til sine ord. Både optisk og akustisk fik stuen, vi befandt os i, en ny dimension. Dagslyset lagde sig varmt og blødt om ens tanker, mens det gamle bornholmerur standsede sin monotone tikken for at lytte med.

Desværre var jeg også modtagelig for påvirkninger fra verdens mere profane sider. Nogle af gårdens karle, som ikke netop var blevet flasket op med en kristen indstilling, sad inde med et imponerende stort forråd af specielle kraftudtryk. Dem havde jeg ikke hørt før, ikke engang i Flensborgs danske kredse, hvor fremskridtsvenlige folk i det daglige demonstrerede deres eminente sprogbeherskelse. Men disse bønderkarle beherskede et for mig ukendt sproginstrument, som fik mig til at lytte med voksende begejstring. Det varede ikke længe, så kunne også jeg »garnere« mit hverdagsprog med kraftige fyndord og svovlende udtryk. Jeg blev helt stolt over mig selv og følte mig som et rigtigt lille mandfolk. Det huede ikke mine plejeforældre. De har sikkert undret sig over min lærenemhed på dette felt men kom ikke med alvorlige indvendinger. Frisindede som de var nøjedes de med at spørge, hvor

jeg havde lært disse udtryk. De vidste naturligvis, hvem mine »lære-mestre« var. Jeg kom med undvigende svar, men vedblev at »pynte« mit talesprog, dog ikke når de var i nærheden.

Mine sproglige svinkeærinder ophørte brat, da vor ældre genbo fra den anden gård (filosoffen, som vi kaldte ham) en dag på sin besindige måde sagde til mig: – Det danske sprog er et af de smukkeste i verden. Hvorfor misrøgter du det? Prøv at holde din egen sproghave smuk og fri for ukrudt. Så vil du se, hvor den blomstrer og viser sin sjældne farvepragt til glæde for dig selv og alle dem, der lytter til dig. Jeg kunne indse, at han havde ret. Bandeord var fyldord, tomme ordhylstre, overflødig ballast, erkendte jeg. Siden har jeg forsøgt at leve op til hans indlysende sprogfilosofi.

Krigsår og overflyvninger

I besættelsestiden holdt det tyske militær sig indtil december 1944 borte fra Strandelhjørn. Jeg så ikke en eneste tysk soldat »forvilde« sig ind i landsbyen. Af og til rullede militærbiler forbi på landevejen, tyske fly drønedes hen over landsbyen – Skrydstrup lå kun 7 km borte i luftlinie. I de sidste måneder af krigen blev skolen og missionshuset beslaglagt af tysk militær.

Tyske jagerfly kunne være ret nærgående. En dag, jeg hjalp med ved højbjergningen på en mark, jog to jagerfly af typen Me 110 i lav højde hen over os. De gik endnu længere ned og drønedes ved landevej nr. 435 i et par meters højde ind under telefonledningerne. Vi så dem tordne hen over Strandelhjørn i en svag stigning og forsvinde nordpå. Om denne dumdristige manøvre har fået strafferetlige følger for piloterne, vides ikke.

Efterhånden som luftkrigen tog til i omfang og intensitet, blev himlen over Sønderjylland hjemsøgt af allierede bombefly på vej til eller fra Tyskland. Ind- og udflyvningsruten over Sønderjylland blev valgt, fordi den lå uden for de fleste luftværnsbatteriers rækkevidde. De fleste overflyvninger foregik da også uden større dramatik. Men det hændte, at britiske bombefly i stor højde blev angrebet af tyske natjagere. Den 26. april 1942 blev et bombefly, vistnok en Welling-

ton, indhentet af skæbnen. Flyet styrtede med sin bombelast ned ved Neder Jerstal. Natten genlød af en voldsom eksplosion, da det ramte jorden direkte ved et vejkryds. Det efterlod et stort krater, og flyets seks besætningsmedlemmer blev alle dræbt. Nedstyrtningsstedet lå kun 2 km i luftlinie fra Strandelhjørn. Ulykken gjorde naturligvis et voldsomt indtryk på egnens beboere. Jeg cyklede ofte ud til stedet og forfærdedes hver gang ved synet af det store krater og ved tanken om den frygtelige skæbne, der var overgået flyets besætning. Ingen har åbenbart kunnet redde sig ud af det nedskudte fly, som havde ramt jorden i et stejlt dyk.

Efter krigen blev der på stedet rejst en mindesten og anlagt en smuk lille mindelund over de faldne, hvis hjemlande var England, Skotland og New Foundland. Foruden deres navne og militære tjenestegrad – alle var sergenter i Royal Air Force – bærer mindestenen følgende indskrift:

Her faldt den 26. april 1942
6 engelske flyvere
for Danmarks befrielse

Afsløringen af mindestenen blev overværet af de faldnes pårørende.

En anden hændelse står den dag i dag tydeligt i min erindring. Under mit ferieophold i 1942 eller 1943 vågnede jeg omkring midnat ved motorstøj fra højtflyvende maskiner. Hastigt klædte jeg mig på og skyndte mig ud. Sommernatten var mørk uden måne, men ellers stjerneklar. På vejen foran gården hørte jeg stemmer. Mine plejeforældre og folk fra nabolaget talte dæmpet sammen. Luftrummet var fyldt med motorstøj. I en ubrudt strøm kom flyene ind fra nordvest. På den sydlige himmel afsøgte lyskastere luftrummet over Flensborg, som efter nogles mening var udset til bombemål. Jeg fik en klump i halsen, men lod mig ikke mærke med noget. Min hjemby lå ca. 40 km borte. Lyssporkæder flammede op på himlen. Langsomt, forekom det mig, bevægede de sig mod usynlige mål, uhyggelige lysguirlander, stumme tegn, som tydede på en luftkamp mellem bombefly og natjager. Over Flensborg indfangede lyskastere et fly og fastholdt det i lyskeglen. Flyet forsøgte at slippe bort gennem flere undvigemanøvrer. Pludselig brød det i brand og begyndte at dale i en spiral, stadig fastholdt af

søgelysene. Med øjnene fulgte vi den lysende prik på dens vej nedad. Mens det dødsramte fly cirklede mod jorden, sendte det stødvist en gnistregn ud i rummet. Så forsvandt det bag horisonten. Dødskampen var forbi. Hele sceneriet foregik i stilhed, nærmest spøgelsesagtigt, som var alt dette sket i en anden verden.

Kort efter blev vi atter vidne til en nedskydning. Højt oppe hørte vi salver fra maskinkanoner, og fra rummets sorte, bundløse dyb dalede brændende flydele mod jorden. Plejefar mente, at det efter retningen at dømme med stor sandsynlighed var faldet ned ved Sønderborg. Vi betragtede himlen i nogen tid endnu. Så gik mine plejeforældre og jeg tavse og eftertænksomme tilbage til gården. Resten af natten fik jeg ikke lukket et øje. Oprevet af nattens begivenheder lå jeg og tænkte på mine forældre og søskende og spekulerede over, om der var tilstødt dem noget under bombeangrebet.

I Flensborg Avis kunne vi nogle dage senere læse, at Flensborg havde været udsat for et bombeangreb med ubådsværftet som det primære mål. Flere bydele, især den nordlige, hvor værftet lå, var blevet ramt af adskillige brand- og sprængbomber. Værftet var sluppet med mindre skader. Mit hjem lå i den nordlige bydel i betænkelig nærhed af skibsværftet. Jeg erfarede senere, at Nørregade, hvor vi boede, var »gået ram forbi«.

Bag plejefars gård lå et vidtstrakt moseområde med engdrag helt ned til Gels å. Da brændselsknapheden som følge af råstofmangel – herunder kul og olie – for alvor gjorde sig bemærket, startede man i dette område en omfattende tørveproduktion, som varede krigen ud. Folk fra Strandelhjørn og omegn fandt her en langvarig beskæftigelse. Med maskiner og andet materiel blev hele moseområdet endevendt. Det kom til at ligne et kraterlandskab med dybe mosedamme, som hurtigt fyldtes med vand. Overalt så man tørvearbejdernes svedige overkroppe glinse i solen. På regnvejrsdage hvilede arbejdet som regel. Overalt tørvestakke, så langt øjet rakte. For en lille bybo som mig var det en ny og spændende oplevelse. Jeg fulgte tørvefremstillingen i alle dens faser. Endelig skete der noget exceptionelt i Strandelhjørn. Hvad jeg i denne tid ikke lærte om tørv, var ikke værd at hæfte sig ved. Maskinerne larmede fra morgen til aften, og jeg tilbragte mange timer blandt arbejderne og fik af og til lov til at give en hjælpende hånd med.

*Familien Ernst foran kolonihavehuset hjemme i Flensborg.
Gerhards to brodre mangler – de var indkaldt til krigstjeneste.*

Kontakter over grænsen

Forholdet mellem mine forældre og Peter Jessen Nissen var venskabeligt fra begyndelsen. De aflagde flere besøg i Strandelhjørn, hovedsagelig under mine ferieophold. Far var nogle år yngre end Jessen Nissen. Begge havde en udpræget sans for livets humoristiske sider. Men de kunne også fordybe sig i lange samtaler om alvorlige emner, og dem var der nok af. Far drømte som ung om at blive præst, men de økonomiske forhold, med en søskendeflok på seks, var trange, så studievejen var udelukket. Men far var hele livet igennem optaget af religiøse og kirkelige spørgsmål. Det var derfor ikke mærkeligt, at han og plejefar hurtigt fandt et fælles interessegrundlag, selvom de langt fra var enige i alle spørgsmål om kirkens stilling i en verden, der knagede i sammenføjningerne. Ligeledes optog samfundsproblemer og ganske særligt den aktuelle politik dem meget. Begge holdt af at gå lange ture over markerne, plejefar med sin uundværlige spadserestok og sorte puddelhund.

Når far gav forbudte nazivitser til bedste, udløste han herlige latter-salver hos tilhørerne. Nazikoryfæerne fik deres bekomst, så det batte-de. Han havde altid en ny ladning med, hver gang han kom til Stran-delhjørn. Plejefar morede sig kosteligt, mens tårerne trillede ned ad kinderne. Ustandseligt slog han sig på låret, mens han udbrød »nej da, nej da«. Svend, der var ansat på gården som medhjælper og i fami-lie med mine plejeforældre, morede sig lige så hjerteligt over vittighed-erne. Som regel stemte far i med sin fuldttonende latter.

Under hele krigen holdt de kontakt med hinanden, også i brevform. I et brev til far, dateret den 14.2.1943, skrev Jessen Nissen følgende linier (den gamle retskrivning er bibeholdt):

Kære Hr. Ernst!

Nu har jeg lige skrevet et Brev til Erik, saa skal du med din kære Familie have en Hilsen fra mig med det samme. Jeg haaber, I har det efter Forholdene godt. Jeg tænker ofte paa, hvordan det gaar Eder, dig og din Kone, vores lille Gerhard. Jeg glæder mig til, at han kommer til Sommer igen. Jeg glæder mig til at faa Besøg af dig og din Kone. Det er altid fornøjeligt og fornyende at drøfte Problemerne. Hils lille Hildegard. Hun maa ikke forlove sig, in-den hun kan komme herop og faa en god ung dansk Mand. Anne Marie er hjemme hos hendes Forældre, og Svend og Karlene er i Byen, saa jeg sidder ene og har det dejligt og nyder Stilheden og skriver. Jeg sender Eder de hjerteligste Hilsener med Ønsket om Guds Fred.

Eders Ven P. Jessen Nissen

Nu kom Anne Marie hjem. Jeg skal hilse fra hende.

Erik, som var indkaldt og lå ved østfronten, førte dagbog i sine ledige stunder og var en flittig brevsriver. Under pseudonymet »Jerrik« of-fentliggjorde han med mellemrum sine feltbreve i Flensborg Avis. Dem læste plejefar altid med stor interesse.

I Sicherungsstelle Nord

Ikke ret langt fra Strandelhjørn findes synlige tegn fra den tid, da Sønderjylland var under tysk fremmedherredømme, hæslige og del-

vis bortsprængte rester af den såkaldte sikringslinie. På en af plejefars marker lå disse vældige fæstningsdele af armeret beton som uhyggelige konglomerater fra en fjern tid. Dette betonfæstningsanlæg blev opført under 1. Verdenskrig, fordi tyskerne frygtede fjendens invasion nordfra. Forsvarslinien, som gik tværs gennem landet, var forsynet med sikringsstillinger og kasematter, underjordiske gange og mandskabsrum til soldaterne. Fæstningsanlægget blev aldrig taget i brug, for i Tyskland udbrød revolutionen i de kejserlige flådehavne.

Første gang jeg så disse sprængte betonblokke på Peter Jessen Nissens mark, undrede jeg mig over deres eksistens i dette fredelige landskab. De virkede frygtindgydende og passede aldeles ikke ind i det sønderjyske eksteriør. En total skamfering af landskabsidyllen. Rundt omkring levende hegn, gule, bølgende kornmarker, fredeligt græssende køer. Og midt i alt dette: disse grimme, grå betonruiner.

Denne chokoplevelse afholdt mig dog ikke fra at skride til handling, for min nysgerrighed var vakt. Det her måtte undersøges nærmere. Mens plejefar og hans karle var i gang med høstarbejdet, gik jeg på opdagelse. Jeg klatrede rundt på de høje og halvvejs væltede bunkers, og da jeg havde moret mig lidt med det, kravlede jeg forsigtigt ned i de mørke, fugtige gange. Med bankende hjerte famlede jeg mig frem til et mindre rum. Her herskede en gravstilhed, der kunne få selv den modigste helt til at ryste som et espeløv. Jeg gjorde det i hvert fald. Pludselig hørte jeg en hvæsen, og så var det sket med mig. Jeg havde kun een tanke: Bort herfra med lynets hast. Hovedkulds tumlede jeg tilbage gennem gangene og slap endelig ud i det velsignede dagslys. Her satte jeg mig hivende efter vejret på en betonklods og sundede mig ovenpå forskrækkelsen. Da jeg var kommet nogenlunde til hæfterne, skyndte jeg mig over til plejefar og fortalte ham med bævende stemme, hvad jeg havde oplevet. Han lyttede med en forbavsende ro og slog endda en latter op, da jeg gravalvorligt forsikrede, at det spøjte derne. Han svarede, at ganske vist fandtes der ingen spøgelses i kasematterne, men med stor sandsynlighed slanger, f.eks. hugorme. Jeg havde sikkert forstyrret en af dem, mente han. Han advarede mig mod at gå derned igen, da det ikke var helt ufarligt. Jeg tog hans advarsel til efterretning.

Familiebånd i grænselandet

Engang imellem tog jeg også en tur til Aabenraa, hvor en del af fars familie boede. Mine bedsteforældre (på fædrene side) var flyttet hertil omkring århundredskiftet. De var kommet fra Frankfurt/Main. I Aabenraa arbejdede min bedstefar i kyperfaget. Mine bedsteforældre var begge af tysk oprindelse. Efter Genforeningen i 1920 fastholdt de deres tyske sindelag. Far, som gik i tysk skole i Aabenraa, blev allerede dengang kraftigt påvirket af sønderjydernes danske mentalitet og levevis. Af søskendeflokken var far og en søster, faster Elli, de eneste, som gik den danske vej. Faster Elli blev gift i København, hvor hun boede indtil sin død. Far gik i skole sammen med Kristiane von Lachmann, som blev gift med rektor og senere stadsskoleinspektør Heinrich Fischer i Flensborg, og han delte skolebænk med Herman Hunger, der blev lokalredaktør for Flensborg Avis. Fars to brødre bosatte sig i henholdsvis Hamborg og Mannheim. Hans yngste søster døde i en ung alder, medens hans tredie søster, tante Anna, blev boende i Aabenraa, hvor hun blev gift.

Tante Anna var ligesom mine bedsteforældre tysksindet. Jeg ved ikke, om min tysksindede familie var tilknyttet det tyske mindretal som medlemmer, hvad der jo ikke var utænkeligt, eller om de blot tilhørte kredsen af sympatisører. Uagtet nationalt tilhørsforhold spillede sindelagsgrænsen for os ingen nævneværdig rolle. Den havde ingen skillende eller kontroversiel virkning i vore indbyrdes familierelationer, heller ikke under besættelsen. I juni 1939 kun få måneder inden krigens udbrud samledes hele den store familieklan fra nord og syd i Flensborg i anledning af mine forældres sølvbryllup. Der skulle gå mange år, før et lignende dansk-tysk familiestævne kunne holdes, denne gang i København, da min fætter Hans Erik og hustru inviterede til en dejlig sølvbryllupsfest.

Når tante Anna blev højtidelig, talte hun tysk med sønderjysk accent. Ellers talte hun sønderjysk. Når hun blev ivrig – og det skete tit takket være hendes løbske temperament – gik den bare derudad på det dejligste, velklingende »sønnejysk«. Jeg holdt meget af hende og drillede hende ofte med hendes »Zweiströmigkeit«, idet jeg påstod, at hendes talestrøm foregik i et betydeligt hurtigere tempo på sønderjysk end på tysk. Det kunne bringe hende på barrikaderne. Hun frabad sig den

slags antydninger. Aldrig i livet måtte jeg betvivle hendes sindelag. Da jeg igen en dag kom med en overdreven morsom bemærkning med hentydning til, at hun var mere dansk, end hun selv vidste af, tog hun sin »feierliche« mine på, og så kom det på tysk (stadig med sønderjysk accent): – Lieber Gerhard, in deinen Adern fließt deutsches Blut. Du wirst es eines Tages deutlich zu spüren bekommen. Dann wirst du deine deutsche Abstammung nicht verleugnen können.

Men min kære tante Anna fik ikke ret. Hendes profeti gik ikke i opfyldelse. Da jeg mange år efter mindede hende om vor samtale, indrømmede hun, at hun havde taget gruelig fejl. Godt nok var jeg af tysk afstamning, men aldrig har jeg været i tvivl om, hvor jeg hørte hjemme. Mit forhold til tante Anna forblev hjerteligt livet igennem. Som et kuriosum kan jeg nævne, at en af hendes sønner sejlede på allieret side. Hans skib gennemførte konvojsejlds over Atlanten, et farefuldt sømandsjob, for overalt lurede tyske ubåde på bytte. Konvojen, han sejlede i, blev udsat for flere torpedoangreb. En enkelt gang blev hans skib torpederet. Han var blandt de heldige, der blev reddet. Han giftede sig med en pige fra Færøerne. Efter krigen bosatte de sig i Marstal, hvor han fik sit eget kystmotorskib.

Min ældste søster Hildegard giftede sig i 1943 på kongens fødselsdag den 26. september med en god dansk mand, Detlef Henningsen. Han stammede fra en sønderjysk familie i Brændstrup og gjorde tjeneste i det danske politikorps. Som nygifte flyttede de til Rødekro. Hildegard var meget musikalsk. Hun spillede udmærket violin. Desuden havde hun en smuk sangstemme. I sin elevtid spillede hun i Duborg-Skolens orkester. Hun bibeholdte også senere sine musikalske interesser og glædede ved festlige lejligheder familien og vore venner med sit violinspil. I Rødekro lykkedes det Hilde og hendes mand at få en mindre lejlighed på loftsetagen i et hus hos en købmand, som havde sin forretning og bolig i stueetagen. Efter sigende gjorde han gode forretninger med den tyske besættelsesmagt. Hans unationale indsats som værnemager harmede min søster og svoger, som begge ønskede nazisterne og deres danske håndlangere derhen, hvor et bestemt krydderi gror. Flere gange overvejede de at flytte, men der herskede boligmangel, så foreløbig måtte de lægge deres flytteplaner på is.

Deres fortrydelse steg yderligere nogle grader, da de opdagede, at købmandens unge, kønne husassistent modtog regelmæssige besøg af

værnemagtsoldater på sit værelse, der også lå på loftsetagen. Jeg selv blev en dag vidne til denne militære færdsel. På loftstrappen kom en af dem mig i møde i uniform og med en flaske i hånden på vej op til den gæstfrie dame. Han hilste ugenert med et Guten Tag. Jeg nikkede og skyndte mig videre.

Jeg besøgte hyppigt min søster og svoger, når jeg var på ferie i Strandelhjørn. Jeg cyklede til Hovslund station og steg på toget til Rødekro. Det hjalp en smule på min kroniske hjemve.

I september 1944 gennemførte tyskerne en lynaktion mod det danske politi for at sætte det ud af spillet. Det lykkedes min svoger at gå under jorden. Han tog til Strandelhjørn og undgik således arrestation. Min plejefar kendte ham ikke personligt, kun af omtale, men mine plejeforældre modtog ham gæstfrit og stillede et værelse til rådighed, skønt de vidste, hvilken risiko de derved påtog sig. Indtil befrielsen tilbragte Detlef tiden på gården, hvor han gjorde sig nyttig, officielt som medhjælper under et påtaget navn. Blandt landsbyens beboere var hans flugt for tyskerne dog en åben hemmelighed. Mange af Detlefs kolleger slap ikke så heldigt. De blev efter arrestationen bragt til kz-lejren Neuengamme. Det drejede sig om ca. 2.000 danske politifolk, hvoraf mange omkom i lejren.

Kort efter befrielsen fik Hildegard og hendes mand deres chance for at skifte bolig. De flyttede fra værnemagerens hus til en større lejlighed i den tyske skole i Rødekro. Skolen var som de øvrige tyske skoler i Sønderjylland blevet lukket. Her boede de i nogle år, indtil de erhvervede eget hus i Rise.

Bøgernes verden

Under mine ferieophold i Strandelhjørn opsøgte jeg skolens bibliotek og forsynede mig rigeligt med ungdomsbøger af danske forfattere. Ingemanns historiske romaner (dem læste jeg flere gange), Gøngehøvdingen og Dronningens Vagtmester hørte til min omfattende lektüre. Fru Møller, førstelærerens kone, forestod udlånet. Hun var meget flink og god til at finde de passende bøger. Men hun undrede sig over min glubende læseappetit. Hun lod et ord herom falde til mine plejeforældre. – Og tænk jer, tilføjede hun, han spørger hver gang efter bøger med

poesi. Hendes bemærkning vakte megen munterhed hos mine plejeforældre.

Plejefars righoldige bogbestand måtte naturligvis også holde for. Her fandt jeg nogle af Kaj Munks bøger, f.eks. »Foråret så sagte kommer« og digtsamlingen »Sværg det, drenge«. Dem var jeg meget optaget af.

Det var dog især hjemme i Flensborg, jeg fik stimuleret min enorme læselyst. Flensborghus Bogsamling lå jo lige i nærheden. I min fritid var børnebiblioteket mit faste tilholdssted. Så ofte, det var mig muligt, opholdt jeg mig i læsesalen, hvor jeg i timevis glemte verden udenfor, opslugt af spændende børne- og ungdomslitteratur, som allerede dengang fandtes på boghylderne. Her opdagede jeg også min forkærlighed for rim og remser og alt, hvad der smagte af poesi. Intet undgik mit skarpe spejderblik. Sang- og digtbøger måtte holde for. Mine ekskursioner i poesiens verden blev en besættelse, som har holdt sig siden. Far, som var en flittig læser af bøger med rejseskildringer, medbragte på mit ønske mange gode digtsamlinger, indtil jeg var gammel nok til at få mit eget lånerkort for voksne. Det var jeg ham særdeles taknemmelig for. På biblioteket har man nok undret sig over fars særlige interesse for lyrik.

Her vil jeg slutte min kalejdoskopiske beretning om et tidsafsnit, der kom til at præge mit liv på afgørende vis. Et halvt århundrede er gået mellem dengang og nu. Mange omvæltninger har fundet sted ude i verden og til dels også i ens eget liv.

Selvom den befriende latter, der kom fra hjertet og var kendetegnende for den ældre og yngre generation i Peter Jessen Nissens slægt, for længst er forstummet, vil den lyde videre i min erindring, så længe jeg lever.

På Bevtoft kirkegård findes en uanselig lille mindeplade med følgende indskrift:

»Vort Borgerskab er i Himlene« Fil. 3.20
En sidste hilsen fra Samfundet i Strandelhjørn

Et år på Rønhave

af Egon Jessen

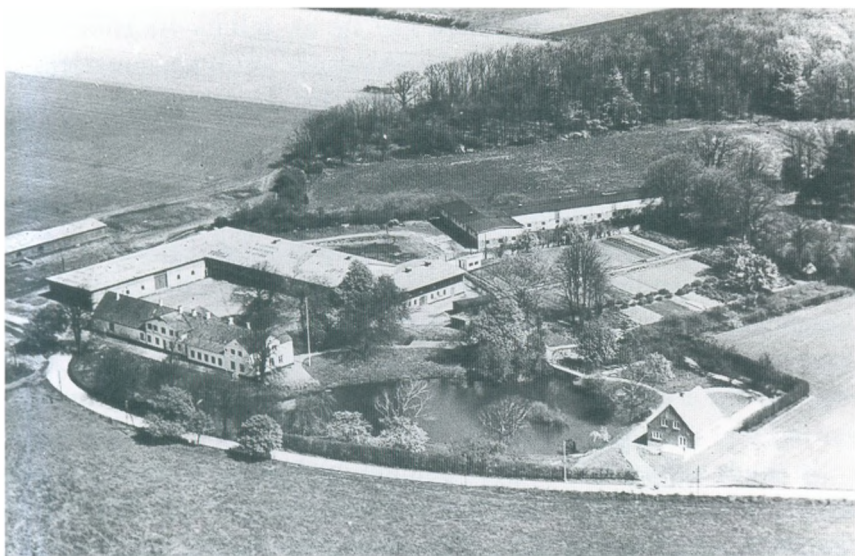
Egon Jessen (1923 – 1995) voksede op i Neumünster, som var moderen Emma f. Lembkes hjemby. Faderen Andreas Jessen stammede fra Vollerup. Familien flyttede i 1937 til Tønder, hvor Egon Jessen gik to år i dansk skole, inden han fik plads på Rønhave. Efter endnu et par år ved landbruget kom han 1941 i lære som elektriker i Sørup i Angel. Fra 1943 til 1948 var Jessen først tysk og senere engelsk soldat. Han vendte derefter tilbage til Sønderjylland, til Als, hvor han siden arbejdede i el-branchen. Det her gengivne er et udsnit af Egon Jessens manuskript »Drevet med strømmen«, som dækker årene frem til 1948.

Længe havde mit store ønske været at blive elektriker, når jeg engang blev færdig med skolen. I Tønder var der ingen mulighed for at få en læreplads på det tidspunkt og heller ikke senere. I Højer, 15 km fra Tønder, var der en mulighed, men først fra 1. maj 1940 og så med kost og logi. Det passede mig udmærket, for jeg kunne godt tænke mig et år ved landbruget først.

På biblioteket i Tønder studerede jeg bogen »Danske godser og herregårde« med udførlige beskrivelser og fotografier. Skulle det være, kunne det lige så godt være det »helt fine«. Valget faldt så på Rønhave på Als, ca. 5 km fra Sønderborg. Mine forældre syntes helt godt om mine »illusioner«, men troede sikkert ikke på en realisering. Jeg tog mod til mig, brugte alt, hvad jeg havde lært i skolen og skrev et brev til domæneforpagter Jørgen Lorentzen, Rønhavegård, Sønderborg. Jeg foredrog mine ønsker udførligt, fortalte om min baggrund osv.

Vi fik ret hurtigt svar og blev inviteret til et besøg på Rønhave, min far og jeg. Min selvtillid steg yderligere.

Vi skulle være på Rønhave til middag og kaffe, så jeg måtte skynde mig at lære at spise med kniv og gaffel. Ankommet til Sønderborg med det rette tog, blev vi afhentet på banegården af hr. Lorentzen i bil. Jeg tror ikke, at jeg kendte nogen personligt, der havde bil dengang. Vi blev vist rundt på gården, hilste selvfølgelig på fru Lorentzen og så på dyrene i staldene. Mest fascineret blev jeg af hestene; der fandtes 10 af dem. Alt var så nyt for mig og for min far selvfølgelig også. Inde på kontoret blev der så forhandlet, og aftalen blev, at jeg skulle antages som landvæsenselev nr. 5, da jeg var så ung, kun 15½ år.

Domænegården Rønhave o. 1946. Foto: Ulkebøl lokalhistoriske arkiv.

Min løn var 300 kr. for et år fra 1. maj 1939. Jeg måtte så hente småbeløb af de 300 kr. til lommepenge o.s.v., efterhånden som jeg fik brug for dem. Imens fik jeg lov til, på egen hånd, at gå rundt på gården, men endte meget hurtigt i hestestalden igen. Forpagteren og min far blev hurtigt klar over, hvor jeg var henne, da vi skulle gøre os færdige. Det var en stor dag for mig. Min »illusion« var blevet en realitet.

Dagen før dagen rejste jeg så pr. tog med min cykel og en mængde tøj og sengetøj for mindst fire uger, som min mor havde pakket meget omhyggeligt. Der blev også købt en del tøj, blandt andet et slips. Det hele meget praktisk pakket, for jeg skulle jo kunne have det alt sammen på min cykel fra banegården og ud til Rønhave.

Jeg blev modtaget af fru Lorentzen, som viste mig min seng. 1. elev, Michaelsen fra Lunderskov, som jeg skulle dele værelse med, var allerede kommet. Han skulle sikkert tage mig »under sine vinger« overfor »2., 3. og 4.«, man vidste jo aldrig? Michaelsen var høj, slank, pæn og lige knap 20 år. Han fortalte mig, at han skulle ind til livgarden til november, så han var kun fæstet for et halvt år. Vores værelser lå ovenpå køkkenet og bryggerset, op ad bagtrappen. Pigernes værelser var også ovenpå, men med opgang fra hovedindgangen.

Efterhånden kom de andre elever. Der var nr. 2, Bang fra Hjortholm på Kegnæs, herregårdssøn på 18 år. Så var der nr. 3, Stauning Jensen fra Rejsby på 18 år, også søn fra en stor gård. Endelig nr. 4, Stur på 17 år og søn af en lille husmand fra Ertebjerg på Als og så nr. 5, Egon, arbejdsmandssøn fra Tønder.

Alle eleverne blev tiltalt med efternavn og »De« af herskaberne, undtagen mig, jeg blev Gud ske lov ved med at være »Egon« og »du«. Så var der forvalteren Jørgensen, som også vi tiltalte med »De«, omvendt blev de andre elever naturligvis også tiltalt med »De«. Denne fremgangsmåde blev vi hurtigt vant til. Vi var alle, undtagen forvalteren, nye i tjeneste. Også de i alt fire piger, men mere om dem senere.

Nu skulle vi først ned at spise til aften, klokken 6. Vi var i forvejen blevet informeret om, at det blev forventet, at vi havde slips på til måltiderne, middag og aften. Også dette blev hurtigt rutine, vaske hænder, på med slipset og ind at spise. Også pigerne, som vi havde hilst på, blev kaldt ved efternavn. Der var kokkepigen Beck fra Majbøl på Als. Så var der to der hed Johansen, men vi døbte hende fra Frøslev med dette navn, selvfølgelig efter, at hun havde givet sin velsignelse dertil. Så var der Enemark. Jeg husker ikke, hvor hun kom fra, men sønderjyde var hun.

Vi stillede os op bagved stolen, som vi havde fået anvist af forvalteren. Fruen havde sin plads ved bordenden nærmest døren til køkkenet. Temmelig præcis kl. 6 kom forpagteren, hilste på os, og vi tog plads. Jeg havde Stur på min venstre side og fruén på min højre. Vi var 12 til bords. Forpagteren sad ved den modsatte bordende i forhold til fruén. Hvor blev jeg efterhånden glad for, at jeg havde Stur til nabo, for han var altid så sulten, og det var jeg også. Han tog sig den nødvendige tid til maden uden at blive nervøs, selvom alle andre var færdige. Uden ham var jeg nok ikke blevet mæt. Jeg var jo lidt splejset og heller ikke for stor, de andre var kraftigere og større.

Maden var ret god, undtagen de dage, hvor vi fik pandekager med sødsuppe i stedet for middagsmad. Det skete faktisk for ofte efter vores smag. Vi arbejdede jo hårdt, så efter et par timers arbejde kunne vi tydeligt mærke, at det var pandekagedag. Jeg syntes dog i det store og hele, at maden var god.

Vi havde fået en ny staldkarl, som havde svinene under sig og dem

var der mange af, måske 200, så ham kaldte vi »svinemajoren«. Og så »last, but not least«, begyndte en ny gartner, ham skulle jeg i løbet af året få meget at gøre med i haven og parken. Han var omkring 50 år.

Staldkarlen og gartneren hørte sådan set ikke med til »familien«. De spiste for sig selv i et rum ved siden af køkkenet og blev forsynet gennem en luge. Jeg synes, det er værd at nævne, at gartneren var så forudseende, at han, den dag han blev fæstet, havde gjort det til en betingelse, at han ønskede at få eftermiddagskaffe med en skive franskbrød med smør kl. 3. Dette kalder jeg at have karakter, men det gjordes jo lettere af, at han altid var i nærheden af gården.

Det første halve år hjalp jeg ham tit. Første gang, da klokken var 3, sagde han: »Kom Egon, nu skal vi ind til kaffe! Jeg har bestilt kaffe til to i middags«. Han havde sagt, at han ikke ville efterlade »drengen« i haven, mens han gik ind til kaffe. Fremtidig fik jeg så altid kaffe, når jeg assisterede gartneren. Nielsen hed han forresten. Han var en dejlig, flittig og behagelig mand.

På Rønhave fandtes der en meget stor have og park med en lille sø og en ø i midten, hvor der rugede et svanepar, som jeg fik besked på ikke at forstyrre. Der lå en robåd i kanten, som vi måtte ro i om aftenen. Parken var meget velholdt, også før den nye gartner overtog. Halvvejs rundt om hele gården befandt der sig en voldgrav, men den var delvis tilgroet med siv og dunhammer. I den del af haven, der lå længst væk fra bygningerne, godt gemt, befandt »Paradiset«, som det blev kaldt, sig, med en lille stråtekke pavillon, en lille høj i midten med fem gamle fyrretræer og så en del, ikke for tæt stående, gamle frugttræer. Ind imellem var der græs, som skulle slås, og det var med håndkraft dengang. De to sider af »Paradiset« blev så afgrænset af den gamle voldgrav.

Arbejdsdage

Klokken 6 skulle vi være i hestestalden og give det første foder. En hest, der skal arbejde i marken hele dagen, skal have mindst 1½ time for at være godt tilfodret. Så var der udmugning og børstning af hestene, og efter dette var det vores tur til at blive tilfodret; denne gang, om

De fem landvæsenselever på Rønhave i 1939 med Egon Jessen på ventre fløj.

morgenen, gik det uden slips, for »de gamle« var jo ikke oppe endnu. Pigerne sørgede så for, at der var en indpakket fedtemad til hver af os; den røg ned i baglommen. Derefter fik hestene et foder mere. Kl. 7.30 mødte forvalteren op, han havde om aftenen aftalt med forpagteren, hvad de forskellige skulle sættes til den næste morgen.

Nu fandtes der fire spand heste og to enspændere på gården. Michaelsen fik tildelt 1. spand, »Frits« og »Claus«, et par store, kraftige, yngre, dejlig runde og arbejdsvillige heste, dem var han godt kørende med. Bang fik 2. spand, »Pussi« og »Nero«, et par mindre, men lige store, brune med sort hale og manke, der gik meget fint sammen. Spand 3, »Jumbo« og »Baldur«, var ikke unge længere og lidt seje i optrækket, et par rigtige herregårdskrikker, som trængte til at blive udskiftet, efter hvad de andre kollegaer havde dømt dem til. Disse gik til Stauning Jensen. Spand 4, »Poul« og »Peter«, næsten mage til det tredje, gik til Hans Stur.

Vi elever fik meget hurtigt et kollegialt og afslappet forhold til hinanden. Jeg husker ikke, at nogen bar næsen lidt højere end andre. Nogle rigtig dejlige kammerater. Om aftenen havde vi en masse sjov og ballade, men aldrig ondartet; selv min uerfarenhed, der flere gange gav anledning til grin, udnyttede de ikke. Jeg følte aldrig, at det gik mere ud over mig end over nogen af de andre.

Markerne var sået til på dette tidspunkt. Jeg husker tydeligt, hvad Michaelsen og jeg blev sat til den første dag. Vi skulle sætte indhegningen i stand ude på Arnkilsøre, omkring 60 ha græsland, hvor Rønhaves 65 malkekøer skulle gå hele sommeren. Vi spændte malkehesten »Svend« foran enspændervognen med det fornødne pigtråd og værktøj og travede derudad ca. 3 km. »Svend« kendte jo vejen af mange års erfaring. Hver morgen klokken 4 derud og om eftermiddagen klokken 3 hjem igen.

Køerne stod på stald endnu. Næste dag skulle vi alle hjælpe fodermesterfamilien med at drive dem derud, et ret besværligt forehavende, husker jeg. Efter at køerne og særlig kvierne havde stået en hel vinter på samme sted, blev de jo mere eller mindre tossede, efter at de blev sluppet løs; de løb hurtigere, end vi kunne følge dem, til at begynde med. Men vi fik dem derud efter meget besvær og kunne så overgive dyrene til fodermesteren.

Arnkilsøre er den nordligste spids af Kær Halvø, hvor Alssund og Augustenborg Fjord går ud i ét: Det er altså en trekant, hvor to sider er sund og fjord, som et naturligt hegn for køerne.

Fodermesterfamilien bestod af manden, omkring de 50, konen, temmelig kraftig, for at sige det pænt og sønnen på 17 år, bred over skuldrene og et par kraftige underarme, og så var der en medhjælper. Fire par hænder altså til at malke 65 køer med hånden to gange om dagen, hver dag. Men der var truffet en aftale mellem dem og så os elever, at de skulle have en fridag én søndag om måneden. Ja, nu måtte vi vise, hvad vi duede til. De var fire, vi var fem, men jeg havde aldrig rørt ved en ko. Vi startede nok 1½ time førend normalt, det var mørkt endnu, selvom det var midsommer (sommertid fandtes endnu ikke). Køerne var helt forundrede, for de kom først, efterhånden som de opdagede os, normalt stod de og ventede på at blive malket. Vi klarede situationen, selvom vi skulle jage godt på gode gamle »Svend«, eftersom mælken blev hentet klokken 7.

Et par dage senere fik vi at vide, at vi ikke havde været i stand til at trække den mængde mælk ud af køerne, der var normal. Jeg tror nok, jeg ordnede fem køer, arbejdede mig så op på otte stk. Men hvor havde vi allesammen muskelsmerter de næste dage! At malke køer med hånden er et »hestearbejde«. Sønnen på 17 snuppede 20 køer i snit! Det var rekord i det daglige hold, og det var ikke de letteste, han var

ude efter. Der er stor forskel på kørerne, de lette giver hurtigt mælken ned, og spanden fyldes hurtigt. Nogle er seje, særlig de unge kvier, som kun har haft én kalv. En ko skal helst kælle en gang om året for at holde en høj mælkeydelse.

Kørerne var af hollandsk race, sort/hvide med stor ydelse, men kun med 4-5,5% fedt. Malkemaskinen var opfundet på det tidspunkt, men arbejdskraften var billig, og forpagteren var af den opfattelse, at mælkeydelsen ville gå ned ved brug af maskine, foruden at kørerne ikke ville blive malket rene med yverbetændelse til følge.

Forpagteren talte forresten ikke ret meget direkte til os elever, instrukserne fik vi af forvalteren, men han havde til gengæld, og Gud ske lov, sans for humor; vi kunne alle godt lide ham. Der herskede naturligvis den fornødne respekt, men det forhindrede ham ikke i at slå en ordentlig latter op. Oftest var Stur ophavsmanden, så vi havde det ingenlunde kedeligt. I det store og hele havde vi alle den rette indstilling til arbejdet, og det var der nok af; ingen drev den af.

Forpagteren kom hver dag ud i marken for at følge med. Vi var tit igang med at arbejde med forsøgene under ledelse af en landbrugskon-sulent fra Gråsten Landbrugsskole. Et større areal, 6-8 ha, blev opdelt i små parceller på 10×10 m, som blev tilsået med forskellige korn- og roesorter. Alt blev lavet med små hånddrevne maskiner og også forskellige mængder og sorter kunstgødning skulle fordeles pr. hånd; alt efter et fastlagt skema. Mellem parcellerne skulle der holdes rent. Røerne blev blokhakket og udtyndet med hånden og senere skulle de enkelte parceller høstes, og det høstede skulle vejes. Alt blev nøje registreret.

Foruden forsøgene havde Rønhave på dette tidspunkt ca. 60 ha under plov, deraf et mindre stykke græsmark, hvor hestene og kalvene gik om sommeren. En stor del af forsøgsarbejdet foregik også på laboratorium, men det havde vi ikke noget med at gøre.

7-8 ha var tilsået udelukkende med kålroer (kål-rabi). Runkelroer, der ikke var aktuelle dengang, blev hakket (udtyndet) i akkordarbejde af andre, ikke af os elever. Nogle arbejdede, så længe de kunne se til det, og hvor var de dygtige til det; jeg beundrede dem: hak, hak... og så stod der en enkelt plante tilbage. Jeg prøvede da også, men efter at jeg flere gange måtte plante dem igen, fordi de røg allesammen, opgav jeg denne kunst. Hvad roehakning gav pr. 100 m husker jeg ikke, men

jeg ved, at rækkerne var ca. 500 m lange fra landevejen og ned til Allsund. Senere, efter 1. november, fik vi lov til at køre roerne hjem, hundredvis af læs. Pussi, Nero og jeg fik chancen for at vise, hvad vi duede til.

Vores værelser lå oppe på 1. sal med to vinduer i det franske spir og udsigt til gårdspladsen. De blev holdt rene af pigerne, vi skulle kun rede vores egen seng. Der var centralvarme, men varmen kunne reguleres nede fra bryggerset, hvor kedlen befandt sig, og om vinteren blev den reduceret til et minimum.

Sommeren 1939 fik jeg at vide af mine forældre i Tønder, at elinstallatøren i Højer, hvor jeg skulle have været i lære 1. maj 1940, var forulykket dødeligt, og muligheden for at blive elektriker var betydeligt formindsket. Jeg var heller ikke ked af det, for jeg var glad for at være ved landbruget.

Hver 5.-6. uge kørte jeg hjem til Tønder på besøg fra lørdag eftermiddag til søndag aften; rent tøj, som min mor holdt i orden, var sluppet op. Min cykel lod jeg så stå på banegården i Sønderborg. De fleste af de andre rejste hjem næsten hver weekend.

Fruen på Rønhave var lidt mere snakkesalig end forpagteren, så i vores ende af bordet var der ikke så stille, som nede i den modsatte ende. Det kunne også ske, at fruen lagde en arm omkring mine skuldre engang imellem. De andre drillede mig, selvom hun naturligvis kun gjorde det på en moderlig måde. Forvalteren fortalte mig så, hvad de andre ikke vidste, at hr. og fru Lorentzen havde mistet en søn, Bjarke ved en ulykke, der lå 10 år tilbage. På ulykkestidspunktet var sønnen nøjagtig lige så gammel som jeg her, altså 15½ år. Sønnen var faldet af en belæsset vogn, ned mellem hestene, og vognen kørte over hans bryst.

De af eleverne, som blev på gården i weekenderne, for det meste var det kun mig, blev inviteret til kaffe søndag eftermiddag i forpagterens kontor, hvor der var dækket op i et hjørne. Naturligvis var der også én eller to af pigerne, der ikke havde fri om søndagen. Iøvrigt måtte vi frit bevæge os rundt, også i de »pæne stuer«, hvis vi ikke generede herskaberne, men de fleste gjorde nu ikke ret meget brug af det. Jeg benyttede dette privilegium en del, særlig senere om vinteren og snuste i bogreolerne, for i den danske skole var mit videbegær jo blevet vækket.

Høsttid

Sidste del af juni og første del af juli stod høhøsten på. Jeg fik lov til at køre med Prins eller én af de andre heste, Peter eller Poul, foran høvenderen. Her var man jo ret sikker på, at det var mig, der kørte med hesten og ikke omvendt. Jeg lærte da også meget hurtigt at råbe højt og udstøde de nødvendige forbandelser, for at få hesten til at gå lidt hurtigere. I grunden gjorde det rigtig godt, at bande og svovle; der var jo ingen, der hørte det, undtagen hesten, og den var næsten ligeglad, men jeg fik luft, og Vorherre har sikkert haft forståelse for det.

Efter at høet var godt tørt, og duggen blæst bort, blev det revet i rækker. Da jeg havde bevist, at jeg kunne klare de seje, fik jeg også lov til at køre de mere livlige heste. Det var nu sjovere og sparede stemmen, og samvittigheden havde det også bedre!

Vi satte høet op i tre meter høje stakke, hvor det helst skulle stå i 2-3 uger. Det giver høet denne fine krydrede duft, som dyrene er glade for. Dog blev det rationeret om vinteren, hestene måtte æde havrehalm og kørne bygghalm, så meget de havde lyst.

Juli 1939 var en meget varm og tør måned, så vi fik høet godt i hus. Mit job var at stoppe høet væk oppe på kostaldens loft under bliktaget, og der skulle helst være plads til det hele. Det var en god og stor høhøst, og pigerne forsørgede os godt med saftvand, idet sveden dryppede af vore pander.

Ind imellem, når der var tid, kunne vi gå i markerne og stikke tidsler, inden de gik i frø; det var såmænd ikke det værste arbejde, for så kunne man fint snakke sammen. Oftest var det Stur og mig, der fandt sammen, han havde altid noget spændende at fortælle.

Arbejdet var alt i alt ret afvekslende: Snart gartnerassistent, snart forsøgene, hvor konsulenten holdt os igang med det ene og det andet, og så kom kornhøsten sidst i august, som skulle blive drøj, for vejret var meget upålideligt. Vi begyndte med at »slå for« ved bygmarkerne i 1½ meters bredde, så traktoren med selvbinderen bagved kunne køre uden at ødelægge kornet. Vi havde ca. 20 ha med byg, fordelt på tre marker. Det blev til ca. 3 km, der skulle »slås for« og bindes til neg med selvbindergarn. Jeg var med på dette hold. Det gik ret hurtigt, for om halsen havde vi garnet, der var skåret i passende længder og forsynet med et »øje« i den ene ende. Dem med leen havde det straks

hårdere, og de håbede sikkert, at der ikke kom en »pandekagedag« på tværs.

Så kom den dag, hvor traktoren og selvbinderen blev trukket frem, smurt og efterset. Det vidste forvalteren bedst, hvordan man skulle gribe an. Selvbinderen var vist kun nogle få år gammel, tung som bare pokker – ikke noget med kraftoverføring fra traktoren – nej, et stort drivhjul midt indenunder, der skulle drive hele maskineriet under kørslen.

Traktoren var dengang allerede af ældre årgang, med jernhjul og drevet af petroleum. Den skulle forvarmes med en blæselampe mindst $\frac{1}{2}$ time, førend man havde en chance for at få den startet med hånd-sving. Men da den så skulle til at bestille noget, skal jeg love for, at den gik fra morgen til aften, uden at man skulle råbe højt. Middags-pausen blev forkortet, for traktoren skulle jo ikke tilfodres, i stedet blev den gående i tomgang, mens vi spiste til middag.

Forvalteren kørte traktoren, og Michaelsen sad på selvbinderen, koblede til og fra og sørgede ellers for, at alt gik glidende. Forpagter Lorentzen havde en del kommentarer i begyndelsen, men jeg tror ikke, at de var til ret stor hjælp i teknisk henseende.

Vi andre blev sat til at »skokke«, at sætte to neg mod hinanden på højkant og de næste to neg igen mod de forrige og så fremdeles. På denne måde fik man så en »skok« på 12-16 neg stående oprejst med kærnerne opad, så de kunne eftermodne, hvis vejret ellers tillod det.

Efter byggens tur var det så havren og så hveden, der fik samme omgang. Selvfølgelig skulle skokkene stå i fine lige rækker. Da dirigerede vi hinanden, det skulle jo også se godt ud; alt sammen for samme pris!

Midt i september begyndte vi med at køre i lade, fire spand heste i fuldt trav. I laden var der tre daglejere, forvalteren plus mig til at tage imod. Der var fart på, og det syntes jeg godt om. Det var jo mere eller mindre vejret, der bestemte farten, også om daglejerne skulle komme eller ej. Det gik godt ca. en trediedel af høsten, men så sagde vejret stop. Det begyndte at regne og blev ved længe. Vi gik i gang med at tærske en del af den byg, der var kommet godt i lade, så kornloftet over svinestalden kunne fyldes op igen; det trængte det til. Kværnen stod nede i svinestalden, og den kunne nemt forsynes med korn fra loftet gennem en tragt, men dette arbejde sørgede »Svinemajoren« for.

Egon Jessen med hestene Pussi og Nero.

Man kunne så enten tærskes eller male korn, for det var den samme 15 HK el-motor, der skulle bruges til begge dele. Det var en Thomas B. Thrige, Odense, og den startede med det samme uden blæselampe.

Da vi startede høsten, var det, at tyskerne overfaldt Polen og så, syv måneder senere, Danmark. Dette udløste mærkelige, ubeskrivelige følelser i mig, for kun to år tidligere havde jeg endnu aldrig været i Danmark. På en måde skubbede jeg alt dette til side, og det lykkedes også ret godt, takket være alle de dejlige mennesker omkring mig. Jeg hørte ingen bemærkninger i negativ retning, jeg var simpelthen én af danskerne. Dette gjorde jeg mig umage for at være, så godt jeg kunne.

Men vi var jo igang med at høste, det kneb det også med, men vi gjorde som fynboerne, når det regner: Vi lod det regne! Efter 3-4 dages tørvejr måtte vi til at skokke om, dvs. vende indersiden af negene udad, så de hurtigere kunne tørre. En del af kornet var allerede spiret, men sidst i september kom så det gode vejr, med sol og hvad der er vigtigt: Blæst! Så kom der fart i hjulene igen, men vi var også et stykke henne

Fokles på Ronhave engang i 1930'erne. Det krævede et stort folkehold at drive en gård af denne størrelse. Forpagteren Lorentzen og hans kone står til højre. Foto: Ulkeboj lokalhistoriske arkiv.

i oktober måned, så det meste af denne måned gik, før det sidste læs kom nogenlunde tørt i hus. Da der ikke var nogen børn i nærheden, måtte Stur og jeg op på læsset og råbe: »fok, fok, HURRA!« Det er en skik her på Als, hvor der serveres sodavand og kage for omegnens børn, når det sidste læs korn køres i hus.

Eget spand

Den 1. november 1939 forlod Michaelsen os for at aftjene sin værnepligt ved livgarden. Det beklagede vi allesammen, men for mig fulgte der en glædelig overraskelse. Bang blev forfremmet til 1. spand, Fritz og Claus, og jeg fik 2. spand, Pussi og Nero, som nu blev mine egne heste. Jeg var stolt over, at man betroede mig dem; det har nok været, fordi de var lidt mindre, og det var jeg jo også.

Vi tre blev hurtigt gode venner i det daglige arbejde, vi gik godt i

spand. Det fik vi hurtigt lejlighed til at bevise, for nu var det roerne, der skulle køres hjem. Kålroer er nemme at tage op, da de faktisk sidder ovenpå jorden. De blev optaget med maskine, to rækker ad gangen, den nederste kniv skar roden over, den øverste klippede toppen af, der bare blev liggende og senere pløjet ned. De to rækker blev skubbet sammen til én, så vognen kunne køre mellem rækkerne.

Vi havde trækassevogne med jernbeslåede træhjul. Man fik hurtigt på fornemmelsen, hvor meget man måtte læsse på, så hestene kunne slæbe det. Marken skrånede temmelig meget nede ved Alssund, men betydeligt mindre oppe ved vejen, det var vigtigt at vurdere, om bunden var tør eller fedtet, om hestene var friske eller ved at være trætte. Der var en del at tage hensyn til, man ville jo heller ikke være til grin, fordi man var nødsaget til at læsse en del af roerne af igen, halvvejs oppe ad bakken.

Vi kørte med fire spand, enhver læssede selv på og af i nærheden af kostalden, efter at roerummet var fyldt op. Man ville heller ikke komme med et for lille læs, for det var forvalteren, der dirigerede færdslen hjemme på gården og sørgede for, at roerne kom til at ligge det rette sted. Jeg, eller rettere Pussi og Nero, høstede en del ros hos forvalteren for det, vi var i stand til at præstere. De to var så enige, når der skulle tages fat; selvfølgelig skulle min kommando med et lille forvarsel komme, klart og tydeligt, på det rette tidspunkt, og det var vores styrke.

Vintertid

Inden vi blev rigtig færdige med roehøsten, kom vinteren, og den skulle blive lang og hård, så vi måtte igang med at dække roerne til med halm og jord, efter at vi havde fået de sidste hjem. Plastik-tidsalderen var endnu ikke begyndt.

Vejene var allerede føget til omkring jul. Vi fik lov til at skovle sne, men det er i grunden slet ikke så sjovt, når den ligger i flere meters højde. Men mælken skulle til mejeriet og svinene til slagteriet. Vi kom da også alle hjem til jul på een eller anden måde; jeg husker næsten ikke hvordan.

Vejene fæg til flere gange i løbet af den lange vinter. Vi skulle holde vejen åben ned til Hestehave sammen med husmændene, der boede

hen ad denne vej. Pussi og Nero og jeg fik to eller tre gange fornøjelsen at trække lastbiler ud af sneen, når de var kørt håbløst fast. Vi satte bare det rigtige gear i, så otte ben samtidig, og så var det klaret.

Vi tre blev da også betroet den fornemme opgave, det var, under disse vanskelige forhold, at køre svin til slagterietovre på »den kristelige side« af Alssund. Den korteste vej, fra bageren i Kær, var stadig lukket, så vi måtte over Ormstoft og Damgade, for her havde sneploven været. På vejen mod Sønderborg gav det lidt regn, og det blev isglat, så hestene havde problemer med at stå fast. Dette var noget helt nyt for hestene, så jeg stod af vognen og holdt dem ved hovedet, for at berolige dem. Sådan gik vi den sidste kilometer ind til byen og den korteste vej til smed Jensen i Brandtsgade, hvor hestene fik nogen brodder slået i; to søm i hver sko blev skiftet ud med brodder, og så kunne de små brune stå fast på deres ben igen.

Til tider var frosten under -20 grader. Jeg husker, at jeg fik næseblod og tegnede røde figurer i sneen. Alssund var frosset til, og kun sejlrenden blev holdt åben. Derude kunne man se, at isflagerne, der var omkring 20 cm tykke, hurtigt frøs sammen igen. Man advarede mig mod at gå derud, men jeg gjorde det alligevel.

Nu håber jeg, at de, der ikke kender historien om »den kristelige side«, er blevet tilpas nysgerrige. Her er den, men jeg garanterer ikke for, at den er sand: Mariekirken ligger på Alssiden, umiddelbart ved sundet og Kong Chr. X's Bro, der blev indviet i 1930. Før den tid måtte man benytte en pontonbro ca. 200 m sydligere. Men i tysk tid, før 1920, kostede det et mindre beløb at passere den. Præsten mente, at dette ville forhindre folk fra den vestlige side af sundet i at komme til gudstjeneste om søndagen, og han opnåede hos øvrigheden, at det blev gratis at gå over pontonbroen om søndagen mellem klokken 9 og 12. Broen blev meget flittigt benyttet fra vest mod øst i dette tidsrum, derfra udtrykket »at bo på den kristelige side«. Det siges også, at der ikke kom flere folk i kirke, selvom bropassagen var gratis.

Forår

Det har nok været et godt stykke hen i marts måned, før vi kunne komme i markerne og begynde med dybpløjningen med tre heste ved

siden af hinanden. Jeg havde mit spand plus én af de dovne, så mine stemmebånd blev temmelig strabadserede. Det gav kun en fure på 30 cm med en »Sack-plov« med to hjul, som forenden af ploven hvilede på. Forvalteren hjalp mig igang, så furen blev fin lige, for oppe fra vejen kunne man se, om det var kvalitetsarbejde, man lavede. Når jeg så var godt i gang, kunne det blive til seks omgange om formiddagen og fem om eftermiddagen. Én omgang var lig med ca. 1000 m, altså 0,33 ha pr. dag, og så kunne man, hvis ikke lige forpagteren var i nærheden, synge eller bande, alt efter hvilket humør man var i. Vi havde meget travlt allesammen, for markerne skulle jo være i lige så fin stand til 1. maj, som dengang vi overtog dem året i forvejen. Naturligvis var markerne efter kornhøsten blevet skrællet, nu om dage bruger man tallerkenharven.

Jeg tromlede og harvede for at gøre klar til såningen. Da jeg harvede marken lige overfor fodermesterboligen, der var kun landevejen imellem og mod nord parken og voldgraven, skete følgende episode: Fru Lorentzen befandt sig lige på den anden side voldgraven og puslede med nogle blomster, tilfældigt vil jeg antage. Det var kaffetid, altså ca. kl. 15. Da jeg var på vej med mine heste op ad landevejen, kom fodermesterkonen mig imøde ca. 50 m fra vejen og gav mig en flaske med kaffe og lidt kager i en pose, sagde »velbekomme« og vendte hjemad.

Fru Lorentzen så selvfølgelig, hvad der foregik; det var sikkert også meningen. Jeg var ikke glad ved situationen, men blev fristet over evne, tog ned mod skoven, hvor ingen kunne se mig og holdt kaffepause, mens jeg tænkte ved mig selv, hvor godt det var, at voldgraven var der.

Efter aftensmaden måtte jeg lytte til en del bebrejdelser fra fru Lorentzen. Hun syntes, det var uforskammet af fodermesterkonen at give mig kaffen, vi blev da forsynet med den fornødne føde her på gården, og det skulle hun ikke blande sig i osv. Objektivt set var det jo heller ikke pænt gjort af fodermesterkonen, hun kunne have lagt kaffen i grøften og givet mig et tegn, så havde jeg gemt den under min trøje og undgået denne provokation. At jeg skulle sige »nej tak« til kaffen, det kunne man nu ikke forvente af mig.

Vi oplevede den 9. april, idet vi blev vækket, ikke af forvalteren, men af motorstøjen fra de tyske transportfly JU 52, som var på vej mod nord. Vi fór ned og ud for at se; de kom temmelig lavt, med

ganske kort interval, som om de havde uendelig mange af dem, ledsaget af enkelte kampfly. Tyske soldater så vi ikke ude hos os, først senere i Sønderborg og i Tønder, men »JU-erne« kom med jævne mellemrum hver dag.

Da 1. maj nærmede sig, og da jeg havde afslået at blive på Rønhave, måtte jeg i gang med at finde en ny stilling. Det skulle helst være noget i samme retning.

Jeg havde reflekteret på en annonce fra Højer Marsk Forsøgsgård, hvor jeg også fik stilling for sommerhalvåret til en løn af 600 kr., det var det dobbelte, for den halve tid, i forhold til året før.

Jeg tog afsked med Rønhave. Det, der faldt mig svært, var at sige farvel til Claus Jørgensen og hans kone. Forvalteren var blevet et slags forbillede for mig, og han var det eneste menneske, med lidt autoritet, der, på det tidspunkt, kunne acceptere mig, som jeg var, uden kritik.

Mine forældre, særlig min far, syntes ikke, at jeg kom tit nok hjem, måske seks eller syv gange i det forløbne år, og at jeg var blevet en rigtig dansker, syntes han i hvertfald heller ikke om. Hans mening om tysk-dansk gav anledning til mange ubehagelige diskussioner. At jeg nu skulle starte på en dansk forsøgsgård var ikke godt, men jeg var godt tilfreds. Måske kom jeg dog lidt oftere hjem, mente han. Jeg kunne jo cykle nu, da det kun var 16-17 km. Det var jo også rigtigt, for fra Rønhave var det ret dyrt med toget.

Så kom dagen, hvor jeg skulle ind til forpagteren, for at få afregnet, der var 172 kr. til rest, så jeg havde kun brugt 128 kr. i hele året. Jeg fik også en anbefaling, som jeg havde bedt om nogle dage forinden, den var jeg godt tilfreds med. Farvel også til fru Lorentzen med tak for det år, jeg måtte være hos dem. Op på min belæssede cykel og afsted til banegården.

Skolepige under besættelsen

af *Helen Nielsen*

Helen Nielsen er født den 26. maj 1929 i Bredebro som datter af bygmester Eduard Jacobsen og hustru Cathrine Marie Svendsen. Helen Nielsens erindringsglimt fra Bredebro under besættelsen giver os en skolepiges reaktion på begivenhederne og et indblik i stationsbyens ændrede hverdag. Erindringerne er nedskrevet på grundlag af interviews og redigeret af datteren Lizette Albæk Nielsen.

Besættelsen

Dengang forstod jeg ikke altid, hvorfor de voksne tav, når jeg kom ind i stuen i dagene op til besættelsen. Nu bagefter tror jeg, man har været bekymret. Bredebro lå kun 15 km fra grænsen, og man har ikke kunnet undgå at høre et og andet. Overalt var der en fornemmelse af uro.

Selve den 9. april om morgenen ganske tidligt blev vi vækket af støj fra fly, der fløj lavt. Jeg kastede op, så angst blev jeg. Af misforstået godhed prøvede mine forældre at bortforklare samtidig med, at huset summede af uro. Alle var oppe, alle var forvirrede; det virkede som en myretue.

Da min far gik udenfor, begyndte min mor at jamre og kalde på ham. Jeg var nu efterhånden syg af angst. Jeg var yngste barn af fire og sikkert overbeskyttet. Mine forældre var først i 40'erne, da jeg blev født, så jeg har nok overreageret.

Denne angst holdt sig gennem hele krigen. Kom der fly, mens vi sad i skoleklassen, gemte jeg mig rystende under skolebordet. I begyndelsen blev jeg drillet meget, men siden hen kom der kun små stiklerier. De andre havde ligesom vænnet sig til, at kom der fly, forsvandt jeg ned under bordet. Dengang havde man ikke skolepsykologer at trække på. Det havde nok været på sin plads med hjælp til at løse op for angsten. Mine forældre syntes det var synd, men de var samtidig også lidt flove over min voldsomme reaktion. De andre børn gjorde jo ikke sådan. Vore lærlinge derimod optrådte som storebrødre, der forsvarede deres lillesøster mod drillerierne.

Far forlod igen huset med formaninger om, at vi skulle holde os indendøre og i ro. Det var unødvendigt, for mors angst for min far, når han gik ud, og hendes omsorg for lærlingene og mig gjorde, at vi sad som klinede til den stol, vi havde sat os på i køkkenet (det rum der vendte væk fra gaden med al dens uro). Selvom vores hus var stort og godt, savnede det et badeværelse. Familien vaskede sig i soveværelset ved et servante-stel, og das'et lå i baghaven. En spand blev anbragt i bryggerset den morgen. Vi måtte og turde ikke gå ud.

Da far kom tilbage, fortalte han, at han havde hjulpet de danske soldater med at bygge vejspærringer med sine egne byggematerialer og havde lært soldaterne at sige »Hände hoch«.

Alle disse foranstaltninger forslog som »en skrædder i helvede«. Tyskerne tromlede frem, rystende på hovedet af de naive danskere. Da de danske soldater opdagede, hvad de var op imod, skjulte de sig på fars redskabsplads. Enkelte af dem gemte sig i en tom kalkkule.

Der opstod nu hen på formiddagen en del skyderier. Nogle danske soldater havde taget stilling oppe i byens kirketårn, hvorfra de beskød tyskerne, der drog gennem byen.

På det tidspunkt tror jeg min far blev betænkelig. Vores hus lå nemlig lige præcis i skudlinien. Alle blev beordret i overtøj og samlet ved bagdøren. På et givet tegn fra ham løb vi over til naboen, der havde en kælder, hvor far mente, at vi var bedst tjent med at være, indtil skyderiet villeophøre.

Men i de minutter, det tog at løbe, oplevede jeg hvislende kugler, støj fra maskingevær og større skyts, og desuden lavtgående fly. Jeg havde aldrig set en flyver før denne dag, og for mig var det et uhyre. Jeg følte det »slugte« mig.

Intet kunne fjerne angsten. Min far, der hidtil altid havde kunnet trøste i alle situationer, så nu helt forkert ud i ansigtet. Der blev ikke sagt så meget. Jeg fornemmede, at vi var til ulejlighed. Her kom sådan en flok masende, mor, far, tre lærlinge, jeg, plus min søster, hendes mand og deres spædbarn.

Hen på dagen blev der stille, og vi vendte hjem igen. Alt var anderledes. Ved at kikke ud af vinduerne kunne vi se grupper af tyske soldater omgivet af glade mennesker. Da jeg spurgte min far, hvorfor nogle af beboerne stod og talte hyggeligt med soldaterne, kunne han fortælle, at det var hjemmetyskere.

Tysk militærkøretøj ud for Brogade 2 i Bredebro den 9. april 1940. Foto: Bredebro lokalhistoriske arkiv.

Tysk kontra dansk

Folk i byen var fra den dag delt i to lejre. Familier, der før havde det rart med hinanden med kortspil, dilettant, gåse/andespil, gymnastik osv., de var nu modstandere. Børn af hjemmetyskere blev taget ud af den danske skole og midlertidigt undervist i private hjem. Ret hurtigt fik de bygget en tysk skole, der lå direkte overfor den danske, og der blev hentet en skolebestyrer fra Tyskland.

Det, jeg husker som helt specielt i denne sammenhæng, var en pige i min egen klasse. Hendes mor var tysker, men det tænkte man ikke på. Faderen havde en købmandsgård og var ivrig bruger af forsamlingshuset med foredrag og højskolesangbog. Pludselig begyndte han at arbejde for tyskerne og blev entreprenør.

Denne pige rejste sig en dag i klassen med tårer løbende ned ad kinderne – »hun skulle flytte over i den tyske skole«. Da jeg kom hjem og fortalte, at hun var ked af det, sagde mor »stakkels

far, at pigens far var en »Feigling« – hvorfor skulle hun selv sige det. Faderen burde være gået til vores førstelærer, det havde andre forældre gjort. Vi var nogle få stykker, der vedblev at lege med hende og kom i hinandens hjem.

Nu var der ikke mere den pludselige tavshed, når jeg kom ind i stuen. Der blev talt åbenlyst og meget om, hvad der skete i vores by, i hele landet og verden rundt. Min far og hans folk (svende og lærlinge) fulgte med i radioen om aftenen. Den engelske presse tog vi også. Jeg skulle forholde mig i ro og tie stille. Når min ældste bror, der var murer i København, kom hjem, blev han pumpet for nyheder.

Min storesøster var gift med en murer, der arbejdede i fars firma, og deres første barn blev født et par måneder før besættelsen. Ved barnedåben var der pyntet med dannebrogssflag på bordene. Det vakte bestyrtelse, da min søsters svigerfar lagde flagene ned. Han var tysksindet og ville demonstrere. Min far blev meget vred, men sagde ingenting for ikke helt at ødelægge festen. Barnets far så ulykkelig ud og lavede først op, da hans familie var rejst igen.

Efterhånden blev der mindre at lave for min far. Der var ingen sten og ingen cement. Svendene rejste, og lærlingene fik deres læretid overstået. I de år lærte de mest på teknisk skole, hvor far også var lærer. Far cyklede rundt og lavede småreparationer. Han nægtede at arbejde for tyskerne. Han fik tilbudt materiale, som ellers ikke var til at få fat i. Ovenikøbet ekstra, så han havde til eget brug, men nej, han ville kunne være sig selv bekendt.

Sammenkomster

Naboer, venner og bekendte gik rundt hos hinanden i vinterhalvåret efter først at være budt! En uge kunne sådan en omgang tage. Først skulle der gøres rent, og så gik man i gang med at bage. Det var et slid for den kone, hvis tur det var. Især kvinderne var hårde i deres kritik af hinandens kunnen. Min mor var dygtig, men det var et lille helvede at være hendes stik-i-rend-pige. Fyre op i komfuret (ikke for meget, ikke for lidt) med vandfyldte tørv, få briketter, der var rationerede, samt træ. Sukker, fedtstof og mel var ligeledes rationeret. Hos bageren kunne man købe et fluidum, der blev kaldt flødeskum.

Ved hjælp af disse sammenkomster fik vinteren »ben at gå på«, en sådan aften ordnede man jo hele verdenssituationen. Men tidligere venner, som efter 9. april viste tyske tendenser, var udelukket.

I mit hjem var pinseudflugten sommerens faste højdepunkt. Madam blå blev indpakket i avis, vaskekurve med mad og saftvand plus en enkelt øl til mændene. Kvinder og børn i pinsesnit med hatte påsat bånd. Herrerne, der slæbte, bar stråhat og pænt sort eller blåt tøj. De voksne var muntre og glemte alle fortrædeligheder. Det smittede af på os børn. Pinsedag og juleaften var sammen med ens fødselsdag, de tre bedste dage i hele året. Noget man virkelig glædede sig til.

Som krigen skred frem stoppede udflugterne. Kaffen bestod af brændt korn blandet op med Rich's. Øl fandtes ikke mere i byen. Mel til at bage af var blandet. Tobakken var indsamlede æbleblade. Pålæg var æg, hjemmedyrkede tomater, leverpostej og spegepølse, hvis du havde været heldig at bytte en »sort« gris med gratis arbejde. De voksne følte vel ikke, at det var noget at slæbe så langt for, men havde ligesom ikke noget at hygge sig med på grund af rationeringerne. Måske var lysten og glæden også forsvundet. Væk var sanglegene med de voksne, saftvand og kager – de voksne var så glade, når vi var på tur. Man var blevet lidt fattigere.

I skolen blev der indført en form for andagt i forbindelse med morgensangen. Vores førstelærer Henrik Henriksen havde tidligere været ansat på Duborgskolen i Flensborg. Nu nævnte han navnene på de unge dansksindede i Sydslesvig, som var tvunget ind i 2. Verdenskrig, ligesom min far i den Første. Vi blev bedt om at være stille med ham og mindes de dansksindede, der havde mistet livet.

Den 29. august 43 besøgte vi min bror, som på daværende tidspunkt var frisør i Gråsten om dagen og i fritiden travlt optaget af »andre ting«. Med gasgenerator-drevet rutebil tog vi fra Gråsten langs Flensborg fjord. Vi lånte en motorbåd over til Okseøerne, hvor min bror var kendt. På øens kro serverede man de lækreste ting for os.

Da vi returnerede til Kollund, var Danmark i mellemtiden erklæret i undtagelsestilstand. Ingen transport var mulig. Min bror løb til nogle venner og vendte tilbage med to cykler med fast gummiring (dæk og slange kunne man ikke få). Jeg sad på stangen hos far, og min bror havde mor på bagagebæreren. Det gjaldt om at komme tilbage til Gråsten, før udgangsforbudet trådte i kraft. Her blev vi mødt af tyske

Bygmester Jacobsen med kone og datter (i lys frakke) på udflugt til Gråsten i august 1943

soldater, der råbte og brugte arme og ben. Til alt held kunne far forklare, og det godtog de.

Modstandskamp

Min yngste bror deltog i modstandskampen, men det var først de sidste år af krigen, jeg blev klar over det. Jeg blev budbringer med flyveblade, aviser m.m. Når de andre skolebørn i det sidste år, hvor vi rejste til skole i Tønder, fik deres tasker efterset af de tyske soldater, der stod ved togene – ja så slap jeg. Jeg var lille, spinkel og lignede ikke en 14-årig, derfor undgik jeg at blive visiteret. Materialet blev smidt i en bestemt postkasse.

Naboerne havde nok talt om min bror, der var »under jorden« og spurgt til ham. Jeg kunne, som sandt var, blot sige, at jeg ikke anede, hvor han var.

Juleaften 44 kom han hjem og gik med i kirke. Naboens datter fortalte, at hun godt kunne se, »han var under jorden« – for hans sko

trængte til at blive pudset. Efter endt prædiken kom præsten hen til stolerækken, hvor min familie sad, og sagde, »jamen, det var da dejligt at se dig hjemme«. Alle i kirken vendte sig, også hjemmetyskerne. Min bror rejste sig, forlod kirken og byen meget hurtigt.

Jeg bad far om at få at vide, hvad dette »under jorden« betød. Jeg følte, at jeg gik med konstant mavepine. Hvad var det, der foregik?

Tyskerne var vores fjender, de kom og ville bestemme. Jeg fik fortalt, at Danmark skulle være springbræt til Norge, samt tyskernes spisekammer. Tyskerne ville ha' låne vores og Norges havne for at beskytte os mod russerne og englænderne, selvom vi var venner med englænderne. Vi hørte jo den engelske presse, ikke sandt. Og min bror arbejdede sammen med englænderne mod tyskerne, men ikke med russerne. På en pæn måde bad far mig tie stille. Han orkede ikke at forklare mere, og mor brugte hver gang det samme »dæ æ et nove for små ø'er«. Mine klassekammerater blev ligesom jeg generelt holdt uvidende. Jeg holdt op med at spørge.

Så kom den dag, hvor byens unge modstandsfolk blev hentet, kørt til kroen og afhørt under tortur. De voksnes ansigt krakelerede, og vi vidste, at selvom der ikke blev »ført krig« i vores by, så var den der alligevel.

Byen havde en rejsebiograf, hvor der også blev vist tyske propagandafilm som forfilm. Enkelte unge gymnasiaster hujede og skreg, mens de blev vist. Det var deres måde at protestere på. Der blev i filmen fortalt, at når tyskerne sendte så og så mange fly ud, savnedes kun en enkelt ved hjemkomsten. De mest modige råbte, at tyskerne skulle tage det helt roligt, den skulle nok være der til næste forestilling.

Smalhans

Tøjet, vi bar i de år, var et kapitel for sig. Det, vi havde, blev brugt til sidste trævl. Alt blev vendt, drejet og syet om. Lagener blev til frakker og gardiner til kjoler. Jeg havde et par sko fremstillet af rødspætte-skind. Højeste mode blev klip-klap skoene. Meget lidt overlæder på træbunde, lanceret som »smarte« træsko.

Mine kjoler havde for det meste været lavet af brugt stof, dvs. andres aflagte større kjoler. Nu var der ikke mere, så jeg måtte få en ny. Tøjet,

der blev købt, indeholdt »celluld«, et krigsprodukt. Den gamle syerske blev smækfornærmet, da jeg selv ville bestemme faconen. Den blev langærmet, lægget, med stofknapper ned foran og en hvid krave. Nej, hvor følte jeg mig fin. Året efter gentog jeg det kunststykke at få endnu en kjole. Vi skulle til familiekomsammen, og den første kjole havde ikke kunnet klare en vask.

Maden »rakte og strakte« man. Ved hjælp af rå kartofler i dejen blev kager og brød såmænd helt spiselige. Rugkerner brugte vi til fremstilling af kaffe. Man havde en slags lukket gryde, hvor der i låget var monteret et greb, der igen var forbundet med en form for piskeris. Heri blev rugkernerne (som vi havde samlet på marken) lagt, og låget lukket. Nu stod den fast på komfuret og blev rørt i jævnlige, indtil kernerne var ristede. Siden blev de malet i en kaffemølle med håndkraft.

Husmødrene blev indskærpet, at de skulle være opmærksom på, at familien fik vitaminbehovet dækket. Hertil var levertran et udmærket hjælpemiddel, men så sandelig en plage i de små hjem, hver eneste morgen. Tænk, jeg kan smage den grimme smag endnu, bare ved at tænke på det.

I baghaven havde vi kaniner, og på et værkstedsgulv gik der høns (udenfor blev de stjålet). Alt indenfor grønt og frugt var vi selvforsynende med. Der blev slynget honning og lavet syltetøj. Marcipanen til jul blev fremstillet af bl.a. kartofler.

Vi »slagtede« altid selv, dvs. købte en slagtet gris og tilberedte den. Mors berømte sønderjyske spegepølse blev i krigsårene proppet med løg og kartofler. Kødet blev afmålt ved måltiderne, tidligere havde der været frit slag. Leverpølserne var efterhånden mere fedt end lever. Vi fik kartoffelpandekager og grød. Smør lavede vi ved at samle fløden, der dannede sig øverst i mælkeskålen og kærne det. At stille et festmåltid på bordet krævede opfindsomhed med de sparsomme råvarer.

Til min konfirmation i april 44 fik vi f.eks. hønsefrikassé. Säftevand måtte erstatte vin og øl til maden. Urter fra egen have. Saftbudding med creme. Tænk et arbejde at skaffe ekstra mælk, mel og kartoffelmel. Kaffe, dvs. rug med ganske lidt almindelig kaffe og te lavet af æbleblade med hjemmebag. Aftensmaden bestod af hjemmelavet brød og pålæg.

Konfirmationskjolen var af hvidt crepelignende stof i en elendig kvalitet. Skoene var gamle og havde fået en gang farve.

Gaverne var små, sådan var det. En brugt cykel, vaser og et enkelt smykke. Gæsterne brød tidligt op for at nå hjem i tide. De kørte i hestevogn og på cykel. Bilerne til privat brug var »opstaldet«, da man hverken kunne få dæk eller benzin.

Skolegang med besvær

Det 8. skoleår havde jeg i Tønder, hvortil vi kørte med tog. Det skete, at banelinien blev saboteret, og vi måtte hænge på strækningen, til toget kunne fortsætte efter nødtørftig reparation. Skolen fungerede en overgang som lazaret, og vi blev henvist til skolegang i biblioteket eller andre større bygninger.

Når banelegemet var helt af lave, måtte vi cykle. En dag suste nogle fly ned over os børn. Da nøjedes jeg ikke med at kaste op, jeg tissede også i bukserne, hvilken skam.

I skolen havde vi »skolekøkken« som fag. Jeg skulle blandt andet lave æblegrød. Kartoffelmel var rationeret og læreren meget, meget streng. Der blev luftalarm, og inden vi nåede kælderen, faldt der to bomber. Målet var banelinien, men blev i stedet en lærerbolig. Den unge gravide kone blev dræbt. Det fik vi først at vide dagen efter.

Tilbage igen i undervisningslokalet fik jeg en omgang skældud i alles påhør. Jeg dumme tøs havde vendt bunden i vejret på kartoffelmelsposen, så nu var begge dele ødelagt! Det formildende var, at jeg dog havde husket at slukke for gassen! Det er ikke ofte, jeg bruger kartoffelmel, men sker det, tænker jeg uvilkårligt tilbage.

Soldater og flygtninge

Mit hjem lå klods op ad skolen, hvis gymnastiksal husede soldater og flygtninge. En ung soldat på 16 år kom en aften grædende ind fra haven. Far trøstede, mor lavede varm suppe og te med ostemadder. Han var så bange, han ville hjem, men faderen var meldt savnet, og moderen og de små søskende var flygtet. Han kom flere gange. En dag var han væk, alle var sendt til Østfronten.

En ældre soldat deserterede og strøg ind i det nærmeste hus, nemlig

Fra befrielsesdagene i Bredebro. De engelske soldater er ankommet. I baggrunden Brogade 5. Foto: Bredebro lokalhistoriske arkiv.

vores og trak gardiner for. Om han var sindssyg eller spillede spillet for at slippe, ved jeg ikke. Soldater stormede huset og fandt ham bag skorstenen øverst oppe. »Stakkelt«, som mine forældre sagde, »og nu snakker vi ikke mere om det«!

Min mor sørgede som en kærlig gestus for pakker med aflagt tøj, havregryn, æg, frugt samt lidt sødt til børnene. Det blev anbragt i hækken, der skilte vores have fra flygtningenes område.

Befrielsen

Den dag krigen sluttede var min familie samlet omkring radioen for at høre engelsk presse. Naboens datter og jeg havde fået nogle håndører, som vi kunne købe slik for, så var de fri for os. Da vi stod og »handlede« med stationsforstanderens kone, som havde gemt et lager indkøbt til stationens slikautomat, lød det herlige budskab ud fra radioen. Stationsforstanderen kom løbende fra sit kontor, både han og konen var ellevilde. Vi kunne tage det hele, for alt var bare så dejligt.

Vi løb hjem med hver sit kræmmerhus. Folk kom ud fra husene og stearinlys var i enkelte huse blevet anbragt i vinduerne. Mørklægningsgardinerne røg ud. Der blev råbt fra hus til hus. Aftenen blev meget lang, og meget god. Sikken en glæde. Mine brødre ringede. Min bror, der var sabotør kom senere, »der var ting, der skulle gøres«.

Nu skete der hurtigt en utrolig masse. Hjemmetyskerne blev afhentet i åben ladvogn. Jeg kan endnu se, hvordan disse halv- og helgamle mænd stod med hænderne over hovedet til spot og spe. Folk man havde kendt alle sine dage. Jeg gik hjem, jeg havde ondt af dem.

Hjemme blev jeg af lærlingene belært om, at de omtalte sølle pjokhoveder havde holdt med dem, der torturerede byens unge modstandsfolk. Min far derimod sagde, »at man til alle tider, og alle steder, havde været god til at fange de små fisk og lade de store gå«. Dermed fortalte han mig indirekte, at også han havde ondt af nogle af mændene på ladvognen. I vores by var der ingen »tyskerpiger«, der blev pågrebet. Pludselig var der utrolig mange frihedskæmpere, hvor du så hen, bar mænd armbind og skydevåben. I Tønder stødte jeg ind i flere, også nogle jeg vidste var »lidt uldne« ifølge snakken, der gik før krigens afslutning.

Min mor var medlem af Dansk Kvindesamfund. Disse kvinder hjalp til, når der blev indkaldt til store sportsstævner i hele amtet, hvor de sørgede for mad til deltagerne. Der fløj små hårde bemærkninger pladsen rundt kvinderne imellem, når de fik øje på sådanne ovennævnte »uldne«. Det var tydeligt, at de var uønskede. Sportsstævnerne var en del af protesten mod besættelsen. Man sang danske sange af karsken bælge, og flag i overflod var der alle vegne.

Hverdag igen

Den tyske skole blev lukket, og eleverne derfra kom tilbage. Lærerne formanede os, at vi skulle tage vel imod dem. Krigen var forbi, og vi skulle lade dem være i fred. Jeg kan ikke huske, at nogen blev mobbet.

Langsomt, meget langsomt faldt tingene på plads. Der var stadig rationering og mangel på varer. I skolen boede flygtninge i gymnastiksalen. Det hele skulle have sin tid. Men någet til hjemmetyskerne, det holdt sig. Endnu den dag i dag kan der komme et lille snøft, når jeg spørger til de forskellige hjemmefra. Igen tænker jeg på min fars ord – »der er pletter, som aldrig forsvinder«.

Af en husmandskones dagbog

af *Ingeborg Wolff*

Ingeborg Wolff er født den 10. september 1919 i Gl. Skovbøl, Felsted sogn, som datter af gårdejer Hans Iversen og hustru Ingeborg Lock.

Ingeborg og Rasmus Wolff overtog i 1941 som nygifte en forsømt ejendom i Lundtoft. Efter fem arbejdsomme år her købte de i 1946 hendes fødehjem Stenneskær i Gl. Skovbøl.

I sine dagbogsoptegnelser fortæller Ingeborg Wolff om de første års glæder og vanskeligheder på ejendommen i Lundtoft.

En søndag eftermiddag i april 1941 var min forlovede Rasmus på besøg hos mig, og vi læste tilfældigt i avisen om en husmand i Lundtoft, som ville sælge sit husmandsbrug og ønskede et hus i bytte. Rasmus havde et hus, da han efter moderens død havde købt deres fælles hjem af sine søskende. Det var lejet ud, da han jo var bondekarl og boede på gården.

Vi snakkede med mine forældre om annoncen. De syntes, jeg var for ung til at blive gift. Jeg var knap 22 år, men Rasmus var fem år ældre og en dygtig og solid bondekarl, som foruden huset havde en sum penge i banken. Enden på det blev, at vi cyklede til Lundtoft og fandt stedet. Der lå fire brug i en række. Det, der var til salg, lå ved vejen, som går til Hokkerup. Vi gik ind og fandt ejeren. Han var enke-mand og lidt af en original. Bygningerne var gode nok, men forsømte. Og så var der møgbeskidt inden døre. Jorden var god, men meget forsømt. Den manglede ordentlig behandling, dræning og gødskning. Men efter nogle dages betænkningstid købte vi det.

Vi skulle overtage det til første juni. Vi måtte låne nogle penge i Landeværnet, til Rasmus fik sit hus solgt. Det skete nu ret hurtigt, men det tog tid, inden pengesagerne gik i orden.

Det var krigstid i 1941, og der var mangel på alt. Vi havde jo set, at markerne manglede kunstgødning. Det var delvis rationeret, men Rasmus var godt kendt i Bovrup, så da han fortalte kornhandleren, at han havde købt ejendom, fik han lov at købe et helt læs. Med sin arbejdsgivers heste og vogn kørte han læsset til Lundtoft og fik sået.

Vi kunne ikke blive gift med det samme. Huset skulle gøres i stand og males overalt. Vi ville have forskellige ting lavet indendørs. Jeg skulle også have mit udstyr færdigt. Jeg havde, hvad vi skulle bruge af linned og porcelæn. Det var godt, for der var næsten intet at købe mere. Men jeg havde ingen dyner, så mor tog til Aabenraa og var så heldig at få bolster til to senge. Blå- og hvidtribet til underdyner og blåt til puder og overdyner. Gåsedun havde vi, da mor altid havde gæs, som vi slagtede til jul. Fjerene var blevet rensset og gemt. Vi var fire piger og en bror, som skulle have udstyr.

Den 1. juni 1941 flyttede Rasmus så til Lundtoft med det nødvendigeste indbo. Jeg måtte ikke flytte med, det kunne man ikke dengang. Jeg cyklede derud og gjorde rent, så de kunne begynde at male og tapetserere, men skulle komme hjem hver aften. Det var 18 km frem og 18 tilbage. De dage jeg ikke var derude, cyklede Rasmus her hjem til Stenneskær og spiste. Og så tilbage igen samme aften. Dyrene skulle jo passes. Dengang kunne man cykle, selv ovenpå en lang arbejdsdag.

Brylluppet blev bestemt til den 24. juli 1941. Far og mor havde været i Sønderborg og købt møbler til os, brugte, men meget velholdte. Vi var færdige med istandsættelse af stuehuset, og hvor var der blevet pænt. Hele familien hjalp. Nogle kunne købe gardiner til en stue et sted, andre var heldige at få noget til en anden stue. Til soveværelse og køkken syede jeg af gamle lagner, jeg havde fået, og pyntede med hækledede mellemværker. Man kunne næsten intet købe mere, hylderne var tomme.

To dage før brylluppet skulle møblerne komme. Jeg cyklede derud tidligt om morgenen og fik gardinerne hængt op. Gulvene, som var blevet pæne efter megen skrubben, var blevet lakeret og bonet. Så kom bilen med møblerne og vi fik dem sat på plads. De var kønne, og vi var lykkelige og taknemmelige. Jeg var glad, da jeg cyklede hjem om aftenen. Dagen efter kørte far og en nabo derud med alt det, jeg havde derhjemme på hver deres vogn. Jeg cyklede i forvejen og fik købt ind hos købmanden. Så kunne de få noget at spise, inden de gik i gang med aflæsning. Først efter de var kørt hjem igen, kunne vi begynde at pakke ud og sætte på plads. Det blev sent, inden jeg kunne komme hjemad.

Da jeg kom til bakken lige ved Stenneskær, hørte jeg sjov og snakken. Det var de unge i nabolaget, som var ved at sætte guirlander op

på hoveddøren. Jeg satte mig i hegnet og ventede, til de var gået hjem. Jeg sov nu ikke meget den sidste nat i mit barndomshjem. Havde jeg nu valgt den rette til ægtemand? Vi havde jo ikke boet sammen, som unge mennesker gør i dag, men kun været sammen hver anden søndag eftermiddag og en til to gange om ugen. Og kunne vi nu også leve og betale enhver sit på det lille brug? Jo, der gik mange tanker gennem mit hoved den nat.

Bryllupsdagen

Det var en smuk sommerdag. Hele huset summede af travlhed. Nabo-konerne havde travlt i køkkenet med mad og kager til kaffen. Unge piger ordnede bordene.

Jeg skulle prøve min brudekjole og slør. Vi havde en ugift tante boende. Hun var sypige og havde givet os fire piger vore afdansningskjoler, konfirmationskjoler og brudekjoler. Hun købte stoffet og syede kjolerne. De var alle meget fine, jo vi var hendes piger.

Da vi skulle til at spise lidt ved middagstid kom Rasmus cyklende. Han havde det varmt, havde nok haft fart på. Alt skulle være i orden til naboen, som skulle passe dyrene og malke. Jeg havde også mange gange kigget ud, om han snart kom.

Vi skulle nu skynde os. Alle herhjemme skulle vaskes og klædes om. Vi skulle være i Varnæs kirke kl. 14. Det var tidligt, men det var jo mørklægningstid, så festen skulle slutte, inden mørket faldt på. Kl. 13.30 holdt hestevognen for døren. Far og mor, tanten og min yngre søster og bror kørte. Lidt efter kom en bil med gasgenerator efter brudeparret. Da vi kom til kirken, holdt der mange hestekøretøjer. De fleste gæster var kørende. De yngre på cykel. Alle var inde i kirken. Så begyndte klokkerne at bimle, og vi gik med hinanden i hånden ind i kirken.

Efter vielsen kørte alle hjem til Stenneskær, hvor et fint kaffebord ventede. Vi var først hjemme. Vi var jo i bil og kunne tage imod gæster og gaver. Efter kaffen gik alle ud i haven. Der var sat stole og bænke op i det smukke vejr, og vi dansede brudevals på græsplænen. Klokken 18 var der middag. Der blev sunget og talt som nu, men alle skulle gerne være hjemme inden mørklægning, så ved 21-tiden begyndte vi at

Brudeparret Ingeborg og Rasmus Wolff den 24. juli 1941

tage afsked med vore gæster og takke for gaverne. Da alle gæster var kørt eller cyklet, trak vi af brudestadsen og i dagligtøj, tog afsked med far og mor og cyklede til vort nye hjem i Lundtoft.

Vi var kun lige kommet gennem Felsted, da der blev luftalarm, som varede hele vejen hjem. Der blev luftkamp ved grænsen. Tyskerne skød efter englænderne fra Hønsnap og Kollund. Om morgenen lå der sprængstykker på gårdspladsen. Det var en svær tid, vi gik i møde.

Næste dag, da vi har fået morgenmad, begyndte vore nye naboer at komme. De bød os velkommen. Vi blev ønsket til lykke, og de havde også gaver med. De blev inviteret til kaffe en aften sidst på ugen og sagde ja tak. Men den nærmeste nabo, som vi kendte bedst, sagde det var tvivlsomt, hvor mange der kom. Der var nemlig et spændt politisk forhold imellem dem. Husmændene var alle gode danske borgere. Den ene gårdejer var af gammel tysk familie og stammede fra Bovrup. De

havde været tyske i mange år, men ikke nazister, så dem kunne vi stole på. Den anden gårdejer var dansk nazist og blev senere stikker. Han gjorde alt for penge. Men de kom alle den aften. Da jeg bød til bords, sagde jeg, at vi ikke ville høre et ord om politik, men nyde at være sammen, og det gik fint.

Hverdagen

Men nu begyndte hverdagen. Der var ikke mange indtægter. Vi havde fået lidt penge til brylluppet. Rasmus havde også noget tilbage, så han købte en kælvekvie. Den var dyr, men havde fine papirer. Nu håbede vi bare, den kom godt over kælvningen. Vi kunne ikke tåle at miste den. Men den blev stammoder, på længere sigt, til en god besætning. Vi købte også nogle kyllinger, så vi kunne sælge æg til købmanden og få varer til husholdningen. En griseso havde vi også købt, og nu havde vi fire køer, fem halvstore grise, to grisesøer og en gammel hest. Det skulle vi leve af. Det så ikke for godt ud, da høsten tegnede til at blive dårlig, men vi havde et godt gåpåmod og sled dagen lang med ukrudt i roer og kartofler.

En dag, da vi var i roerne, kom to befalingsmænd fra Søgård kaserne ridende ind på gårdspladsen. Jeg blev bange, skulle Rasmus indkaldes igen? Det havde han været i 1939 og var hjemsendt med fuld udrustning. Man vidste, at alt kunne ske i disse tossede tider. Men de ville glæde os. Vi kunne hente en flagstang på kasernen. Senere ville »Dansk Samfund« komme med et flag til os.

Hvor blev vi glade. Vi følte, vi blev anerkendt i vort nye sogn. Rasmus fik gamle Lotte spændt for og flagstangen hentet. Den blev pudset og malet, og der blev støbt en fod til den. Dagen før vor konges fødselsdag, den 26. september, kom flaget, og ingen kan vist i dag forstå den glæde og taknemmelighed, vi følte, da vi i vor egen have kunne hejse vort skønne Dannebrog til ære for Christian den Tiende.

Høsten i 1941 blev dårlig. Det gav ikke meget foder til vinter, men inden længe var der bud efter Rasmus fra en gård i Undelev. Han skulle hjælpe ved forskelligt arbejde. På den måde fik vi ekstra halm og roer til dyrene. Også en tørvefabrikant sendte bud efter ham. Han skulle læsse tørv i jernbanevogne på Lundtoft station. Rasmus ville

kun være afløser. Det herhjemme *skulle* passes. Det blev for det meste lørdag, søndag og mandag.

Det var hårdt arbejde, men gav gode penge. Vi kom med i det nationale arbejde. Jeg var med i sanitetsgruppen i DKB i Kliplev og cyklede et par aftner om ugen til kurser og møder. Vi kom i kontakt med mange mennesker. Vor nærmeste nabo og hans kone var os en stor støtte. De havde fire børn, som daglig kom, og vi voksne fik næsten hver dag en snak i marken eller om aftenen over en kop kunstkafe. Vi var falden godt til og havde næsten ikke tid til at længes hjem.

Vi havde sendt de første grise på slagteriet og havde råd til at beholde to, en til avl og en som slagtegris til jul. Jo, vi havde det godt trods krig og ondskab. Meget arbejde, men vi skulle spare på pengene. Der blev intet til luksus. Der var heller ikke meget at købe mere. Vi var godt forsynet med tøj. Vi manglede intet, men alt arbejdstøj og undertøj blev stoppet eller lappet, når der var hul eller tynde steder.

Da det blev efterår, gravede og ryddede jeg haven. Vi fik den anlagt. Det var kun vildnis det hele. Jeg fik planter, buske og løg hos naboerne, så det blev en billig fornøjelse.

Hen i november var vi færdige med roerne. Vi havde taget nogle rækker hver dag, toppen skulle fodres op, alt skulle bruges. Roerne trak vi op med den ene hånd og med en roekniv i den anden huggede vi toppen af. Det lagdes hver for sig i pæne rækker, så der kunne køres med hestevogn imellem.

November var slagtemåned, også hos os. Det var første gang jeg selv havde ansvaret for en hel gris, men jeg havde været med mange gange, så jeg var ikke nervøs. Det var en dejlig stor gris, godt med fedt. Det skulle der gerne være, da man ikke kunne købe margarine. Og smør var rationeret. Så snart flommen var kold, gik jeg i gang og intet kan måle sig med nystegt flommefedt.

Det tog flere dage at få det hele ordnet. Vi havde jo ingen fryser dengang. Der blev lavet blodpølser, medisterpølser, leverpølse, spegepølser, rullepølser, sylte og surrib.

Rasmus drejede kødhakkemaskinen, også ved pølsestopning. Skinker og bove og en side flæsk blev saltet og senere røget. Stege og kamme blev henkogt i glas eller kom i lerkrukker med lidt eddike ved. Et par stykker blev lagt ovenpå saltkarret sammen med et par medisterpølser til grønlangkålen nytårsaften. Rullepølserne blev også saltet.

Det hele skulle laves godt, så det kunne vare et halvt års tid. Jo, det var dejligt at være godt forsynet. Vi vidste jo aldrig, hvad det hele endte med.

Økonomisk så det lidt bedre ud, men vi skulle have en ny hest. Gamle Lotte kunne ikke mere. Rasmus tog til Sirupsmarked i Aabenraa den 18. december og købte en sort oldenborgerhoppe. Den var ret vaks, men han havde været vant til hurtige heste, så det gik meget godt. Det viste sig senere at være en god investering. Den fik mange gode føl. Det første blev solgt, det næste beholdt vi, så med tiden fik vi to flotte heste.

Nu var det snart jul. Jeg havde bagt småkager og æbleskiver m.m. Det var meningen, at vi skulle holde jul hos min far og mor, men vejrguderne ville noget andet. Lillejuleaften begyndte det at sne, og juleaftensdag var det rigtig snefog. Så vi blev hjemme. Jeg lavede god mad, dækkede fint bord med hvid dug og det fine bestik, lys i juletræ og alle stager. Det så godt ud mod de sorte mørklægningsgardiner. Vi havde ingen elektrisk lys, men da vi satte os til bords, kun os to, fik jeg tårer i øjnene. Vi var hver for sig vant til mange mennesker juleaften. Da længtes jeg hjem. Det varede kun et øjeblik. Jeg vidste, jeg burde skamme mig. Vi havde hinanden og et smukt hjem. Mange skulle holde jul ved fronten, andre var flygtninge og nogle i koncentrationslejre.

Da mindedes jeg min bedstefars ord: »Vi har meget at sige tak for«. Vi foldede vore hænder og bad sammen, som vi var vant til hjemmefra, og nu kunne vi nyde maden. Lidt senere kom naboens børn. Vi skulle med dem hjem og se, når juletræet blev tændt. Vi gik med de forventningsfulde børn og fik en dejlig juleaften – vores første sammen.

Året 1942

Rasmus og en nabo havde i fællesskab fået en mælkerute. De kørte hver en uge ad gangen. Vi skulle tidligt op og have malket. Rasmus skulle have morgenmad, måske skulle den nye Lotte have brodder i skoene. Det var glat, både frost og sne.

De hentede mælk hos tre husmænd, en mindre gårdejer og to store gårde i Undelev. Derefter til Holbøl Mejeri. Jeg fodrede dyrene og

begyndte at muge ud, så arbejdet i stalden var omtrent færdigt, når Rasmus kom tilbage.

Vi havde fået en kviekalv, som vi gerne ville beholde til avl. Fire slagtesvin var sendt til slagteriet, det gik helt godt.

Vi havde også talt med en drænsmeister. Han ville komme og dræne, såsnart frosten var af jorden.

En dag var Rasmus og naboen hos skovfogeden i Søgård og købe samlekort. Så fik de anvist et stykke skov, hvor vi måtte samle. Det var udtyndingstræ og grene fra træfældning. Vi var heldige, og fik masser af godt træ. Nabokonen og jeg hjalp med at samle. Når mændene havde hver sin vogn læsset, kørte de hjem. Vi samlede videre, til de kom igen. Vi fik gerne to læs til hver på en dag.

Søndag den 8. februar 1942 var vi inviteret til Bovrup. Min søster fyldte 30 år. Det var igen begyndt at sne. Rasmus kørte mælk. Søndag formiddag kom Moos fra Undelev gerne ud og snakkede lidt, men Rasmus sagde, han skulle skynde sig, da vi gerne skulle til Bovrup kl. 12 med hestevogn. Moos sagde, at vi måtte låne hans kane. Han ville have den klar, når vi var færdige. Sneen tog til, og vi var betænkelige, men med kane gik det nok. Lotte fik et foder. Vi blev klædt om, og Rasmus hentede kanen. Den var parat, med lammeskindsfodposer, gode tykke tæpper og det hele.

Det var en fin tur, men sneen tog til. Vi kom godt derover, men der kom kun os. Far og mor og mine andre søskende, som boede i omegnen, turde ikke vove sig ud. De havde ingen kane. Vi fik dejlig middagsmad, og vi fik snakket. Ved tretiden fik vi kaffe. Nu var det rigtig snefog, ja nu skulle vi altså hjem. Det var jo lyst endnu, men man kunne næsten ikke se vejen, det var hvidt det hele. Det kom både fra oven og fra fygning. Men Lotte travede godt afsted, til tider i sne til livet. Et sted på Kværslukkevejen væltede slæden, og vi trillede ud. Lotte blev stående. Vi børstede det værste sne af og kom i kanen igen og fortsatte mod Kværslukkevejen. Den satte farten lidt op, til vi nåede Lundtoftvej, men her kunne vi hverken se vej eller sti. Hesten fortsatte dog roligt, og omsider nåede vi hjem. Lotte lignede et sneuhyre. Den havde istapper på hals og ører og sne overalt. Vi spændte fra og kom ind i den varme stald. Det var dejligt. Vi tog overtøjet af, og gned Lotte tør med halmviske. Vor gode trofaste hest. Det var en slædetur, jeg aldrig glemmer.

Krigen rasede videre. Modstandsbevægelsen blev mere organiseret, og tyskerne mere nærgående her. De var overalt og levede godt på vores bekostning. Vi stolede ikke mere på vores nazist-nabo.

Jeg var som DKB'er med hjemmesygeplejersken på arbejde som »føl« de dage, hvor Rasmus ikke kørte mælk. Da var det et slid at være sygeplejerske. Tidligt langs om morgenen, på cykel på gamle grusveje med tasker bagpå og en på ryggen. Der var mange steder, vi kom, hvor de ikke havde mere end et til to sæt sengetøj, nogle få håndklæder og vaskeklude.

DKB'ere havde gået fra sted til sted og spurgt, om folk havde noget tøj at undvære. Børnetøj, undertøj, sengetøj, gamle lagner eller hvad som helst. Vi vaskede, syede børneundertøj af slidt voksenundertøj, håndklæder af slidte lagner. Nogle lagner blev lappet, så de kunne bruges igen, af resterne vaskeklude. Der var intet at købe, så vi delte ud, hvor behovet var størst.

Da en sygeplejerske kom til en barselskone, lå hun i sengen med den nyfødte og et eller to børn i faderens seng. Han var taget på arbejde. De trængte alle til at blive vasket og få noget at spise, men først skulle vi have tændt op i komfuret. Ilden var gået ud. Vand skulle varmes, inden de alle kunne blive vasket. Der var nærmest koldt over det hele.

Vi havde selv klude og håndklæder med, som vi brugte. Tog dem med hjem igen, vaskede og tørrede dem til næste dag. Dengang hjalp naboerne altid hinanden ved sygdom eller barsel eller ved festlige lejligheder. Deres eget skulle først laves, og børn sendes i skole, men de kom, tit med middagsmad og hvad der ellers manglede af mad, tog også vasken efter fødslen med hjem. Jo, da var det godt at have gode naboer. Det var en selvfølge, at man hjalp hinanden, og ingen drømte om at få en krone for det.

Det var en lang og hård vinter. Tyskerne byggede ved vestkysten som aldrig før. Arbejdsfolk og vognmænd blev opfordret til at arbejde for dem. Alt materiale, vi havde her i landet, endte også der.

Nu var det forår. Drænsmanden og hans folk var snart færdige med at dræne. Vi havde lige slagtet igen. Man kunne næsten intet kød købe mere, så det var godt at være selvforsynende.

Rasmus var begyndt at jævne grøfterne og glædede sig til at komme i gang med forårsarbejdet. Vi havde købt ny såsæd og håbede at få en

Ingeborg og Rasmus Wolff på Lundtoft station med gæster fra København

bedre høst. Jeg lavede også køkkenhave med nogle bærbuske og plads til mange grønsager.

Det forår oplevede jeg den første sandfygning i mit liv. Jeg syntes, det var forfærdeligt. Markerne var tørre, og det blæste voldsomt. Luften var tyk af sandet. Det fæg ind alle vegne og lagde sig i driver i hulveje og ved diger. Der var nu ikke noget af vores jord, der fæg, sandet kom længere væk fra med den stive vestenvind. Det blev stille vejr igen, og solen begyndte at varme, græsset at grønnes og inden længe også de nysåede marker. Hvor var markerne kønne, nu da de var blevet ordentligt behandlet og gødet. Man kunne se, at det groede fra dag til dag. Tørvefabrikanten havde også spurgt, om han kunne regne med Rasmus igen i år. Han regnede med, at de kunne begynde at levere tørv i juni måned. Så det kunne blive en lang sæson og give gode penge.

Vi talte en dag med el-installatøren om at få lys og kraft indlagt. Vi var de eneste, som ikke havde el. Det ville den forrige ejer ikke have. El-installatøren mente, at hvis vi ville have lys og kraft, skulle det være inden høst, medens han endnu havde materiale. Engros-firmaet havde

ikke meget tilbage, og der var ikke mere at få. Vi sagde ja, for når Rasmus tog arbejde i tørvene, kunne vi nok få det betalt også.

Vi sled i det, havde godt held med dyrene, men en arbejdsdag på 10-12 timer var normal. Det værste var, når der blev luftalarm, og det blev der oftere nu. Så fik vi ingen rigtig nattesøvn og var mere trætte.

Vi havde fået el indlagt. Sikken en lettelse. Vi behøvede ikke lamper og lygter alle vegne, når det blev mørkt.

Høsten tegnede godt, også roerne var gode. Det så ud til at give meget foder, og glade var vi. Men uroen i landet og forholdet til tyskerne blev værre og værre. Det var tit, når vi cyklede til møde i Kliplev, at vi blev stoppet af tyske soldater. De ville se vores bagage og se, hvor vi tog hen. Endnu gik det godt, men hvor længe.

Vi havde fået en god høst og økonomien var helt god, så vi kunne gå vinteren roligt i møde, hvad det angik.

Resten af året gik med de gøremål, der følger med landbruget, og inden længe var det jul igen. Julevejret var sådan, at vi kunne cykle hjem. Det var drøjt, da vi havde hård modvind, men det var nu dejligt at kunne fejre jul sammen med den nærmeste familie.

Det var stjerneklart, da vi ved ellevetiden cyklede hjem til Lundtoft. Vejret var så klart og stille. Vi mødte ikke et menneske, alt i naturen var fred og ro. Det var som om alt og alle respekterede julehøjtiden. Men den glæde var kort. Allerede anden juledag var der luftalarm igen, og bomberne faldt i nærheden af grænsen. Det var uhyggeligt, når man hørte dem hvine og så braget. Var det mon i nærheden? Man vidste aldrig, der var jo ikke langt fra os til grænsen.

Modstandsminder

af *Kay Filskov*

Kay Filskov er født i 1916 som søn af redaktør Tycho Filskov, Flensborg Avis, senere Dybbøl Posten. Han lærte maskinbyggerfaget og læste til maskiningeniør. Som nyuddannet i 1942 var det svært at få arbejde.

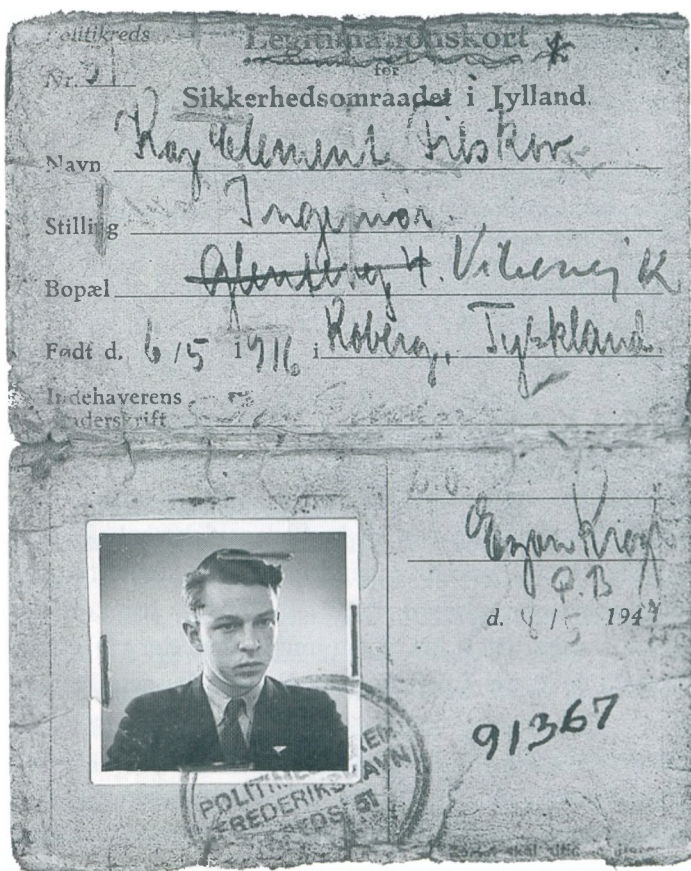
Efter nogen tid kom Kay Filskov til Brdr. Gram i Vojens, og her blev han fra 1944 inddraget i modstandsarbejdet. Det førte til Sverige – og hjemkomst i 1945.

Da jeg var færdig med skolen i 1942, var det svært at få arbejde, og lønnen var mindre end den, jeg fik som maskinarbejder. Jeg søgte ind hos Danfoss, der dengang var en beskeden virksomhed, og prøvede også hos Brdr. Gram, men fik ingen af delene. I stedet fik jeg arbejde ved Frederikshavn Jernstøberi & Maskinfabrik. Jeg kom dertil om natten og gik fra det ene hotel til det andet; men der var fyldt af tyske officerer, og da de havde hele armen nede i statskassen, betalte de nok bedre.

Til sidst spurgte jeg, om jeg ikke måtte ligge i badekarret; men det kunne ikke lade sig gøre. Så gik jeg til politistationen og spurgte, om de kunne huse mig. Der fik jeg en madras på gulvet og lagde frakken over mig. Det blev ikke til megen søvn, så jeg kom lidt sent op. Der var ikke tid til barbering og vask. Undervejs til fabrikken købte jeg mælk og rundstykker, som jeg nød i parken.

Jeg meldte mig hos overingeniøren, som høfligt spurgte, om jeg havde fået et godt værelse. Da jeg sagde, at jeg havde sovet hos politiet, så han lidt mærkelig ud i ansigtet; men han slappede af, da han hørte sammenhængen.

Om aftenen fandt jeg efter megen søgen et værelse med en seng, stol og et stativ med vaskefad og vand samt ganske gratis adgang til det offentlige på gaden. Når jeg steg op på stolen, kunne jeg gennem skråvinduet se en række danske fanger på gårdtur. Efter at have beset et vaskerum, med adgang til das i haven, fandt jeg et beboeligt værelse og et pensionat. Men det varede kun kort tid, så blev vi bogstaveligt talt fortrængt af tyske officerer, der i høj grad blev favoriseret.

I 1942 fik Kay Filskov udstedt legitimationskort med den korrekte identitet. Senere blev det suppleret med et falsk kort.

Hos Brdr. Gram i Vojens

Jeg var ikke spor ked af det, da der i 1943 kom besked om, at jeg kunne få en stilling hos Brdr. Gram i Vojens. Der er jo en væsentlig forskel på dieselmotorer og køleanlæg, men jeg fandt mig hurtigt til rette i Vojens hos Brdr. Gram. Der var mange jævnaldrende, der boede på værelser og spiste sammen i et hyggeligt pensionat. Om aftenen kom vi sammen på værelserne eller på ungdomsskolen, hvor forstanderen og en lærer fortalte om forskellige emner.

I weekenderne kunne jeg cykle til Sønderborg, hvor mine forældre boede. Dvs. hvis der ikke var for mange »tomater« på dækkene. Tomaterne var de røde buler, hvor slangen kom ud gennem de slidte dæk. Der måtte man så hjælpe sig med indlæg af gamle handsker og lignende. Nye dæk fandtes kun til skyhøje priser.

Det eneste vi mærkede til tyskerne var, når de næsten endeløse tog passerede, og højttalerne på banegården brølede til de Wehrmachtsangehörige. Men pludselig en dag i 1943 begyndte de at bygge flyveplads ud mod nabolandsbyen Skrydstrup. Landevejen blev spærret og indbyggerne smidt ud af deres hjem. Flere gårde blev jævnet med jorden og startbaner anlagt hen over markerne.

Første sabotager

Vi var nogle stykker, der blev inviteret til kortlæsning i Haderslev. Det gik hurtigt over til undervisning i, hvorledes vi bedst kunne bjærge os selv, dersom vi følte trang til at genere tyskerne, og hvordan vi kunne skade dem mest effektivt. Vi lærte om plastisk sprængstof (marcipan), lunter, tidsindstillelige blyanter samt maskinpistoler. En af de andre ingeniører, Villi Jepsen, fabrikerede hjemme en trækasse foret med zink. Den gravede vi ned i plantagen på et sted, som kun vi to og min kæreste kendte. Vi var en lille gruppe med en leder, der boede i nærheden af Vojens og med forbindelse ind til Haderslev. Senere fik vi våben m.m., samt falske identitetskort.

Om natten holdt vi øvelse i at færdes i vort område, der gik fra Jægerup til O. Jerstal. Nord og syd for os var der grupper, som vi ikke kendte. Vi bevægede os i række, med stor indbyrdes afstand. Banelegemet blev afpatruljeret af bevæbnede vagter, der gik to og to. De blev populært kaldt svelletællere. Formålet med øvelserne var at undersøge regelmæssigheden i deres færden, samt at lære egnen at kende ved nat-tid.

En dag fik vi besked på at afbryde tyskernes telefonlinie. Den gik fra Frankrig til Nordkap og fulgte stort set banelinien. Ved anden lejlighed skulle vi afbryde højspændingslinien i vort område. Mange virksomheder arbejdede med eller mod deres vilje for tyskerne. Det var vi også nødt til for overhovedet at få materialer til produktionen.

Vi organiserede et par mastesko på fabrikken, og da Villi og jeg boede lige overfor hinanden i nærheden af plantagen, behøvede vi ikke at gå ned ad hovedgaden og klirre med masteskoene. Vi ventede til midt på natten. Villi kravlede op i masten, medens jeg observerede hele horisonten rundt. Da han klippede den sidste tråd, svingede masten, så han lignede en bille på et græsstrå i blæsevejr. Undervejs hjem anbragte vi sprængstof på nogle højspændingsmaster. Vi hørte bragene hjemme fra vore senge. Næste morgen stod fabrikken komplet stille, da vi meget forundrede dukkede op. Radio og aviser var censurerede, så man hørte ikke om slige skrækelige begivenheder.

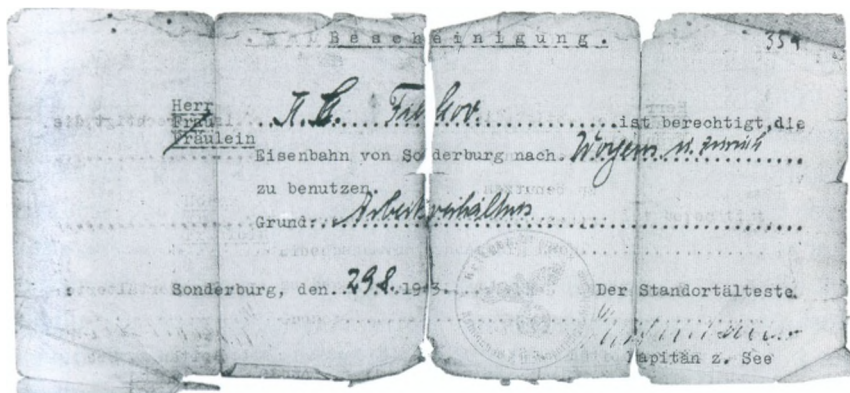
Da min blyant fungerede uden strøm, gav jeg mig til at tegne. Op ad formiddagen dukkede chefen, Åge Gram, og tegnestuechefen op for at drøfte nogle detaljer ved min tegning. Samtalen kom hurtigt til at dreje sig om den stille fabrik, og at ingen vidste, hvor den nærmeste sabotør var! Det ville jeg da give dem ret i.

Hverdagsproblemer

Ved den tid havde de allierede absolut herredømmet i luften. De kom i hundredvis i tætte formationer af flyvende fæstninger med eskorte af jagere og frembragte en enorm larm. Vi var ude at spadserere, da de kom første gang. Pludselig begyndte det at regne med stumper efter luftkampe, så vi behøvede ingen luftalarm for at søge indendørs. Mine forældre havde et sommerhus øst for Sønderborg, og derfra kunne vi se og høre angrebene på Hamborg og Kiel. Af og til kom der beskadede flyvemaskiner, der var forfulgt af tyske jagere. Så løb vi ind mellem træerne i skoven. En nat blev der kastet en serie bomber over den nærliggende eng. Næste morgen skulle vi ud for at se, om kvierne var lavet til frikassé, men de gik roligt og græssede mellem de vandfyldte kratere.

Jeg blev af og til standset på Alssundbroen, og soldaterne ville absolut se, hvad jeg havde i cykeltaskerne. De var altid høflige og venlige og var sikkert lige så kede af det som vi. Til sidst opgav min cykel totalt. Da kørte folk på dampslanger, reb og sågar træklodser. Det var ikke rart og lød ikke godt.

For at kunne rejse frem og tilbage med toget skulle man op på råd-

Kay Filskovs tyske passerseddel fra 1943 til brug ved jernbanerejser fra Sønderborg til Vojens.

huset og have tilladelse. Så jeg gik derop og bildte tyskerne ind, at jeg boede i Sønderborg, og at meget ville gå i stå på fabrikken, dersom jeg ikke kunne rejse frem og tilbage. Jeg fik så omgående en passerseddel, underskrevet af den tyske kommandant, »Kapitän zur See«. Sedlen fik også et stempel med den tyske ørn. Vi nåede imidlertid kun til Rinke-næs, så måtte vi ud og gå i gåsegang langs banen til næste station. Selvfølgelig fik vi ikke årsagen at vide. Det var jo sabotage. Derefter gik det rimeligt godt til Hovslund, hvor toget blev holdende resten af natten. Heldigvis kørte man dengang med damp, så jeg lå i varmen og glædede mig over, at kammeraterne i det område var oppe på mærkerne. Der kunne heller ikke ske os noget, idet soldaterne gik udenfor i kulden og passede på os.

På flugt for tyskerne

Tyskerne havde det med at slå til meget tidligt om morgenen. Den 6. juni 1944 – D-dagen – troppede de op hos Hermann Schlosser, vor forbindelse i Haderslev. De bankede løs på ham efter at have skudt hans yngre bror, der forsøgte at flygte. Man kan ikke forvente, at nogen kan holde stand mod en sådan behandling. Derefter fik de fat i ingeniør Per Madsen. Han var dengang krumtapdrejer hos Brdr.

Gram. Han var vor leder i Vojens, og han fik samme omgang tærsk.

Vi var kun lige begyndt at arbejde på tegnestuen, da der kom bud til Villi om, at der var et par herrer, der gerne ville tale med ham. Alverden vidste, at Gestapo og deres håndlangere som regel optrådte i regnfrakker og lange støvler, så den besked var ikke særlig genial. De sagde beroligende, at det kun drejede sig om en kort samtale. Det kom til at vare et år og havde nær kostet ham livet. Fabrikken var ellers stor nok til, at man kunne have fundet et skjulested. Tyskerne arresterede yderligere en lærling på fabrikken, og tog så fangerne med til Staldgården i Kolding. Villis forældre drog derop og kom mærkværdigvis i forbindelse med ham ved at råbe op til et vindue. Heldigvis varede det nogen tid, inden Villi kom »under behandling«, og da var jeg forsvundet. Men tyskerne ville jo også gerne vide lidt om vort våbenlager. Ved disse forhandlinger røg der en del tænder hos fangerne.

Det varede noget, før min kæreste Martha Jepsen, der er Villis søster og nu min kone, fandt ud af, hvad man gik og stak hovederne sammen om. Hun advarede mig, og jeg kom ud af bagdøren i en fart. Jeg lånte hendes cykel og fik at vide, at jeg kunne henvende mig til vor læge, dr. Nybro i Vojens. Der fik jeg en madpakke og besked om, at jeg kunne cykle ud til husmand Frans Beck i Nustrup. Da jeg nu regnede med at skulle i landflygtighed, kørte jeg hjem i nærheden af huset, hvor jeg boede og listede ind i huset fra bagsiden. Jeg hentede papirer, penge og tandbørste m.m. Da jeg kom ned, holdt der en vogn foran Villis dør, og han kom gående ud fra plantagen med kassen på skulderen. Bag ham gik der bevæbnede vagter. Villi hev kassen op på ladet med et brag, medens vagterne holdt sig forsigtigt på afstand.

Jeg kom frem fra mit skjul og cyklede til Nustrup. Undervejs mødte jeg Niels Christian Fokdal (nu lærer på Samsø). Han kendte ikke adressen, så vi fulgtes derud. Vi var efterhånden 5 mand, der mødtes i Nustrup, hvor vi blev vældig fint modtaget. Der var en have, hvor vi kunne gå og lege gartnere. Dersom postbudet eller andre nærmede sig, gik vi ind i laden. Om natten sov vi på gulvet i stuen. Det var en uholdbar og farlig situation, ikke mindst for vore værter. Efter nogle dages forløb fik vi at vide, at fru'en var ved at blive nervøs, så vi startede mod Kolding. Jeg havde den ene af gutterne på bagagebæreren, så kunne vi skiftes til at træde. Cyklerne sendte vi fra Kolding tilbage til Vojens.

Politikreds **Legitimationskort** ,
Nr. 66 for
 Sikkerhedsomraaderne i Danmark.

Navn Mortensen, Johanne

Stilling Korrespondent,

Bopæl Lavgade 3, Haderslev.

Født d. 6 / 5 1923 i Hobro

Indehaverens
Underskrift Johanne Mortensen

 **Haderslev Købstads
Folkeregister**

d. 7 / 3 1944.

O. O. B. & Co. Kortet skal altid medføres.

Da Kay Filskov flygtede i 1944, gik også kæresten Martha Jepsen en tid "under jorden". Hun fik et falsk identitetskort med navnet Johanne Mortensen.

Da var Martha (alias Johanne Mortensen, Hobro) imidlertid »gået under jorden«, som det hed dengang. Vi turde hverken ringe eller skrive, og mine forældre gemte alle billeder af mig. Martha kom til København, dagen efter at jeg var kommet til Sverige. Senere vendte hun tilbage til Vojens og fik arbejde i Haderslev. En duplikator blev organiseret, og Martha skrev så i sin fritid stencils til illegale blade. Der kom henvendelse til hende fra en ny gruppe, der var dannet i Vojens. De ville gerne vide, hvor vor kasse var gemt, men den var jo desværre væk.

De fik så fat i noget andet og sprængte blokposten på banegården. Den hang længe truende ud over sporet, så stedet kun kunne passeres med forsigtighed. De har nok haft sved på panden, når sporet skulle skiftes.

Fire mand fra vor gruppe kom via Staldgården, Horserød og Frøslevlejren til de forfærdelige oplevelser i koncentrationslejrene. Men det hørte jeg først om ca. et år senere. Efterhånden fik man tilladelse til at sende censurerede breve begge veje.

Med en vognmand fra Frøslev lykkedes det Martha at sende karameller og cigaretter til Villi. I pakken havde hun lagt et lille brev, camoufleret som en karamel. Det blev vel modtaget. Cigaretter kaldtes dengang »bukkevarer«, fordi de lå under disken. I lejrene kunne de bruges til bestikkelse og være et spørgsmål om liv eller død.

Vi kørte med toget fra Kolding. Selvom der var meget tysk personel med toget, var det på det tidspunkt ikke så farligt; men vi spredte os alligevel. Ved færgeløbet i Nyborg var der lavet en slags afskærmning af træ, hvor man skulle ind på række og blev befølt fra øverst til nederst, om der var skjulte våben. Der stod også nogle mennesker og betragtede os indgående. Vi kom heldigvis uantastede igennem.

Ankomme til København om aftenen drog vi ud i omegnen, hvor nogle af kammeraterne kendte en ung mand fra Vojens, som vi sikkert kunne bo hos. Vi ringede på, og den unge mand kom ud. Jo, han ville spørge sine forældre. Desværre kom han ud med uforrettet sag. Jeg ringede så til en kammerat fra Maskinteknikum. Jeg sagde kun: »Leo (det var ingeniør Leo Fortoft), det er mig. Jeg er her med fire venner!« Han svarede: »Det er fint, du bor hos mig, to stk. kan bo der, og to stk. kan bo der!« Det var dog 1½ år siden, vi havde talt sammen!!

De to gik op ad en trappe og ringede på døren. Pludselig gik den op, og de fik en pistol stukket i maven. Den blev dog taget bort, da de hilste fra Leo som aftalt. Næste morgen var jeg med Leo henne for at bese hans arbejdsplads, en værnemagerfabrik. De to tyske vagtsoldater hilste høfligt, da vi gik ind. Vi var i København i ca. en uge.

På Hovedbanegården tog en kanonfotograf billeder af os. Som ved andre forbrydere forfra og fra siden. Vi skulle skrive hver sin rapport om, hvad vi havde begået af »forbrydelser« i Sønderjylland. Denne rapport med påsatte billeder gik til modstandsbevægelsen i Sverige. En dag drog vi hen til en lille købmandsforretning, hvor vi blev installeret i baglokalet. Han havde ikke meget at sælge, så vi troede, at det var

en slags engros forretning, da han fra telefonen dirigerede rundt med varepartier. Da der også blev blandet en tromle benzin ind i foretagendet, forstod vi sammenhængen.

Da det begyndte at mærkne, fik vi besked om, hvad der skulle foregå. Jeg skulle gå forrest med en blomst i knaphullet og en avis under armen. De andre skulle følge efter med indbyrdes afstand. Jeg ville så møde en dame, der ville sige: »Jeg skal hilse fra den gamle dame«. Så skulle jeg følge efter hende op i en sporvogn og de andre ligeså. Vi skulle fordele os over hele vognen. Afstigningen skulle foregå på samme måde, idet de efterfølgende skulle gå, så de lige kunne skimte den forangående.

Sporvognen standsede i nærheden af Kastrup havn. Undervejs mod havnen bemærkede jeg en del »kontorfolk«. Der var nok våben og ikke papirer i de mapper de bar på!

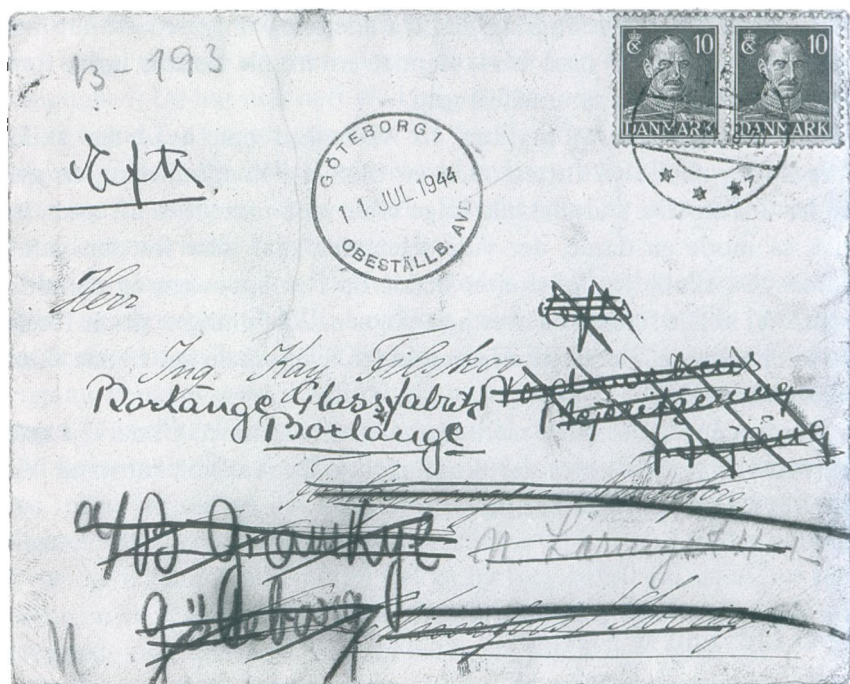
Over Øresund til Sverige

Fiskerbådens kahyt var fuld af jøder med en del børn, der var bedøvede. Jeg blev stuvet ned ved hyttefadet. Efterhånden blev hver eneste ledige plads på båden fyldt. Det var en skøn lyd, da motoren startede, og vi tøffede ud af havnen. De tyske vagter ved havneudsejlingen var blevet bestukket, og det var dem vel undt. De risikerede jo også noget.

Jøderne skulle betale; men det skulle vi ikke. De pågældende fiskere, og de mange andre implicerede, gjorde det ikke for pengenes skyld. De risikerede familien, livet og skibet eller endte måske i en koncentrationslejr.

Jeg turde næsten ikke trække vejret, før jeg kunne regne ud, at vi var kommet igennem havneløbet. Det var nemlig så smalt, at soldaterne næsten må have kunnet se ned i skibet, da vi passerede. Der var ikke noget med at komme frem, før der blev givet ordre. Med en sigtekikkert kan man nemlig se langt ud over havet, og der burde højst kunne ses to mand på dækket, nemlig skipper og hjælper.

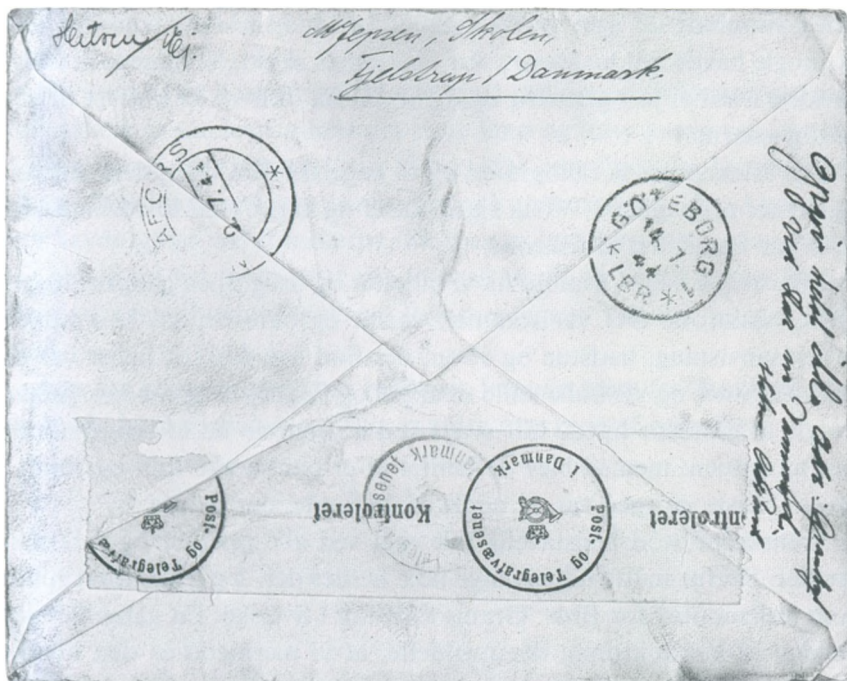
Det var virkelig en streng omgang at ligge ved hyttefadet, thi inden længe sov både arme og ben. Omsider hørte vi en svensk fiskerbåd, der nærmede sig og fik lov at komme op. Vi var så glade; men vi kunne jo ikke falde skipperen om halsen alle på en gang. Jeg havde også nok

at gøre med at rette mig selv ud. De to både blev bundet sammen, og de noget ældre mennesker fra kahytten kom godt over rælingen med børnene.

Det var en stor oplevelse at komme ind til Malmø og se den strålende oplyste by. I Danmark var det næsten kun tysk-kontrollerede biler, der kørte. Danske biler var for det meste klodset op, og benzin var næsten kun at få på den sorte børs. Bilernes lytglas var afskærmede, så der kun sås en smal lysstribe. Alle vinduer skulle være afskærmede, og det skulle politiet holde øje med (så længe vi endnu havde det). I København måtte man næsten gå med det ene ben i rendestenen for at finde vej.

Vi ankom til et stort lokale i Malmø. Der var mange etagesenge med madrasser, og på gulvet lå en stor bunke halm. Vi fik så udleveret et stort stykke papir samt en stor og en lille papirspose. Det var henholdsvis lagen, dyne og hovedpude. Jeg fik stoppet for megen halm i

Korrespondance til og fra Sverige blev censuret – her et eksempel fra juli 1944.

min dyne, så den var vanskelig at holde på plads. Altså bandt jeg den fast med sejlgarn. Jeg ved ikke, hvad der larmede mest, den megen snorken eller papirets raslen. Næste morgen fik vi et dejligt morgenmåltid, og så kom vi efter tur i strengt forhør. Der sad en række mennesker med vor rapport, og så var det bare med at huske, hvad man havde skrevet, idet spørgsmålene haglede ned over os. Tyskerne forsøgte på alle måder at infiltrere modstandsbevægelsen, blandt andet ved at sende danske forrædere over Sundet.

En af dem, der kom over med os, var en ung mand fra København. På hans rapport var der tilføjet, at han var til fare for sig selv og andre, fordi han var skydegal. Det nyttede jo ikke at føre enmandskrig mod tyskerne.

Da vi var kommet godt gennem forhøret, var der næsten ingen ende på den venlighed, vi mødte. Vi fik penge, god forplejning, undertøj, toiletsager med tilhørende »rakhyvel«, så vi kunne få skægget af og se

lidt civiliserede ud igen. Vi fik også et sæt maksimaltøj, som det hed. At nogle havde lidt hængerøv, var ikke tøjets skyld. Vi lignede en slags brødre, hvad vi jo i grunden også var! Så fik vi hver en kuffert til alle herlighederne.

Om aftenen gik vi i biografen og så engelske film uden den sædvanlige tyske propaganda. Vi fik rigtig kaffe og kager med flødeskum, der ikke var fremstillet af fiskeolie.

Efter nogle dage i Malmø fik vi billetter og drog til en gammel herregård, Nissafors. Det var sommer, varmt og bare dejligt. Der var en arbejdsanvisning, badstue og elven, der flød lige forbi. Chefen var en militærmand, og vi skulle stille til appel og flaghejsning om morgenen. Nogle af gutterne havde lidt svært ved at komme ud af sengehalmen om morgenen; men så blev de hentet af et par stærke folk og smidt i elven. Næste morgen var de nogle af de første, der mødte.

Svenskerne stod bogstavelig talt vagt ved alle grænser og forsvarsværker. Derfor måtte udlændinge ikke færdes der. Jeg rejste først rundt som kølemontør for Brdr. Grams afdeling i Sverige. En gang blev jeg vækket af konduktøren, der meddelte, at vi nærmede os den norske grænsestation Årjäng. Den rare mand kunne godt forstå min rædsel og sagde, at jeg kunne tage de par stationer tilbage med toget fra grænsen.

Senere fik jeg opholdstilladelse i Gøteborg, og da vi ikke kunne få alle delene fra fabrikken i Vojens, var der nok at se til med at lave tegninger til det, der skulle fremstilles i Sverige.

Alle de breve, vi skrev, blev censurerede. Det kunne vi se af de blå streger over teksten. Af og til var der kun aftrykket tilbage af den plade chokolade, jeg havde sendt min kæreste. En gang fik jeg en pakke med marcipanbrød og silkestrømper sendt med en sømand til Frederikshavn. Strømper kunne ikke fås i Danmark, hvor man stoppede oveni stopningerne.

Befrielse og hjemkomst

Jeg boede lige bag det amerikanske konsulat. Den 4. maj 1945 hørte jeg en gevaldig larm fra gaden, og det var altså den store dag, vi havde ventet på så længe. På ganske kort tid var der sort af mennesker og en

jubel uden ende. Det var lige ud mod havnen; men heldigvis røg ingen i baljen.

Nu kunne det ikke gå stærkt nok med at komme til Danmark; men folk skulle jo samles fra hele det store land og have papirerne i orden.

Den færge, jeg kom med, var i hvert fald propfuld. Fra færgens dæk så jeg i Helsingør ned over mængden og kunne rigtigt se, hvad herrefolket havde gjort ved danskerne. Så mange luvslidte mennesker havde jeg aldrig set før; men tøjet var jo også vendt og vendt mange gange. Begejstringen, hurraråbene og stemmepragten var der intet i vejen med.

Alle fire kammerater kom heldigvis levende hjem fra Tyskland med de hvide busser; men mere eller mindre mærkede af opholdet.

Postassistent i Gråsten 1944-45

af *K.N. Kaptain*

K.N. Kaptain er født 1920 i Visborg sogn og blev uddannet i postvæsenet. Han sluttede karrieren som postmester for det jyske jernbanepostkontor i Fredericia fra 1974 til 1987 efterfulgt af fire år som titulær direktør med varetagelse af udenrigsopgaver for P&T's generaldirektorat.

Her fortæller han, hvordan den sidste krigsvinter og befrielsen 1945 blev oplevet set fra posthuset i Gråsten.

Et af de første billeder, jeg erindrer fra mit barndomshjem i Visborg sogn (Hadsund kommune), var et indrammet foto af kong Christian X på »Den hvide hest«. Min far havde fået billedet foræret af greve Knud Danneskiold-Samsøe til Visborggaard som påskønnelse for at have passet hesten godt. Den var af grevefamilien kaldet »Malgré tout« (=Trods alt!) og blev udlånt til kongen for at opfylde en spådom om, at den danske konge skulle ride ind i Sønderjylland på en hvid hest.

Hesten ligger begravet i et lille anlæg tæt ved Visborggaard. Greven rejste en mindesten over den – en utilhugget granitsten ca. et par meter høj og med følgende inskription indhugget:

DEN HVIDE HEST

Jeg Kongen bar over grænsen her,
da Sønderjylland blev dansk igen

Den 10. juli 1920

Fra jeg kunne stave mig igennem det – og lære udenad – har denne tekst stået prentet ind hos mig. Den vakte min interesse for Sønderjyllands historie, der blev yderligere næret både i min mors hjem og af mine forældre.

Både i Visborg skole og senere på Hadsund realskole blev der gjort

meget ud af den sønderjyske sag. Skolebestyreren på realskolen var formand for Grænseforeningen og også ivrig talsmand for lærer Peter Marcussens »Det unge Grænseværn«. Vi fik sønderjydernes kamp så intensivt og levende fortalt, at jeg senere kunne nikke genkendende til steder og mindesmærker i det sønderjyske, som skolebestyreren bare havde beskrevet i ord – audiovisuelle hjælpemidler var det småt med i skolen dengang!

Således motiveret drog en kammerat og jeg i vor sidste skoleferie – pr. cykel naturligvis – til Sønderjylland og trawlede på kryds og tværs alt det igennem i praksis, som skolen havde lært os. Det blev en kæde af skønne oplevelser – på egen kost og vandrehjemslogi, bl.a. i Christiansfeld hos Brødremenigheden, i Sønderborg, Nordborg, Kollund græns hjem og Rudbøl. Vi havde 100 kr. med hver – og endda et par kroner tilbage, da vi var hjemme igen!

Tjeneste i Sønderjylland

Efter skolen blev jeg ansat som elev i post- og telegrafvæsenet, og efter veloverstået eksamen blev jeg placeret som afløser ved Skagen postkontor.

Under en afløsning ved Hjørring postkontor fik jeg en aften i den sidste krigsvinter 1944-45 fjernskriverbesked om, at jeg fra den første i næste måned (med ca. 1 uges varsel!) var forflyttet til tjeneste ved Gråsten postkontor. Det var medens det så allermørkest ud. For selv om vi så lysning forude, ventede vi vel alle en konfrontation – også i vort land. Uden så meget som at blive spurgt, skulle jeg så flytte fra Skagen til grænsen. På grund af de usikre trafikforhold fik jeg besked på at begive mig afsted, så snart det var praktisk muligt.

Rejsen derved blev da også et kapitel for sig. På grund af jernbanesabotager og med togløse dage hveranden dag varede det faktisk en uge at nå gennem »Det gamle land« – et udtryk fra den sønderjyske terminologi, jeg senere lærte at kende. Sønderjysk sprogtone stiftede jeg i øvrigt allerede genopfrisknings-bekendtskab med i morgentoget mod Tinglev på den sjette rejsedag! Det var for mig næsten som at komme til udlandet, sådan summede det om mig med høj snak på sønderjysk, plattysk og tysk i skøn blanding.

»Skifter i Tinglev« – og dér stod jeg så på en bomberaseret banegård, der gav mig en følelse af at være nær ved slagmarken. Samtidig var det en demonstration af, hvor lidt vi blev informeret om, hvad der hændte i resten af landet på den tid.

Lige over middag – en uge efter min afrejse fra Skagen – stod jeg af toget på Gråsten banegård, hvor jeg til min forbløffelse blev modtaget af en toldassistent, som jeg et par år før havde spist på KFUM-pensionat sammen med i Frederikshavn. Han fortalte, at han i Graasten Folkeblad havde læst om min forflyttelse fra den første – og da det var næste dag, havde han i sin middagspause gjort sig et ærinde omkring banegården. Det var virkelig en lunende modtagelse, og han fortalte mig yderligere, at vi kunne blive medpensionærer igen, hvis jeg indfandt mig på hans pensionat til aftensmad – og det gjorde jeg så.

Desværre begik jeg en bommert ved allerede den første aften på pensionatet at spørge, om den gamle radio i lokalet ikke kunne tage den engelske presse. Pinlig tavshed! Der gik dog kun til næste aften, så drønedes den danske stemme fra England ud i lokalet. Men jeg fik af min tolderven at vide, at der forinden havde været livlig aktivitet for at »checke« synderen, idet min forflyttelse til Gråsten havde bevirket, at min forgænger i stillingen efter postmesterens anmodning var blevet tjenstlig forflyttet efter en snes års ansættelse ved Gråsten postkontor. Det satte min ny chef – postmester, cand.jur. og kaptajn af reserven A.N.P. Gunge – mig ind i og »programmerede« sine forventninger til mig. Samtidig holdt han et længere introduktionsforedrag for mig om forholdet dansk – tysk, og han pålagde mig en korrekt dansk holdning – »her i de sidste dage før det er slut«. Jeg blev orienteret om, at der var en tysk pendant til så godt som alt dansk: skole, børnehave, rokklub, læge, bager, købmand etc., og at jeg som dansk »embedsmand« naturligvis måtte »handle« dansk.

Gråsten postkontor var en gammel tysk postbygning, og man kunne den gang i gunstig belysning stadig se påmalet bygningen i hele dens facadelængde: Kaiserliches Postamt. I øvrigt havde Gråsten postkontor tilfælles med Skagen postkontor, at staten drev lokaltelefonen. Der var en ret stor telefoncentral på Gråsten postkontor med ca. 25 damer til betjening af telegraf og telefon. Det har muligvis været bestemmen- de for, at det var mig, der blev forflyttet derned, at det kunne være bekvemt med én, der havde prøvet noget lignende før.

Min første dag ved indleveringen på Gråsten postkontor var en temmelig makaber oplevelse. Så snart vi åbnede – det gjorde vi allerede kl. 8 – væltede det ind med stærkt invaliderede mænd. Det var sønderjyske krigsinvalidere fra 1. Verdenskrig. Jeg havde ganske vist i mine postreglementer læst om, at P&T varetog udbetalingen af »sønderjyske militær- og civilrenter«, og det var såmænd også beskrevet, hvordan man skulle bære sig ad med det. Men teorien blegnede, nu da de gamle soldater stod her – nogle med frygtelig vansirede ansigter, andre mangelde lemmer, endelig var der en del, som havde mistet stemmen, og talte via en ventil i halsen indopereret på strubehovedets plads. Sidstnævnte var giftgasskadede. Jeg følte det, som blev jeg præsenteret for en levende illustration til figurerne i Victor Hugo's »Les misérables«.

Ingen havde informeret mig om denne invasion. Det skyldtes nu nok mest, at to af kontorets unge postbude samme morgen var udeblevet fra tjenesten. De havde telefonisk underrettet postmesteren om, at de på grund af modstandsarbejde blev nødt til at gå »under jorden«. Det havde naturligvis givet anledning til, at postmesteren måtte omdisponere personale og skaffe afløsere som nødtørftigt blev instrueret, så de lige kunne klare den akutte situation.

Det bevirkede iøvrigt, at assistenterne blev sat til brevsorteringstjeneste om aftenen – på skift – i nogle uger, indtil forholdene var stabiliseret. Her opdagede jeg pludselig nytten af at have lært gotisk skrift på P&T-skolen. Rigtig mange private breve var håndskrevet med gotisk skrift. Hertil kom, at »hjemmetyskerne« og f.eks. den tyske bank m.fl. skrev danske bynavne og andre stednavne på tysk: Pattburg, Tondern, Apenrade gik an, men da der pludselig stod »Schaffhaus«, var jeg parat til at returnere med påskrift: Postforbindelsen med Schweiz p.t. indstillet! Heldigvis blev jeg forhindret af det samtidigt tjenstgørende postbud, som i en fart belærte mig om de danske byer »på den led«. Men da han lidt efter sagde, at nu skulle vi have posten klar til »Broue å æ gaff«, så var det lige som et fremmed sprog, skønt det var ærkesønderjysk for »Broager og Egersund«. Heldigvis har jeg altid haft sprogmemme og blev hurtigt fortrolig med og ynder af det sønderjyske sprog.

Blandt postkontorets kunder i Gråsten havde vi de »skinbarlige koryfæer« for fjenden – hjemmetyskernes leder, overdyrlæge Jens Møller og nazipartiets fører, læge Frits Clausen, Bovrup. Jeg har ekspederet

Postbygningen i Gråsten smykket til modtagelse af kronprinsparret i 1945. Fra venstre K. N. Kaptain, postassistent J.Z.H.A. Petersen, elev H.C. Hedegaard, postmester A.N.P. Gunge, kontorassistent frk. Matzen, landpostbud A.C. Høeg, ekstrabud A. Mathiesen, postpakmester C. Petersen og postbud C.I. Holm.

begge flere gange – og oplevede også efter befrielsen at ekspedere mange pakker og breve til dem under deres internering i Fårhuslejren, som Frøslevlejren omdøbtes til efter 5. maj.

Befrielsen

Jeg havde vagten på postkontoret den 4. maj 1945 om aftenen til kl. 22. Da befrielsesbudskabet var kommet fra England, kom postmesteren glædestrålende ned og fortalte det – også til de tjenstgørende på telefoncentralen, men dér var der allerede vildt kaos. Alle abonnenter ville ringe til venner og bekendte, og der var ikke andet at gøre end lade det »ringe og rasle«, indtil der ud på aftenen faldt lidt mere ro over feltet. Da jeg var færdig med arbejdet og kom ud på gaden, var der en tåge så tæt, at man ikke kunne se noget, bare høre en summende aktivi-

tet. Jeg løb lige ind i et par tyske soldater med opplantede bajonetter. Det var jo først næste morgen kl. 8, det officielle befrielsestidspunkt skulle indtræffe.

Jeg gik op til min medpensionær – toldervennen – her var flere fra pensionatet samlet. Jeg kunne fortælle, at de tyske vagtposter ikke var inddraget, måske snarere forstærket, og vi var enige om at forholde os forsigtigt de sidste timer, og vente med festivitas til næste dag, når vi mødtes på pensionatet. Alle de forsamlede havde i øvrigt skiftet pensionat. Vi var flyttet ind hos en overgendarm-frue, hvis mand var »under jorden«, idet han havde været så heldig at undslippe, da tyskerne internerede grænsegendarmerne – i øvrigt ikke så længe efter den brutale nedkæmpning af grænsegendarmeriets chef, oberst Paludan-Müller, hvis tjenestebolig-ruin lå os for øje som et memento hver dag.

Næste morgen den 5. maj, da vi kom på pensionatet om morgenen kl. halv syv, blev vi modtaget af vor »vært« og en flok ligeledes undslupne grænsegendarmer i deres smukke lyseblå uniformer. De holdt sig forsigtigvis inden døre til kl. 8, men gik så ud og blev hyldet ligesom modstandsfolkene med deres blå/rød/hvide armbind.

Da jeg mødte på kontoret kl. 7.30, var postmesteren ude at hilse på personalet i budstuen og telefoncentralen – og samtidig sagde han »farvel« til postkontorets rengøringsdame gennem en menneskealder. Hun var krigsenke fra 1. verdenskrig – men hjemmetysker og blev af den grund erklæret for uønsket på en af statens arbejdspladser. Sådan blandede jubel og gråd sig mange steder denne og de følgende dage, vel ikke mindst i grænselandet med de mange hjemmetyskere. Vi var mange, som havde stor medfølelse med hende, og jeg tror, her blev skabt ny kim til sammenhold mellem hjemmetyskerne.

Jeg syntes ikke, vi kunne være dette bekendt, og det føltes næsten som en skæbnens ironi, at da vi kl. 8 under kirkeklokkernes kimen foretog flaghejsning, da brast flagsnoren. En ny kunne næppe opdrives, i alt fald ikke i en fart. I det samme passerede to ældre tyske soldater på vej »Heim ins Reich«, i luvsldt uniform og med afklippede distinktioner. De fik straks øje på vor situation – og uden at spørge splidsede de flagsnoren – tog stilfærdigt huen under armen og forsvandt – sikkert glade for, at de kun havde et par timers gang til grænsen og i modsætning til flertallet af deres kammerater undgik at gå spidsrod længere. Vi hejste flaget, hvorefter postmesteren dekreterede kontoret

Frihedskæmpere fotograferet ud for den daværende politistation i Jernbanegade. Foto: Gråsten lokalhistoriske arkiv.

lukket for publikum, så vi kunne komme ud at deltage i befrielsesjubelen. Den var enorm.

Kl. ca. 10 rullede en lastbil op foran politistationen medførende »Bovrup-kartoteket«, der blev kildemateriale til en stor del af opgøret efter besættelsen. Selvom Frits Clausen havde haft en hel nat til at få det ryddet af vejen, havde han ikke ænset dette, eller var det måske bevaret ud fra fælles skade/fælles trøst princippet?

Så indtraf igen noget af det, som skabte ondt blod i det lille bysamfund. Den talrige flok af nazister og hjemmetyskere, som modstandsfolkene i formiddagens løb afhentede og bragte til politistationen, skulle foreløbig interneres på Gråstens tyske skole.

»Transporten« foregik på den måde, at de internerede blev sendt ud på endnu en march gennem Gråsten – med koryfæerne i spidsen: Frits Clausen, Jens Møller og »Asmus von der Heide« – en specielt dansk-ungenlig kommentator i »Nordschleswigsche Zeitung«. Det blev en diametral kontrast til de mange marcher, de samme personer havde foretaget i læderstøvler, spidsbukser, militærskjorte med skrårem og un-

De to dræbte frihedskæmpere Hans Feddersen og Christian Clausen, som faldt den 5. maj ved den tyske skole – nu Politigården – fotograferet umiddelbart efter drabet. Foto: Gråsten lokalhistoriske arkiv.

dertiden »bevæbnet« med spade. Den blanding af triumf og hadstemning, der ledsagede denne fornedreelsesmarch, tog det vel en menneskealder at fjerne.

Den 5. maj gik ikke til ende uden en frygtelig katastrofe, der på grund af festjubelen landet over måske dårligt nok nåede til »det gamle lands« kundskab. Sidst på eftermiddagen genlød Gråstens gader af voldsom geværskydning. Der blev blæst luftalarm endnu en gang. Folk troede knap, hvad de hørte. Jeg kom med en flok andre i ly i dommerboligen, der lå nabo til politistationen, hvoromkring menneskemængden var mest koncentreret af nysgerrighed efter at se hvem og hvad, der blev hentet til opbevaring dér. Dommeren, som ellers ikke blandede sig med folket, var under indtryk af chocket over luftalarmen meget snaksom og gæstfri over for alle de »invaderende« i den lille times tid, vi var der.

Hvad var der sket i den tid? Jo, en gruppe tyske soldater (marinere om bord på et skib fortøjet ved Egersund) havde bemægtiget sig rutebilen med post fra Broagerland, der hver eftermiddag overførtes med

Kronprinsparret med prinsesse Margrethe og prinsesse Benedikte ved ankomsten i 1945. Til venstre politimester A.M.Bjerre og til højre med briller sognerådsformand Johannes Kock.

den gamle kædefærg. Soldaterne monterede maskingevær på bilens tag. Ved ankomsten til Gråsten ville de befri de internerede på den tyske skole, hvoraf flere i øvrigt blev hårdt såret ved aktionen. Da luftalarmen blev afblæst, lå de to frihedskæmpere Hans Feddersen og Christian Clausen, som havde stået vagt ved skolen, på valen. Elskelige pastor C.Hvidt, som i 1944 havde været stærkt involveret, da grænsendarmerichefen, oberst Paludan-Müller, blev nedkæmpet, måtte igen træde til og tolke sorg oven på festjubelen. Det skete ved en smuk søndag-formiddagshøjtidelighed på Gråsten kirkegård.

I øvrigt skete der det specielle for os på postkontoret, at der den 5. maj kom telegram med tak for husly – signeret Rico. Det var fra kronprins Frederik. Postkontoret havde nemlig, da syge tyske flygtninge rykkede ind på Gråsten slot, påtaget sig at opbevare nogle af slottets kostbarheder.

Hele sommeren 1945 blev fest på fest – i Dybbøl Skanser 25 års Genforeningsjubilæum med hele kongefamilien – og på Skamlingsban-

ken mødte vi alle Frihedsrådets politikere som folketalere. Turene til festerne foregik i reglen på cykel – til Skamlingsbanken dog på ladet af en lastbil.

Kronprinsparrets første besøg efter befrielsen i Gråsten i september 1945 blev en meget stor oplevelse for by og egn. Der var levende lys i alle vinduer på besøgets første aften.

For mig blev besøget noget ganske særligt, idet min pensionatsværtindes mand, som var referent til Flensborg Avis, pludselig blev syg. Jeg påtog mig så at »dække« begivenheden (for 4 øre pr. linje!). Billederne derfra og fra kronprinsparrets besøg på Gråsten slot i 1946 fylder et par sider i vort private fotoalbum. Jeg vovede ved audiens hos Dronning Margrethe den 10. april 1989 at tage fotokopier herfra med og vise frem. Det var mit indtryk, at det interesserede dronningen meget.

Til minderne fra befrielsestiden hører også at fortælle, at postmester Gunge stillede op til folketingsvalget efter befrielsen for det konservative folkeparti – og mente sig ret sikker. I sidste øjeblik stillede også grænsegendarmeriets nye chef, ritmester Bartholdy, op – og han fik mandatet!

Der kunne være meget endnu at nævne fra Gråstentiden, der var med til at præge min personlige udvikling. Eksempelvis forsøgte jeg at tjene lidt ekstra ved siden af den beskedne postmedhjælperløn. Jeg blev således fritidsakkvisitør for Statsanstalten og Kgl. Brand. Og af Graasten Bank blev jeg antaget til eftertælling og bundtning af gamle pengesedler efter den berømte pengeombytning i 1945. Endelig fik jeg i nogle måneder kontorarbejde på Hjorteapoteket i Gråsten for at bistå ved afregningen af receptmedicin med områdets sygekasser. Her fik jeg lidt brug for min latinlærdom fra skolen!

Min tid i Sønderjylland sluttede på en ny »arbejdsplads«. Jeg var under besættelsen blevet udskrevet til Livgarden. Imidlertid lød min mødebefaling på 3. Bataillon, 5. kompagni på Haderslev kaserne. Det var også en tid, der var med til at gøre mine år i Nordslesvig minderige, men det er en helt anden historie ...

Dyrlægedatter i Padborg

af *Lis E. Pedersen*

Lis E. Pedersen er født 1933 som datter af dyrlæge Christian Pedersen (1895–1969) og hustru Edith Petersen (1913–1972). Som 9-årig kom hun til Padborg, hvor faderen havde overtaget stillingen som dyrlæge ved den veterinære grænsekontrol.

I dette udsnit af sine erindringer skildrer Lis E. Pedersen især tiden 1943–45 med fokus på familielivet i dyrlægeboligen, faderens arbejde og ikke mindst børnenes oplevelser i de spændende omgivelser.

Dyrlægehuset

Den 31. maj 1943 blev flyttebilen trukket fra Grambyvej i Rødovre ved hestekraft, og kalenderen viste 2. juni, da vi sammen med mor nåede frem til Padborg – 7, 8 og 9 år gamle.

Far havde allerede boet i byen et halvt år, før han blev udnævnt rigtigt som ny grænsedyrlæge. Han havde fra sensommeren 1942 boet til leje på et værelse hos lotterikollektricen længere oppe i gaden.

På husmuren ved siden af kontorvinduet fortalte skiltet, at her var »karantæne-stationen« med telefon nummer 212. Nu ventede vi spændt på, at far skulle vise frem.

Dørene blev smækket op, først til det gamle kontor og apoteket. Den tidligere grænsedyrlæge havde engang brug for apotek i sin praksis, indtil den blev solgt til dyrlæge Dahlkild i 1936.

Familien fortsatte ind i de tre stuer vendt mod haven i syd. Det var her, vi fandt den første morsomme indretning i huset. Et ringeapparat som på et rigtigt hotel. Herskabet kunne trykke på en knap, og – pling! røg der så en klap ned ude i entreen, og man kunne se, hvorfra der blev kaldt! Da mor snart blev træt af det halløj, slog hun alle numre fra undtagen det til hoveddøren. Der var jo ingen tjenestefolk i huset til at tage sig af den slags.

De tre stuer havde hver deres betegnelse, den ene, som blev kaldt herreværelset, fik navneforandring og blev hverdagens opholdsstue. Det var her, man holdt skumringstime, mens mor før sengetid gengav

*Dyrlægeboligen Norregade 1 set
fra gårdspladsen i sommeren
1945*

H.C. Andersen, og her far bag mørkelagte ruder læste avis og tog en lur i sin stol i hjørnet. Fra spisestuen var døren til terrassen.

I haven var der buskads og træer ud til gaden, blodbøgen omgivet af guldregn med byger af gyldne klokker i forsommeren og siden de farlige giftærter, rødtjørn med glødende melbær og nede i hjørnet ved hegnet til mindstenen rønnen omsværmet af de små fugle i efteråret. Lige for terrassen de mange æble- og pæretræer. Philippa, Guldborg, Dr. Louise, Ananas og Grev Moltke samt de små grå. Sure syltekirsebær og svedskeblommer, bærbuske og mirabeller. Hasselnød i læbælte mellem køkkenhave og gårdsplads, som endnu i dag krones af valnøddetræet, der hvert år bugnede med pighudede valnødder! Og vigtigst af dem alle kirsebærtræet, som dengang var en slags forpost ved hjørnet af huset, og som nu står på kanten af haven og torvepladsen og hvert forår ses langt oppe i gaden, når det har klædt sig i snehvide kniplinger.

Husholdning foregik i anretterværelse, køkken, gammeldags spisekammer (tre trin nede) og bryggers med gruekedel. I køkkenet var der både elkomfur og et gammelt jernkomfur med »heks« og høkasse.

Dyrlægeboligen, set fra havesiden i september 1954.

Fra bryggerset gik vejen forbi centralfyret og kokskælderen helt ned i beskyttelsesrummet under den udendørs terrasse, benyttet på tider, Royal Air Force nu engang bestemte, at der skulle blæses til luftalarm.

Tænk at vi børn så måtte komme op midt om natten, oven i købet sidde tæt og trygt rykket sammen med far og mor i det lille rum dybt nede. Alt var mørkelagt, og en stor sandkasse rullet hen over skakten til terrassen, der var nødudgang. Det var nu ikke hele tiden bar spænding, det kunne blive for broget, især når flyene dykkede tæt ned over jernbanewaggonerne oppe ved siden af haven. En nat røg der da også noget igennem taget og gennemborede et ben på en nedlagt jernovn på loftet. Her var ellers fars udkigspost. Han forlod beskyttelsesrummet under bombeangreb for at se hen over Flensborg-himlen. Her fejede projektørerne frem og tilbage og gjorde både spærreballoner og fjendefly synlige.

Jeg havde forlængst allieret mig med en klassekammerat. Vi gjorde os parate og velforberedte til »folkets evakuering« og lignende, samlede gazebind, plastre, grøftekantens kamille-blomster og andre lægen-

de urter og velmenende remedier, så vi kunne passe og pleje syge og sårede, som jo hørte med til den slags begivenheder! Skolekufferten blev hver dag tømt, fyldt op og medbragt i beskyttelsesrummet! Så sad jeg der og var beredt og tapper – tænderklaprende, mens bombehyl lød i det fjerne. Min lillebror var vist den eneste, der af og til kunne sove sig fra det hele.

Når der blæstes af, traskede alle ovenpå i de rigtige senge. Hanne og jeg delte i den første tid det store midterværelse mod syd. Vi levede i en slags kollektiv, havde hver sin side af vindueskarnappen – og ud for denne var fællesarealet. Og så fortsatte jeg hvor vi blev afbrudt af alarmen med mine lange opdigt, som min lillesøster bad om hver eneste aften.

Tit spurgte jeg: – Hanne, du sover vel ikke? Og langt borte fra svarede den søvndrukne tilhører: – Fortsæt endelig! Og det gjorde storesøsteren så, til jeg opdagede, at jeg kun talte for mig selv.

Den mindste havde trappeværelset, der tidligere var familien Christensens ene pigeværelse. Men i starten holdt han nu mest til i forældrenes dobbeltseng. Bror, kaldet således i familien for at kende forskel, hed Christian som sin far. Mod øst lå det andet pigeværelse og gæsteværelset. Endelig var der bag soveværelset et såkaldt garderoberum og sidst badeværelset.

Langs taget nederst bag et par af værelserne var en indretning, som vi børn aldrig før havde kendt til. Her var skunken bag de små døre! Det gik op for os, at her ikke var tale om det lille stinkdyr, men blot et nyt, makabert og grusomt uhyggeligt gemmested. Faktisk en helt færdigfabrikeret hule! Vældigt inspirerende til hjemmegjorte spøgelseshistorier, som vi underholdt hinanden og de nye legekammerater med. Loftet allerøverst var et eldorado af især fars gamle effekter.

Han gemte ting, der måske kunne blive brug for! Og lidt blev der brug for i disse rationeringstider: Værktøj fra studietiden, da far arbejdede hos en skomager, blev flittigt anvendt til forsåling af fodtøj!

Gamle papirer fra fortiden blev ofte endevendt, og det var især til stor glæde for os tre, da vi fandt ud af, at der sørme alligevel var en tid, ganske vist kun en kort tid, at farmand også havde været længere nede på karakterskalaen. Det var jo praktisk, når man skulle frem med karaktererne til »underskrift fra hjemmet«.

Far tjente i sin tid til studierne på landbohøjskolen ved mangfoldige jobs: Med hest for vogn havde han fisk til salg på den københavnske stenbro, var agent hos Nilfisk og Singer, hvorfor husets inventar var forsynet med fabrikater herfra. Mor, Hanne og jeg brugte støvsugeren, trædesmaskinen var far en mester på. Som den praktiske gris han var, påmonterede han en slibesten på maskinen, hvorefter der til vi børns ærgrelse aldrig var brug for rigtige skærslibere, der kom og tilbød deres arbejde. Vi måtte nøjes med at samles hos nabolagets børn som passive tilskuere omkring disse spændende og bramfri personligheder!

Det var i de samme tider, at man oplevede noget, når en zigeuner-kvinde med datter dukkede op og underholdt med gårdsang i gaden. Når de igangsatte: »Langsomt følges mor og datter«, var man sikker på, at det handlede om pigen selv, der plukkede Violer til mor! Vi fandt, at mors sangrepertoire var intet ved siden af! Næh, dette her var noget, man kunne føle for og leve med i!

Næsten al lapning og syning på Singer-maskinen blev foretaget af far. I den tøjfattige tid under besættelsen kreerede han således en slags regnfrakker til sine døtre af aflagte blommerøde dyrlægegummikitler! Bvadr! Vi syntes, det var nogle rædsler at gå i, men de var dog ret praktiske, selv skoletasken kunne holdes i tørvejr! Dette hjemmegjorte regntøj kaldte man siden for ponchoer. Farven var gyselrig!

Mens der endnu var tid indimellem til husflid i de første år, blev der sammentømret rigtige stablekasser til æblehøsten. Vi fik af mor besked på, strenge ordrer på, at man først spiste de æbler, der var stødte eller plettede. Man måtte under ingen omstændigheder begynde før på de pæne og fejlfrie i kasser nede i kælderen. Når den første slags omsider var fortæret, var de sidste nået til samme kategori! Det var svært at se, hvor der egentlig blev sparet!

Når vi var os selv, blev det fælles 3-etages dukkehus med smukt træskærerarbejde, begået af far, tømt for indholdet af fine møblementer og forskelligt overflødigt husgeråd. Det blev indrettet til hospital, og så fik vi lysten til drama styret, for Bror slæbte sin Falck-station frem med tilhørende udrykningskøretøjer, som af og til kunne ses herfra, når det foregik udendørs. Og høres kunne det i hvert fald altid!

Fingernem i hus og hjem, det var far i en nøddeskal, mens embedet var knapt så strengt, som det siden udviklede sig til.

Karantænestaldene

Der var dog noget at bestille for dyrlægen, om end karantænestalden i starten var sparsomt beboet.

Den lille grænsetrafik kunne være det kvæg, der hørte til på begge sider af grænsen hos den samme landmand. Fars navnebror ved grænsegendarmeriet, Christian Pedersen, der havde tjenestebolig i Christiansminde, hentede hver sæson et sæt øremærker til dyreholdet, som under dyrlægetilsyn havde lov til at blive »eksporteret« til markerne på tysk side af ejendommen – inden for 6 km zonen. Og når kvæget skulle hjem på stalden for vinteren, blev »importen« tilbage til dansk side tilladt under de samme betingelser.

Der kunne komme en gøglervogn med jernbanetransporten sydfra. En cirkusfamilie, et ægtepar, deres hunde, aber og papegøje. Jernbanevognen blev kørt til den gamle rampe, og alle blev på pladsen, til der blev givet grønt lys efter kontrollen. Gratis cirkusforestilling, når man skulle vedligeholde træningen! Hundekunster og abestreger til fryd for vi søskende og vore kammerater.

Den større grænsetrafik blev afviklet ved den gamle rampe, hvor waggonerne blev tømt for får, heste og kvæg. Far skulle se på hver eneste, der blev trukket frem, og alt hvad han så, blev skrevet ned! Og det kom i attesterne bagefter!

For eksempel kom i løbet af en måned i 1944 fra stationer i landet uden toldsted næsten 1000 heste og 1½ gang så mange kreaturer.

Men se, det var jo intet ved siden af starten af 1950'erne, hvor der på den gamle rampe kunne synes omkring 300 heste og 800 kreaturer på én dag, gerne om torsdagen. En bestemt torsdag hjalp jeg som skolepige min far med at ordne papirer på 1104 stk. levende dyr.

Og der var forskel på papirernes antal og udseende! Skulle en hest til Frankrig, skulle der på fransk fortælles, om der var blis i panden, sort manke og hvide bagsokker. Skulle en stakkels ko til Italien for at slagtes, måtte der een attest til for selvsamme. Hvert et hoved blev af en rampemedarbejder trukket bagud, munden krænget op, så der kunne efterses for mund- og klovsyge. Og når waggonerne stod fyldte igen med de godkendte dyr, sad far derovre i sit gamle kontor – alene – til det igen blev morgen, for papirerne skulle jo ud! Han fik sjældent tid til at spise herhjemme. Så blev der sprunget over vognstammerne – ind

Dyrlæge Christian Pedersen syner for mund- og klovsyge.

igennem bremsehusene – med indpakkede måltider. Sjøvest var det, når det skulle gøres, mens togvognene rangerede! Og allerhelst i troen på, at DSB-folkene intet så!

Sådan blev det ved, til den første medhjælpende dyrlæge omsider kom i juli 1953.

Det myldrede med levende slagtedyr, og dertil kom de fine danske avlsdyr. Alle kom med biler eller tog. Alle skulle ud og fodres med tørt og vådt. Jernbanevognene skulle rengøres, nogle dyr kom på stal-dene. I den gule omkring 1948, og i 1953 havde Oxexport yderligere fire. Der kunne nu huses 600 dyr.

Der var næsten en hel western-stemning på pladsen, når køer og heste bevægede sig udenfor. Eksportører fremkaldte også en markeds-atmosfære, når der blev slået håndslag. Slagtedyrene fik afklippet hale og manke, det var der nemlig også penge i. Og eksportørerne vandrede omkring og klippede deres numre på hestenes bagdele.

Højtidelige, udenlandske kommissioner vandrede om for at bedøm-me kvalitet i forhold til kravene. Avlsdyrene drog videre til Tjekkosl-ovakiet, Rumænien, Jugoslavien, Ungarn og Polen. Og der blev alvorlig snak mellem de strenge dommere fra modtager-landene. Eksteriør og stamtavler blev gennemgået grundigt, ydelser ud i fjerde led skulle være i orden, og man nikkede for at godkende og slog afværgende ud med armene, hvis der skulle kasseres, med årsangsangivelser, der ofte var retfærdige, men også lidt for hysteriske ind imellem. Det var skam en omstændelig affære at være avlsdyr!

Og der var ingen pardon, når grænsedyrlægen konstaterede lus, skab eller yverbetændelse. Vognmanden måtte straks læsse dyret på for en re-turrejse, men først efter at den arme ko havde fået et bad! Kom der dyr med transportskader, buldrede far løs og svor sin galde ud over synder-ne, mens slagter Karing blev hasteindkaldt for udfrielsen, nødslagtning. Skaderne kunne også ske på DSB-transporten. En stærkt blødende og lidende ko var engang gået igennem et løst påsømmet gulvbrædt. Dens ben havde siddet i klemme i hjulet nedenunder, ingen ved hvor længe. Men i hvert fald var den sjuskede reparation sket i Aalborg.

Der var også avlsdyr, som det var strengt forbudt at eksportere. Derfor hændte det en aften, at et hold dybt sovende grise blev lagt i karantænestalden. De var alle blevet bedøvede for ikke at skulle give lyd og afsløre et udsmuglingsforsøg.

Når der kom heste sydfra, måtte de i karantænestalden en tur. Der kom folk fra rampen, som renholdt og fodrede. Og far rykkede ind og tog blodprøver, der blev postet til serumlaboratoriet i Aarhus. Når

*Kreaturer ved rampen i Padborg
den 29. oktober 1946.*

prøverne var analyseret, kom der bud, om dyrene måtte sendes videre ind i landet.

Der kom dyr til cirkus, vel at mærke den slags, som kunne være i stalden, de største – elefanter og bjørne – blev stående ovre ved rampen i jernbanevognene.

Dyr til zoologisk have, som for eksempel lamaer og æsler, tilbragte nogle dage i karantænestalden. Der var papegøjer og sumpbæverrotter med deres lange, ildrøde og farlige tænder. Den slags blev anbragt i bure i een af østboksene.

Og med liv i stalden betød det også et loft med hø og halm, som vi og vore legekammerater fra jernbanehusene kunne tumle os i.

Vi arrangerede os med de store træbaljer, hvori fårene fik deres svovlbade. Baljerne blev sat på højkant og vi lagde os een ad gangen ind i en slags vugge. Øvrige deltagere skubbende og hev, så baljen vippede helt omkring. Det var bare om at stemme sig fast med arme og ben! Det var det rene Dyrehavsbakken med herlige gumpeture og høje hyl!

Hen over foderloens åbning med stigen sat til side øvede vi ihærdige og overmodige langspring over den to meter brede åbning i frygtløs, indbyrdes konkurrence, indtil Bror forfejlede og landede, heldigt for ham, i hovedet på en knapt så heldig, men vred Hedelund, der var i gang med staldarbejdet. I naturlig vrede blev alle jaget på porten. Vi

tyede så til hulerne ude omkring og delte os som sædvanligt i borgerkrigslignende bander.

Een hule var under hylden bag stalden. En anden, der voksede sig større for hver ibrugtagning, var udgravet med indgang fra jernbaneslugten og nåede inde i haven langt under træet med de røde augustæbler. Den tredje hule oppe på jernbaneskråningen i buskadset blev især anvendt til udfarende og truende adfærd over for den rigtige fjende: De tyske vagtsoldater, som vandrede med træge støvletramp på jernbanesporet lige over med gevær på skulder for at forebygge sabotage af den vigtige jernbanebro.

Adskillige drøje bemærkninger lød fra de nedgravede unger, der fantaserede sig til alverdens angreb på den sikkert trætte vagt. Vi overbeviste os selv om eget mod og en risikofyldt fare for den fjendtlige soldat. Man afbrød kun, hvis toldgårdsungerne truede byungerne. Og derpå kunne marchkolonnen nemt gå mod grænseskoven med baghold fra tennisbanerne, der lå ved siden af Toldgården. Det var hernede – bag Toldgården – der var en rimelig skibakke, hvor også en tysk viadukt-vagt trods fjendemand vakte beundring, når han fejlfrit gennemførte slalom og styrtløb mellem slugtens træer.

For at være ærlig: de tyske vagtsoldater var, over for børnene i det mindste, overbærende.

På den anden side af gaden foregik en masse indhandel af mejeriprodukter. De tyske soldater skød genvej til vagtbarakken ved viaduktstien, hen over gårdspladsen, hvilket mor så ofte brokkede sig over, inden døre! Jeg, der var begyndt at få tyskundervisning i skolens 4. klasse, mente mig veludrustet til at tage affære. Jeg flåede bryggersdøren op og fremturede af karsken bælg med hænderne i siden et særdeles forarget: »Zutritt verboten - hier ist privater Grund«!

Omgående blev jeg flået ind igen af min skrækslagne og rystede mor, som forestillede sig al landsens ulykker for den nævenyttige indsats. Bryggersdøren blev smækket i med et hurtigt smæld! De tysk uniformerede gloede lettere forbløffet og fortsatte hovedrystende med et grin.

Familieliv

Inde i huset øvede mor sig i sparsommelighed og erstatninger i husholdningen. Små rabarbertern blev råsyltet og brugt som rosiner til

Børnene i dyrlægefamilien på gårdspladsen den 19. april 1944. Fra venstre Lis, Christian (Bror) og Hanne. I baggrunden Nørregade.

bagværk og kærnemælkssuppe. Færdigkogning i hækasse. Saltning af snittede bønner og tørring af æbleskiver over jernkomfuret. Fra markerne i Frøslev og omkring Simondys blev høstet ægte markchampions, der blev henkogt.

Vi piger blev smukt oplært i sysler som brugen af opmaskenål og stoppeklods til reparation af strømper under musikledsagelse fra radioens Teddy Petersen i Wivex og Kaj Mortensen i Ambassadeur. Vi havde foretrukket børneradioens onkel Kaj.

Kort tid efter hjemkomst fra skolen ventede opvasken af de sure mælkeprøver i mælkelaboratoriet og forskellig gulvvask – på pigerne. Endnu herskede kønsrollemønsteret: Den slags opgaver holdt man virkelig drenge udenfor!

Så Bror fortsatte sin sorgløse tilværelse derude i fædrelandet, kun

afbrudt af den generende, tvungne gang til fru Meta Jensen i Nygade, hvor vi terpede skalaer og sonatiner på klaveret. Meta Jensen var Padborgs Misse Møhge på danseskolen og i gymnastiksalen.

En venlig, men bestemt spillelærerinde, der sad lidt skruetrygget ved elevernes side i sin stue. Skulle man vente på een, der havde time, blev man budt til at tage plads i sofaen under vinduet, hvor husets gamle kat beslaglagde en væsentlig del. Den kunne ikke fordrage børn, så man skulle lade den være i fred, ellers røg der uden skånsel en fornærmet klo frem!

Trods det hårdtslående marchanslag på tangenterne på »Padborg-hus« og i andre sale kunne fru Jensen med den inderligste ømhed slå de blide, følsomme toner an, når hun akkompagnerede mors solosang med største indlevelse.

Min mor var sammen med sine to døtre aktivt medvirkende i foreningslivet i sangkor og som solistoptrædende. Der var sangstævner, en enkelt gang helt oppe i Stockholm, og amatørteater samt revyoptræden. Arrangører var Borgerforening, Ungdomsforening og Idrætsforening. Og i 40'erne og 50'erne skete der mange ting på området. Det største projekt på amatørplan var sognets opførelse af »Elverhøj« på friluftsscenen i Padborg-skoven.

Ved afstemningsfester, Kongens fødselsdagsfester, jule- og kirkekoncerter under »Afdeling for solosange« med især spillelærerinden som akkompagnatør omfattende mors repertoire Solveigs Sang, Ständchen og lign., fædrelandssange og viser i konkurrence med venindens, Rig-mor Dues, opera-numre.

Men for mig står et H. C. Andersen-arrangement med gæster fra Sydslesvig nok bedst i erindring, fordi en oplæsning af Børnesnak bag-efter blev præmieret af købmand O. Knudsen, da jeg hentede varer til husholdningen! Den markant dansksindede købmand kom hen og stak en stor plade chokolade! Normalt fik man jo ikke sådan honorar, og derfor huskes vel den slags!

Knudsen demonstrerede under hele besættelsen sit sindelag over for tyskere, der faktisk aldrig blev kunder, for enhver ellers så høflig forespørgsel blev resolut besvaret med et: »Haben wir nicht!«, til trods for, at varerne stod fremme på hylderne! Med trøstesløse blikke derop måtte tyske soldater og arbejdere resignere og traske slukøret ud af butikken. De måtte så gå andetsteds hen.

Visse sportsgrene blev dyrket i familien. Dog deltog far aldrig, der var overhovedet ikke tid for arbejdet. Han havde kun været aktiv i de yngre år som fodboldspiller. Men mor spillede tennis med veninderne og trak os med. Banerne lå først bag Toldgården. Da man flyttede aktiviteterne til det nye stadion, blev vi børn mere optaget af håndbold. Senere blev mors store interesse foto- og smalfilmklubben med Bergis-fotografen som faglig konsulent. Og ved kommende fremvisninger af lysbilleder og film i familie- og vennekredsen måtte de uvidende tilskuere sukkende orienteres af vor utrættelige mor om »blænder, styrke, afstand osv«.

Og håndboldspillet blev faktisk den direkte årsag til, at der senere blev holdt bryllup i huset.

Op til befrielsen

En februar dag måtte far rykke ud i stedet for den praktiserende dyrlæge i sognet. Dahlkild var gået under jorden, og landmændene kunne selvfølgelig ikke undvære hjælp til deres husdyr. Altså måtte far resten af besættelsestiden overtage motorcykel eller personbil med generatorbrænde som drivmiddel. Ikke nok med at skulle praktisere og holde blus på generatoren, han måtte også beregne tid til forhør ved en vis hr. Pelwing, der under beskyttelse af tyske maskinpistoler fornøjede sig med at kommandere stop indtil flere gange for at få vikaren til at forklare, hvor dyrlæge Dahlkild befandt sig.

Egen bil stod opklodset i garagen, fordi kun de praktiserende havde kørselstilladelse. Først senere, da veterinærdirektoratet beordrede udrykning rundt omkring i landsdelen for kontrol af oksebremselarvers lovpligtige udryddelse, blev fars bil »klodset ned«.

I mellemtiden var der stort rykind i huset af helt ukendte.

»Padborghus« havde ikke værelser nok til alle de pårørende, der besøgte internerede i Frøslevlejren, og hotelforpagteren, Willesen, aftalte med mor, at der blev stillet 2-3 værelser til rådighed ovenpå. I anspændt og trykket stemning passerede disse gæster gennem lågen og blev indkvarteret for kortere tidsrum.

I stuerne samledes de og fik lidt luft for bekymringerne omkring de kære bag pigtråden ude ved Frøslev Polde.

I længere tid havde lægerne Niels B. Krarup og Kaj Kjerulf Jensen og Røde Kors-manden, Trier Mørch, logi på »dyrlægens barneværelse«. Nu begyndte de hvide busser at rulle ind over grænsen med KZ-fanger.

En dag i april 1945 rumlede en hestetrucken prærievogn ind over gårdspladsens grus. Det mærkelige køretøj var fyldt med ting og sager, og på kuskeseadet sad en mand og kvinde. De var på flugt for russerne. Hestene havde trukket deres læs helt ovre fra Østpreussen. De drog videre nordpå (til Oksbøl?), så snart hestene måtte komme ud af karantænen. Dette var fortroppen til mængderne af tyske flygtninge.

I dagene heromkring havde byens kvinder travlt med det organiserede hjælpearbejde på karantænestationerne i Padborg og Kruså. Og man hørte med gru om de rystende tilstande blandt de hærgede buspassagerer. Mange var kommet hertil så tæt på befrielsen og nåede endda ikke at opleve den. Men forventningen havde de, og det lyste ud af deres dybtliggende, hule blikke. Det gjaldt genopretning af fysisk tilstand og pleje efter nedbrydende ophold i nazi-lejrene.

En lang række kreaturvogne var anmeldt til ankomst på stationen. Waggonerne bremsede noget rustne i mælet op lige uden for mine forældres soveværelsesvindue. Kreaturvognene var stuvet fulde af kvinder fra Ravensbrück. Tyske soldater med maskinpistoler stod vagt, mens kvinder myldrede ud for at løfte op i skørterne. De måtte lade vandet og lod sig ikke mærke med, at disse uniformerede mænd og byens borgere var tilskuere. Især rystede det helt uvante, at disse kvinder intet havde på under skørterne.

Snart efter stormede en masse kvinder ned i haverne bag jernbanens boligblokke. Der blev knækket og gumlet på havens nøgne grene, og skraldespandene blev endevendt. Halvrådne æbler og kartoffelskræller blev anset for lækkerbiskener. Det danske affald genopstod som velegnet føde til sultplagede kvinder fra den berygtede koncentrationslejr.

Husmødrene i det omliggende kvarter hev rugbrødsmaskinerne frem og sendte deres børn afsted med madpakker op til de holdende kreaturvogne, der gradvist blev rangeret længere frem til Røde Kors' karantænestation, hvor DKB-kvinder stod parat med de store suppekedler.

Mens folk fra byen stod i tavs velkomst og deltagelse som tilskuere

på jernbanestationen, lød rygten om kapitulation igennem godsvogne. Dette igangsatte jubel i utide og fik een af kvinderne til at synge på sit fremmede sprog. Alle lyttede med andagt til hendes varme og vemodige stemme. Så vidt var det endnu ikke, budskabet om endelig frihed var nok lige om hjørnet, men alle skulle videre til Sverige. Sådan lød jo Bernadottes aftale i slutningen af april.

Nogle polske og franske kvinder nåede ikke videre. Men forventningens glæde opnåede de, der af Dansk Røde Kors den 1. og 3. maj blev anmeldt til dødsregistret som for eksempel »ca. 60-årig, formentlig polsk kvinde«, med dødsårsag »hungerdød« eller »lungebetændelse«, indtil muligvis flere oplysninger på afdøde forelå. En enkelt blev slet og ret indskrevet med tatoveret trekant og fangenummer som identifikation.

Det var sædvane i de danske hjem at følge med i BBC's danske nyhedsudsendelser. Og havde man vennegæster i huset, lyttede alle med, så snart Prins Jørgen-marchens toner satte ind. Man fulgte med på europakortet og plottede ind. De lange opremsninger af pige- og drengenavne hørte man også på i respektfuld tavshed. Ingen kunne vide, om nogen i kredsen skulle kunne forstå noget deraf.

Sådan sad husets familie og en kreds af venner og hørte budskabet: »Her er London...« hin uforglemmelige 4. maj!

»Dr. Hans's« og »Store lærer Sørensens« fruer, Amalie og Elly, måtte undvære deres mænd, som var ude i vigtigt ærinde.

Lærer Sørensen dukkede op et øjeblik, iført frihedskæmperarmbindet, og stod alene med fru Elly ude i entreen for at forklare, hvad han skulle foretage sig resten af natten. Husets vært fandt nogle til lejligheden hengemte dråber og delte omkring.

Og så eksploderede jo alt i fryd omkring i den lille stationsby i den nærmeste fremtid – som over hele landet! Og det var slut med de mørke huse og gader! De levende lys blev tændt i folks vinduer.

Derefter sad venner af huset og ventede på ankomsten af bekendte fra Frøslevlejren. Her tømtes for danskere og blev fyldt op med nye. Stedet blev nu kaldt Fårhuslejren. Huset summede af gensyn og beretninger fra den mørke tid i de bevægede stunder, og alle gjorde sig klar til at modtage befrierne ved grænseovergangen i Kruså.

Stor tumult fulgte rundt om. Frihedskæmper med armbind og folket i livlig procession på vej for at afhente eller markere sig.

Nede bag hækken i haven samlede folk ved mindestenen den 5. maj med blomster, flag, tale og sang. Her som mange andre steder i landet, måtte vemoden udtrykkes på den første dag i friheden.

Vandrelærerbarn i Ladelund

af *Gunhild Lindstrøm*

Gunhild Lindstrøm er født i 1940 som datter af vandrelærer Gustav Lindstrøm og hustru Anna født Andersen. Familien boede i det danske forsamlingshus »Kirkevang« i Ladelund i Sydslesvig. I 1961 blev Gunhild Lindstrøm student, hun tog en uddannelse som bibliotekar og arbejdede i årene 1966-89 som bibliotekar i Brande, Frederikssund og Frederiksværk. Gunhild Lindstrøm er gift og har tre børn. Siden 1990 er hun under videreuddannelse i litteraturvidenskab.

Artiklen her er et stærkt personligt præget erindringsbillede af barndomsårene i det danske vandrelærerhjem i Sydslesvig.

Jeg kan og vil ikke skrive historie. Mine forældres papirer ligger i depot i arkivet i Flensborg, og mine egne papirer har min mor desværre brændt før sin død, så jeg har ikke meget at støtte mig til. Det gør også stadig væk alt for ondt at tænke på Sydslesvig, og jeg kommer kun til Sønderjylland, når det ikke kan undgås. Jeg vil skrive et barns erindringer nedskrevet af en voksen og dermed afspejle de følelser jeg selv har haft og dem, som jeg har mærket hos mine forældre. Derved kan nogle af de nuancer komme med, som ellers ikke fanges af historiens net. Jeg vil også fortælle om, hvad der skete for familien efter 1961, fordi afslutningen på historien hører med og er en direkte følge af, at min far valgte at tage til Sydslesvig for at være med til at opfylde løftet om at »I skal ikke blive glemt«.

Jeg er født i forsamlingshuset »Kirkevang« i Ladelund den 23. juli 1940 i Anden Verdenskrigs første år. Det var en hård fødsel og mor var meget medtaget bagefter. Jeg var lille – 49 cm og 2750 gram – hvad der ikke var meget dengang, men havde livsvilje, så det gik udmærket.

Danmarks Statistik klassificerer mig som indvandrer, fordi min far arbejdede for danskheden i Sydslesvig i 40 år, så jeg ikke er født i Danmark.

Mine forældre

Mine forældre var vandrelærer Gustav Lindstrøm og Anna Lindstrøm, født Andersen. Jeg var deres første barn og de var henholdsvis 44 og

»Kirkevang» i Ladelund 1934. Æresporten er rejst og de første gæster ankommer.

25 år. Han var født 1896 som barn af svenske indvandrere på Sjælland og vokset op i en dansk plejefamilie på landet. Far blev først dansk statsborger som voksen, men aftjente dansk værnepligt efter 1. verdenskrig. Mor var født 1914 på en gård i Vilslev ved Ribe som den næstældste af fem børn. Hendes mor døde af den spanske syge, da mor kun var fem år. Mor gik i landsbyskole og arbejdede meget hjemme på gården. Hun havde flere pladser i huset og arbejdede også på Børnenes Helsehjem hos Maren Sørensen. Hun var på Vinding Højskole, hvor hun traf min far, og kom så, trods sin fars bekymring for, om hun nu kunne klare det, på seminariet i Ribe. Da verdenskrigen truede, sprang hun fra det sidste år og tog på tilskærerskole i Odense, før hun den 31. marts 1939 som 24-årig giftede sig med min far og drog til Sydslesvig for at arbejde sammen med ham. På Askov Højskole var far blevet optaget af Sydslesvig, og han tog så i 1921 til Anden Zone for at arbejde som vandrelærer og undervise børn og voksne i dansk sprog og kultur. Han var en fremragende fortæller og oplæser og havde lært det på det etårige lærerkursus i København – han skrabede sig en fri uddannelse sammen, der var ikke råd til et studium. Han indsamlede også folkeminder, var bl.a. kendt med folkemindesamlerne H.P. Han-

Mor hænger tøj til tørre på hækken omkring 1939. Der er hede overalt bag hende.

sen og Hans Ellekilde, og i hans efterladte gemmer fandt vi et varmt takkebrev fra Dansk Folkemindesamling. Han var også meget god til at sætte lege igang og lærte mange at synge fra Højskolesangbogen, skønt han sang hjertegribende falsk. De første år fik han kun løn om vinteren og måtte så klare sig igennem om sommeren ved at undervise på højskoler o.l. Far fortalte gerne om alt det han havde oplevet: i Sydslesvig, i Danmark, under sine rejser til England, i Tyskland, til Finland, på hjælpearbejde i Liechtenstein, på alverdens højskoler. Efter mange års hårdt arbejde i de fattige egne vestpå lykkedes det i 1934 med hjælp fra »To Løver« og studenterforeningen »Heimdal« at få bygget forsamlingshuset »Kirkevang«, som blev hans hjem og arbejdsplads indtil 1961. Om hans arbejde er der skrevet andetsteds. Jeg vil fortælle om, hvordan det oplevedes at være vandrelærerbar.

Krigsårene

Mine første erindringer er prægede af krigen: vi sad under trappen, mens der var luftalarm; mor og jeg var med toget, da der blev bombet

i Tønder – jeg husker stadig at ligge på gulvet og se op mod den snavsede rude og føle mors angst. En anden klar erindring er en luftalarm, hvor jeg lå alene i soveværelset ovenpå, mens mor bar min lillebror ned. Jeg husker endnu den intense følelse af altdominerende angst og ensomhed og forladthed, og hver gang der er krig i aviser og TV, kender jeg den følelse. Jeg husker fangerne, der var indkvarterede i den aflåste sal i »Kirkevang« og koncentrationslejrfangerne fra lejren i Ladelund, der slæbte sig i et langt tog op til de pansergrave, de gravede 500 m fra vores hus.

Ellers var mine første år på forunderlig vis trygge. Mine forældre gjorde alt for at beskytte os to børn, og vi boede langt ude på heden, ikke i en landsby, men uden for en landsby. Den eneste asfalt, der var tilbage på disse kanter, var tre meter et sted på grusvejen til Vestre. Det var først som stor pige, at jeg opdagede, at der var biler til før krigen; jeg kendte kun heste og tanks. Far cyklede rundt fra hjem til hjem og passede sit arbejde, vi havde møder og gudstjenester i »Kirkevang«, men bortset fra det mærkede jeg som lille barn ikke så meget til krigen, eller rettere sagt, den var et vilkår, man ikke kunne undslippe, sådan var verden... grænsen var lukket. Vi kunne gå op på bakken og se til Danmark, men lovligt kunne vi højst komme over til sommerferie og jul. Mor måtte derfor ikke tage afsked med sin far, da han lå for døden, men fik lov til at komme over til hans begravelse i 1943.

Februar 1943 blev min bror Anders Ture født. Min fødsel havde været vanskelig og den tyske læge meget lidt interesseret i at behandle danske patienter, så mor havde fået lov til at føde på Ribe sygehus, og det viste sig at være godt, fordi min lille bror var født med en skæv fod, der skulle i gips nogle måneder, og hvad værre var, med sammenvoksede halshvirvler. Foden kom i orden, men han fik skæv hovedform af at måtte ligge på samme side som spæd og disse handicaps kom til at pine ham meget.

Før »Kirkevang« blev bygget boede far hos fru Schønrock i Ladelund. Tyske naboer kastede sten ind ad hans vindue, men det var dog ikke hverdagskost. Vi besøgte af og til den gamle fru Nommensen, som han også kendte fra den tid – hendes sønderjyske kaffeborde med »Gode råd«, de sønderjydske vafler, var uforglemmelige. Da hun døde som en gammel kone, tog far mig med hen at sige farvel til hende. Hun lå ganske alene under en grell lampe på et bord i stuen med hove-

det bundet op. Hun var den første døde, jeg så, men det var ikke slemt, far var der jo, og han var vemodig, men ikke bange. Det var i orden for mor, at far tog mig med derhen, mens hun var vred over, at han tog os med hen at se en gård i Ladelund, der var brændt ned efter lynnedslag, og hvor dyrene var brændt inde. Der var voldsomme tordenvejr på heden, og indtil vi så de indebrændte dyr, syntes vi blot, at det var flot og at tordenkaffe var hyggelig, men derefter var vi bange, når det lynede og tordnede.

Efteråret 1944 kom krigen for alvor til Ladelund. Mor var en lørdag netop blevet færdig med at gøre rent og stille op til kirke, da der kom en mand med en ordre: fra næste dag var salen beslaglagt til russiske krigsfanger. Kirke- og foredragsalen blev fra nu af beslaglagt til en vekslende række ufrivillige og uønskede beboere: krigsfanger og vagtmandskab fra den aflægger af KZ-lejren Neuengamme, som blev anlagt i Ladelund – ikke SS, men almindelige udkommanderede soldater. Vi havde i mange år forbindelse med en af dem, Georg Mahnke, som var en skuespiller fra Nürnberg. Far fortalte flere gange om, hvordan Mahnke havde siddet i stuen og grædt over forholdene for fangerne i lejren. Mor kogte kartoffelsuppe i gruekedlen til de fanger, der var indkvarterede i salen i »Kirkevang«. Min lillebror og jeg gik trygt blandt fangerne, som aldrig gjorde os noget, og som formodentlig har tænkt på deres egne børn. Det lykkedes en enkelt gang at skaffe læge til en syg fange ved at kalde læge til os børn og så bede den tyske læge om at se på den meget syge fange »nu han alligevel var der«, men ellers var der ikke meget at gøre.

Efteråret 1944 kom der 2000 fanger fra KZ-lejren Neuengamme for at grave pansergrave 500 m nord for »Kirkevang«. De blev indkvarteret i en lejr i nærheden. Jeg har kun set dem nogle få gange, mor passede på at holde os borte, men jeg har senere mange gange været med blomster til fællesgravene på kirkegården for de to hundrede, der døde. To hundrede på få uger – fra 2. november til 14. december. De kom fra den lille hollandske by Putten, hvor alle mænd var blevet fanget i en tysk hævnaktion. Både danske og tyske var rystede, og den tyske pastor Meyer gjorde en stor indsats for i det mindste at registrere de døde og skaffe dem en kristen begravelse.

Som barn var jeg ikke bevidst om, at de mærkelige huller der var i skolens granhegn og som vi legede i, var maskingeværreder, gravet af

Gudstjenesten og det fælles kaffebord horte sammen og styrkede fællesskabet. Her er et glimt fra min dåb i 1940. Stående i baggrunden mor og far og pastor H.F. Petersen.

»Varulve« i krigens sidste dage. Derimod havde vi børn megen fornøjelse af at tisse i de efterladte soldaterhjelme, der efter kapitulationen lå og flød som vraggods omkring huset – vi havde en instinktiv følelse af, at vi dermed viste foragt for krigen og al dens væsen. At de tyske flygtninge, som i krigens sidste tid var kommet syd- og østfra, stjal og spiste vores hund og kaniner, var vi mindre tilfredse med, det har jeg senere fået større forståelse for. De havde det ikke for godt og blev ikke vel modtaget af deres egne.

Få år efter at »Kirkevang« blev bygget lykkedes det også at oprette en dansk børneskole, som blev bygget som nabo til os. Det første lærerpar blev Ingeborg og Christian Stenz, der desværre hurtigt måtte rejse tilbage til Danmark, men kom tilbage til Flensborg efter krigen. Deres ældste, Erik, er født et par måneder før mig og fru Stenz var med til min fødsel, så de to unge koner havde megen glæde og støtte af hinanden. Hans efterfølger blev F. Dinsen Hansen, der var dansk gift og havde tre børn, som vi var meget glade for at lege med. Som tysk statsborger blev han indkaldt til hæren og mine forældre måtte så overtage børneskolen indtil han kom hjem igen. Jeg fulgte naturligt

med derover og lærte derved at læse som femårig uden rigtig at opdage det. Det var en enklaset skole med brune pulte med klaplåg og vi skrev med tavle og griffel – den lyd går stadig i tænderne!

Ellers søgte mine forældre under krigen at opretholde så normale tilstande som muligt, at holde kontakt til Danmark og at skabe et hårdt tiltrængt fristed og åndehul for egnens danske og for de indkaldte, når de var på orlov. Ikke mindst gudstjenesterne med fælles kaffebord var væsentlige for kontakten og sammenholdet blandt de danske. De støttede naturligvis også dem, der gik under jorden eller illegalt gik over grænsen til Danmark. De må have nydt respekt også hos de tyske hjemmehørende, for de blev aldrig angivet til nazi.

»Kirkevang«

Verden var stort set »Kirkevang«, som ligger lidt udenfor landsbyen Ladelund i Sydtønder Amt; der er 35 km til Flensborg, 17 km til Nibøl og 17 km til Tønder. Der gik bus til Flensborg om morgenen og hjem om aftenen – dvs. at et tandlægebesøg tog en hel dag – i Nibøl havde vi sjældent ærinde. Til Tønder gik der ikke offentlig transport, dertil måtte vi cykle eller køre i bil. Far var en lille rund mand og kørte altid på damecykel. Vejene var i mange år grusveje og vestenvinden kunne være hård. Han cyklede gladelig 35 km ekstra for at få vinden i ryggen mest muligt. Vi fik først bil 1957. Mor tog kørekort på tysk og bestod første gang til familiens dybe beundring. Indtil da lejede vi den danske købmand Jensens bil, når der var behov for det, og han kørte så selv for os.

»Kirkevang« var bygget i 1934 tegnet af arkitekten Jep Fink i dansk stil med røde mursten. Indretningen var enkel og funktionel til det oprindelige formål: en sal med ribber til gymnastik, et alter skjult bag foldedøre, når det ikke blev brugt, et depotrum og en lille mellemgang indtil alteret. Her var også en brandudgang til haven, som blev udgang for alle de fanger og andre, som senere blev tvangsindkvarterede hos os. Ovenpå salen var der en lille sløjdsal og et pige/gæstekammer. Når man fra sløjdsalen gik to trin ned ad en lille løs trappe, var der en lille afsats ca. 2×3 m med tre døre: til en lille stue og til et lille soveværelse og til et meget lille badeværelse med et lillebitte vindue i skråtaget.

Oprindelig var der en servante med en sort marmorplade og en hvid emaljespand til det brugte vand; senere kom der et badekar med afløb til tagrenden – det frøs regelmæssigt om vinteren og måtte tøs op med varmt vand. Der var fra stue og soveværelse en meget smuk udsigt ud over det flade hede- og moselandskab og til de træer, der markerede den gamle Oksevej. Om vinteren var der isblomster på alle ruderne og kun en varm finger eller mønt kunne give udsigt. Under krigen var der en lille tørveovn i stuen og vi måtte ikke stå op, før der var varmt. Alligevel fik jeg et par lungebetændelser. Det var før penicillinens tid, så det var farligt og jeg fik varme omslag på brystet, det var ingen spøg, selv om mor vred det kogende vand godt af håndklæderne. Det var naturligvis medvirkende til, at mine forældre fysisk overbeskyttede os. Vi havde kun et lille trekantet skab til sengevask, håndklæder og børnetøj i soveværelset, men det kunne sagtens være der, vi havde ikke så meget.

En velbygget trætrappe forbandt stuen og første sal. Den var den eneste trappe i huset og den gav anledning til interessante opfindelser, når den skulle ferniseres. Den drejede med en afsats og her var der anbragt et stort vindue, som var smukt om dagen, men jeg var altid bange for at gå forbi det om natten i mørke, bange for at nogen skulle skyde, det var resterne fra krigen. Så var der en stor forstue med et smukt gult flisegulv, der skulle skures med brun sæbe hver dag. Det var næsten umuligt at holde rent. Farverne i sal og hus var meget smukt afstemte. Modsat salen var der en ret stor spisestue, hvor far havde sit skrivebord, og et lille køkken med et lille spisekammer og en god kælder, hvor der dog kunne komme oversvømmelser. Spisestuen blev også brugt som dagligstue for eleverne, omklædningsrum for præsten og hvad der ellers var brug for. Vi havde egen brønd og noget ualmindelig godt og velsmagende vand.

Det var lykkedes far at få centralfyr, jeg husker ikke om han måtte afgive noget af sin løn for at få det eller det blev ved truslen, men toiletet var der ikke, der var fire gammeldags lokummer i vaskehuset. De var pænt indrettede, men det var far, der skulle tømme dem hver uge i 18 år. I udhuset var der herudover kulrum og garage, som også var forsynet med et skilt, der kundgjorde, at her var der vandrerhjem. Her boede senere en hel sommer vor eneste mandlige elev i garagen med cementgulvet.

Grunden var stor og far plantede den til med læhegn og stor køkkenhave og en græsplæne, der var en integreret del af forsamlingshuset. Han plantede to lange rækker mirabeller, der var meget smukke, når de blomstrede. Senere viste de sig igen i uendelige portioner af sødsuppe, hvordan skulle mor ellers mætte så mange mennesker i efterkrigstiden. Egnen var på det tidspunkt før afvandingen udpræget mose og hede. Heden begyndte 50 m fra huset og om sommeren kravlede hugormene over vejen og lå hoved ved hale langs den kølige husmur. Der kom endda engang en slange ind i forstuen. Der var kæruld og revlingbær og om vinteren gik vi på isen i mosen 100 m borte, når far havde gået på den og erklæret den for sikker. Skøjter og ski havde vi ikke, de var for dyre, men vi havde dejlige timer der. Der var smukt med lyset fra den høje himmel og de dæmpede farver.

Hjemmeliv i »Kirkevang«

Far og mor var meget glade for os og tog sig meget af os. Hver dag fik vi læst historie, vi kom igennem sagaer, folkeeventyr, bibelhistorie og meget mere. Resultatet var at vi blev bogslugere og kun savnede flere bøger. Vi læste alt muligt: H.C. Andersen, Ingemanns samlede værker i 10 bind, leksika, Ib Henrik Cavling og Johanne Korch, kogebøger, etiketter, gamle julebøger. Far satte grænsen ved Olle Hedberg, der formodedes at være for avanceret. Jeg var derfor nødt til at læse alle bind og kedede mig skrækkeligt imens. Estrid Otts pigebøger var favoritter og vi legede Schaffalitzky de Muckadells søromaner. Tarzan og Torry Gredsted var også gode. Der var et par hylder fra biblioteket i Flensborg i skolen og far byttede bøger til os i Flensborg, men man måtte kun låne to ad gangen og der var 35 km til det mørke, men hyggelige bibliotek ovenpå Flensborghus. Der gjaldt de samme regler i Tønder, hvor vi også lånte. Jeg skulle vise bibliotekaren, at jeg kunne skrive mit navn for at kunne få lånerkort.

Vi var med i haven, i skolen, hos venner og der kom mange forskellige mennesker hos os. Der var altid en tallerken mere eller en seng. Vi fik også lov til at høre på mange gode samtaler, også meget personlige, som da Johannes Rosendahl fortalte om, hvordan tyskerne havde tortureret ham på Staldgården i Kolding. Alle disse samtaler var en

meget væsentlig del af vores opdragelse – og det var meget bevidst. De legede og spillede også med os, når vi var alene. Mor var god til at bygge snehytter og lege med dukkekomfur. Der var nogle hårde vintre i 1940'erne, hvor gårdspladsen var dækket med sne i en voksen mands højde. Mor gravede snehytter, hun selv kunne stå oprejst i – og hun var 172 cm høj. Det var også de år, hvor jeg kunne gå ovenpå de tilsnede mirabellehække, det var en fin oplevelse for en lille pige. Takket være at vi havde så god udenomsplads byggede vi også selv hytter og klatrede i træer og det kompenserede for, at vi havde så lidt plads inde før tilbygningen. Da jeg ikke havde megen adgang til at lege med piger, legede jeg mest med min bror og hans kammerater og var god til at klatre og lege krig. Men ofte måtte jeg klare mig med bøger og fantasikammerater.

En gang imellem fik jeg dog lov til at lege med Rosa, som boede tre km borte i et lille hus. Rosa var en sød pige, en smule ældre end jeg, naturligvis af danske forældre. Der var fem søskende og små kår, faderen havde været i krigen og døde tidligt. En fødselsdag dér var en stor oplevelse; faderen spillede på harmonika og alting var anderledes end hjemme. Sengen var gemt i et skab og vandet blev hentet i et hul i marken – men den dag var der gode kager. Den eneste tyske pige, jeg kendte var Inge Jupien, en flygtning, der boede med sine forældre lige over for os og det var kun om sommeren, når hun hjalp med at plukke solbær.

Mor spillede og sang med os og vi var glade for det, men vores egne klavertimer blev ikke til så meget, fordi der altid var så mange i stuen, når vi skulle øve. Anders tegnede og tegnede – altid om krig, voldsomme stive tegninger. Senere deltog vi naturligvis i alt, hvad der foregik i huset og havde strenge pålæg om ikke at støje, hvis vi ikke var med til gudstjeneste eller foredrag. Når der var mulighed for det, var vi også med til teater og med til møder rundt om i amtet. Jeg husker særlig udstillingen af mosaikkerne fra Ravenna, der blev vist i Flensborg og Poul Reumert på Flensborg Teater – Anders fik næseblod og fik det stoppet af den store skuespiller, der vist var lidt skuffet over modtagelsen i Flensborg, mente far. Han var i alt fald glad for og venlig mod autografsøgende børn. Vi var også med på alle mulige højskoler både med og uden eleverne. Så vi så en hel del, men jeg var meget sjældent udenfor den danske enklaves grund alene, hvorimod Anders kunne færdes frit med de danske drenge.

*Sommerholdet i »Kirkevang«
1952.*

Far blev ofte bedt om at vise danske besøgende rundt i Sydslesvig. Så kom der en bus og han tog glad og veloplagt med til Dannevirke og til Flensborg og fortalte for dem. Jeg var flere gange med og det var han virkelig god til.

Et par år fik jeg lov til at være blå spejder i Tønder. Det var spændende og dejligt, selv om det betød som 10-årig at cykle 17 km hen og så 17 km tilbage efter en travl eftermiddag – så sov man godt! Men det var dejligt at være sammen med andre piger og det var også dejligt at have far alene. Højdepunktet var, når far fik en kop kaffe på Missionshotellet i Storegade og jeg fik pandekager. Vi sad gerne ved hjørnevinduet, hvor jeg kunne se ud. Det forenedes med fars ugentlige cykeltur til Brugsen i Tønder. Det var nemlig nødvendigt for at få husholdningen til at fungere. Det var altid spændende at skulle igennem tolden med varerne. Told var en unødvendig ekstraskat, der helst skulle undgås ved at lægge alt frem og håbe på, at noget blev overset. Far blev en gang klædt af til skindet to gange i samme uge, da var han harm, fordi han ikke hørte til smuglerne, han skulle jo leve med toldvæsenet.

Desuden skulle MAPPEN jo hentes. Mappen var de danske ugeblade. Hver uge hentede far dem i Tønder og vi børn havde en herlig

aften med at læse dem, inden de næste dag blev bragt til den første af de familier, som var med i cirkulationen for et lille beløb. Mappen var af stor betydning både som kontakt med Danmark og som støtte til at lære dansk. Der var et lille depot fra det danske bibliotek i Flensborg i et skab i skolen – jeg husker bogbilen, der kom for at skifte dem ud – men jeg ved ikke, hvor meget de blev læst. De så mistænkeligt pæne ud, mens mappen var i de rene laser, når den kom tilbage.

Et af dagens bedste tidspunkter var eftermiddagskaffen kl. fire. Alle måltider foregik i salen indtil 1952, men eftermiddagskaffen i spisestuen var et åndehul. Her kom så de nabolærere og præster, som underviste som timelærere, og her blev der talt om løst og fast, om glæder, sorger og konflikter, nye og gamle elever, nye bøger, politik, og om de nyeste chikaner fra tysk og i lang tid også engelsk side. Der blev lagt meget godt tysk arbejde i at hindre danske skoler og dansk kirkeliv. Det var særlig yndet og effektivt at nægte brug af kirken til danske begravelser. Vi børn fik altid lov til at være med og det var naturligvis underforstået, at hvad der blev sagt her, måtte ikke komme videre. Det gjorde det heller ikke.

Venner

Der var nogle få andre vandrelærere, og Niels Kjems fra Harreslev husker jeg endnu med varme. Han kom regelmæssigt og havde sløjde, mens sløjdsalen endnu var der. Vi besøgte ham og hans kone Anna Kjems, også da de indrettede Husflidsgården i Harreslev, hvor de skabte meget smukke ting i sønderjysk tradition.

Der var mange flere venner, end der her er plads til at nævne, ikke mindst alle fars venner i Danmark er det svært at holde rede på. Danske var de fleste, men det er værd at bemærke, at far også havde tyske venner.

Der var Jens Hansen og hele hans familie fra Karlum; hele familien Andresen fra Kalleshave; Johanne og Jørgen Kristensen, præstefamilien fra Aventoft; Jenny og C.W.R.Dam, præstefamilien fra Læk; lærerinde Else Madsen fra Karlum og senere også hendes mand, Julius Nissen; de har været ufattelig trofaste overfor mor i Tønder; præsteparret Ingrid og Martin Nørgaard fra Flensborg; hele familien biskop Noack

fra Haderslev, som var venner fra deres tid i Flensborg. De blev bedstefar og bedstemor for os, der ingen bedsteforældre havde; journalist Jensens fra Flensborg, også mine gudforældre; min gudfar pastor H.F. Petersen, der kom fra Flensborg til Satrup; Ellen Margrethe og Hans Lund, Rødding Højskole; sygeplejerske Sigrid Bruun; min alt for tidlig døde gudmor Kathrine Bøjlesen; mors gamle lærer Asger Nyholm og hans kone, som blev seminarirektorpar i Tønder; seminarielærer Frede Hansen og hans kone; den legendariske Maren Sørensen fra Valsbøl – mor havde arbejdet på hendes helsehjem en tid – forholdet var til tider anstrengt, men en personlighed var hun og hun betød meget for enen; Ellen Margrethe Kelstrup og Sigrid Larsen, der kom som husholdningskonsulenter og blev som venner; fars højskolekammerat Thorkild Kristensen »Livrem«; mors gamle lærerinde Anna Langmack fra Ribe, der blev Tante Anna; Ledgaards fra Ringkøbing, som jeg ikke husker meget, men far ofte talte om; Olga Reppi-en og Ebba Drewes fra Gråsten Husholdningsskole; Inger Enemark, Ingeborg Jakobsen og Helene Moltke fra Tønder. Og der var mange andre. Juleposten var et alvorligt arbejde!

Der kom mange gæster fra Danmark og holdt foredrag eller andet. Så blev der dækket i spisestuen og mor lavede en dejlig middag og de fortalte nyt og ønskede at høre om forholdene i Sydslesvig. Der var personligheder som Ellen Margrethe og Hans Lund fra Rødding højskole, Francis Bull, Vilhelm la Cour, Johannes Rosendahl, Hans Rütting... og der var kunstnere og skolefolk fra Danmark og naturligvis fra Sydslesvig, hvor alle måtte tage deres tårn for at få foreningslivet til at fungere. Der var mange begavede og spændende mennesker blandt dem også – og så var der naturligvis dem der hældte danske flasker ud af ærmerne, men de var ikke så mange og de kom sjældent igen.

Men jeg husker også de snævre forhold i det danske miljø, de overordentlig små sko nogle gik i og frelstheden: det er dansk, det er det bedste i verden. Dette danske ideal krævede en høj standard både moralsk og arbejdsmæssigt og dertil hørte et pænt og ordentligt hjem og velopdragne børn, som artede sig vel.

Nogle kom fra Danmark for at tjene og gjorde meget godt og nogle blev små opblæste sognekonger; nogle gik vel også i stykker under ensomheden og de bestandige krav.

Kapitulationen og de første efterkrigsår

Kapitulationen betød glæde og kaos. En kolossal lettelse naturligvis, men også en byrde af praktiske, organisatoriske, menneskelige, økonomiske problemer filtret ind i hinanden. Der var alle flygtningene, som de hjemmehørende ikke var meget solidariske med, og hvis forhold var ulidelige. Der var englænderne, der ikke var begejstrede for det danske mindretal. Der var sorgen over de savnede og forsvundne. I salen over det brune harmonium kom der til at hænge otte fotografier af unge mænd, der skulle have været næste generation. Anders lavede senere en TV-udsendelse bygget over breve, de havde sendt til far. Og der var pludselig mange, der gerne ville være danske. Nogle ud fra ønsket om en anden holdning end den tyske/nazistiske, nogen ud fra meget menneskelige ønsker om at forbedre deres egne og deres børns forhold. De danske skoler var klart bedre i efterkrigstidens Sydslesvig, med mindre klasser, en friere pædagogik og ressourcer i Danmark. Far blev også hørt i den slags sager og han kendte udmærket forskel på fårene og bukkene. Hans personkendskab var overvældende, nævnte nogen et navn kendte han oftest vedkommende og havde et tydeligt indtryk af dennes personlighed og arbejde, og ikke blot det, men han vidste som regel også, hvem hans (dengang var det oftest en mand) forældre var og hvem hans søster var gift med. Der var de hjemmehørende danske og de hjemmehørende tyske, der var delt i de gode tyskere og så nazisterne. Der var flygtningene, som med al rimelighed var tyske. Og så var der de blakkede, der ikke tog parti. Dem havde mine forældre ikke så megen forståelse for, det var tider til at vælge sit ståsted.

Der kom mange nye danske skoler og far var en tid udkommanderet til Ellund, mens mor var alene tilbage med forsamlingshus og børn; den tid var de ikke glade for.

Far havde lært sig en del engelsk og blev brugt som tolk af englænderne efter krigen. Hans engelsk var specielt, men det fungerede og selv som stor pige var jeg klar over og beundrede hans præstation med at turde rejse ud og lære det under de forhold han havde og turde bruge det bagefter i familiens påhør. Jeg kan huske, at han blev hentet af en grå jeep og jeg fik lov at være med i den, det var en stor oplevelse.

Ellers skete der mange ting: maduddeling, Sundhedstjenestens besøg, mange besøg og foredragsholdere fra Danmark. Skolebørnenes

feriebesøg i Danmark betød også meget for at skabe dansk bevidsthed hos børnene. »To Løver«s indsats for Ladelund kan slet ikke vurderes højt nok; de støttede ikke blot materielt, men også gennem trofast personlig kontakt. Jeg husker særlig Karen Justesen og Victor Vilner. De kom bl.a. til den årlige konfirmation; der var mange unge de år og »To Løver« gæsterne besøgte hvert hjem. Et år måtte en af gæsterne have mavepulver efter 16 kopper kaffe med kage på en konfirmations-søndag! Kontakten med »To Løver« betød meget for mine forældre, der også havde fået mange personlige venner der. Vi besøgte dem også ved lejlighed og de kom som sagt jævnligt. Så dækkede mor bord i spisestuen med det fine stel og rullede sig ud – hun lavede dejlig mad. Far havde hentet en »Patriarche«, en fransk rødvin, i Flensborg, og nyheder, glæder, sorger og bekymringer blev delt.

Der blev arbejdet meget og hårdt under vanskelige betingelser i de første efterkrigsår, men der blev som modvægt holdt nogle gode fester, spillet dilettant (det hedder amatørteater nu, men det har aldrig været vigtigere end dengang og det er meget god sprogr træning) og danset, så de unge kunne komme sammen og der kunne komme nye danske familier. Jeg husker især en lærerfest med gule ærter, hvor væggene var beklædt med kopier af Albert Engströms harske, men morsomme tegninger. Også folkedans blev anset for at være god dansk kultur, så der blev danset megen folkedans. Trængende danske kom og fik et bad i vores lille badeværelse med afløb i tagrenden. Bryllupper blev ofte fejret i »Kirkevang«, maden blev lavet og opvasken klaret i det lille køkken. Først i 1950'erne blev jernkomfuret afskaffet og kælderen suppleret med en stor herlighed: den første fryser. Den var en virkelig arbejdslettelse, fordi f.eks. bønner skulle henkoges så uendelig omhyggeligt for ikke at blive giftige. Nu kunne megen henkogning spares.

Det var også vigtigt at lave dansk håndarbejde og husholdningskonsulenterne gjorde et godt arbejde med at formidle ernæringslære og hjælpe med at få det bedst mulige ud af de små forsyninger. Det var igen en form for dansk kultur, der skulle formidles og mange fandt glæde og styrke i den. Der var tale om en helhedskultur, hvor skole, kirke, hjemmeliv, møblering og madlavning, idræt, fester og foreningsliv hørte sammen. Selv juletræerne var forskellige i danske og tyske hjem.

Det var en vigtig del af fars arbejde at formidle skoleophold, pladser i huset og uddannelsespladser i Danmark til unge, og så sent som for et par år siden fik jeg brev fra en gammel dame, der ad den vej var kommet til Danmark og havde fundet sin mand her. Det var gået godt.

Ungdomsskolen

At være vandrelærerpar og stå for forsamlingshuset var menneskelig muligt. Far cyklede rundt og passede sit arbejde; mor var dygtig i huset og en god organisator. Hun fungerede også som barfodslæge og afluser – det store skab i soveværelset havde i lang tid en hel hylde med medicin og forbindingsstoffer – og skolebørnene fik bad i vores lillebitte badeværelse. Jo, det var et jævnt og muntert, virksomt liv på jord. I de første år var der dog pauser i det daglige arbejde. Efterkrigstiden var turbulent, men indtil ungdomsskolen begyndte var familien ofte alene hjemme imellem slagene og kunne opretholde et normalt familieliv.

Men så kom den helt store omvæltning: Dansk Skoleforening med skoledirektør Bernhard Hansen i spidsen savnede en sprogskole for unge piger, der skulle på skole i Danmark. Han udså sig »Kirkevang« og pressede mine forældre til at påtage sig opgaven. Så vidt jeg ved, fik mor ingen løn de første år for at varetage husholdningen, undervise og tage sig af eleverne døgnet rundt.

Det første hold elever kom 3. november 1947. Forud var der gået hektisk aktivitet. Forholdene var reelt uegnede: sløjdsalen med småbitte vinduer i taget og kun udgang ad en trætrappe blev omdannet til sovesal. Der gik to bærende bjælker hævet over gulvet i næsten hele loftets længde; i den ene side blev der nu indrettet fire dobbeltsenge bag bjælken, og dér kunne der så sove otte piger. Det var på en måde heldigt, for de havde ikke ret meget sengetøj og kunne så varme hinanden, men de var hårde og smalle til to, de senge, jeg sov senere selv i en nogle år, når jeg var hjemme og kender dem. Der blev stillet køjesenge op til resten. Alt deres tøj kunne hænge på en snor bag et forhæng. Der var en eller to koldt vandshaner og en vaskerende og wc var det føromtalte lokum udenfor i vaskehuset. Køkkenet til ungdomsskole og forsamlingshus var stadig væk det lille privat- og kaffekøkken

fra 1934. Alt tøj blev vasket med vaskebræt og gruekedel og om lørdagen blev der fyret op i gruekedelen og så fik pigerne lørdagsbad i vaskehuset under stor hujen og skrigen. Der var en sommer, mærkværdigvis kun én, hvor hele huset fik lus. At blive af med dem under de forhold og med pigerne i fællessenge var noget af et slid. Det var overmåde pinligt – det er en skam at have lus. Ethvert arbejdstilsyn ville være løbet skrigende væk og jeg husker tydeligt at mor en dag kom op i soveværelset og udbrød »Jeg vil skilles!« Det blev man ellers ikke den gang og jeg blev dødelig forskrækket.

Ungdomsskolen var en umulig opgave. Først og fremmest på grund af modviljen mod ungdomsskolen blandt de danske i Ladelund og omegn, hos de mennesker, der var grunden til, at far og mor var der, til at far havde fået »Kirkevang« bygget, de mennesker, som de havde gennemlevet krigen med. Sådan som jeg som barn registrerede det – og mine forældre talte meget åbent med os børn – følte de, at der blev taget noget fra dem ved ungdomsskolen, far var ikke mere deres alene.

Men også af rent praktiske årsager. Sovesalen var en brandfælde, hvor de unge piger som sagt ofte måtte sove to i en seng og mor ofte måtte bruge vort private sengetøj, fordi der kom en ung pige, som simpelthen ikke havde noget med. Der var virkelig fattigdom i mange hjem. Toilet var et gammeldags das udenfor. Vask for 30 personer foregik i gruekedel med vaskebræt og baljer. Køkkenet var med et gammeldags jernkomfur og senere også et lille elektrisk komfur med tre små plader. Det var af størrelse som et i en lille gammeldags lejlighed. I det skulle der laves alle måltider til en husholdning på 20-30 personer og samtidig kaffe til alle møder og mad til bryllupper og andre fester for de danske familier.

Det var solid kost, eleverne var endda meget sultne, ikke mindst de første år. Der var havregryn/havregrød med mælk, te og marmelade og ost til morgenmad, to retter til middag midt på dagen, brød med pålæg og kartoffelsalat, brasede kartofler e.l. til aften. Søndag morgen var der kakao og boller. Maden var god og rigelig og med usædvanlig mange grønsager, men der var kun to frikadeller til hver og alt det rugbrød, man kunne spise, men kun et stykke franskrød.

Der blev ustandselig flyttet borde i salen: til gymnastik, til rengøring, til skole og til måltider, til møder, gudstjenester, fester, når Fidde P. viste månedens danske film. Om søndagen skulle mor spille til guds-

”Kirkevang” set fra haven efter ombygningen. Foto omkring 1953.

tjeneste både i »Kirkevang« og i nabosogne og naturligvis også til begravelser og bryllupper og samtidig sørge for, at der var mad og tøj til alle. Ud over alt dette skulle mine forældre så også undervise eleverne med hjælp fra omkringboende lærere, præster og husholdningskonsulenter, der gav en hånd med for gode ord og ringe betaling.

Alt hvad vi børn havde af privatliv indtil 1952 var vores køjeseng i fars og mors soveværelse – hvis der ikke skete andet der. At få et normalt ægteskabeligt liv med så mange mennesker så tæt på i et lydt hus må have været vanskeligt og at sove, når der ustandselig gik nogen på den eneste trappe – toilettet var jo udenfor huset – var næsten umuligt. Der er holdt mange, mange møder i vore stuer og jeg husker, at mor har undervist eleverne i sin seng under sygdom.

De fysiske forhold blev forbedrede med en tilbygning i 1952, der rummede 3 elevværelser, bad og toilet, et stort køkken, en skolestue, to værelser i kælderen, vaskerum mv. Uheldigvis skulle alt vaskevandet pumpes ud med håndkraft, fordi kælderen lå lavt. Anders og jeg fik i den forbindelse hver et værelse oven over salen og der blev indrettet toilet indendørs deroppe. Det var en væsentlig arbejdslettelse for far, der nærmede sig de 60 og nu slap for at bære de tunge spande hver

uge. For mig var en af de væsentlige ting i den forbindelse, at Helmuth Leckband kom en gang om ugen og førte tilsyn med byggeriet. Han fik naturligvis formiddagskaffe sammen med far og af ham hørte jeg om forholdene for krigsfangerne i Sibirien, så jeg aldrig glemmer det.

Årets gang

Året havde en fast rytme: i nytåret var vi hos mors søster i Vejle, hvor hele familien blev samlet; der var ikke megen plads, men stort hjertelum. Så kom fastelavn og i påsken samledes familien hos os. Der var mange dejlige påsker med søgen efter påskeæg og påskesange og sang og spil om aftenen. Mor fyldte vaskerummet med grene, som skulle springe ud til at pynte salen med til konfirmationen, der kom nogenlunde samtidig. Hele året var der jo møder og gudstjenester sideløbende med ungdomsskolen. Vinterholdet rejste og så kom hovedrengøringen og salen skulle ferniseres. Det var naturligvis mors arbejde. Far gjorde den store have klar. Mor havde et par rosenbede nær flagstangen. Et par mindeværdige gange så vi Dannebrog vaje på den, men ellers var det forbudt at flage med dansk flag.

3. maj kom de nye elever med bussen om aftenen. Chaufføren var gerne flink og kørte ud og afleverede dem på gårdspladsen. Så var der lidt forvirring de næste par dage, indtil alle havde fundet sig til rette. I juni kom årsmødet: vi drog af sted i en stor bus tidligt om morgenen og var så med i det store optog i Flensborg eller en enkelt gang på Sild, hvorfra mange af de bedste elever kom. Det var festligt at være mange og for en gangs skyld ikke en minoritet og at træffe mange venner og bekendte. Der blev også holdt taler, men dem kunne man jo læse i »Flensborg Avis« dagen efter, så de var ikke så vigtige. Vi fik lov at få cola den dag, og stadig kan jeg høre højtalerlyden og mærke støvet mellem tænderne ved smagen af en cola. Ved hjemkomsten fik vi altid kold kærnemælksgrød med sødmælk – en ejendommelig ret, der smager bedre end den lyder. Den kunne nemlig laves dagen før.

Paradis på jorden ligger i Halk ved Haderslev. Der havde min mor og hendes mand nemlig et lillebitte sommerhus 50 m fra vandet og der var vi på sommerferie sammen med alle fætre og kusiner. Når vi kom hjem var der uendelige bunker af ærter, bønner og solbær, der

skulle plukkes og gemmes hen af mor og os, så min fødselsdag kom meget belejligt som fridag. Køkkenhaven betød meget for ungdomsskolens stramme budget. Derefter kom høstfesten, hvor ribberne blev pyntede med korn, blomster, røde vinblade fra den gamle fru Nommensen, rødbeder osv. og der var tale og navnlig bal bagefter. Hele året sang eleverne ofte flerstemligt, som de havde lært i den tyske skole og der var i det hele taget megen korsang på den tid. Det var dejligt at synge med.

Efter kartoffelferien rejste sommerholdet og 3. november kom det nye hold elever. Snart efter var det advent. Til min barndoms højdepunkter hørte når vi – alle eleverne og min familie – klumpede os sammen i vores lille stue og sang og sang, alle julesangene. Og der var fornøjelige søndagfter, hvor far legede med eleverne i salen. Dagene var indrammede med sange og salmer. Der var morgensang og aften-sang og alle timer begyndte med en sang. Det har været godt at være opvokset med at kunne det meste af Højskolesangbogen udenad. Vi var på juleudstilling i Flensborg, alle de oplyste og pyntede vinduer og forretninger var en stor herlighed for os ikke forvante landbørn efter krigen. Turen afsluttedes med kaffe og kager på kafé »Preusser« trods navnet og så var det en time hjem med bussen igen. Det var det værd!

I nogle år kom Tante Anna, mors lærerinde fra seminariet i Ribe, ned med kufferter fulde af julepapir og så kom konerne og klippede julestads – det hører der kaffe til – det var fine dage. I mange år var der børnenes juletræ med en julegave til hvert barn og »Kinken«, julemanden. Til jul rejste eleverne hjem. Den unge pige fik fri og så begyndte vores jul med frokost juleaftensdag. Vi børn måtte ikke se juletræet før det var tændt – hvor var tiden lang. Barndommens juletræer har en særlig glans, som aldrig kommer igen. Far læste juleevangeliet og så måtte vi hver vælge en julesang, før gaverne blev delt ud. Juledag var der gudstjeneste i salen og der var julebal tredie juledag. Så var det tid at tage til Vejle og det nye år kunne tage sin begyndelse.

Dansk barn i dansk skole

Børneskolen i Ladelund skiftede lærere. Mine forældre brød sig ikke om den nye lærers opdragelsesprincipper og underviste os derfor hjem-

me, trods både skjult og åben modstand fra mange sider. De mente, at vi havde bedre af at lege og at vi nemt kunne lære stoffet. Det sidste havde de også ret i, man spilder en masse god tid med at gå i skole, men det var for hårdt ikke at have kammerater og altid at være anderledes end de andre.

Trods krigen husker jeg mine første år som gode, trygge og lykkelige. Men efterhånden som jeg voksede op, blev den trygge verden til et fængsel. Da jeg var 11 år savnede jeg jævnaldrende kammerater så meget, at jeg fik plaget mig lov til at komme i den danske skole i huset ved siden af. Der var kommet et ungt dansk lærerpar, som vi var meget glade for. Skolen var på det tidspunkt enklasset med ca. 20 børn, der blev undervist af Frits Elmer med Bodo Daetz som tysklærer og Rig-mor Elmer i håndarbejde, gymnastik og skolekøkken. Skoleåret gik fra april til april, og fra påskeferien til kartoffelferien begyndte undervisningen kl.7 om morgenen, for børnene kunne ikke undværes som arbejdskraft. Om vinteren stod der en levertranflaske med hældetud på i vinduet over radiatoren og alle fik så en snaps hældt i munden i første time. Den blev noget harsk efterhånden.

Der blev fortrinsvis undervist i dansk, tysk, regning, kristendom på landsbyskoleniveau. Det sidste år kom jeg kun 8 sider frem i regnebo-gen – regning var ikke mit yndlingsfag. Tyskbøgerne var beregnede for børn med tysk hjemmesprog og det var naturligvis håbløst for mig, der ikke måtte tale tysk, selv om jeg forstod alt. Det var meget ydmygende senere at komme i dansk eksamensskole og være fuldstændig ubekendt med tysk grammatik. Jeg fik lidt engelskundervisning hos Elmer, men ingen ekstra tysk, hvad jeg tit har begrædt. Det blev to strenge år i skolen. Jeg blev mobbet godt og grundigt af de andre børn – fordi deres forældre var vrede over at ungdomsskolen var kommet og fordi jeg var dansk og havde let ved at lære og de syntes, at mine forhold var bedre. Det var de også, men mine forældres løn var ikke høj. Jeg har aldrig manglet noget, men der var kun til et par sko om sommeren og et par støvler og hjemmesko om vinteren, et par lange bukser og en sweater hver vinter og en kjole om sommeren. Jeg havde kun et par lange strømper hver vinter i de år. De blev vasket om aftenen i vandfadet i det lille badeværelse (der kom aldrig en vaskekumme) og tørret om natten og da min praktiske mor købte et par tykke crepenylonstrømper, som tørrer hurtigt og ikke skal stoppes så

Mor har kokkenscole med eleverne i det nybyggede skolekøkken omkring 1953. Eleverne har selv syet deres kitler og forklæder.

meget, blev jeg drillet frygteligt af de andre piger. Jante ligger også i Ladelund.

Der blev talt fire sprog i »Kirkevang« – uofficielt, og naturligvis forstod jeg alt, hvad der blev sagt på de daglige sprog: højdansk, højtysk, sønderjysk og plattysk samt ved besøg engelsk, vestjysk og sjællandsk; frisisk var ikke populært på grund af konkurrencen mellem frisisk og dansk.

»Kirkevang« som skolehjem

Da Jaruplund Højskole kom i gang og fra 1954 fik ungdomsskole om sommeren, var de gode tider i »Kirkevang« forbi. De gode elever kom dertil, der var også flere, som havde lært dansk i skolen nu, og »Kirkevang« blev lige så stille omdannet til et skolehjem. Det blev ikke sagt højt, og der blev ikke bevilget den nødvendige hjælp i form af lærere til det, og mine forældre havde kun deres egen livserfaring at trække

på. Den var heller ikke ringe, men disse år sled dem ned. Der kom færre elever, og flere og flere af dem var ordblinde eller dårligt begavede. Mor sled i det med at lære dem at læse og det lykkedes hende faktisk i mange tilfælde. Nogle var også adfærdsvanskelige og meget voldsomme og det er vanskeligt at håndtere i et forsamlingshus, hvor der kommer mange mennesker. Far havde stort besvær med at hindre uønsket kontakt mellem pigerne og de unge mænd, der naturligvis sværmede rundt. Det er adskillige spande koldt vand, han har hældt ud over dem! Rent bortset fra at moralen var en anden dengang, så var prævention en by i Rusland og en tilværelse som ugift og ufaglært mor i efterkrigstiden bestemt ikke ønskværdig, så der var god grund til at passe godt på de unge piger. Det sørgeligste, jeg husker, var en lille ung pige, der var kommet efter at have været udsat for incest. Barnet var taget fra hende og hun lavede små grave i haven.

I disse år sang mor ofte »Vi er fæstere her for en tid,« den lidt tunge trøstesang fra de danske udvandrere i USA. De vanskelige elever sammen med modviljen mod ungdomsskolen blandt egnens danske gjorde dagligdagen så glædesløs for mine forældre, at jeg på et besøg hjemme opdagede, at mine forældre sad for hver sin ende af spisebordet og søgte at finde et pusterum ved at lære sig at regne kubikrod, som er svært. De blev vist temmelig gode til det. De overvejede alvorligt at rejse til Danmark, men opgav det; de kunne ikke se muligheder for at få arbejde og navnlig tror jeg ikke, at far kunne få sig til at forlade sit livsværk. Mor ville ikke forlade far.

Tønder

Da mine forældre ønskede at give os de bedste muligheder ville de give os en studentereksamen. At tage til Duborgskolen 35 km om morgenen og 35 km hjem om aftenen 6 dage om ugen forekom dem belastende og efter at vi var blevet mobbet som danske i den danske skole forekom kombinationen af Duborgskolen og det pensionat, der var blevet oprettet for de elever, der boede langt borte, heller ikke umiddelbart at være nogen god løsning. Læseplanen var derudover blevet stærkt præget af kravene til tyske skoler og de ønskede, at vi skulle have en rent dansk uddannelse. De havde ikke ret mange penge

til det og valgte så (uden at drøfte det med os – dengang gjorde man, hvad der blev sagt) at sende os til Tønder Statsskole. Jeg blev taget ud af Ladelund skole som 13-årig efter den tidligst mulige konfirmation (meget kan lade sig gøre, når man bor langt nok borte fra myndighederne) og skulle så være i huset hjemme et år. Den sommer havde vi ingen voksen pige, der var ikke råd – det var en hård sommer. Sommeren 1955 var jeg på Bregninggård Efterskole i Vestjylland og det var den eneste gode tid i min ungdom.

8. januar 1956 kom jeg så til Tønder Statskole. Skolen var god nok og der var en række fremragende lærere, der har betydet meget for mig. Men som 15-årig at komme fra et meget specielt kostskole/for-samlingshusmiljø, hvor man var 25 til bords, til en eksamenskole og at bo alene på et værelse. At komme ind midt i 3. mellem med en række fag, man aldrig havde haft, som f.eks. matematik og tysk gram-matik – det var en barsk omgang. Der var tidligere spejderkammerrater i klassen, som ikke forstod, at jeg nu måtte bruge megen tid på lektier, og jeg blev igen mobbet på grund af mit tøj. Det var heller ikke populært, at jeg hurtigt fik gode karakterer. Men det værste var ensomheden på det værelse uden adgang til køkken eller til bad, som mine forældre havde lejet til mig i den bedste mening. Det første år, Anders var i Tønder, boede han dog i en familie, derefter boede han også alene på et værelse. Vi blev kørt ud mandag morgen og hentet igen lørdag middag – der var seksdagesuge dengang.

Det var før det var almindeligt, at unge boede ude, og unge bryder sig ikke om nogen, der er anderledes. De andre i klassen boede jo hjemme. Indtil 1958 spiste jeg middagsmad på seminariet, men det holdt også op. De sidste 2½ år boede jeg alene og på egen kost på et loftsværelse, hvor det var nødvendigt at sidde på skrivebordet og lukke vinduet op for at kunne se ud. Opvarmningen var med en lille elektrisk ovn – når det var koldt, vågnede jeg af kulde om natten og måtte så tænde ovnen en tid. Værelset havde jo aldrig været beregnet til at man skulle opholde sig der døgnet rundt året rundt. Der var mange dage, hvor jeg kun talte med købmanden. Et helt år var også uden nogen undervisning, det var ren opbevaring og føltes som at være i åbent fængsel. Det var fordi forholdene og eleverne i »Kirkevang« var så vanskelige, at mine forældre ikke fandt det forsvarligt at have mig hjemme og derfor hører det med til historien. Jeg var indlagt tre gange

Der blev holdt mange fester, bryllupper og begravelsessammenkomster i »Kirkevang«. Dette billede er fra min konfirmation i 1954.

i Tønderårene og fik bl.a. en stor rygoperation. Myndighedsalderen var 21 dengang og det var nødvendigt at være et år i Danmark inden det fyldte 18. år for at bevare sit danske statsborgerskab, så jeg havde ikke rigtig noget valg. Jeg levede af biblioteksbøger. Derefter læste jeg 2. og 3. g.s stof på et år med 6 timers privatundervisning om ugen og blev så student som privatist i 1961 efter sammenlagt at have haft 5 års almindelig skolegang. Jeg var sidste gang i »Kirkevang« 22. oktober 1961 og mor nævnte ikke med et ord, at hun vidste, at de skulle flytte om tre uger. Hun kunne ikke tale om det. Far var bortrejst.

I 1961 ændredes alting. Anders og jeg blev studenter. Der var ikke flere elever til ungdomsskolen og mine forældre flyttede til Tønder den 13. november. De havde bygget et lille hus i Strucks Allé 75 i Tønder og far fik en kolonihave til erstatning for den store have ved »Kirkevang« – der gik han meget ude.

Far fik ridderkorset juni 1961 og rejste over til København for at takke for det. Skønt radikal var han glad for at se sit arbejde anerkendt på denne måde – det stod ikke skrevet over hans vugge, at han skulle opleve det. I hans efterladte papirer lå der breve, der viste, hvor-

dan Dansk Skoleforening ikke fandt det nødvendigt at yde en almindelig pension til en medarbejder, der havde arbejdet i 40 år under hårde vilkår. Han måtte så undervise soldater for at supplere pensionen indtil han døde i 1965. Selv klarede han de sidste syv år i Sydslesvig og sin tidlige pensionering nogenlunde, han havde set og oplevet så meget andet hårdt og var en »overlever«. Men mor var slidt op, da de flyttede til Tønder. Hun blev reelt pensioneret samtidig med far som 47-årig og enke fire år senere.

Far døde på Tønder Sygehus af eftervirkningerne efter en færdselsulykke den 14. november 1965 og mor fik aldrig et rigtigt liv efter hans død. Hun døde selv i 1990 en uge efter at have begravet min bror, der døde ganske uventet.

Eftertanke

At arbejde for en sag får det bedste og det værste frem i mennesker. Pionerer er ikke nødvendigvis lette at omgås, de skal i sagens natur være udholdende og tro på deres sag. Som alt pionerarbejde var det sagen frem for alt og megen personlig offervilje var nødvendig. Humor og udholdenhed grænsende stærkt til stædighed er sønderjyske dyder og dem mødte jeg hos mange. Jeg er taknemlig for en god småbarnstid og mine forældres og mange andres kærlighed til os og til hinanden, for alle de gode og modige mennesker, for den humor og hjælpsomhed, den kærlighed til viden, kunst og natur, til retfærdighed jeg mødte i mit hjem.

Især de første år var der også livsglæde. »Kirkevang« var en dansk enklave med en frisindet højskolekultur præget af grundtvigsk folkekirkelighed. Begge mine forældre var som nævnt af bondeslægt og vidste derfor, hvad arbejdet og jorden betød for de danske på egnen – det tror jeg var en stor styrke for dem. De underviste ikke bare i dansk, de levede af dansk kultur, litteratur, historie og derfor gjorde det indtryk på de børn, unge og voksne, de arbejdede for, de kunne mærke, at det var ægte.

For mig at se var det rigtigt for far at tage til Sydslesvig i 1921. Men prisen for, at han blev der så længe, var høj for hele familien. Når jeg ser på prisen: for høj. Men når jeg tænker på de mennesker, de blev

der for: det var nødvendigt at gøre det. Han – og senere de – holdt håbet levende hos mange i de hårde tider og bragte nogle danske holdninger til et hårdt miljø, der var fortysket uden at have fået tysk humanistisk kultur med. Det har haft betydning for nogen mennesker, at mine forældre tog derned og de ville næppe have kunnet leve med sig selv, hvis de ikke havde holdt ud.

Københavnerdreng i efterkrigsårene i Padborg

af *Henning Dehn-Nielsen*

Forfatteren og historikeren Henning Dehn-Nielsen (f. 1940 i København) beretter her om sine første indtryk fra Padborg og omegn i årene fra 1947 og frem til begyndelsen af 1950'erne, da byen for alvor begyndte at skifte karakter. Han er søn af skræddermester Anders Christian (A. C.) Nielsen (1916 – 1994) og hustru Agnes, f. Michelsen. Henning Dehn-Nielsen har bl.a. skrevet bøgerne »Sydslesvig på kryds og tværs« (1991) og »Bogen om Sønderjylland« (1993).

Aldrig nogensinde før i mit dengang korte liv havde jeg oplevet noget så bælgmørkt udenfor, som da min mor, min lillebroder og jeg vandrede ud ad grusvejen mellem rutebilstationen i Bov og Faarhuslejren.

Vi havde oven i købet fået at vide, at vi skulle passe ekstra godt på, fordi der var nogle af de indsatte, »fangerne«, der var stukket af og kunne være »farlige«. Intet under, at vores mor hele tiden prøvede at dysse os to højrøstede unger ned, mens vi langsomt bevægede os i retning af det totalt ukendte. Vi gik selvfølgelig midt ude på den øde vej. Der var ingen gadelygter, kun mørke, stilhed og en underlig susen i grantræerne, men frem nåede vi omsider sent på aftenen.

Tidspunktet var sommeren 1947. Vi skulle besøge min far, Anders Christian Nielsen, der havde en loppetjans som værkmester på lejrens skrædderværksted, hvor 32 indsatte deltes om 12 symaskiner, som de syede eller forsøgte at sy bukser på. Min fars løn var 747 kr. om måneden – omkring det dobbelte af, hvad han havde fået som skræddersvend før – plus fri uniform og et særligt sønderjysk tillæg. Han arbejdede i tre uger ad gangen og havde derefter én uge fri med kostpenge.

Familien boede ellers i København, hvortil min far og mor var flyttet i slutningen af 1930'erne. Egentlig havde de vist mest lyst til at tage til Australien efter de fem mørke år, men så opstod situationen med den midlertidigt kraftige personaleudvidelse inden for Fængselsvæse-

net til at tage sig af de mange, der med større eller mindre grund blev indsat efter 1945 for landsskadelig virksomhed.

Min far søgte og fik med kort varsel stillingen som værkfører i Faarhuslejren, den tidligere Frøslevlejr uden for Faarhus, ca. 3 km fra Frøslev. Han rejste dertil i 1946 og gjorde tjeneste der frem til 1948.

Skønt egentlig østjyde ligesom min mor, Agnes Nielsen, blev han meget betaget af egnen. Så meget, at han i 1948 efter et nyt, kort ophold med arbejde som svend i København åbnede en skrædderforretning på Haraldsdalsvej i Padborg.

Under familiens 14 dages ferieophold i »lejren«, som vi kaldte de røde barakker, boede vi tre i gæstefløj, hvor senere Padborglejrens soldaterhjem blev indrettet. For de to uger betalte min far den nette sum af ca. 30 kr. Kosten var gratis og efter vore og nok de flestes forhold fortrinlig.

Faarhuslejren var et meget, meget spændende sted for et par »københavnere« som min broder og jeg. Og farligt! Vi fik strenge ordrer på ikke at lege lige ved pigtråden omkring lejren, hvor der stadig kunne ligge og sikkert også lå miner fra krigens tid.

Sommeren 1947 husker jeg som meget varm og solrig, og jeg kan stadig huske den særlige duft af varm granskov og specielle lugt af træbarakker. Lugten var der endnu mange år efter, da jeg som avisdreng forsøgte at afsætte mine blade til lejrens næste beboere, soldaterne.

I forbindelse med vort ferieophold i Faarhus boede vi også et stykke tid i et lånt sommerhus på skrænten neden for vandrerhjemmet »Grænseshjemmet« i Kollund.

Vi oplevede altså begge naturmodpolerne inden for det ret så varierede Bov sogn – dels plantagen og lyngen i de sandede områder omkring lejren ved Faarhus, dels det østvendte og frodige bakkeland ud til den skovkransede og indskårne Flensborg Fjord med det mystiske Tyskland lige på den anden side.

Efter hjemkomsten til København begyndte jeg i 1. klasse på Søborg Kommuneskole, men allerede efter et år flyttede hele familien på seks personer til Padborg. Familien omfattede nemlig også mine to yngre søstre, Kirsten og Jette, som var i pleje i København, da vi andre var i Kollund og på »lejroophold«.

Skrædderbutikken og byen

Min far var rejst forud og havde åbnet sin første skrædderbutik på Haralddalsvej – i begyndelsen med Stage Hansen som kompagnon. Det varede dog ikke lang tid, før min far fortsatte alene og nu i »Centrum«, Nørregade 6, hvor vi alle flyttede ind i den lille lejlighed bagved. Mine forældre blev boende, indtil min far og mor holdt op i 1985 og flyttede til nye og tidssvarende forhold i Valdemarsgade.

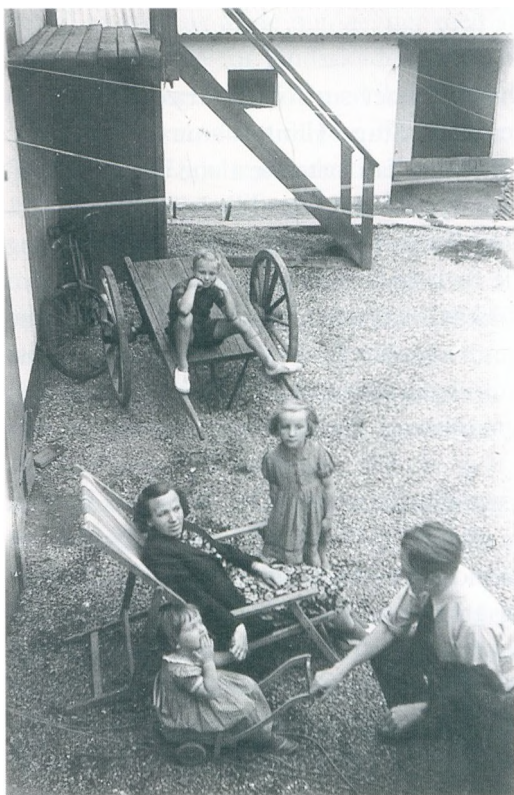
Foruden beboelsen og butikken med disken, tøjet på tøjstativerne (enten nysyet eller tøj til forandring eller til rensning) og stofrullerne og -prøverne på hylderne bestod lejligheden af min fars værksted bagved med skrædderbordet, symaskinen, damppressemaskinen, skræddersaksene, målekridt osv.

Værkstedet var lejlighedens samlende midtpunkt. Det var her, man fik det sidste nye at vide af de mange, der kom ind bagved. Og det var her, min far prøvede at få bare lidt arbejdsro, mens min mor som regel passede butikken. Det var også her svendene sad på skrædderbordet og siden også altid en dame, der stod for reparationer og lignende. Først var der Malli og siden naboens kone, Grethe Andersen, fra kælderlejligheden Nørregade 8 og til allersidst min mor, der arbejdede der lige til det sidste.

Hvad der ikke er blevet udvekslet af »kloge« ord i dette rum gennem årene, er ikke værd at skrive om. Der blev diskuteret politik, både den store og den nære. Der blev diskuteret dansk kontra tysk, og der blev diskuteret familiære anliggender – ikke kun inden for familien, men også med de mange kunder, mens de f.eks. sad der uden benklæder, velanbragt på stolen ved symaskinen, og ventede på, at deres tøj blev færdigt.

Der var også dem, der blot stak hovedet indenfor for at få en sludder og eventuelt for at give en lille én ved passende lejligheder. Værkstedet var i høj grad både et samlingssted og en nyhedscentral.

At stedet undertiden kunne lede tanken hen på en hovedbanegård skyldtes den omstændighed, at toilettet lå i kælderetagen neden under værkstedet. For at komme dertil skulle man ned ad en trappe under det store skrædderbord og derfor bukke godt ned i benene for ikke at støde hovedet mod bordkanten. Trafikken denne vej var til tider ret intens.

Skræddermesterfamilien samlet i gården bag Nørregade 6 o. 1953: A.C. Nielsen og fru Agnes med Kirsten og Jette samt Henning øverst på trækvognen.

Ikke sjældent hændte det, at familiens dagligstue inde bagved dannede ramme om mere planlagte fester og arrangementer. Nørregade 6 i det mærkelige og forbyggede »Centrum« blev aldrig noget kedeligt sted.

Ved siden af i »Centrum« havde »Graasten Andelsslagteris« Padborg-afdeling til huse. Her sørgede Danielsen for, at forretningens ry som det bedste sted at købe frisklavede fedtegrever blev holdt i hævd. Igen er det duftindtrykkene, der trænger sig på nede i hukommelseslageret.

Den næste butik var frisør Nissens salon, også et sted hvor der blev udvekslet meninger, og til sidst på hjørnet ud til Østergade lå cykelsmed Christensens butik og værksted.

Ud over os boede barberen, familien Christensen og ungkarlen Dreger i det vinklede »Centrum-kompleks« med ét plan mod Nørregade og to etager bagtil.

I de nærmeste nabohuse holdt bl.a. fru Nielsens og siden Ruth Nielsens udsøgte forretning »Tobakshuset«, Nørregade 8, og biografen i Østergade til. Atter to vigtige uformelle mødesteder i den driftige klon-dykeby, som Padborg var dengang.

Overfor, dér hvor Hausmann siden byggede sit store, røde manufakturhus, lå et underligt baraksammensurium, hvor Posselt-familien drev speditørvirksomhed. Spedition samt eks- og importvirksomhed var, ved siden af banen, tolden og grænsegendarmeriet, nok de erhverv, der udgjorde rygraden i Padborgs dynamiske og hektiske liv i slutningen af 1940'erne og i 50'ernes begyndelse. Det er således ikke noget tilfælde, at samtlige mine tre søskende fik deres uddannelse i speditørfirmaer. Nu er der ingen af dem, der er i faget længere.

Længere nede i Østergade boede vores familielæge, dr. Due, i villaen efter biografen, og længere oppe ad Nørregade husker jeg især mælke-mand H.K. Henriksen og boghandler Møllers forretning, som nu drives videre som den driftige Padborg Boghandel.

Mælke-mand Henriksen var en af den unge bys veteraner helt tilbage fra 1920'erne. Hans mælkeudsalg eller ismejeri var et af de første steder, hvor de indkøbsrejsende sydfra søgte til, da den nye invasion satte ind i 1950'erne. Jeg skal aldrig glemme hans helt specielle udlægning af nabolandets sprog: »Dat styk Ost ist ein gute Styk ost. Kostet akt Mark und zwantsig pennig«. Men det blev da forstået, ligesom det ofte også var tilfældet hos byens købmænd og andre udsalgssteder, som efterhånden skød op overalt, navnlig ved Oksevejen.

Op fra erindringen henter jeg også byens bagere, Lampe på Harald-dalsvej, bager Nielsen oppe i Nørregade og bager Walther (senere bager Bang) omme ved begyndelsen af Oksevejen.

Ikke langt derfra lå en anden af byens fire slagtere, slagter Karing, som dengang stadig slagtede selv ude i gården bagved. Den tredje slagter var Thimsen, der åbnede forretning oppe i Valdemarsgade omkring 1950, og som jeg navnlig husker for den fortrinlige hjemmelavede medisterpølse op til jul, og den fjerde »slaute Jønne« i kælderen i »Tobakshuset« ved siden af »Centrum«. Ham hjalp jeg af og til med at fremstille hjemmelavede bajerske pølser og medister.

De egentlige købmandsforretninger var Thomas Hansen & Søn og Petersen & Knudsen, der for begges vedkommende også handlede med andet end kolonialvarer, men det interesserede os mindre. Dertil kom købmand Fleggaards købmandsgård med posthuset overfor og politigården ledet af sheriffen (politiassistent Petersen) ved siden af på hjørnet af Jernbanegade og Valdemarsgade.

Politiassistent Petersen yndede at patruljere rundt i gaderne om aftenen, og når han så nogen uden cykellygte, sagde han altid venligt: »Pas å - dæ ka' kom en politi lich om æ jørne!« Og så trak man selvfølgelig cyklen et lille stykke vej, indtil den rare sherif var ude af synsfeltet.

De øvrige stands- og øvrighedspersoner, der altid var med ved officielle modtagelser, var stationsforstanderen, postmesteren, toldforvalteren og de to præster i Bov, hvoraf den ene var til de missionske og den anden til resten.

Andre fikspunkter i den knopskydende stationsby var jernbanetunnelerne, der delte byen i to, samt møllen på den anden side af tunnellerne og Toldgården med de fornemt udseende gule bygninger helt oppe for enden af Haralddalsvej ved Haraldsdal og den lukkede grænseovergang. Samt nede for enden af dalen og af Østergade Padborg Skov, som fulgte grænsedragningen om til Nyhus Sø og bl.a. var skueplads for de årlige amatørforestillinger med diverse håbefulde unge par i hovedrollerne.

Byen sluttede ved banegården, Valdemarsvej og Bovvej. Ringgade med de skæve, ens og røde huse var først ved at blive opført, og i den anden ende af byen var der kun de vigtigste trafikårer Frøslevvej og Oksevejen samt Nygade, som var forbundet med Frøslevvej ved Tværgade. Der var endnu åbent land mellem Padborg og Frøslev.

Dengang var der også omfattende kreatur- og hesteeksport, og noget af det mest spændende var at følge med i dagens gang ved ramperne, samtidig med at vi år for år kunne se strømmen af biltog sydfra vokse. Eksporten af levende dyr tog derimod af.

Det var i første række banen og erhvervene, der havde med det store udland at gøre, der var byens livsnerve, og det var også her ved banen og de omkringliggende arealer, at vi unger kunne lide at se til, lege og fantasere os til fjernere himmelstrøg. Som da Etiopiens farverige kejser, Haile Selassie, via Padborg ankom i sit flotte tog på vej til sit statsbesøg i landet i 1954. Eller dengang verdens tykkeste mand og

Optog i Norregade i Padborg o. 1958. Til højre ses Hotel Axelhus.

kone kom med et tog med særlig store døre. Ellers kunne de mange hundrede kilo slet ikke komme hverken ud eller ind.

Det var med togene, at alskens fremmedartet kom hertil. Togvogne med bananer den ene vej og fisk og dyr den anden vej. Dertil kom så det stadigt stigende antal kølebiler, men deres transporter gik mest sydpå. A propos bananer fandt vi en dag en gigantisk fugleedderkop på vej ud af en jernbanevogn fuld af de grøngule frugter.

Oplevelser omkring underlige dyr havde vi masser af. Som dengang en af mine kammerater og jeg fandt en kæmpegræshoppe, der ligesom fugleedderkoppen selvfølgelig blev afleveret til R.P. Sørensen på Frøsløv-Padborg Skole, hvor de mærkværdige skabninger formentlig blev lagt i sprit.

Skolen

Skolen var et andet af holdepunkterne i min drengetilværelse. Jeg blev med det samme sat i 1. klasse, selv om jeg kom fra en nypåbegyndt 2.

klasse i Søborg, men skoleåret i Padborg begyndte dengang 1. april, og jeg har åbenbart været for ung eller det, der var værre, til at kunne fortsætte i Padborgs 2. klasse, som jo var adskillige måneder længere henne i skoleåret, end jeg var.

Min klasselærer var den elskelige »gamle« Rasmus Hansen. Han var slet ikke så gammel – jeg vil tro midt i 30'erne. Til gengæld beholdt han stort set samme udseende i mange årtier efter. Vi fik ham siden til engelsk i 4. klasse, et forsøgsprojekt af en slags. Normalt begyndte man i Padborg, vel på grund af beliggenheden, med tysk som første fremmedsprog og dernæst engelsk i henholdsvis 1. og 2. mellem. Om forsøget faldt godt ud kan jeg ikke huske. Det gjorde det nok.

Af andre lærere i de første år er der grund til at fremhæve R.P. Sørensens hustru, fru Sørensen, der underviste os i geografi og virkelig fik vores øjne op for verden udenom. Det var en horisontudvidelse, som hendes mand fortsatte med, da vi fik ham i fysik, kemi og ikke mindst naturhistorie (botanik og zoologi). Bag deres villa »Buskhøj« lå jo Buskhøjvej, som ikke var nogen vej, men en sti med masser af buske og blomster, et sandt eldorado at få bedre indblik i naturen på.

Forbindelsen med ægteparret Sørensen blev med årene til et rigtigt venskab og samarbejde på mange områder.

Rasmus Hansen og den ene af skolens »skrappe« tysklærere, overlærer Hach, stod for gårdvagten i frikvartererne. Senere kom der andre faste vagter til på den uriaspost, ikke mindst når der lå sne. En af dem var den ordknappe og knusende dygtige matematik- og sløjdlærer Halse, der som mange af de yngre lærere var en kærkommen gæst i mine forældres hjem.

Endelig var der ægteparret Møller, han vor gymnastik- og tegnelærer og hun vores sanglærerinde. Mange år efter har jeg udvekslet gamle minder med dem.

Skolen blev ledet af P. Rosager Hansen, som man i starten og vel af gammel vane kaldte »overlæreren«. Han var dog i mellemtiden blevet skoleinspektør. Han var socialdemokrat og blev allerede sognerådsformand første gang i 1946, så der var af og til en del af hans undervisningstimer, der måtte aflyses.

Først havde han R.P. Sørensens nabo, hr. Liengaard, og siden den anden af de skrappe og dygtige tysklærere, frk. Rossen, som viceinspektør.

Der var selvfølgelig flere endnu, der burde have været nævnt. Måske lagde vi mindre mærke til dem. Vi var jo mange i klasserne – 36 var vist det højeste tal, jeg kan huske. Det har nok været i femte.

Lad det være sagt med det samme. Det var en udmærket skole af den gode, gamle slags, hvor man ved en kombination af forskellige former for nytænkning og myndighed med større og mindre held prøvede at bringe lidt oplysning ind i vores mere eller mindre modtagelige hoveder.

Jeg havde en grusom og nærmest ulæselig skråskrift. Derfor var det mig en stor lettelse, da skolen som en af de første i landet gik over til den mere upersonlige, men samtidig mere læselige formskrift. Det skete enten i 1953 eller 1954.

Fritiden

I fritiden havde vi udover de nok så forbudte, men derfor ikke mindre tillokkende og spændende bane- og speditørarealer og Padborg Skov, sportspladsen mellem Nygade og Søndermose at boltre os på. Dertil kom så selve mosen. Det var et sted, hvor der om vinteren blev afholdt nogle af de første dansk-tyske ishockeylandskampe efter krigen.

Mosens ene side ligger i Danmark og den anden i Tyskland, så kampene udspillede sig faktisk i en form for ingenmandsland. Kæppe med krumninger forneden gjorde det ud for ishockeystave, og i det hele stod vort »udstyr« langt tilbage for vor tids mærkevarer. Nogle spillede med skistøvler, andre med gummistøvler, og vi havde i hvert fald ikke nogen autoriseret puck at slå til.

Søndermose og stierne eller vejene dertil var for øvrigt også et af de steder, hvor vi var på ekskursion med vore lærere, og det var ikke kun med naturhistorielærerne. På skønne forårs- og efterårsdage skete det ikke sjældent, at flere lærere, hvis timer lå i forlængelse af hinanden, slog lektionerne sammen om en lille udflugt ned i mosen. Sådanne ture var endnu bedre, end når der blev vist film om myrernes liv fra Statens Filmcentral i fysik- og naturhistorielokalet. Det var det næstbedste. Især når filmene blev vist bagfra. Næst efter på popularitetskurven kom så historieoplæsning, f.eks. lige op til jul.

Tidligere har jeg kort antydnet, at egnen var noget helt særligt. Ikke

alene på grund af den meget skiftende natur, men bestemt også fordi stedet var grænseland, og tiden var årene lige efter besættelsen.

Dilemmaet dansk-tysk mærkedes ikke voldsomt stærkt i tjenestemand- og tilflytterbyen Padborg. Det var der, men var mere udtalt i nabosognene. I løbet af nogle år genåbnedes den tyske skole, og der kom tysk børnehave til. Fordrageligheden og foretagsomhed havde dog overtaget i denne byagtige bebyggelse, som med sine mange skure og hastigt opførte huse mest af alt mindede om en nyere udgave af Dodge City.

Jo nærmere vi kom til grænsestenene på vore improviserede cykel- og vandreture i den dejlige natur, desto mere øgedes spændingen. De patruljerende grænsegendarmer holdt konstant et skarpt øje med grænsen og var hele tiden på vagt over for grænseoverløbere.

Fra den allerførste tid husker jeg endvidere nogle militærforlægninger i røde barakker ved savværket i Frøslev, i Bov samt ikke langt fra Korsvejen i Kruså. Og så var der karantænestationen oppe ved remisen i Padborg til aflusning af flygtninge østfra. Jeg husker også resterne af en vist ikke helt færdigbygget tysk militærflyveplads langt ude i Frøslev Plantage. Det var et sted, vi bestemt ikke måtte komme, og som derfor virkede nærmest magnetisk dragende på os knægte, der altid håbede på at finde rester af gasmasker, cockpits og patroner.

Forbudte og også farlige steder var der mange af. For os gav det egnen en ekstra kolorit. Hvor ofte hørte vi ikke ord som »He-æ hæ I it å gøje« (Her har I ikke noget at gøre). Disse ord hørte vi ikke alene, når vi organiserede pærer, æbler og blommer, eller når vi ikke var velkomne med vores skyderi nytårsaften, men også når vi betrådte et af de andre forbudte steder.

Jo, i disse år var hele Bov sogn virkelig et sted, der kunne sætte fantasien i gang hos en generation, der endnu hverken havde oplevet det rigtige udland, transistorradioer for slet ikke at tale om fjernsyn, CD'ere, videoer og computere.

Der gik et par år, før grænsen ved Oksevejen åbnede for normal trafik, og vi kunne tage i biografen i Flensborg og se de nyeste film eller besøge det årlige Jahrmarkt på Platz zur Exe – det nærmeste på Tivoli og Dyrehavsbakken, vi kunne forestille os.

Udover biografen, den årlige juletræsfest på Padborghus 2. juledag med pantefoged Falle Terp som JULEMANDEN (det være hermed

afsløret) og fodboldkampene om søndagen havde byen ikke ret mange forlystelser at byde børn og unge. Det skulle da lige være, når der var cirkus i byen, skoleudflugt til Dybbøl og lignende steder, og når der var ringridning i Bov ved siden af kroen og lige over for sognets arkitektoniske vartegn, kirken.

Vi kunne selvfølgelig cykle, og vi cyklede meget – til stranden i Kollund om sommeren fra ca. 1. maj til ca. 1. oktober samt i Kollund Skov og i Frøslev og Kidskelund Plantager med de historiske minder i form af den gamle Oksevej, gamle mindesten og andet. Både den allernyeste og den gamle historie var synligt til stede overalt. Bare man havde øjne for det og lyttede til dem, der vidste noget herom.

Som det turde fremgå af det forannævnte, kedede vi os aldrig. Vi havde det skægt og spændende i Padborg og resten af sognet, om end der ikke altid herskede udtalt enighed mellem Padborg-drengene og de andre. Mangt et »slag« er blevet udkæmpet i Frøslev Plantage mellem os og Fårhusungerne, og vi vandt som regel, velnok fordi vi var flest.

Tiden blev en anden, og de første efterkrigsår med deres goder og mangler var ved at være forbi. Vi skulle tage stilling til helt andre ting. Der kom optagelsesprøven til mellemskolen, konfirmationsforberedelser og ferierejser uden for Sønderjylland. Gradvis skiftede scenen kulisser, og vi fik andre briller på. Vi var blevet teenagere, og Danmark var så småt på vej mod opgangstider, den tids økonomiske opsving, som dog først satte ind for alvor i slutningen af 1950'erne. Snart skulle også militæret forsvinde og grænsen udviskes mere og mere. Flensborg og Tyskland var ikke længere noget, man så på udefra. Vi tog bare dertil. På begge sider af grænsen forsøgte man at få det bedste ud af de forskelle, der trods alt har været og stadig er fremherskende i dag.

Lærerinde i Skovhuse og Kær

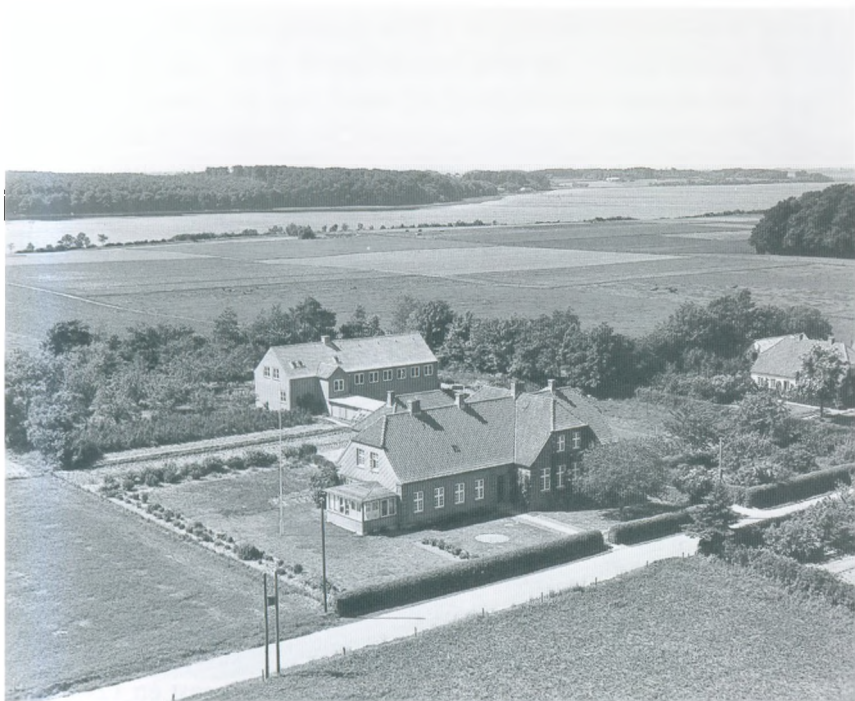
af *Kirsten Munch*

Kirsten Munch er født 1921 i Ubberup ved Kalundborg som datter af højskolelærer Sigfred Munch og hustru Karen, f. Nyholm. Forældrene købte i 1924 Vinding højskole ved Vejle, hvor Kirsten Munch voksede op. Som 17-årig havde hun plads i Bovlund, tog derefter en læreruddannelse på Silkeborg Seminarium, og fra 1947 var hun lærer på Als, fra 1953 i Høruphav. I dette erindringsbidrag skildrer Kirsten Munch årene som ung lærerinde ved de små skoler i Skovhuse og Kær.

Mine to første lærerår tilbragte jeg på Sjælland, dels på en privatskole, dels på en friskole, men jeg havde egentlig altid tænkt på folkeskolen. Det var en ulempe, at de andre skoleformer længe lod det blive ved det gamle, nemlig at lærerinden havde et værelse og skulle spise hos lærerens. Det gik da egentlig godt, men ville dog i længden kunne virke lidt ufrit, desuden var lønnen mindre end i folkeskolen, og selv om jeg ikke hørte til de mest plagede, havde jeg dog lidt gæld til min far.

Derfor sagde jeg op til november 1947 og rejste herved til førstelærer Olav Jensen i Dybbøl, som jeg kendte hjemmefra, og hos hvem jeg fik noget af et tilholdssted. Vi besøgte så amtsskolekonsulent H. P. Novrup, der slog mit eksamensbevis op og lod øjnene løbe ned over det. Jeg tror, jeg havde 23 forskellige karakterer. Efter endt gennemgang sagde han de sande ord: »Ja, det er jo let at se, hvad De ikke kan«. Det var matematikken, der dengang var adskilt fra regning. Tegning var heller ikke for godt, og jeg har aldrig været nogen øjenlyst i gymnastik. Novrup var noget af den gamle skole, men egentlig en venlig mand og bundreel.

Jeg fik valget mellem Kegnæs, hvor jeg skulle undervise på tre skoler, og Skovhuse og Kær skoler, der lå på landtangen mellem Alssund og Augustenborg fjord lige over for Sottrupskov. Spidsen af landtangen hed Arnkil, og dér foregik tyskernes overgang til Als og de sidste kampe i 1864. To skoler var jo mindre end tre, desuden havde vi kun seks km. til Sønderborg, så jeg valgte Skovhuse, hvor jeg skulle bo.

Skovhuse skole ca. 1946 med Alssund i baggrunden.

Skovhuse

Lærerindelejligheden var optaget af en husvild familie, der var forpligtet til at flytte, hvis en ansøger mod forventning skulle komme. Der var jo pludselig blevet lærermangel, og jeg hører til de lykkelige, der aldrig har været arbejdsløs en eneste dag. Lærer P. C. Poulsen og hans kone, der var alsinger (han var Thybo), var omkring de 50 år, og de var så venlige at tilbyde mig gæsteværelse og fuld kost, så længe jeg var vikar, og så fik den unge familie med to småbørn tid til at finde noget andet.

Det var også for mig et meget godt tilbud, som jeg med tak tog imod, og jeg blev venligt modtaget af skolekredsen. De kom og sagde pænt goddag og spurgte: »Ve du kom samml med vos«. Jeg sagde selvfølgelig ja tak, og i løbet af kort tid kendte jeg forældrene til de 40 børn – og mange lagkageopskrifter! Desværre har jeg slet ikke hverken

lyst eller evne til at spille skat, så jeg fik egentlig strikket en del, stadig mest af »rimmelgarn«, og man kunne lige så godt tage en besværlig opskrift, for skattpil kræver såvel sin mand som sin kone.

Husmandskolonien Skovhuse var ca. 1926 udstykket fra den tidligere præjssiske domænegård Rønhave. Skolen var bygget samtidig, og lærer Poulsen var der fra skolens første dag til den sidste. Derudover var der min lærerindestilling med ca. 26 ugentlige timer. Skolekredsen bestod af ca. 30 husmandshjem, 3-4 gårde, en høker og Rønhave, som på den tid bestyredes af domæneforpagter Jørgen Lorentzen. Mange af husmændene var sønderjyder, men der var også nogle nordfra, og konerne kom forskellige steder fra. De fleste var kommet dertil som unge med småbørn. De var ofte startet med at bo i hønsehuset en sommer, indtil de og håndværkerne fik bygget selve stedet. De fleste huse var ret ens. Jeg tror, der var 3-4 typer. Det var pæne bygninger, og de var rimelig godt indrettede efter datidens krav. Forbedringerne kom senere, og både mand og kone var stabile folk, så de fleste nåede at komme godt i gang inden landbrugskrisen, som blev slem for mange.

Det var jo meget frugtbar jord, så min vestjyske familie undrede sig, når de opdagede, hvor lidt en familie kunne leve af, mest en 12-15 tdr. land. Nogle af mændene var i skoven om vinteren, og så var en dygtig og sparsommelig kone, der også kunne strikke og sy, absolut sin vægt værd i guld. Der var et godt sammenhold mellem naboerne, når det tiltrængtes.

De tre yngste klasser gik sammen i »æ lildklas«, som jeg tog mig af, og så havde Poulsen de fire ældste. Senere kunne de så tage 8. og 9. klasse i Ulkebøl skole. Jeg havde håndarbejde og pigegymnastik. Vore drenge gik til sløjd i Kær skole, mens deres piger kom ud til os til skolekøkken, som blev varetaget af en husholdningslærerinde, der var gift på en af gårdene.

Vi begyndte altid dagen med morgensang i hver sin klasse. I den mørkeste tid mødte børnene lidt senere. Gadelys var jo noget, de havde i Sønderborg. De almindeligste varer kunne vi få ved æ høker. Brød hentede vi hos bageren i Kær, resten i Sønderborg. Jeg husker de brede smil, da jeg kom cyklende med en gulfspand samt kost og gulvskrubbe. Fisk kom Kedde Fisker fra Sottrupskov med, når han havde rigeligt. Når konerne slagtede, var det absolut en nydelse, når der faldt en skive hjemmelavet leverpostej af.

Lærer Poul Christian Poulsen mellem fru Marie med forklæde og Kirsten Munch. I baggrunden en flok Skovhuse-elever. Billedet er fra skolens 25-års jubilæum.

Børnene var vant til at være sammen i tre forskellige hold. Der var praktisk talt altid stilhed hos de to hold, mens jeg satte det tredje i gang. Vi havde en timedelt regnebog, hvor to hold gik videre med kendt stof, mens jeg viste det nye for tredje hold, men det krævede planlægning fra lærerens side. Jeg fik også anskaffet taltræningshæfter til individuel brug. Og så var der jo til tider et par, der kørte eget løb, og der må jeg med stor taknemlighed tænke på konsulent Halvdan Nygård i Sønderborg. Han var den, der begyndte med specialundervisningen i amtet. Uvist, hvor han fik tiden fra. Jeg har fået mange gode råd hos ham.

Kørte et barn fast i et regnestykke, stak det en blyant i vejret og sagde: »Æ ka it« undtagen Kirstine, hun sagde: »Æ kån it«, men det var fordi hendes mor var fra Sebbelev! Når der kom en ny årgang i skolen, kendte vi jo hinanden i forvejen. Da jeg havde været der et par

år, inviterede jeg de nye, der jo begyndte til april, op at lave fastelavns-ris, men pindene måtte fædrene ud at finde.

En morgen, da de nye skulle begynde, kom fru Poulsen susende op ad min trappe: »Skynd dig at gå ned i gården. Fru Sørensen har ringet, hun har sat lille Petra på cyklen, men hun kan ikke selv stå af«. Det fik hun så lært i det store frikvarter.

Julefesten var årets clou. Der blev øvet komedie, dækket fint bord oppe i skolekøkkenet med hjemmelavet pynt, selvfølgelig også til jule-træet. Fru Poulsen lavede kaffe, kagen tog man med, og så blev der festet. Der blev samlet ind til at dække udgifterne, og så havde de både i Skovhuse og Kær en skik, jeg aldrig lærte at elske, nemlig at hvert barn skrev en individuel ønskeseddel, som der skulle købes gaver efter, og da jeg var med to steder, blev det til mellem 40 og 75 små pakker. Pengene var ikke for store, og udvalget nede hos Quist på Rådhus-torvet var også begrænset. Nu så mange år efter kan jeg vel også tilstå, at vi strøg et par timer en dag til det gode formål.

Gran til to adventskranse leverede skovløber Clausen. Uvist hvor-dan fik jeg altid snakket otte lys fra æ høker. Ligeledes fik Poulsen og lærer Jensen i Kær altid lidt slik med stor rabat, ligesom flinke forældre med æbletræer bidrog.

Klasseværelset blev pyntet, og vi blev altid næsten uvenner, for jeg holdt stædigt på: Ikke en dag før 1. december. Og så blev der tegnet en granguirlande rundt om tavlen med 24 lys på. Grangrene kunne selv jeg tegne. Og så »tændte« man på skift hver dag et lys med det kulørte kridt, som jeg ellers gemte. Der var stadig varemangel. Men når man ellers bar sig fornuftigt ad, var Ulkebøl kommune aldrig fed-tet med materiale. Men centralvarme: NIX.

Kær

Kær skole, hvortil der var tre km cykeltur ad dårlig vej, var treklasset og havde ca. 75 elever. Foruden førstelæreren Harald Jensen, var ansat lærer Chr. Andresen, der var sønderjyde. Såvel Jensen og hans kone Alma, f. Johnsen, som lærer Poulsen og hans kone var mine meget gode venner, så længe de levede. Jensen var fra Herning og var som jeg Silkeborg-seminarist. Jeg havde pigefagene, nemlig gymnastik og

Handarbejdstime med pigerne i lilleklassen, Kær skole sidst i 1940-erne.

håndgerning og havde ca. 10 timer deroppe hver uge. Embedet havde været vakant i omkring to år, og når så dertil lagdes mangel på stof og garn samt min manglende praktiske erfaring, er det let at forstå, at jeg tænker med beskedenhed på navnlig de første par års praktiske resultater. Jeg var meget glad for at undervise i håndgerning, hvorimod gymnastikken ikke var mit hjertebarn, men jeg tog da pligtskyldigt nogle korte kurser i nogle ferier. Børnene gik to år i 1. klasse, to år i 2. klasse og tre år i tredje.

Det var jo ret kort tid efter, at de tysksprogede skoler var blevet lukkede. Skovhuseforældrene var dansksindede, men i Kær modtog man børn fra tre tysksindede hjem. Den ene familie flyttede, da det blev muligt, deres børn til den tyske privatskole, men de to andre familier beholdt vi, og jeg kan roligt sige, at jeg var nøjagtig lige så glad for dem, som for de andre. Alle talte jo klingende alsisk, og det lå Jensen meget på sinde, at de skulle befinde sig lige godt.

I mange år har jeg egentlig tænkt på at spørge en af dem, hvordan det skoleskift havde været for dem, men det var jo et ømtåleligt emne. Forleden tog jeg mig sammen og ringede til en meget kvik og sød pige fra et tysksindet hjem, forklarede hende, at jeg var ved at prøve at skrive lidt om det og bad hende ikke optage det som utidig nysgerrighed, hvilket hun da heller ikke gjorde. De ca. 50 år sætter det

i et lidt andet perspektiv. Hun tænkte sig om og sagde. »Ja, det ville jeg endda nødig gøre om, men det var bestemt ikke lærer Jensens skyld. De andre børn kendte jeg jo de fleste af, når vi legede efter skoletid, og vi talte jo alle alsisk. Men der var nogle store drenge, der var slemme ved mig, og når jeg så stod i gangen og græd, og Jensen kom med sine bøger, spurgte han altid venligt, hvad der var galt, og så fik drenge dels en fornuftig belæring om, hvad småbørn kunne gøre ved alt det, der var sket og en meget alvorlig påmindelse om, at det ikke måtte gentage sig. På en måde var det godt, men jeg ville nødig gøre det skifte om igen, og mine forældre lod mig også blive i Kær skole«.

Jeg kan også huske den følelse af magtesløshed, når man følte, man kom til kort i de situationer; men jeg var en ret kort del af min tid i Kær skole, og det varede derfor længere, inden jeg faldt til deroppe, men omkring 1950 var Jensen og jeg med de store børn fra Kær sammen med Stevning skole og førstelærer Chr. Jørgensen og hans kone 14 dage i kronprinsesse Ingrid's feriehjem i Blåvand for sønderjyske børn, og derefter var jeg accepteret i Kær. Jeg kom heller ikke meget sammen med forældrene der, en uge har jo kun syv aftener, men jeg befandt mig absolut godt der.

Lærerindliv

Da jeg startede mit cykelliv mellem Skovhuse og Kær skoler, havde jeg kun dæk på det ene hjul. Det andet var buede træstykker, der jo gav nogle slemme ryst. Nu var det så heldigt, at smed Hansen i Kær var medlem af skolenævnet, så da jeg den 1. marts 1948 blev kaldet og beskikket, lod de andre medlemmer smeden vide, at nu kunne de og i særdeleshed han ikke være det træhjul bekendt, og jeg fik et rigtigt dæk. Det var skønt. Men så gik min månedsløn ned fra 500 kr. til 452 kr., desuden skulle der jo også betales pensionsbidrag samt selvfølgelig skat, husleje, brændsel, og møblementet skulle udvides. Det bestod af min bedstemors bord, en armstol, en ottoman og et brugt klædeskab. Men jeg kørte op til snedker Jacobsen i Ulkebøl og bestilte fire stole, en lænestol, hvis betræk blev vævet hos Johanne Hansen på husholdningsskolen, et sofabord og en reol. Desuden købte jeg en radio samt lidt køkkengrej. Heldigvis var Jacobsen langmodig med afdragene, og

jeg følte mig væsentlig mere velhavende, end jeg egentlig var. Og så havde jeg pludselig to måneders løn, for en vikar blev lønnet af forløben tid, og en ansat blev lønnet forud.

De første år i min lærertid havde vi faginspektører, og de to søstre Rossen var faginspektører i henholdsvis håndarbejde og gymnastik. Håndarbejdet var uden større problemer, hvorimod gymnastikken skaffede nabolærerne nogen fornøjelse. Vi havde en time med de store piger på 11-12, og de var meget søde. Og så inviterede jeg på en meget beskeden frokost oppe hos mig selv, og vi faldt da i snak over kaffen, indtil jeg opdagede, at tiden var overskredet med ca. 10 min. Vi skyndte os ned, men ak og ve, Sofus manglede, og han gik forrest, fordi han var den bedste til at gå i takt. Det var piger og drenge i 1.-3. klasse.

Mads fik besked om at hente ham omgående, det var kun et par huse fra skolen, men han kom tilbage: »Sofus' far og mor skændte, men Sofus sagde, at når I ikke kunne passe klokken ordentlig, så var han gået«. Jeg blegnede, for tænk om frk. Rossen tog det som udtryk for mine disciplinære evner. Men hun så med sindsro på uret og sagde ikke noget, og vi holdt takt efter bedste evne. Man hentede hver en skammel, og så skulle vi ride en tur. Da der var skramlet tilstrækkeligt, fik børnene besked om at vende sig og ride hjem, og lille Carla sagde ganske forfærdet: »Du vil da ikke ha' at hesten skal gå baglæns«, hvorpå de alle vendte skamlerne en halv omgang og red hjem. Frk. Rossen så noget overrasket ud og sagde bagefter: »Det har jeg alligevel aldrig oplevet, men barnet har jo fuldstændig ret!« Men Sofus havde det ikke godt næste dag. Han hentede frivilligt tørv i tre frikvarterer, uden at jeg så ham. Det skulle ellers gå på skift. Kl. 11 syntes jeg, det var nok, og så snuppede vi en halv regnetime til en af de bedste historier i Klaus Berntsens folkeeventyr.

Tiden gik på mange måder godt ude på Kær halvø, men børnetallet dalede år for år i Skovhuse. Alle husmændene var jo unge, da de flyttede derud i 1925, og nu var de kommet op i årene samtidig. Da jeg flyttede i 1953, var der kun 22 børn i skolen, og det blev ærlig talt lidt for kedeligt med så få børn, og desuden kunne jeg fornemme, at »mine« to skoler ville blive nedlagte, og jeg kunne også godt tænke mig at slippe for cykelturen, der jo skulle gennemføres i alt slags vejr.

Jeg havde jo fundet nogle gode venner på egnen og syntes, Sønderborg var en rar by at være nabo til, så jeg begyndte at interessere mig for ledige embeder på egnen, og det endte med, at jeg 1. november 1953 flyttede til Høruphav skole i nabosognet Hørup.

Slotsgade i Aabenraa i 1950-erne

af *Anneli Gerdsen*

Anneli Gerdsen er født den 23. juni 1950 i Løjt sogn som datter af Peter Christian Lorenzen og hustru Anneliese f. Petersen. Hun voksede op i Slotsgade i Aabenraa og giver her en levende skildring af gaden og dens brogede liv. Anneli Gerdsen slutter sit erindringsbidrag, som er en del af et større manuskript, med en usentimental sammenligning af før og nu.

Lad os bare slå det fast med det samme: Jeg var, er og forbliver en »Slotsgæ-unge«.

Jeg holdt ganske vist først mit indtog i nr. 21 i den modne alder af 4½ år, efter at have tilbragt mine første år, dels i en kælderlejlighed, grænsende op til »æ Knapsti« (Stentoft), dels i baghuset til en ejendom på Storegade (gågaden), men dengang skelnede man ikke så skarpt mellem tilflyttere og »hjemmefødninge«, så jeg føler, at jeg har ret til at bære titlen »Slotsgæ-unge«.

Min mor havde arvet ejendommen Slotsgade 21 (sammen med sin onkel Dres), efter faster Midde, kaldet tante Midde, som havde været kokkepige (køks) hos en eller anden Landrat på Brundlund Slot, hvilket af min mødrene del af familien vist blev betragtet som værende lidt af en karriere.

Jeg husker om elskelige tante Midde kun, at hun altid optrådte iklædt et hvidprikket forklæde, samt hendes standardbemærkning til min mor, når hun gæstede os på Storegade: »Anneliese, hvo'æ de katøfle da godt kocht!«. Jeg har arvet et af tante Midde's forklæder, som stadig er i brug.

Nok om det. På et eller andet tidspunkt i foråret 1955 holdt vi med vores flyttelæs ud for nr. 21, som inden da havde undergået to vigtige forbedringer: Murstensgulvet i køkkenet var blevet udskiftet med gulvbrædder, og lokummet, der stod placeret på et strategisk sted i haven, var på min mors bestemte forlangende blevet udskiftet med et rigtigt træk-og-slip WC. Lidt ubehageligt var det måske, at en del af køkkenet måtte inddrages til det ædle formål, men sammenlignet med alternativet i haven følte vi det nu alle som en stor luksus.

Slotsgade 21 med bindingsværk efter restaurering i 1962. Huset er bygget 1686 som bolig for en af slottets tjenestefolk. Foto: Institut for sønderjysk lokalhistorie.

Min far knoklede på det tidspunkt på Aabenraa Højspændingsværk. Han var udlært gartner og havde i sine yngre dage bl.a. været ansat på »Frigård« i Kollund. Han har fortalt mig mange morsomme anekdoter fra den tid. På det tidspunkt, jeg beretter om, havde han, efter at have forsøgt sig som nellike-avler, gået arbejdsløs (stemplet) et stykke tid. Nellikerne indbragte kun en øre pr. styk hos Gartnernes Fællessalg, så den forretning var der selvsagt ikke megen fremtid i. Jeg husker ikke, hvor stor/lille arbejdsløshedsunderstøttelsen var på den tid, men et hvilket som helst arbejde, selv det at stå og skovle kul på højspændingsværket, var bedre end dét.

Folk i gaden

Slotsgade var på det tidspunkt – ihvertfald set med barneøjne – et spændende sted. Det var her og i de omkringliggende, gamle gader,

originalerne boede. Jeg har ikke i sinde på nogen måde at forsøge at lægge et romantisk røgslør over tiden eller gaden. Mange var ganske bestemt sølle stakler; fordrukne, asociale og ludfattige, og jeg har ihvertfald aldrig oplevet, at man »kom hinanden ved« i særlig høj grad. Nærmest tværtimod. Der var de pæne folk, og så de andre, men man accepterede hinandens tilstedeværelse, og så var den potte ude.

Baghuset i nr. 19 var beboet af grosserer Evers og hustru, men dette par var så pæne, at man kunne undre sig over, hvad de havde at søge i Slotsgade. Hvad der manglede af spænding i baghuset, opvejedes dog rigeligt af Frans, forhusets loftskammer-beboer.

Frans stoppede os tit og gerne på gaden for at fortælle et eller andet, men han stammede frygteligt, og når man så havde spurgt høfligt (99% af børnene i Slotsgade blev opdraget til stor høflighed): »Hva sai do, Frans?« et par gange eller tre, blev Frans aldeles rasende. Så vi var hunderædde for ham og undgik nærkontakt, hvor det kunne lade sig gøre.

Frans boede som sagt i et loftskammer i forhuset, gratis, mod at feje fortovet, hugge brænde og gå lidt til hånde i haven eller lignende. Men Frans kunne ganske enkelt ikke fordrage at hugge brænde. Det var noget, naboerne til begge sider vidste, så de holdt sig på lang afstand, når der lød øksehug og højlydte eder og forbandelser fra gården.

Frans var bomstærk og ikke bange for at tage fat. Han gravede glad og gerne folks haver rundt omkring i byen for få penge og et VARMT måltid mad. Ved kolde madpakker satte han grænsen. Han tog pænt og høfligt imod disse indpakkede uhyrligheder, men lagrede dem derpå stille og roligt i et hjørne af sit kammer. Leverpostejbjerget kom først frem i dagens lys, da der udbrød en mindre brand på kammeret, og én af brandmændene jog en fod igennem de møre gulvplanker.

Min allerbedste veninde fandt jeg i nr. 16, direkte overfor min egen bopæl. Jytte hed hun, med efternavnet Will, hvilket lød absolut lovende. Desuden var hun forsynet med en far, der var virkelig interessant på mindst to punkter: For det første var han sukkersyg i en grad, der krævede, at al hans føde nøje blev afvejet på en brevvægt. Det fik mig gerne til at møde op ved spisetiderne, ikke for at nasse mig til et gratis måltid, den form for »tiggeri« var strengt forbudt hjemmefra, men bare for at kigge. I øvrigt fik naboerne såmænd sjældent noget, der så mere tillokkende ud, end det min mor kunne diske op med.

For det andet var han orgelbygger og ansat hos Marcussen & Søn på Storegade. Vi hjemsøgte som regel orgelfabrikken for at slå hendes far for en 25 øre til en is (hvilket som regel lykkedes), men fabriksrummet har jeg trods det usle formål dog aldrig glemt. Det var simpelthen storslået. Lokalet var støvet og himmel-himmel-højt. I den ene ende stod et halvfærdigt orgel med enorme, sølvskinnende piber. Rundt omkring var der stilladser med gangbroer, den ene over den anden. Hver eneste gang, jeg hører orgelmusik, mindes jeg orgelfabrikken og den blanding af larm og højtid, som herskede dér.

Nabohuset til den anden side, nr. 23, var heller ikke at kimse ad. Dér boede Gurli Hansen, også på min alder. Nr. 23 bidrog flittigt til underholdningen af det nærmeste nabolag. Især henimod aften, når Gurli's far, som var medlem af det lokale tyske orkester »Trommel und Pfeiffer«, af børnene kaldet »Æ Skraldeorkeste«, fremdrog sin trompet og gjaldede sine skalaøvelser ud over sagesløse næstboende. Min far, der var yderst musikalsk, fik altid de mærkeligste trækninger i hele hovedet på dette tidspunkt af dagen.

Højdepunktet for hele vores familie kom umiddelbart efter, at sidste trut fra Hansen's udgave af »retræten« var uddøet. I samme øjeblik blev Hansen's vinduer smækket op på vid gab, og man hørte fru Hansen's ikke just spæde røst tone ud over kvarteret: »Kinder es gibt zu Essen. Wenn ihr nicht gleich kommt, kriegt ihr den Arsch voll!« (Børn (Gurli havde 2 brødre), det er spisetid. Kommer I ikke nu, får I en ordentlig røvfuld). Fru Hansen lavede iøvrigt virkelig god mad, så der er måske ikke noget at sige til, at hun krævede påskønnelse af samme i varm tilstand.

På 1. sal boede familien Conradsen, hvis mandlige overhoved ligeledes var medlem af »Æ Skraldeorkeste«. Hr. Conradsen var dog så hensynsfuld, at han nøjedes med at promenerer i spidsen for nævnte orkester, bærende på et ret omfangsrigt, men knapt så larmende klokkespil.

Jeg har før nævnt, at solidaritet ikke var et fremherskende træk i 50-ernes Slotsgade, men enkelte undtagelser fandtes dog. Conradsens havde således en søn, som må have irriteret dem voldsomt af og til. Ihvertfald skete det med mellemrum, at sønnen Paul fik stuearrest, uden hverken vådt eller tørt, og i disse tider skete det af og til, at venlige mennesker hejste madvarer, fortrinsvis daggammelt wiener-

Slotsgade i 1958, set fra Sondergade. Foto: Institut for sønderjysk lokalhistorie.

brød op til den syndige purk, indtil den formastelige igen blev tilladt adgang til de mødrene kødgryder. Tilkalde børneværnet? »Bevar os vel, vi blander os ikke!«.

Ingen Slotsgade uden nr. 14 – skråt overfor nr. 21.

Her husker jeg navne som Smolly, Lange Hannes, Familien Frandsen, Petrea, Hr. Paulsen og dennes søn, Svend, Familien Schönke og Familien Wehding.

Gamle Petrea holdt vi børn meget af at besøge. Petrea var, foruden at være både gammel og rar, den stolte ejer af et ældre og forkælet marsvin ved navn Mulle. Eneste minus ved Petrea var hendes småkager, som hun delte ud med rund hånd. De var ligeså fugtige som vinduet i en ostebutik og smagte også derefter, men man opnåede hurtigt en vis ekspertise i at luske dem ned i kjolelommen, uden at Petrea lagde mærke til det. De var givet af et godt hjerte, og det blev forstået, selv af os.

I stueetagen til venstre boede hr. Paulsen med sin søn Svend. Paulsen var stærkt plaget af gigt og kunne kun bevæge sig rundt ved hjælp af to krykker, men jeg mindes ikke nogensinde at have set ham på gaden. Han nøjedes med at sidde ved vinduet og holde øje med livet på gaden.

På et tidspunkt flyttede han med sin søn til en lejlighed et sted i Rugkobbekvarteret. Eftersom nr. 14 på den tid var en fugtig og usund kasse, kan det næsten kun have været til gavn.

Lejligheden blev overtaget af Lang' Hannes. Hannes var en mand med principper. Således kunne han f.eks. aldrig drømme om at bukke under for modens luner. Både sommer og vinter gik han klædt i samme dress: et styks særk (undertrøje), af samme farve som Limpopo-floden (grå-grøn-grumset), spændt ud over vommen, som blev holdt nogenlunde på plads og understøttet ved hjælp af en solid livrem, placeret på et strategisk sted ca. 20 cm. under navlen, bukser (anstændigvis) og en gammel habitjakke, når frosten bed.

Søndag morgen stod i Hannes' tegn. I god tid inden klokkerne fra Ansgar Kirke begyndte at bimle, slog bemeldte herre vinduerne på vid gab og satte en smældende, tysk march på grammofonen. Mine forældre, som havde soveværelse ud til gaden, vænnede sig vistnok aldrig helt til denne djærve form for vækning; anderledes med vi unger. Spørg en hvilken som helst Slotsgadeunge i dag, og jeg tør vædde på, at enhver, der befandt sig inden for hørevidde, straks på kommando og stående på ét ben kan frembringe en rungende udgave af alt, ligefra Radetzky-marchen til Die Fahne hoch og Alte Kameraden.

Hannes kunne ikke lide børn, og vi kunne derfor heller ikke lide Hannes.

Hannes var i det hele taget temmelig krakilsk. Man var ihvertfald aldrig i tvivl om, hvem det var, der råbende og skældende ud på alt og alle kom drønende på sin bud-cykel ned ad Storegade. Jeg har personligt set Hannes slå ud med sin stok efter en mor med barnevogn, fordi de tillod sig at krydse gaden, da Hannes var undervejs.

På 1. sal boede Elfriede og Herbert Schönke. Hun tilhørte Jehova's Vidner med hud og hår, og det har nok ikke altid været let for Herbert, som absolut ikke delte sin kones tro. Ihvertfald forsagede han hjemmets arne, når sekten holdt møde hos Elfriede, og stak af. Herbert var både hyggelig og moderne, fordi, som han påstod: »Æ æ moderne, for æ hæ' plissé i æ hoed« (han var faktisk så rynket som et gammelt æble på kinderne).

Herbert kørte lillebil. Han var komplet farveblind, men eftersom ingen nogensinde havde oplevet ham køre hurtigere end 50 km i timen, var der såmænd ikke en sjæl, der tog sig af det. En gang imellem kunne

det ske, at han sad bag rattet med en større eller mindre kæp i øret, men så bad Herbert blot passagererne om at dirigere ham gennem trafikken. Det var der faktisk aldrig nogen, der nægtede, sikkert under mottoet: »Enhver er sig selv nærmest«.

På opdagelse: Engen og sandbakken

Ethvert hus i Slotsgade (venstre side) havde og har en lang baghave. På daværende tidspunkt afgrænsedes samme af Mølleåen. Den er senere blevet flyttet adskillige meter sydpå, således at man nu har et slags park-lignende areal bagved haverne, der, efter min mening, ser ligeså kunstigt og fantasiforladt ud, som Genforeningshaven på den gade, der tidligere benævntes Havnegade.

Som sagt dannede Mølleåen dengang en naturlig grænse for haverne. En gammel træbro (købmand Branderups's bro) førte over vandløbet. På den anden side af åen, gennembrudt af en sti, lå to engarealer. Engen på venstre side holdt vi os helt fra. Dér gik i reglen et par heste og græssede, og heste indgik ikke i vort naturlige univers. Heste var noget, overklassens børn beskæftigede sig med, så vi fik aldrig nogetsomhelst forhold til disse stolte krikker.

Engen på højre side af stien var til gengæld et Eldorado for legebørn. Arealet strakte sig langs hele Slotsgades længde til skomager Larsen's ejendom nr. 43, men var nøje opdelt i to. Den venstre halvdel okkuperedes af bøllerne. Det var de store knægte fra yderkanten af Slotsgade, »Bag Slottet« og »Bag Møllen«. De gjorde ganske vist aldrig nogensinde anstalter til at angribe os, men under mottoet »sikker er sikker« holdt vi os til den østre side af engen.

Marken/engen på »vores« side var fuld af forræderiske huller, og én af vore yndlingslege var, med lukkede øjne og i fuld galop, at tilbæglægge en vis forud fastlagt strækning, medens resten af ungerne så på og hylede af grin, når man drattede i et hul. Mærkeligt nok var der aldrig nogen, der forstuede, endsige brækkede et ben under udøvelsen af denne bizarre sport.

Bagved engene lå »Æ sandbakke«. Æ sandbakke var en enorm sandbanke, som strakte sig fra Søndergade (udfor Voetmann's tømmerhandel – muligvis helt fra Kystvej) til det, der idag hedder Dron-

ning Margrethes vej. En kæmpeklit, som senere blev til gaden Mølle-mærsk. Æ sandbakke var sine steder nok ca. 3-4 meter høj og et yndet tilholdssted. Om vinteren blev de højeste steder brugt som kælkebakke. Det var før, vi opdagede og fik lov til at bevæge os så langt som til Galgebakken. Om sommeren var sandbanken blomsterplukningssted for de mere romantisk anlagte iblandt os. På den anden side Æ sandbakke fortsatte stien ud til vejen »Bag Slottet«. På den tid var der endnu ikke tale om at overrisle bagvedliggende arealer til skøjtebaner. Til gengæld var en del af området (mod øst) udlagt til losseplads.

Et andet fænomen, som vi også flittigt beskæftigede os med i sommermånederne, var »Æ landevejsbosse«, vagabonderne eller spritterne. Disse holdt periodevis til på engen øst for Branderup's bro, og for at komme til at betragte dem på nært hold gjaldt det naturligvis om at nærme sig uset. Opdagede de os, blev de gale i skralden, så vi udviklede meget hurtigt en skjult rute, som dog heller ikke var helt ufarlig. Den førte fra mine forældres have, gennem familien Mau's og Brande-rups have direkte hen til broen, som førte til det forjættede spritterland. Turen foregik naturligvis kravlende på alle fire i græshøjde, men desværre havde hr. Mau et dejligt plomm'træ (blommetræ), som vi måtte passere under vor færd. Bemeldte herre var meget øm overfor sine blomster og havde desværre mistanke om, at vi unger ikke holdt os tilbage for at stjæle af det velsignede træ, hvilket han havde fuldkommen ret i. Så han holdt vagt, tidligt og silde. Det afholdt os dog ikke fra at udfordre skæbnen, og af og til lykkedes det os da også at forcere Mau's baghave uden at møde fjenden ansigt til ansigt og dermed opnå den tvivlsomme fornøjelse af at udspionere spritterne. Jeg mindes ikke, at vi så eller hørte noget af særlig interesse, men i og med, at det var absolut forbudt, skulle det, i lighed med de andre forbudte ting, naturligvis prøves af.

Børneliv og leg i gaden

Sommeren var også gadelivets tid.

Om dagen samlede aktiviterne sig om boldspil, sjippetov, rulleskøjter og »le'ch mæ hønsering«. I reglen spillede vi kun for sjov. Ingen havde råd til at sætte hønseringe-kapitalen på spil, endsige over styr.

Nogle af gadens unger i købmand Branderups have, fra venstre Jette Knudsen med storesøsteren Ulla fra nr. 18, Peter Hansen fra nr. 23 og Jan Clausen fra nr. 25 med »cylinderhat« og krans samt Anneli fra nr. 21. Sæbekassebiler var populære i de år.

Ikke desto mindre var reglerne meget stramme. Man lavede en »grue«, d.v.s. en fordybning i jorden ved hjælp af en træskohæl, eller man benyttede de naturlige huller mellem fortovsfliserne. En kridtstreg sikrede den lovmæssige afstand til kast, og det var strengt forbudt »o slæ'f«, altså at slæbe pegefingeren hen ad jorden for at hjælpe hønseringen på rette vej ned i »æ grue«. Ved mistanke om »slæ'fning« måtte den formodede synder straks fremvise pegefingeren, og Gud nåde den arme stakkel, der havde jord på ydersiden af den formastelige legemsdel.

Hvad drengene foretog sig i dagens løb, har jeg ingen anelse om, men så snart solen var gået ned, samledes vi alle på gaden. Flemming, beboer i nr. 15 og lidt ældre end jeg, lovede mig jævnlige bank, hvis jeg dukkede op på arenaen. Han var på den tid gadens enevældigt skrappeste dreng, og hvordan jeg fra tid til anden pådrog mig hans mishag, må guderne vide.

Situationen nødvendiggjorde altså, at jeg stak en finger i jorden eller et forsigtigt hoved ud ad døren, og var der klar bane, eller Flem-

ming så ud til at være i godt lune, gik den vilde jagt. Vel at mærke, ikke før aftensmåltidet (æ na're) var overstået. Spisetider og ritualer blev fulgt til punkt og prikke. Kl. 17.30 stod maden på bordet: To frikadeller (min mors frikadeller var iøvrigt gode) til far, én til vi andre (»Far arbejde' jo«). Aftensmaden blev altid afsluttet med »ette-ma« (dessert). Den bestod i adskillige år af citronsuppe, som min søster og jeg kærligt omdøbte til »opvaskevand«. I sjældne tilfælde, når vi ventede gæster eller ved en eller anden højtid, stod den på »skumbudding« (fromage).

De foretrukne lege var »tik« (tagfat) og »forput« (gemmeleg). Tik var jeg ikke så glad for at lege. Drengene »tikkede« altid så hårdt, at man var udstyret med blå og gule mærker adskillige dage efter. Min Bedste havde et »Sprichwort« (ordsprog), som sagde: »Was sich liebt, das neckt sich«. Lidt frit oversat: Den man elsker, tugter man! Jeg havde nu lidt svært ved at overføre det på førnævnte situation, idet jeg var af den faste overbevisning, at de hårde »tik« udsprang af ren, mandschauvinistisk ondskab.

Vore (pigernes) følelser overfor disse skabningens små herrer var i det store og hele ren afsky: De var »be-boppede«, langnæsedede, hvilket ofte kunne ses på trøjeærmet, og i vore øjne simpelthen uhumske. Det dér med den skjulte kærlighed havde vi meget svært ved at se. Men lege sammen, det kunne vi trods alt.

Især forput. Alle gemmesteder gjaldt. Eneste underforståede regel var, at man gemte sig i Slotsgade. Nybro, Søndergade eller en hvilken-somhelst af de andre, nærliggende gader var komplet ukendt område. Man kendte intet til ungerne dér og vice versa. Slotsgade var verdens centrum; her var vi på hjemmebane, og her var vi absolut stedkendte m.h.t. skjulesteder af enhver art. Dén, der »var den«, stod i reglen og talte til 100 i indgangen (porten) til nr. 15.

Skjulestederne var utallige som stjernerne på himlen. Man kunne vælge den nemme løsning og f.eks. luske på tåspidser bagom dén, der stod og tage ophold i familien Stougårds (husejerens) kul- og koksrum, men dels var der bælgmørkt, og man blev uvægerligt svinet til, dels var lommelygten på den tid længst blevet opfundet og måtte gerne benyttes af »finderne«. Det, det stort set drejede sig om, var at vise mod og udfordre skæbnen. Skæbnen bestod i arrige beboere, som absolut ikke havde noget tilovers for larmende unger ved aftenstide, især

når disse gemte sig i trappegange, eller, hvis man var rigtig fræk, i forstuen til agtværdige hjem.

For at undgå de værste skideballer tog vi normalt tilflugt til det næstbedste, hvilket betød en tur tværs gennem baggårdene med henblik på at finde et egnet skjulested.

I det hele taget foregik meget af børnenes liv på gaden. Det var før fjernsynet havde vundet større indpas. Mine forældre købte deres første apparat på afbetaling i 1957, og vi var udmærket i stand til at underholde os selv, selv efter at de første glo-kasser var dukket op.

Årets festlige begivenheder

Iøvrigt var mit barndomshjem nok i store træk mage til de fleste i Slotsgade. Teaktræsmøblementerne havde deres guldalder, og radioen – endnu ikke fjernsynet – var familiens samlingspunkt. Der tales idag så smukt om den tid, da familien samledes i skøn samdrægtighed foran radioen og kom hinanden ved. Men jeg véd nu ikke rigtigt. Vist var radioen da en glimrende opfindelse – især for min far. Han hørte pressens radioavis, hver gang den kom – og så skulle vi tie stille. Han hørte giro 413, og så skulle vi tie stille. Jeg hader Raquel Rastenni, Lørdagspigerne og Boolsen Kvartetten af et godt hjerte den dag i dag. Om aftenen var der hørespil, og så skulle vi også tie stille.

Radioen var for mit vedkommende, lige indtil radio Luxemborg's glæder gik op for mig, mere til gene end til fornøjelse. Det var derfor en stor dag, da apparatet gik i stykker.

I udkanten af Slotsgade residerede »Jens Lyn«, som var kendt for at kunne »sanse« (ordne) alt mellem himmel og jord. I blind tillid til Lyn's ekspertise bragte far radioen derhen – og så hørte vi ellers ikke mere til den. Efter adskillige forespørgsler, som ikke rigtigt førte til noget – drog far afsted for at se til sit hjertensbarn, og jeg skal love for, at han fandt det. Placeret midt på køkkenbordet, delvist nedsænket i en bradepande med ældgamle braskartofler stod den. Det var alligevel for meget for min ellers venlige og tolerante far. Radioen røg efter behørig »hjemmerensning« direkte til professionel reparation, og Jens Lyn blev aldrig siden betroet en opgave fra min fars side.

Jeg har tidligere nævnt årets gang og dets betydning for de forskel-

To søstre fra Slotsgade 21, Anneli (med det lyse hår) og Marlis Lorenzen ca. 1955.

lige lege, der blev populære i takt med samme. Men årstiderne kendetegnes også af de forskellige festlige begivenheder.

Fastelavn var vel den første. De fleste af gadens unger fór rundt med maske på og ringede dørklokker i håbet om en skilling eller lidt mundgodt. Det var før, det blev moderne med hele kostumer, Den form for sjov måtte min søster og jeg absolut ikke deltage i, »tiggeri« var ikke noget, min mor ville acceptere.

Så var påsken mere fornøjelig. Ligegyldigt hvordan vejret var, skulle vi ned i haven for at søge efter påskeæg, som påskeharen havde gemt forskellige steder. Hvad påsken egentlig stod for i religiøs betydning, gik man ikke højt op i, men hyggeligt var det.

Endnu bedre var pinse. Den startede for mit vedkommende allerede den 1. maj. Da måtte man nemlig gå med »bare« ben og knæstrømper. Og bevar mig vel, hvor det lettede. Hele vinteren havde man været spærret inde i lange, hjemmestrikkede strømper, som var hæftet fast på et »livstykke« (hjemmestrikket og som det klæde) ved hjælp af elastikbånd plus en 5- eller 10-øre eller en knap af passende størrelse. En i sandhed djævelsk indretning. Så hellere blåfrosne knæ og frihed!

Det bedste ved selve pinsen var dog nok »Æ umtoch« (optoget), når »Æ skyttelaug« marcherede gennem gaden. Skyttelaugene var og er jo stadig en reminiscens fra tyskertiden, men samtidig repræsenterede medlemmerne jo også det »bedre« borgerskab, hvilket forøvrigt, såvidt jeg kan se, stadig er tilfældet. Bortset fra det så de festlige ud, når de trampede langs Slotsgade, iført »slå-i-ræv-frakk«, »cylinderhat« og gevær, med en hvid nellike både i bøssemundingen og i knaphullet.

Jeg husker ikke mange af skyttebrødrene fra den tid, men én af dem var ihvertfald købmand Clausen fra Nygade. Han var nemlig udstyret med, hvad folk påstod, var Aabenraa's største øren, og faktisk balancerede hans chapeau claque på de nævnte udvækster. En anden var familiens tandlæge, Kopp. Maestro Kopp var faktisk ikke tandlæge, men kun dentist. Han havde i tidens løb både repareret min mors mælketænder samt forsynet hende med det første gebis, så han nærede min mor absolut fuld tillid til. Som hun plejede at pointere: »Kopp æ hård, men han æ dygte!«

Skyttebrødrenes march henover »æ koppsten« (brolægningen) endte på Skyttegården, hvor man indtog en bedre frokost. Og så gik det ud på skydebanen. Nogle af dem havde (og har?) andre og mere kompetente folk til at skyde for sig. Det er jo en meget praktisk foranstaltning, når man ikke selv véd, hvad der er for og bag på et gevær, men gerne vil vise, at man »er noget« i byens forretningsliv.

»Pinsdaw« betød ikke bare skyttebrødrenes optog gennem gaden. Det betød også en tur i skoven. Nærmere betegnet Hjelm Skov. På en lysning i udkanten af skoven var der nemlig et mindre tivoli med svingkarrusel, børnekarrusel, luftbåde og udsalg af glaserede æbler, candyfloss og meget andet. Nok så interessant for vi børn kunne dog hjemturen være, når vi overhalede adskillige af skyttebrødrene, mens de »krydsede« Hjelmallé af flere omgange for at finde vejen hjem.

Efteråret tilbragte vi mest i skoven. Igen Hjelm Skov. De andre skove om Aabenraa var os ligegyldige. De lå for langt væk fra Slotsgade. Hjelm Skov var vores. Lidt nord for pinse-festpladsen var der et dejligt sivbevokset område, hvor vi, d.v.s. en veninde, Lis og jeg, som begge var lige tossede med Cooper's indianerromaner, hentede vore pile. Min far havde på det tidspunkt nok indset, at jeg ikke nærede nogensomhelst ambitioner om at udvikle mig til en blid, medgørlig og korsstingsbroderende lille pige, så han havde, ganske vist under pres, forarbejdet

et par kraftige buer til Lis og mig. Pilene forsynede vi i al stilhed med ægte flintespids, det mente vi ihvertfald det var, og så øvede vi os i at skyde til måls inde i baggården til nr. 15. Målet var nogle tomme vinduesruder i en gammel ladebygning, og eftersom de fleste ruder var røget i forvejen, var der såmænd ikke nogen, der brokkede sig over det. Jeg havde dengang et stærkt ønske om at blive professionel indianer. Det blev nu aldrig til noget, men jeg fik dog købt en flot fjerprydelse på en indkøbstur til Flensborg, til stor fortrydelse for min Bedste, som ikke havde spor forståelse for rødhudernes indtog i Slotsgade. Endvidere havde jeg lige lært at pifte i fingrene, hvilket fik samme Bedste's til tider ret negative syn på min opførsel – og dermed tvivlsomme sociale muligheder i det bedre borgerskab i det fremtidige Aabenraa – til at nå uanede højder. Fjerprydelsen fik jeg dog med hjem. Dels blev den indkøbt for mine egne, surt opsparede lommepege, vi fik 25 øre hver søndag, og dels kunne Bedste jo så da i det mindste trøste sig med, at den var blevet erhvervet i »das Vaterland«.

Julen var både dejlig og u-dejlig. U-dejlig fordi min mor altid arbejdede. Enten solgte hun grønt på torvet sammen med min far, eller også var hun julehjælp i en forretning.

Lillejuleaften blev træet pyntet af mine forældre, og der blev hængt et lagen for, således at vi børn aldrig så træet, før det var blevet tændt juleaften. – Det er en skik, jeg som voksen – af ren og skær egoisme (jeg elsker at pynte træet) har ført videre, og pudsigt nok har mine børn aldrig beklaget sig over den. Det skyldes muligvis den salige forventning til det altid lige smukke træ i al sin glans?

Ét år var synet dog så som så. Det pågældende år var der virkelig knapt med penge, så min far var draget ud i Hjelm Skov og havde i god tid afmærket en passende rødgran.

To dage før jul blev den hjembragt i nattens mulm og mørke! Og næste dag viste katastrofen sig i fuldt omfang.

Væsener, der nok har været lige så ubemidlede som mine forældre, havde udvalgt sig min far's træ til at klippe pyntegrønt af, hvilket vil sige, at hele den ene side i dagslys viste sig at være totalt ribbet for grene. 3/4-træet blev presset op i hjørnet mod karnappen og pyntet efter alle kunstens regler i håbet om, at vi børn ikke skulle lægge mærke til det. – Det varede adskillige år, førend far slap for spydige bemærkninger to dage før jul.

Købmandsbutikken

To huse fra os residerede købmand Branderup i al sin magt og vælde. Det var adskillige år, før supermarkederne dukkede op, så dér hentede vi vore daglige fornødenheder. Juleindkøbet var naturligvis altid større end ellers, og så lod Branderup sin nådes sol skinne over kunderne. D.v.s. dem, der købte nok. Disse fik en plade chokolade (gratis!) oven i kurven. Nu var Branderup jo ikke købmand for ingenting. Så et enkelt år, da jeg fik lov til at pakke op for chokoladen, var det første, der kravlede ud af papiret en stor, fed, hvid maddike, indhyllet i lyserødt creme-fyld. – Retfærdigvis skal det dog siges, at Branderup havde andre og mere appetitlige sager på hylderne til den søde tand.

F.eks. kunne man formedelst 25 øre købe »en tut stævsukke«, et kræmmerhus med flormelis, eller til samme pris »en tut grus«, de smadrede rester på bunden af de store bolcheglas. Desuden var der kandis i store blokke. Det rørte jeg dog aldrig, hvilket skyldtes min bedstefar's lidt bizarre oplevelse med sødestoffet. – Han var engang i embeds medfør på besøg hos en gammel Aabenraa-kone, hvor han blev budt på en kop kaffe. – Og jo, han kunne skam sagtens få sukker i. Konen snappede koppen og trissede ud i køkkenet med den. Da der var gået adskillige minutter, blev bedstefar lidt urolig og besluttede sig til at se efter konen. Han tittede forsigtigt gennem dørsprækken ud i køkkenet, og dér stod konen, lystigt gumlende på en klump kandis. Efterhånden som massen havde opnået passende konsistens, blev den spyttet ned i koppen! Hvordan stakkels hr. Pet'sen slap ud af kniben, melder historien intet om.

Kontrabogen var et udbredt betalingssystem i gaden. Den vandt dog aldrig indpas i mit hjem. Min mor afskyede enhver form for gæld, medmindre den var strengt nødvendig f.eks. ved anskaffelsen af vort første fjernsyn, så vi handlede kontant. Set i bakspejlet kan jeg udmærket godt forstå min mor. Princippet »køb nu, betal senere« er farligt nu som før, og adskillige Slotsgade-beboere fik naturligvis problemer hver den første i måneden. Eftersom en hyggelig købmandsbutik i en hyggelig, gammel gade vel nok er det største sladderhul på jorden, varede det selvsagt ikke længe, før de dårlige betaleres identitet var kendt af Gud og hvermand, jo, jeg forstår min mors indstilling.

Peter Lorenzen med Anneli bag huset i Slotsgade.

Slotsgade før og nu

Husk på, at i Slotsgade lå det ligesom i luften at: Var man nødt til at bo dér, havde man ihvertfald at opføre sig høfligt, pænt og dannet. På et eller andet tidspunkt skulle man jo ud i det pulserende liv (skolen) og folk fra bedre kår, f.eks. villakvarterer, skulle jo nødigt kunne pege fingre af én!

Jeg blev ihvertfald i en ret tidlig alder klar over, at der fandtes »fine« og mindre »fine« folk. De fine gjorde man klogt i enten at bøje sig eller fedte for. Min far var ganske vist klassekampbevidst, så det batte, men, som det var tilfældet i de fleste hjem, var moders ord lov. Det varede adskillige år, før jeg vovede at sætte spørgsmålstejn ved det rimelige i, at man måske var et ringere menneske eller ihvertfald ét udsat-for-mere-kritik-menneske, som skulle holde sin sti og mund ren, fordi man var opfostret i den »forkerte« ende af byen, eller fordi ens far var gartner, havnearbejder eller andet og ikke f.eks. bankfuldmægtig. Sandt at sige *var* der forskel. Ikke alle vegne og ikke for alle dem.

jeg kom i berøring med, men adresse og baggrund mærkede jeg fra visse sider helt op i gymnasieårene.

Jeg boede hele min barndom i Slotsgade, og det burde således ikke komme bag på mig, at alting i dag er anderledes. Men det gør det faktisk. Forandringerne er selvfølgelig kommet peu-à-peu. Familierne, der boede til leje i de mange, dårlige lejligheder flyttede, såsnart mulighed bød sig, originalerne gik samme vej. En del døde eller kom på alderdomshjem, hvilket de så også døde af. Det lille, hyggelige bageriudsalg »Skøtt« lukkede, gartner Staugård og hans grønthandel flyttede til Sønderport, slut med at købe de første af sæsonens friske ærter dér og opleve fru Staugård nyse. Hun havde et helt specielt nys, der var en Maria Callas i det høje stemmeleje værdigt.

Og pludseligt blev det mondænt at bo i Slotsgade. Ind rykkede folk med kulturel baggrund, penge på lommen og store planer og ideer om at skabe et *miljø* (som om det ikke havde været der i forvejen) i bedste »Bo Bedre« stil. Ud rykkede det rigtige miljø.

Der blev og bliver restaureret med nænsom hånd og kulturel finfølelse for de gamle værdier, hvilket bl.a. ytrer sig i opstilling af rigtigt gamle pletter, med rigtigt gammeldags blomster udenfor de fint restaurerede gadedøre. Der uddeles by-forskønnelsespriser hist og pist i den gamle bydel, og det er da godt. Danske, tyske, svenske og hvad ved jeg hvilke turister guides gennem gaderne og falder i svime over et »Soli Deo Gloria«-skilt på en gavl, en særlig kunstfærdig dørhammer eller et husløg på karnappen, og det er da godt.

Der findes endog nogle »ur-indvånere«, som helt naturligt siger »goddaw« og »møjn« til »Pete's dætte«, når jeg hjemsøger barndommens gade. Og det er endda rigtig godt. Det er mere end de »nye« gør.

Jeg er udmærket klar over, at de gamle huse bør og skal bevares. Men at det har sin pris, er jeg heller ikke i tvivl om.

Uden en Tumbe-Frans, en Smolly, en Jens Lyn, en Kalle Fynbo, en Pede Søs'supp', en Gufrian, æ Hornmi'n, en Søren Sutsko, en Anton mæ-æ-ha'ch, en »Ham æ alfons«, en Fidde Hankat, en Lang' Hannes osv. osv. bliver Slotsgade og de andre gamle gader til en filial af Den gamle by i Aarhus.

Min fætter blev som lille dreng engang sendt i byen for at købe to æg. Undervejs hjem forliste han dem, og da hans mor spurgte, hvor

æggene var blevet af, svarede den snu unge: »Dem hæ æ blaist taun, Muddi«. (Blæsten har taget dem, mor).

Jeg håber, vinden vender, bare en smule.

SØNDERJYSKE LEVNEDSLØB

I denne serie er hidtil udkommet:

- Marie Boesen: Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie. Udsolgt.
 Hans Hansen: Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste. Udsolgt.
 Morten Kamphöven: En sønderjydsk fører. Udsolgt.
 Th. Kaufmann: Minder og tanker: Erindringer fra grænselandet. Udsolgt.
 Johan Meyer: Det gamle Frøslev. Udsolgt.
 Frederik Høyberg: Gennem 80 år. Udsolgt.
 Andreas Øster: Barn i Herrnhuternes Christiansfeld. 2. oplag. Udsolgt.
 Jens Bladt: Alsiske minder. Udsolgt.
 H. Gjessing: Drengear og manddomsvirke i Tønder. Udgivet ved Peter Kr. Iversen. Udsolgt.
 I. J. I. Bergholt: Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig. Udsolgt.
 J. N. H. Skrumsager: Arne Marie Skrumsager. Udgivet ved Dorrit Andersen. Udsolgt.
 Jens Bladt: – og så blev jeg folketingsmand. Indb.
 Hanne Poulsen: Jes Jessen. Maleren fra Åbenrå. Udsolgt.
 Peter Beck: Dansk dreng i Sundeved. Udsolgt.
 Peter Beck: Ung mand fra Sundeved. Udsolgt.
 J. H. Jensen: Landsbylærer i genvundet land. Udsolgt.
 Peter J. Møller: Haderslevdreng mellem dansk og tysk. Indb.
 Edith Bergholt Andersen: Kroen i Halk og kredsen omkring den. Udsolgt.
 Nr. 19. Hans J. Hansen: Alsisk landmandsvirke. Indb.
 Nr. 20. Hans J. Muusmann: Stavedskov – Ejstrup – Kragelund. Indb.
 Nr. 21. Marius Schildt: Et jævnt og virksomt liv.
 Nr. 22. A. Andresen: Den gamle landmåler fortæller. Indb.
 Nr. 23. Chr. Stenz: Dansk lærer i grænselandet. Indb.
 Nr. 24. Hans Andersen: Landeværnet – et tilbageblik. Indb.
 Nr. 25. Jørgen Nielsen: Arbejder i danskhedens tjeneste. Indb.
 Nr. 26. Christine Plov: Lærerhjem og lærerindeliv. Indb.
 Nr. 27. Jes Peter Caspersen: Sådan var det. Indb.
 Nr. 28. Sønderjyder siden Genforeningen. Erindringer. Indb.

Bøgerne fås ved henvendelse til Historisk Samfunds ekspedition, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa.

Sønderjyder siden Genforeningen - erindringer

er en rigtig læsebog sammensat af de bedste manuskripter fra den prisopgave, som Historisk Samfund for Sønderjylland udskrev i anledning af 75-året for Genforeningen. 18 sønderjyder fortæller minder fra tiden mellem 1920 og ca. 1960. De fører os langt omkring, fra Tønder til Haderslev og fra Als til Vojens og langt ned i Sydslesvig. Her er beretninger fra land og by, fra skole og hjem - fra kontor og butik, fra landbohjem og embedsmandskredse, fra håndværkerkår og ungdomsår på søen.

Besættelsesårenes dybe indtryk kommer frem i mange erindringer, og der kastes lys over forholdet mellem dansk og tysk. Det er personlige og fængslende beretninger, som illustrerer, hvordan sønderjyderne oplevede udviklingen efter Genforeningen. Her bliver dagligdagens kulturhistorie gjort levende, fortalt af ganske almindelige sønderjyder. For mange vil læsningen kalde på genkendelsens glæde.